

LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts

LETONICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS

LITERATŪRA

FOLKLORA

MĀKSLA

2007

16

IZNĀK KOPŠ 1998. GADA AUGUSTA

Dibinātājs

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LITERATŪRAS, FOLKLORAS
UN MĀKSLAS INSTITŪTS

Reģistrācijas apliecība nr. 000702230

Redakcijas kolēģija

DACE BULA, IEVA KALNIŅA (galvenā redaktore),
JANĪNA KURSĪTE, LALĪTA MUIŽNIECE (Kalamazū, ASV),
JURIS ROZĪTIS (Zviedrija), ANITA ROŽKALNE,
JANA TESARŽOVA (Slovākija), GUNA ZELTIŅA

Redakcijas adrese

Akadēmijas laukums 1 – 1315, Rīga LV 1050
tāl. (371) 7229688, fakss (371) 7229017

Valsts pētījumu programma

LETONIKA

Projekts “Tradicionālā kultūra Latvijā: Vēsturiskie un mūsdienu aspekti”

Žurnāls izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu

**VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS**

Numura sastādītāja un zinātniskā redaktore *Dace Bula*

Mākslinieks *Juris Nikiforovs*

Redaktors *Raimonds Briedis*

Literārā redaktore *Ināra Stašulāne*

Tulkotāja *Ieva Burčika*

Maketētāja *Ilze Stikāne*

Formāts 60 x 90/16

Iespiests SIA “N. I. M. S.” tipogrāfijā
tāl. 7311424

IEVADS

<i>Dace Bula</i> . Bērības pieredze: Kultūras aspekti	5
---	---

RAKSTI

<i>Dace Bula</i> . Zvejnieku bērni: Pieredzes ceļi margaļsalnieku atmiņu stāstos	7
<i>Iveta Dukaļska</i> . Muzicēšanas prasmju apguves iespējas bērniem 20. gadsimta 40.–60. gados	27
<i>Angelika Juško-Štekele</i> . Infanticīda atskaņas latgāliešu folklorā	35
<i>Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Atmiņas par bērniņu Purvciema pagalmā pagājušā gadsimta 40.–50. gados	51
<i>Iveta Leitāne</i> . Bērības konstrukta reliģiskie avoti un intencionālais lietojums Latvijā 19./20. gadsimta mijā	67
<i>Ieva Marga Markausa</i> . Bērības spēju un rotaļu vērtējums pieaugušo atmiņās	95
<i>Elga Melne</i> . Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā	110
<i>Gatis Ozoliņš</i> . Dievturu krustabu rituāls	121
<i>Inga Sarma</i> . Bērnu rotaļlietas, spēles un vaļasprieki 20. gadsimtā Latvijā	130
<i>Iļva Skulte</i> . Bērns un lasīšana: Mīti, teksti un popkultūra	144
<i>Una Smilgaine</i> . Saru pāršana maziem bērniem: Tradīcijas izpausmes agrāk un tagad ...	156
<i>Bārbala Sroda</i> . Bērnišķā varoņa pieaugšana: Pasakas kanona izmaiņas jaunākajā fantāzijas literatūrā bērniem	166
<i>Rita Treija</i> . Kristību ceremonijas analogi padomju tradīcijās	178
<i>Māra Viksna</i> . Vilmas Grebles mūžs zinātnei un bērniem	192

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

<i>Rūta Muktupāvela</i> . Kārtējais krājums “Krustpunkti” [Kultūras krustpunkti. 3. laidieni]	202
<i>Māra Viksna</i> . Aizsākums Aknīstes enciklopēdijai [V. Ancītis. Aknīstes grāmata II] ...	206
<i>Beatrise Reidzāne</i> . Umurgas garīgais mantojums [Senos laikos Umurgā. Sast. E. Melne]	209
<i>Dace Bula</i> . Spoguļattēla krāsainība [Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība]	212

ZINĀTNES DZĪVE

<i>Sandis Laimē</i> . Baltkrievija – tuvā un tālā	216
<i>Rita Treija</i> . Ekspedīcija “Pa Kurzemes kuršu ķoniņu pēdām” Turlavā un apkārtnē ...	220
<i>Dace Bula</i> . Aizstāvēts promocijas darbs etnomuzikoloģijā	223
<i>Anda Beitāne</i> . Aizvadīts pirmais gads J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā jaunatvērtajā studiju programmā “Etnomuzikoloģija”	225
<i>Ilze Strikāne</i> . “Baltā Vilka grāmatas” – programma bērnu un jaunatnes literatūras attīstības veicināšanai Latvijā	227
<i>Janta un Ilmārs Meži</i> . Par kādu tautasdziesmu tradīciju turpinātāju Sventājā	231

KONFERENCES

<i>Una Smilgaine</i> . Eduarda Voltera konference Sanktpēterburgā	236
<i>Māra Zirniņa, Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Atmiņa un stāstījums: Mutvārdu vēstures pētniecība Ziemeļeiropas kontekstā	238
<i>Jolanta Stauga</i> . Letonisti tiekas Latvijas Universitātes 65. konferencē	241
<i>Aigars Lielbārdis</i> . Buramvārdu un vārdošanas tradīciju pētnieku saiets	244
<i>Rita Treija</i> . Starptautiska zinātniska konference Tartu	247

AUTORI	251
--------------	-----

Contents

INTRODUCTION

<i>Dace Bula</i> . Childhood experience: Cultural aspects	5
---	---

ARTICLES

<i>Dace Bula</i> . Fishermen's children: Channels of experience in narrated memories of Mangaļsala inhabitants	7
<i>Iveta Dukaļska</i> . Children's opportunities to learn playing music in the 1940s–1960s	27
<i>Angelika Juško-Štekele</i> . Repercussions of infanticide in Latvian folklore	35
<i>Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Memories about childhood in a Purvciems backyard in the 1940s–1950s	51
<i>Iveta Leitāne</i> . Die religiösen Komponenten des Kindheitskonstruktes und sein intensionaler Gebrauch um die Jahrhundertwende (19.–20. Jh.) in Lettland	67
<i>Ieva Marga Markausa</i> . Assessment of childhood games and plays in adults' memories	95
<i>Elga Melne</i> . Finger names in children's folklore	110
<i>Gatis Ozoliņš</i> . Dievturi baptism ritual	121
<i>Inga Sarma</i> . Children's toys, games and hobbies in the 20th century	130
<i>Iļva Skulte</i> . Children and reading: myths, texts and popular culture	144
<i>Una Smilgaine</i> . Traditions of children's hair thrashing in the past and in modern times	156
<i>Bārbala Stroda</i> . Maturation of the childlike hero: Changes of the fairy-tale canon in the latest children fantasy literature	166
<i>Rīta Treiņa</i> . Analogues of baptism rituals in Soviet traditions	178
<i>Māra Viksna</i> . Vilma Greble – a life dedicated to science and children	192

REVIEWS

<i>Rūta Muktupāvela</i> . Collection "Cultural Intersections" [Kultūras krustpunkti. 3. laidziens]	202
<i>Māra Viksna</i> . Beginning of the Aknīste Encyclopaedia [V. Ancītis. Aknīstes grāmata II] ...	206
<i>Beatrise Reidzāne</i> . Heritage of Umurga [Senos laikos Umurgā. Ed. E. Melne]	209
<i>Dace Bula</i> . The rich colours of a mirror image [Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība]	212

SCHOLARLY LIFE

<i>Sandis Laime</i> . Belarus – the distant and the close	216
<i>Rīta Treiņa</i> . Expedition "In the Footsteps of Courland's Ķoniņi" in Turlava and its area	220
<i>Dace Bula</i> . Doctoral theses in ethno-musicology	223
<i>Anda Beitāne</i> . First year of the new studies program "Ethno-Musicology" at the Latvian Academy of Music	225
<i>Ilze Stikāne</i> . "White Wolf's Books" – a program for the development of children and youth literature in Latvia	227
<i>Janta un Ilmārs Meži</i> . On a follower of folksong traditions from Sventāja	231

CONFERENCES

<i>Una Smilgaine</i> . Eduard Wolteris' conference in St. Petersburg	236
<i>Māra Zirnite, Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Memories and the narrative: oral history studies in the North European context	238
<i>Jolanta Stauga</i> . Lettonists meet at the 65th conference of the University of Latvia	241
<i>Aigars Lielbārdis</i> . Gathering of the researchers of sorcery traditions	244
<i>Rīta Treiņa</i> . International academic conference in Tartu	247

AUTHORS	251
---------------	-----

Bērnības pieredze: Kultūras aspekti

Šai žurnāla "Letonica" numurā apkopoti raksti, kuru pamatā ir 2006. gada K. Barona konferencē nolasītie referāti. Ikgadējā folkloras un tradicionālās kultūras pētnieku tikšanās šoreiz bija veltīta tradīcijām un kultūras tekstiem, kuru centrā ir bērns. Šādu tēmas izvēli rosināja, pirmkārt, latviešu bērnu folkloras pētnieces Vilmas Grebles (1906–1991) simtgade (par viņu sk. Māras Viksnas rakstu). Otrkārt, bērnības tēmai mudināja pievērsties pieaugošā starpdisciplinārā interese par bērnu kultūru Latvijā, kam konference bija spilgts apliecinājums: Rīgas Latviešu biedrības telpās 31. oktobrī un 1. novembrī pulcējās pētnieki no deviņiem dažādiem pētniecības centriem, nolasot kopumā trīsdesmit referātus. Pārstāvēto nozaru vidū bija folkloristika, etnomuzikoloģija, filozofija, socioloģija, literatūrzinātne, kultūras prakse. Atsevišķas sēdes, valodnieces Daces Markus rosinātas, bija veltītas bērnu valodai un pedagogijai, kuru priekšlasījumi nav šai žurnāla numurā iekļauti, jo tiek publicēti atsevišķi.

Četrpadsmit konferences dalībnieki kļuvuši par šī žurnāla numura autoriem, saglabājot plašu un atvērtu skatījumu uz bērnu un bērnības kultūru. Rakstu autori pievērsās tiklab klasiskajai bērnu folklorai (Elga Melne) un ar bērnu saistītajiem tradicionālajiem priekšstatiem (Angelika Juško-Štekele) un to dzīvei mūsdienās (Una Smilgaine), kā arī tēmām, kas bērnu/bērnību skata modernās ikdienas kultūras kontekstā (Ilva Skulte). Raksti veltīti atsevišķām kultūras izpausmēm – rakstības kultūrai (Bārbala Stroda), ikdienas un svētku tradīcijām (Rīta Treija, Gatis Ozoliņš), rotaļām un rotaļlietām (Ieva Marga Markausa, Inga Sarma), personiskās pieredzes stāstiem un autobiogrāfijām. Citu starpā tiek skarti tādi bērnības tēmai būtiski aspekti kā bērns kā kultūras pārmantotājs un radītājs (Dace Bula, Iveta Dukaļska), populārās/masu kultūras patērētājs un radošs pārveidotājs; bērnība kā sociāls un kultūras konstruēts (Iveta Leitāne); bērna vieta paaudžu attiecībās un pieaugušo pasaulē; bērnības pieredzes un bērnības atmiņu loma cilvēka dzīvē; bērnības kultūrtelpas (Baiba Krogzeme-Mosgorda); bērniem domātā kultūra u.c.

Par dažādo pieeju kopsaucēju un atšķirīgo autoru dialoga pamatu šai krājumā jāpieņem skatījums, kas neuzlūko bērnu par kādu zemāko

posmu cilvēka virzībā uz pārāko pieaugušā statusu. Tas ir skatījums, kas tiecas ieraudzīt nopietnību, jēgu un vērtību sociālajās un kultūras parādībās, kuras ierasts atstumt malā kā naivas, triviālas, bērnišķīgas vai aizkustinoši jocīgas. Pieaugušo pasaulei piemīt daudz stereotipu priekšstatu par bērniem un bērnību. Viens no tiem: šī joma nav pētnieciskas uzmanības vērta. Tas bija viens no konferences “Bērnības pieredze: Kultūras aspekti” un šī krājuma nolūkiem – mest izaicinājumu šiem stereotipiem.

Dace Bula

Dace Bula

Zvejnieku bērni: Pieredzes ceļi margaļsalnieku atmiņu stāstos

“Īstenība, ko pazinu, vairs nepastāv.”
(Marsels Prusts)¹

Bērnības naratīvi folkloristu redzeslokā nokļūst ar dažādu avotu starpniecību – tie rod vietu gan rakstītās autobiogrāfijās, gan pētnieku dokumentētos dzīvesstāstos, gan intervijās iegūtos personiskās pieredzes stāstos un atmiņās. Pievēršanās šiem avotiem folkloristikā izriet no plašākas intereses par to, kā cilvēks savu dzīves pieredzi pārrada ekspresīvās un simboliskās kultūras formās – visbiežāk stāstījumā, “lai dialogā ar citiem veidotu un pasniegtu savu sociālo “es””.² Šai rakstā izmantots viens no minētajiem avotiem – intervijās gūti pieaugušu cilvēku bērnības atmiņu stāsti. Tie tiks interpretēti, īpaši uzsverot pieredzes aspektu, tomēr “pieredze” kā ‘pieredzētais, kas kalpo par vielu stāstījumam’ šoreiz paliks izklāsta fonā, priekšplānā izvirzot referenciālās attiecības stāstu un pieredzes starpā. Citiem vārdiem, aplūkošu naratīvus, kuros pieredze kā “uzkrātas gudrības resurss”³ kļūst par vēstījuma priekšmetu, – kad stāstītājs pievēršas sabiedrībā koptiem pieredzes izpaušanas, nodošanas un pārņemšanas ceļiem, kā arī vērtībām, kas saistītas ar pieredzi un mācīšanos. Tādējādi bērnības atmiņas šī raksta ietvaros būs dubulti sakņotas pieredzes nojēgumā: atklājot to, kā cilvēks pārvērš stāstā bērnībā piedzīvoto, uzmanības centrā tiks paturēta tieši tā pieredze, kas saistīta ar mācīšanos un bērnību kā svarīgu pieredzes apguves periodu.

Rakstā izmantotās bērnības atmiņas ir piesaistītas vienai ģeogrāfiskai vietai; tās iegūtas lauka pētījumos Rīgas nomalē – Margaļsalā.⁴ Pētījumu kopējā tematika gan ir krietni plašāka – bērnības apcere ir tikai viena no tēmām, kas risināta intervijās ar vietējiem iedzīvotājiem, lūkojot izzināt, kā margaļsalnieki izjūt un izsaka savu piederību dzīvesvietai un paaudzēs mantotam nodarbošanās veidam – zvejniecībai. Vairāk vai mazāk izvērstas atmiņas par bērnību ir izskanējušas turpat vai katrā intervijā, ko rosinājuši

gan intervētāju interese,⁵ gan pašu stāstītāju vēlme atcerēties nozīmīgu posmu savā dzīvē, salīdzināt kādreiz pieredzēto ar šodienu, spriest par pārmaiņām, kādas notikušas vietējā vidē. Mangaļsalnieku atmiņu stāsti rakstā netiks aplūkoti pilnā tematiskajā spektrā; vairākas tēmas apzināti atstātas ārpusē (piemēram, atmiņas par agrīnajām skolas gaitām vietējā pamatskolā vai Ziemeļblāzmas bērnu svētkiem), raugot galveno vērību pievērst tam, kā salinieku bērnības pasauli ietekmējis ūdeņu tuvums un kādu nospiedumu bērnu dzīvē atstājusi vecāku nodarbošanās ar zvejniecību.

Bērnības atmiņu modalitāte

Zaudējuma un idealizācijas modalitāte šai rakstā neizriet no pētījuma piederības romantiskajai vai “glābšanas” folkloristikai, kas pēdējo gadu nozares pašrefleksijā ne mazums kritizēta. Pēcromantiskā zinātne ir atmaskojusi agrākajai pētnieciskajai praksei raksturīgo nodošanos “kultūras zudības tekstuālai glābšanai”,⁶ kā arī tai piemītošo tendenci idealizēt pagātņi un pasniegt to kā “pretindi šodienai”.⁷ Tomēr jāpievienojas amerikāņu folkloristam Eliotam Oringam, kurš aizrāda, ka “kultūras zudība nebūt nav folkloristu iztēles auglis”, bet gan realitāte, kas paradoksālā kārtā vēl tikai gaida dziļāku teorētisku apjēgsmi.⁸ Pētnieku izgudrojums nav arī nostalgija pēc aizgājušas dzīves kārtības; tas drīzāk ir vispārējs veids, kā cilvēks (resp., tauta, *folk*) uztver un apcer laika ritējuma nestās pārmaiņas. Tas būtu jāpēta tāpat kā tautas kultūrai piederīgie pagātnes glābšanas plāni – atmiņu pierakstīšana, piemiņas lietu kolekcionēšana, autobiogrāfiju sacerēšana, ar ko cilvēks “pauž savu atskārtu par to, ka šodiena atšķiras no pagātnes un ka tā netiks atkārtota nākotnē”.⁹

Sastopoties ar zaudējuma un idealizācijas dialogisko vienību bērnības atmiņās, jāapzinās, ka bērnības pasaules interpretācijā piedalās dažādu līmeņu apceres modeļi. Pirmkārt, tā ir eksistenciāla, katrā cilvēkā mītoša *prustiska* apjauta, ka bērnība ir zudušais laiks, kurā atgriezties nav iespējams, īstenība, kuras vairs nav. No šejienes – bērnības atmiņu poētikā vispārpieņemtais paņēmieni centrēt uzmanību uz to, kas kādreiz bija, bet šodien vairs nepastāv; uz to, kas agrāk bija iespējams, bet šobrīd vairs nevar notikt vai nav paveicams. Turklāt atkārtojuma neiespējamība vienlaikus ir arī pamats bijušā vērtības apziņai un vēlmei to attēlot īpašā gaismā. Otrkārt, bērnības atmiņas iespaido noteiktai kultūrai raksturīgi, tostarp literāri, interpretācijas paraugi.¹⁰ Bērnības pasaules idealizācijai latviešu kultūrā uzmanību pievērsusi antropoloģe Vieda Skultāne. Viņa atzīmē neparasto daudzumu latviešu inteliģences pārstāvju, kas radījuši literārus atskatus savā bērnībā, un uzsver šim diskursam tradicionālu

iezīmi – pastorālas idilles noskaņu.¹¹ Zināms vienots ietvars piemīt arī veselas paaudzes skatījumam uz savu bērnību, ko ietekmējuši ne tikai ierasti kultūras scenāriji, bet arī laikmeta apstākļi, kas veicina t.s. kohortas apziņas veidošanos.¹² Treškārt, bērnības naratīva veidolu nosaka arī tas, kā veidojušās un mainījušās konkrēta cilvēka vai atsevišķas kopienas attiecības ar to ģeogrāfisko un kultūras telpu, kas savulaik bija mājvieta bērnības pasaulei: vai šo attiecību pamatā ir saikne un turpinājums vai tieši otrādi – pārrāvums un atsvešinātība.

Mangaļsalnieku stāstījumi atklāj pretrunīgu attiecību modeli vietējo iedzīvotāju un dzīvotās telpas¹³ starpā: kaut gan kopiena ir visai stabila un lielākā daļa intervēto cilvēku turpina dzīvot dzimtajās mājās, kur pavadīta bērnība (dažkārt pat – vecāku bērnība), stāstos visai bieži sastopams atsvešinātības un zaudējuma motīvs. Tas īpaši attiecināms uz to cilvēku stāstiem, kuri pieredzējuši abus krasos pavērsienus vietas – agrākā zvejniekciema – vēsturē: gan zvejnieku kolhoza “9. maijs” nostiprināšanos un 20. gs. 60.–70. gadu vērienīgo celtniecību,¹⁴ gan pēdējo piecpadsmit gadu laikā notikušās pārmaiņas, kas salas saimniecisko dzīvi vedušas pretējā virzienā – zvejniecība no kādreiz plaukstošas nozares, kurā piedalījās teju visa kopiena, pārtapusi par nelielas cilvēku grupas iztikas avotu.¹⁵ Nodarbošanās ar zvejniecību Mangaļsalas intervijās tiek pasniegta kā aizejoša dzīves kārtība, bet bērnu dzīves sakarā bieži uzsvērts, ka līdz ar amatu zūd arī tie zināšanu pārmantošanas un prasmju apguves ceļi, kas Mangaļsalas bērniem savulaik bija pieejami. Savukārt Mangaļsalas fiziskā vide mainījies ne tikai apbūves ziņā. Laika gaitā pakāpeniski sarukusi vietējo iedzīvotāju piekļuve salu ieskaujošajiem ūdeņiem, kuri vēl nesenā pagātnē bija mangaļsalnieku ikdienas būtiska daļa un bērnu pasaules centrs. Šis process aizsākās jau padomju periodā ar zvejnieku kolhoza teritorijas norobežošanu, bet pēdējos gados tas kritiski pastiprinājies Rīgas brīvdostas izplešanās dēļ. “Netiekam vairs pie ūdens,” ar šādu secinājumu intervijās itin bieži tiek raksturota vietējo iedzīvotāju nošķirtība no agrāk brīvi pieejamiem dabas resursiem. Ostas attīstība un tās teritorijā izvietoto uzņēmumu darbība liek Mangaļsalas iedzīvotājiem sastapt arī agrāk nepazītus ekoloģiskus draudus.¹⁶ Tādējādi mangaļsalnieki, palikdami uzticīgi savai vietai, pieredzējuši to, kā nelielā, samērā noslēgtā un labi pazīstamā vide viņu acu priekšā pārveidojas, pārtop kādā citā – tiem daudzējādā ziņā nepieņemamā. Emocionālā iespaids ziņā tas varbūt pat pielīdzināms dzīvesvietas zaudēšanai, pārceļoties uz dzīvi citur.

Šis konteksts acīmredzami rosinājis itin kā *citā* Mangaļsalā pavadīto bērnību apcerēt nostalgiski: gan salas vide, gan paaudzēs koptās nodarbošanās tradīcijas atmiņu stāstos nereti savijas vienotā idilliskā ainā, kas tiek pretstatīta šodienas īstenībai. Harijs Feders (1952) intervijā atceras Mangaļsalu 20. gs. 50.–60. gadu mijā; viņa teiktajā sastopas divi skatpunkti:

viens pieder puisēnam, kas sagaida tēvu atgriežamies no zvejas savā pagalmā, no kura ir brīva pieeja pie upes; otrs ir piecdesmitgadnieka skatījums, ko pastarpinājusi arhitekta izglītība un neapmierinātība ar pārmaiņām ierastajā vidē.

H.F.: Nu kas vēl no bērnības tāds palicis atmiņā? Nu te bija .. – vienreizēja pludmale te bija. Kādreiz nebija taču šitie steķi visi, te bija – lēzena tāda [pludmale]. Varēja noiet jebkurā vietā..

Jaut.: Pie Audas?

H.F.: Jā, nopeldēties.. te bija tieša izeja uz turieni. Un tēvs, kad brauca ar kuģi mājās, viņš vienkārši te piebrauca. Uzbrauca bišķi uz smiltīm, izmeta laipu un nāca lejā. Un tā bija tāda .. es nezinu. Kā no kādas Fellīni filmas: mierīgi .. tāds kuģis uzbrauc krastā, izmet laipu .. un tēvs nāk ar zivīm lejā .. un viss. Nu tagad nekā nav. Te nekur nevar tikt .. nekur netiek!¹⁷

Nostalgiskas atmiņu ainas stāstījumos parasti tiek piesaistītas atsevišķiem objektiem, kas šodien zuduši vai izmainījušies līdz nepazīšanai. Tāda, piemēram, ir Mangaļsalas kādreizējā panorāma ar kuģišu piestātņi un koka tiltiņiem pār Audas upi un Vecdaugavu, puķu pilnās pļavas Audas pretējā krastā. Kādreizējā mangaļsalniece Daina Vītola (1944) savā atcerē it kā slīd pāri salai un iezīmē to, kas šodienas ainavā vairs nav atrodams, bijušā vērtību izceļot ar apzīmētājiem “vienreizējs”, “kolosāls”, “skaists”:

“Visa tā Audas mala ar .. izžautiem tīkliem, tiem veciem šķūņiem. Tas bija kaut kas tāds vienreizējs! Un tā panorāma! Tā bija kolosāla panorāma. Visas tās pļavas pāri. Kādas tik tur nebija puķes!

[..]

Ļoti skaists tilts un, es atceros, tur bija tādi akmeņi arī – tā man tāda kā vīzija.. Jā, tā bija ļoti skaista vieta. Tālāk bija tā kuģiša pietura. Jā, jo bija jau tikai kuģītis. Cilvēki brauca uz Centrāltirgu iepirkties. Tikai ar kuģīti. Un visas tās pieturas – Vecmīlgrāvis, Bo[lderāja] .. viņš no Bolderājas nāca. .. Ja es biju aizkavējusies, no savas mājas redzēju cauri Daugavai, ka kuģīts griežas ārā no Bolderājas. Un tad, ja es tā riktīgi vicoju, tad es vēl varēju paspēt uz to kuģiša pieturu. Bet nu tagad vairs tur nekā nav. Viss aizbūvēts priekšā.”¹⁸

Ūdeņi

Ūdeņi – Vecdaugava, Auda, Daugava, jūra – Mangaļsalu ieskauj gandrīz no visām pusēm; ar sauszemi to savieno vien šaura liedaga strēle pie Vecāķiem, un saprotams, ka ūdenim salas bērnu dzīvē bijusi īpaša

nozīme. Tas bijis ne tikai ģimeņu iztikas avots, bet arī bērnu rotaļu un brīvā laika organizētājs un pasaules ainas un telpas izjūtas strukturētājs. Bijusī margaļsalniece Agita Liepa (1958) intervijā atceras, kā bērnībā nav varējusi saprast “visas tās runas par aizbraukšanu kaut kur tālu projām. Cik tad tālu vispār var aizbraukt?! Visapkārt ir ūdens!”¹⁹ Ar ūdeņiem saistītie stāstījumi ir brīvības, kustību un slepeno gaitu stāsti. Gandrīz visi bijušie Margaļsalas bērni atceras brīvo pieeju ūdenim, dažādas ar ūdeni saistītas rotaļas. Peldēšanās vasarā bijusi viens no galvenajiem brīvā laika pavadīšanas veidiem visiem bērniem, kamēr peldēšanas sacensības un lēkšana ūdenī no tilta minēta tikai zēnu atmiņās. Šais nodarbēs nereti sastapušies bērni, kas dzīvoja pretējos krastos, abpus koka tiltiņiem pār Audu un Vecdaugavu – Margaļsalā un Vecmīlgrāvī. Ne vienmēr par šīm gaitām zinājuši vecāki. Vecmīlgrāvietis Ārijs Alksnis (1926) stāsta:

“Tur bija tāds koka tilts ar tādām augstām margām. Abi divi analogi – pār Audu un šite. .. Tur gāja uz Vecāķiem kādreiz kuģītis. Slēdza skursteni nost un līdz caur to tiltu cauri. Un tur ar mums bija tāda vieta, kur mēs lēcām uz galvas ūdenī. .. Un mana vecāmāte kādreiz dabūja zināt, ka es tur lecu. Viņ’ teic: ārprāts! Viņa saka, tur Pirmā pasaules kara laikā tie tilti arī bijuši un visi nodedzināti, un tur ir pāļi apakšā. Un tā jau ir – nav jau galvas!”²⁰

Ūdens nodrošinājis brīvā laika pavadīšanas un sportošanas iespējas arī ziemā – milzīgās aizsalušā ūdens platības izmantotas gan hokejam, gan slidošanai. Māsīca un brālēns Gunta Čakare (1951) un Ralfs Alksnis (1953) intervijā, viens otru aizrautīgi pārtraukdami, atceras slidošanu pa Daugavu līdz pat ietekai jūrā.

G.Č.: Kā mēs braucām ar slidām līdz jūras vārtiem! Pa šito skaisto ledu.
Jaut.: Pa Daugavu vai pa Vecdaugavu?

G.Č.: Kā tad! Pa Daugavu, pēc tam pa Daugavu. Skaists, zili pelēks – kuģi taču nebrauca, neko nesalauza. Kā rudenī aizsala .. Tu atceries kādreiz tādas gājienus, ka mēs braucām pa Daugavu ar slidām līdz jūras vārtiem, ka mēs skatījāmies iekšā, cik tālu var redzēt?

R.A.: Jā, vispār i redzēt nevarēja.

G.Č.: Viņš bij pelēks, tāds – tāds zili pelēks. Caurspīdīgs. Viņš taču nebija ne salauzts, viņš bij tā kā spogulis, tur varēja braukt!²¹

Jāpiezīmē, ka slidojuši ne tikai bērni, un slidošanai Margaļsalā, jādodomā, ir gara vēsture: Ādolfis Feders (1923) atcerējās, kā viņa tēvs ar paštaisītām, no sava tēva mantotām slidām savulaik skrējis pa Daugavu uz Rīgu pēc avīzes.²² Margaļsalā bijušas cieņā arī dažādas, visu bērnu iemīļotas ar ūdeni saistītas rotaļas, piemēram, laiviņu darināšana un laišana

ūdenī. Tai pašā laikā pret maksķerēšanu zvejnieku bērniem bijusi savdabīga attieksme. Nenoliedzot šīs nodarbes pievilcību, tomēr trūcis pārliecības, ka ir lietderīgi celt zivis pa vienai ārā no ūdens, kamēr visapkārt to bijis tīkliem un kastēm, “kad tev pills ar zivīm bij!” – kā intervijā atceras Ralfs Alksnis.²³

Brīvā piekļuve ūdeņiem stāstījumos tiek pasniegta kā apstāklis, kas savulaik ļāvis bērniem ne tikai izbaudīt brīvību un rotaļu prieku, bet arī izjust tuvību dabai un iedibināt draudzīgas attiecības ar vidi. Šai vides portretējumā saaužas raksturīgi dabas un vietējās kultūras elementi: ūdeņi nav iedomājami bez zvejas piederumiem, kas nereti kalpojuši par bērnu rotaļu rīkiem. Daina Vītola apcer savus bērnības iespaidus:

“Nu, tāda liela brīvība. Samērā liela brīvība. Piemēram, mūsu māja. Bija tāda sēta, bet kā no sētas ārā – tad! Tagad ir priekšā tur tas viss – jah-tu klubs. Un, var teikt, netiekam vairs pie ūdens. Bet tas mums bija – kā no rīta cēlāmies, tā uz galvas Audā iekšā! Tāda – ļoti saistīta ar dabu [bērnība]. Tur bija dēles – pilns. Es tādas dēles nekur neesmu redzējusi. Tiešām! .. Mēs tā – ar kājām parušinājām viņas prom un gājām peldēties. .. Un tad tās zvejniekbumbiņas – tās stikla, ja. Mēs taču stundām pa ūdeni dzīvojām. Tas ūdens arī tāds silts. Sasietas divas tās bumbiņas uzlika šeit uz krūtīm, viņas notur uz ūdens. Nemaz nevajadzēja mācēt peldēt. .. Tad bija izžauti tie tīkli ar tām vabiņām, tie vecie šķūniši. Nu, tagad tas viss .. var teikt: vairāk nekā nav.”²⁴

Interesantas ir atsevišķas atmiņu detaļas, ko Daina izmanto, lai uzsvērtu savas bērnības pasaules neatkārtojamību. Viņa saka: “Es tādas dēles nekur neesmu redzējusi,” – un dēle – visnotaļ nepatīkams radījums, no kā bērni parasti baidās un cenšas izvairīties – paradoksālā kārtā kļūst par vietas izcilības zīmi. Intervijā vairākkārt tiek lietotas frāzes, kas stāstījumu ar tajā iezīmēto zvejnieku ciema ainavu padara par zudušas pasaules aprakstu: “netiekam vairs pie ūdens”, “vairāk nekā nav”. Taču dzīvotās telpas pārvērtība – aizbūvēta, nepieejama krastmala, nojauktas kādreizējās ēkas – nav tikai fiziska; tā nozīmē arī pārveidotu pieredzi un attiecības starp cilvēkiem un lokālo vidi: šodien Mangaļsalas bērnu dzīve vairs nav tādā mērā saistīta ar vietējiem dabas resursiem un vēsturisko nodarbošanās veidu; tā vairāk līdzinās dzīvei kurā katrā Rīgas priekšpilsētā.

Pieredzes pārmantošana

Viena no tēmām bērnu folkloras pētniecībā ir dažādie veidi, kādos bērni savā uzvedībā “atspoguļo sabiedrību, kurai tie pieder”²⁵ – kā

Zvejas riki Mangaļsalas bērnu ikdienā

Fishing gear in the daily life of Mangaļsala's children.

Foto/Photo: Viktors Krastiņš

caur rotaļas mīmikriju, parodiju un performanci tiek radoši atveidota sabiedrības organizācija un attiecību struktūras, saimnieciskās darbības modeļi. Mangaļsalas stāstos mani šai sakarā īpaši interesēja rotaļas, kas atdarina zvejnieku ģimenes ikdienu. Šādu rotaļu no savas bērnības atcerējās Agita Liepa, proti, upē saķertu kazragu sālīšanu, kad sāls vietā tikušas lietotas smiltis.

A.L.: Kad mēs bijām mazāki, mēs, protams, nedrīkstējām iet uz Audu. Mamma mums sastāstīja, ka tur ir baigais Ūdens vecis. Protams, mamma baidījās, ka mēs iekritīsim, noslīksim. Bet mēs jau bijām viltīgāki, mēs aizlaidāmies pa kluso, jo mums vajadzēja ūdeni. .. Mums bija tādas – saimniecības rotaļas .. mums bija dažādi trauki, mēs tur salikām visu kaut ko. Saķērām upē kazragus tad, kad bija siltāks laiks, un viņus sālījām – tā kā sāla brētliņas, starp smiltīm. Un tam visam ir vajadzīgs ūdens, citādi nesanāk labi.

Jaut.: Un kā jūs saķērāt kazragus?

A.L.: Nu, kazragus jau vispār var noķert ar rokām. Viņi jau taču nepeld neko ātri; ir tāds brīdis, kad viņi tādi mazliet apdulluši. .. Protams, tā kā uz ziemu – mammai vienmēr bija sasālītas reņģes.²⁶

Agitas stāstā atkārtoti tiek norādīts uz paraugu, ko bērni izmantojuši atdarinājumam, un pieredzes avotu. Kazragi sāļiti “tā, kā sāla brētliņas” – “uz ziemu”, un šāda rīcība noskatīta no mātes – “mammai vienmēr bija sasālītas reņģes”. Tomēr, kā atzīst pētnieki, tamlīdzīgi rotaļu veidi īsti plaukst tur, kur atdarināšanai vai izlikšanās spēlei jāatsver spēlētāja patiesā izolētība no iespējas veikt īstu darbību.²⁷ Tie iederas tādā paaudžu attiecību modelī, kur bērnu un pieaugušo gaitas ir šķirtas un pieder divām savrupām pasaulēm: vienā norisinās īstā dzīve, kamēr otrai piemīt gaidu raksturs – kavējot laiku rotaļās, atdarinot pieaugušo kultūru, mēģinot uzkrāt prasmes, kuras kādu dienu varēs likt lietā, gaidot brīdi, kad kaut kas notiks pa īstam – kad rotaļu telefonus, pulksteņus, mašīnas aizstās īstas lietas. Šādam paaudžu nošķīrumam raksturīga koncepcija, ka bērnības laika darbs – tās ir rotaļas.²⁸ Pētnieki atzīst, ka šāds modelis ir izveidojies aptuveni pēdējā gadsimta laikā, krasi sarūkot bērnu iespējai piedalīties pieaugušo dzīvē lielā daļā mūsdienu pasaules.²⁹

Mangaļsalas intervijas atklāj citu ainu – tajā starp bērnu un pieaugušo pasauli nepastāv nepārkāpjama robeža. Gan lauka pētījumā dokumentētie stāsti, gan iegūtie fotomateriāli liecina, ka bērni nav pasīvi sēdējuši mājās, gaidot tēvus atgriežamies no zvejas un atvedam “jūras maizi” (par “jūras maizi” sauca sviestmaizes, kas tika ņemtas līdzī zvejā, bet netika apēstas, dažkārt pat – speciāli pietaupītas kā bērnu lielākais kārums). Pat padomju laikā, kad zvejnieku kolhoza teritorijā varēja iekļūt tikai caur īpašu caurlaides posteni, bērniem netikta liegta iespēja paviesoties uz tēva kuģa vai laivas, kas atgriezusies ostā. Gunta Čakare un Ralfs Alksnis intervijā viens otru mudina atcerēties šādus apciemojumus.

G.Č.: Tad, es atceros, mēs, bērni, aizgājām uz to kuģi – tēvu sagaidījām, kad viņš nāca krastā .. Atceries, cik garšīga bij tā maize – tās smērētās, kas viņam uz kuģa bij palikušas! Tev negadījās – kad pie tēva aizgāji uz kuģi, tad noēdi visu? Nekad mēs mājā nebijām paēduši. Jums mājā nedeļa ēst? – Nē, mums nedeļa ēst. Mēs visu, mēs visu noēdām!

R.A.: Mēs jau zinājām, kad tēvs nāks mājā. Un tad – visi uz kuģa projām!³⁰

Stāsti par tādām ciemošanās reizēm ietver atvestā loma novērtējumu un atmiņas par neparastiem zvejnieku guvumiem – īpaši lielām zivīm, kuru izskats spilgti saglabājies prātā: tā, piemēram, Ralfs joprojām atceras

Mangaļsalas bērni uz zvejas kuģīša.

20. gs. 60. gadi

*Children from Mangaļsala
on a fishing boat in the 1960s.*

Foto/Photo: Viktors Krastiņš

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

tēva laivā redzētu “deviņdesmit deviņus centimetrus garu nēģi”, bet Gunta – kādu lasi gandrīz vai “tēva augumā – trīsdesmit trīs kilogramus smagu”.

Taču Mangaļsalā bērni nebūt nav bijuši vienīgi viesi pieaugušo pasaulē. Sekojot senai zvejniecības tradīcijai, bērns zvejas laivā netiek uzskatīts par nepiederošu būtni; viņam tiek dota iespēja piedalīties zvejnieka darbā un veikt savām spējām atbilstošus pienākumus. Etnogrāfs Saulvedis Cimermanis, aprakstot Latvijas zvejniecības vēsturi 19. gadsimtā, vairākkārt uzsvēris zvejnieka amata tradicionālismu, ar to saprotot amata pārmantošanu no paaudzes paaudzē un iemaņu apguvi tieša vērojuma un dalības ceļā. Cimermanis min darbu veidus, kas zvejnieku ģime-

ņu bērniem uzticēti jau kopš mazotnes, “sākot ar zivju kūpināšanai nepieciešamo čiekuru lasīšanu un zivju mazgāšanu un beidzot ar zvejas rīku labošanu un taisīšanu”.³¹ Gan no Cimermaņa pētījumiem, gan tām Mangaļsalas intervijām, kuras attiecas uz 20. gadsimta pirmo pusi, izriet, ka zvejnieku dēli piedalījušies zvejā jau no 14–16 gadu vecuma,³² dažkārt pat agrāk, īpaši dzimtās, kur miris vai gājis bojā kāds no pieaugušajiem zvejniekiem. Vecākās paaudzes zvejnieki atceras, ka atsevišķi zvejas pienākumi nereti uzticēti vēl jaunākiem bērniem. Tā, piemēram, Ārijs Alksnis gājis līdzī lašu vadam par selgas vīru jau no deviņu gadu vecuma.

Ā.A.: Es pats no deviņi gadi jau gāju tajā lašu vadū .. tajā draudzē. Jo tai laikā jau pirmais postenis, kas ir zvejniekam, – selgas vīrs. Ja to lomu apmet riņķī – visai Daugavai pāri .. un tagad nāk viens liels štīmeris, vai ne

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Bērni novērtē zvejnieku lomu

Children are assessing fishermen's catch. Foto/Photo: Viktors Krastiņš

.. Tad mans uzdevums bija rādīt, lai nesabrauc. Un parasti jau uz kuģiem visiem loči bija, un tie jau zināja, kas par lietu ir. Viņi arī grieza. Nu, tad, kad pienāca krievu laiks, tad varēja rādīt vai nerādīt. Viņi kā brauca, tā plāva, un viņiem nekas – nekāda atbildība nebija.

Jaut.: Tas tad bija tas darbs, ko puika varēja darīt – par to selgas vīru?

Ā.A.: Jā, to varēja darīt.

Jaut.: Citi darbi jau par smagu?

Ā.A.: Nu, tāpat jau bija jāairē. Un tur jāsakārto, ja tur kas .. Bet tad jau – daudz jau nelutināja savus bērnus. Un pašiem jau arī bija interese tāda – kaut ko darīt.³³

Intervijās visbiežāk pieminētais mazo zvejnieku amats ir – akmeņpuika; Jānis Dorfs (1907) atcerējās, kā tēvs viņu “iecielis laivā desmit gadi vecu” – “lai tos akmeņus izsviež ārā”.³⁴ Savukārt Mārtiņš Ellers (1907) sācis akmeņpuikas gaitas septiņus astoņus gadus vecs,³⁵ Arvalds Kalniņš

Es parādīju – viņi iedeva tādu darbarīku, es teicu: “Tie visi ir tiklu aužamie, tos es pazīstu.”

Jaut.: Grūti ir?

G.Č.: Nē.

Jaut.: Piņķerīgi, sarežģīti?

G.Č.: Nu, protams, piņķerīgi. Nu nav tik traki.

Jaut.: Kādi tur ir tie darbarīki?

G.Č.: Darbarīki ir tikai dēlītis un saivīte. Tāds dēlītis, ap kuru met riņķi, no kā veidojās tiklam tās acis. Tagad jau visu to taisa automātiski. Ar roku tas bij, teiksim, tā: vienkārši šitā sien mezglu un šitā, viss tas platums, tik no tā dēliša nomauc, tad veidojas rinda. Pēc tam atkal nākošā rinda atpakaļ, un šitā te tas tikls jau...

Jaut.: Un kurš jums iemācīja?

G.Č.: Tēvs. Tēvs jau mājās auda tiklus.

[..]

G.Č.: Ziemā jau, man liekas, tika visi tie tikli lāpīti. Es atceros, ka māja bij mūždien pilna ar visādiem tikliem, kaut kur piesieti .. kaut kur pie durvju stenderēm mums bij naglas sadzītas, kaut kur karājās. Tika lāpīti, tika locīti pa maisiem. Man tēvs pats šuva arī, es atceros, tos murdus viņš šuva. Jāsaka – šuva, jo ņēma jau tos gatavos audumus ap tām stīpām...

R.A.: Es jau kādreiz .. es vēl paņēmu tos laštiskus, kad tur lielie caurumi – tos es arī mācēju.

G.Č.: Es vēl tagad atceros to mezglu, es esmu lāpījusi. Es – zini, ko es lāpīju? Es lāpīju skolā volejbola tiklu, neviens nemācēja salāpīt. Es teicu: “Ja viņu var salāpīt tāpat kā zvejnieku tiklu, tad es eju palīgā.” [Smejas].⁴⁴

Visplašāko stāstījumu par to, kā Mangaļsalas bērni pārņem zvejnieku pieredzi un to izmanto, dzirdējām no Harija Federa; tas raisījās saistībā ar intervijā uzdoto jautājumu: “Kāda tad īsti bija zvejniekbērnu bērnība?” Harija pirmā atbilde uz to ir dedzīgs vispārīnājums: “Nu, es domāju, ka zvejnieka bērna dzīve ir visinteresantākā. Es pat nezinu, kuram bērnam varētu vēl interesantāka bērnība būt!” Bet stāsts, kurš vēsta par notikumiem 20. gadsimta 60. gadu sākumā, uzreiz sākas ar kulmināciju – desmit divpadsmit gadu veci puikas pagatavojuši tralim līdzīgu nelielu tiklu un izzvejojuši milzu karūsu.

H.F.: Mēs, piemēram, paši uztaisījām sev tiklu. .. Mēs uztaisījām maziņu tādu tralīti. Un tepat zvejojām. Vecdaugavā.

Jaut.: Un jūs paši villkāt to trali?

H.F.: Paši vilkām. Iemet, ar laiviņu iemet un pēc tam – divi vienā pusē, divi otrā pusē, un velk krastā. .. Vienreiz mēs, vispār tas bija – kaut kāda fantastika! Noķērām ziniet, kādu karpu!? Nē, tā nebija karpa, tā bija karūsa. Ar šitādu muguru! Iedomājieties – karūsa, kurai šitāda mugura. Milzīga!

Jaut.: Tā noteikti nevarēja būt karūsa.

H.F.: Tā bija karūsa, tā bija karūsa! Mēs paši neticējām savām acīm. Tā bija karūsa ar šitādu milzīgu muguru. Viņa bija .. kādus piecus kilogramus svēra. Un viņa bija dzīvojusi visu laiku tur mierīgi tai Vecdaugavā, kamēr šitie te puikas neņēma viņu un neizvilka.⁴⁵

Stāstījuma gaitā (pilnā transkripcijā tas aizņem trīs lappuses) intervētāju izbrīns nemītīgi aug augumā, jo viena kulminācija seko otrai: seši puikas nodibinājuši paši savu zvejas arteli, katrs tajā ko ieguldot, paši zvejojuši un pārdevuši lomus, peļņu sadalījuši un nodzēruši limonādē.

H.F.: Mums bija artelis. Artelis bija nodibināts.

Jaut.: Bērniem pašiem savs?

[..]

H.F.: Jā, katrs piedalījās ar savu – vai murdu, vai tīklu, vai kaut ko un attiecīgi sadalīja to summu. Aizgājām, vienkārši pārdevām viņu un naudu sadalījām. Un nodzērām limonādē. [Smej.]

Tālāk seko epizode par sadursmi ar likumsargiem, kas nelegālos zvejniekus pieķēruši ar lielu ālantu lomu un tīklu konfiscējuši. Nākamajā epizodē – jauns pārsteigums: laivu bērni pagatavojuši paši, iemācoties to no dalības remontā; stāstītājs nosauc arī galvenās lietas, kas jāievēro laivas būvētājam. Tālāk izrādās, ka artelim piederējuši astoņi paštaisīti murdi, un stāstnieks parāda savas zināšanas tīklu gatavošanā, vienlaikus piesaucot zināšanu avotu: “Opis man samācīja.”

H.F.: Un pēc tam nozaga mums laivu..

Jaut.: Kā, jums bija laiva?!

H.F.: Mēs uztaisījām.

Jaut.: Paši uztaisījāt? Bet kā jūs to visu mācējāt? Un tos zvejas rīkus paši taisījāt, nevis vecāki iedeва?

H.F.: Jā, visu absolūti paši.

Jaut.: Un tas bija tā, ka bija vienkārši redzēts mājās?

H.F.: Redzēts, jā. Tas viss bija redzēts, un mēs taisījām. Arī to laivu. Es biju redzējis, kā liec brangas, ja – tādi plāni dēļi, kādi divi centimetri .. Un mēs to laivu paši uztaisījām.

Jaut.: Un kur jūs .. vai Mangālsalā bija kādi meistari? Vai jūsu tēvs, piemēram, pats taisīja?

H.F.: Viņi laboja to laivu, un es redzēju, kā viņi labo. Un kā tas .. kā tas viss notiek. Tas jau ir diezgan sarežģīts process, es, piemēram, ja man tagad būtu jāņemtaisīt laiva, es diez vai to spētu .. Galvenais ir tieši tās brangas, ja. Kas nāk, tie .. tie .. tie satvari. Tie, un viņiem jānāk ir .. nu .. tā ļoti periodiski, ja. Viņi nevar būt tā – kaut kā. Viņiem jābūt jau izrēķinātiem. Un, kad ir tās brangas, tad sāk – liek tos dēļus. Tos dēļus ar speciālām spilēm piespiež. Piespiež, un tad viņus pieskrūvē. Ja? Bet ar to nepietiek, viņš jau ir jānoblīvē. Noblīvē visas tās maliņas, ja, un tad to jauno laivu iemet ūdenī. Un tad viņa sabriest. Un visas tās spraugas aiziet ciet.

[..]

Jaut.: Nu, un tos zvejas rīkus?

H.F.: Zvejas rīkus – tas ir pavisam .. vienkārši. Tur vienkārši jāzina, kā griezt. Vai tu griez pa aci, vai tu griez kāpi. Un vienkārši .. brīžiem tu griez pa aci, brīžiem pa kāpi. .. Tikls ir tāds: šitais ir šķērsām un tā ir – pa kāpi. .. Nu, jā, nu redzi, visi šitie te opji .. Opis man taču te samācīja. Es zināju, man nebija tad problēmas vispār .. uztaisīt murdu, ja .. Mums bija kaut kādi astoņi mурdi uztaisīti, un mēs metām Vecdaugavā.

Nākamā epizode ir stāsts par neticamu zušu lomu, ko puikas ieguvuši, izmantojot pieredzējuša zvejnieka padomu un savu atjautību. Uzzinājuši par vietu Vecdaugavā, kur zuši iet baroties, zēni uztaisa seklajam ūdenim piemērotu mazu mурdiņu, teicējs piebilst – “to tik var bērni izdomāt”. Iegūtā loma aprakstā emocijas sit augstu vilni.

H.F.: Peniķis mums izstāstīja, ka ir viena vieta Vecdaugavā, kur zuši iet baroties. Tur ir tāda šaura .. šaura, šaura vietiņa. Un mēs viņu atradām, un tur ūdens bija tik dziļš [rāda apmēram 30 cm] .. Kādu mурdu tu iemetīsi šitādā vietā?.. Mums jau, kā saka, jauniem zēniem – fantāzijas netrūkst. Mēs paņēmām un uztaisījām šitādu mурdiņu mazu. [Rāda apmēram tādu pašu izmēru.] Maziņu šitādu, šitādu te. He! Smieklīgi, bet mēs viņu uztaisījām .. uztaisījām spārnu, nolikām viņu priekšā tai .. tai lagūnai un viņu iemetām. Nākošā dienā – jūs nestādaties priekšā! Tas viss mурds – ne tikai pēdējā iedzirkts, arī vidējā – pilni ar baigākajiem zušiem! Tas bija tāds šoks! Jā, ka mēs viņu nevarējām bezmaz izvilkēt laukā!

Beidzamā epizode stāstā veltīta nodomam “uztaisīt kārtīgu kuģi” no vecas, nogrimušas zvejas kārbas. Šis nodoms neizdodas, jo, kad zēni kārbu izvilkuši un sākuši remontēt, “tad zvejnieki attapās, ka viņiem arī tāda vajadzīga”. Kopumā stāsts atklāj miniatūru, bet visai pilnīgu pieaugušo pasaules atveidojumu, kurā pārņemtas ne tikai zvejnieka amata tehniskās prasmes, bet arī darba organizācijas un peļņas sadales paraugi. Turklāt mazo zvejnieku artelis nav nedz butaforiska imitācija, nedz izlikšanās spēle – tas ir darbīgs un pat saimnieciski veiksmīgs sabiedrīks veidojums, kas radīts pēc tradicionāla parauga, bet tai pašā laikā – radoši izmantojot kopienā pieejamo pieredzi un piemērojot to savām vajadzībām. Harija stāstījumu noslēdz secinājumi un morāle.

H.F.: Mēs bijām it kā piejauvēti savai videi .. Mēs visi zinājām, mēs visu skatījāmies .. Mums lika strādāt galu galā. Lika strādāt, un mēs visu to apguvām. Pat .. pat negribot. Mēs visu to varējām. Tagad ir kaut kas pavisam cits, es nezinu. Tas man brīžiem vienkārši iedvēš šausmas. .. It kā cilvēkam ir rokas un kājas, un viss ir savā vietā .. Nu, viņš nemāk parastākās lietas!

Stāstītājs uzsver kultūrpiederības vērtību, secinot: “Mēs bijām piejauvēti savai videi,” – un ar vairāku sinonīmu izteikumu atkārtojumu izceļ šīs piederības zināšanu un mākas aspektu: mēs “zinājām”, “skatījāmies”, “apguvām”, “varējām”, “mums lika strādāt”. Tam Harijs pretstata šodienu, un pagātnes pārākums pār tagadni viņa skatījumā saistīts ar pieredzi un zināšanām, uz kurām ceļš tikpat kā zudis.

Tādējādi jāsecina, ka margaļsalnieku atmiņu stāstījumos zaudētās bērnības pasaules ainas izveidē piedalās divi spilgti motīvi – atsvešinātība no vietējās vides, ko izraisījuši pārveidojumi dzīves telpā, un pieredzes pārmantošanas tradīciju pārtrūkšana.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Prusts M. *Zudušo laiku meklējot*. Rīga: Jumava, 1996. 411. lpp.
- ² Bauman R. Ed Bell, Texas Storyteller: The Framing and Reframing of Life Experience. *Journal of Folklore Research*. 1987. Vol. 24. No. 3. P. 197.
- ³ Braid D. Personal Narrative and Experiential Meaning. *Journal of American Folklore*. 1996. Vol. 109 (431). P. 6.
- ⁴ Margaļsala ir pussala (līdz 17. gs. 2. pusei – sala) Daugavas labajā krastā, tā atrodas pie pašas ietekas Rīgas līcī, un to ieskauj Audas, Vecdaugavas, Daugavas un jūras ūdeņi. Agrākais zvejniekciems tika pievienots Rīgai 20. gs. 50. gados; tikai pēc tam tika izbūvēts ceļš, kas Margaļsai nodrošināja sauszemes satiksmi

- ar Rīgu. Latviešu folkloras krātuves (LFK) lauka pētījumi Mangaļsalā norisinās kopš 1992. gada, kad Mangaļsalā strādāja plašāka LFK pētnieku grupa: Dace Bula, Baiba Meistere, Elga Melne, Guntis Pakalns, Iveta Politere, Aldis Pūtelis, Jānis Rozenbergs. Turpmākajos gados (1993, 1994, 1999, 2000) darbu turpināja D. Bula un E. Melne, bet 2005. gadā ar Rīgas domes atbalstu pētījumus veica LFK pētnieki, Latvijas Universitātes un Latvijas Kultūras akadēmijas studenti: Sanita Bērziņa-Reinsone, Dace Bula, Gunita Čēgere, Zane Jauja, Sandis Laime, Aigars Lielbārdis, Indra Lucjanova, Elga Melne, Dace Resele, Una Smilgaine, Ieva Vitola. Kopumā intervēti vairāk nekā 80 Mangaļsalas iedzīvotāji (dz. 1899–1983): 1 – 1899. g.; 12 – 20. gs. pirmajās desmitgadēs; 15 – 20. gados; 26 – 30. gados; 6 – 40. gados; 15 – 50. gados; 2 – 60. gados; 5 – pēc 1970. gada dzimušie. Pētījumu rezultāti atspoguļoti vairākās publikācijās: Bula D. Zvejnieku ticējumi Mangaļsalas iedzīvotāju nostāstos. *Letonica*. 1998. Nr. 2. 20.–43. lpp.; Bula D. Narrated Life Experience and Collected Items: Field Study of Popular Beliefs. In: Wolf-Knuts U. (ed.). *Input and Output: The Process of Fieldwork, Archiving and Research in Folklore*. Turku: Nordic Network of Folklore, 2001. P. 59–74; Bula D. “Mēs deviņpadsmit”: Mangaļsalas pagātne stāstos. *Meklējumi un atradumi*. Rīga: Zinātne, 2004. 45.–61. lpp. Patstāvīgu pētījumu Mangaļsalā savam bakalaura darbam veikusi Latvijas Kultūras akadēmijas studente Zane Jauja. Viņas nopelns ir fotogrāfa mangaļsalnieka Viktora Krastiņa mantojuma apguve.
- ⁵ Daļā interviju tika uzdoti jautājumi: “Kādu atceraties Mangaļsalu savā bērnībā?”; “Kāda bija zvejnieku bērnu bērnība?”, kā arī virkne jautājumu par zvejnieka gaitu uzsākšanu un prasmju apguvi.
- ⁶ Clifford J.; citēts pēc: Kirshenblatt-Gimblett B. Folklore's Crisis. *Journal of American Folklore*. 1998. Vol. 111 (441). P. 127.
- ⁷ Oring E. Anti Anti-“Folklore”. *Journal of American Folklore*. 1998. Vol. 111 (441). P. 333.
- ⁸ Turpat, 332.–333. lpp.
- ⁹ Gusdorf G.; citēts pēc Kirshenblatt-Gimblett B. Authoring Lives. *Journal of Folklore Research*. 1989. Vol. 26. No. 2. P. 127.
- ¹⁰ Zviedru pētniece Birgita Svensone savā pētījumā par dzīvesstāstiem uzsver, ka, lai arī katra cilvēka dzīvesstāsts ir individuāls, tas tomēr tiek saskaņots ar laika garam un plašākam kultūras kontekstam atbilstīgām interpretācijām. Sk.: Svensson B. Lifetimes – Life History and Life Story. Biographies of Modern Swedish Intellectuals. *Ethnologia Scandinavica*. 1995. Vol. 25. P. 25–42.
- ¹¹ Skultans V. *The Testimony of Lives: Narrative and memory in post-Soviet Latvia*. Routledge, 1998. P. 146–147.
- ¹² Ar jēdzienu “kohorta” amerikāņu folkloriste Barbara Kiršēnblate-Gimbleta apzīmē “tos, kas dzimuši vienā laikā un kas noteiktā vēsturiskā periodā izdzīvo vienu un to pašu vecumposmu”. Sk.: Kirshenblatt-Gimblett B. Authoring Lives. P. 125.
- ¹³ Kultūras ģeogrāfi un antropologi terminā “dzīvotā telpa” (*lived space*) ietilpina gan fiziskās teritorijas aspektu, gan sociālo telpu un cilvēciskās vērtības, kas ar tām abām saistītas. Sk.: Rodman M. Empowering Place: Multilocality and Multivocality. *American Anthropologist*. 1992. Vol. 94. P. 642.

- ¹⁴ Zvejnieku kolhozs "9. maijs" dibināts 1947. gadā; 50. gadu beigās tas bija jau tiktāl attīstījies, ka varēja uzsākt Atlantijas zveju, bet 60. gadu beigās Mangaļsalā aizsākās vērienīga celtniecība – tika būvēti gan ražošanas cehi zivju pārstrādei, gan administratīvas ēkas, gan daudzdzīvokļu nami kolhoza strādnieku izmitināšanai; tad ciemā pirmoreiz ieradās un apmetās uz dzīvi lielāks skaits jaunpieņācēju, kopienai iepriekš nepiederīgu cilvēku.
- ¹⁵ Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu zvejnieku kolhozs tika reorganizēts par kooperatīvu "Auda", kam pakāpeniski sarūkot Mangaļsalā saglabājusies vienīgi neliela pickrastes zvejas grupa – zvejnieku kooperatīvā sabiedrība "Vecdaugava". 2005. gada lauka pētījuma laikā šai sabiedrībai piederīgie zvejnieki bija vienispriestis, ka zvejošana šobrīd ir neienesīga nodarbošanās, un nesaskatīja uzlabojuma iespējas arī tuvākā nākotnē.
- ¹⁶ 2001. gadā vides aktivistiem izdevās panākt, ka Mangaļsalā neuzbūvēja plānoto naftas termināli, bet tāds tika uzcelts pāri nelielajai upei – Audas otrā krastā; 2004. gadā tuvējie termināļi izraisīja nopietnu Audas piesārņojumu. Ostas teritorijā notiekošā ražošana un pārkraušana Mangaļsalā vai tās tuvumā rada arī citus draudus: gaisu piesārņo gan granulu ražotne "Gaujas granulas", gan minerālmēslu pārkrāvējs "Alpha osta", gan zivju pārtrādes uzņēmums "SIA Gamma A", kas minēts Rīgas 12 lielāko piesārņotāju skaitā.
- ¹⁷ D. Bulas, E. Melnes intervija ar Hariju Federu 06.09.2005.
- ¹⁸ Z. Jaujas intervija ar Dainu Vītolu 16.02.2006.
- ¹⁹ D. Bulas intervija ar Agitu Liepu 10.09.2005.
- ²⁰ D. Bulas intervija ar Āriju Alksni 09.09.2005.
- ²¹ S. Laimes intervija ar Guntu Čakari un Ralfu Alksni 07.09.2005.
- ²² D. Bulas, E. Melnes intervija ar Ādolfu Federu 07.10.1992.
- ²³ S. Laimes intervija ar Guntu Čakari un Ralfu Alksni 07.09.2005.
- ²⁴ Z. Jaujas intervija ar Dainu Vītolu 16.02.2006.
- ²⁵ Sutton-Smith B. Introduction: What is Children's Folklore? In: Sutton-Smith B., Mechling J. et al. (eds.). *Children's Folklore: A Source Book*. New York and London: Garland Publishing, Inc., 1995. P. 7.
- ²⁶ D. Bulas intervija ar Agitu Liepu 10.09.2005.
- ²⁷ Goldman L. R. *Child's Play: Myth, Mimesis and Make-Believe*. New-York: Berg Publishers, 1998. P. 25.
- ²⁸ Turpat, XV lpp.
- ²⁹ Rogoff B., Paradise R., Arauz M. R., Correa-Chavez M., Angelillo C. Firsthand Learning through Intent Participation. *Annual Review of Psychology*. 2003. Vol. 54. P. 175–203.
- ³⁰ S. Laimes intervija ar Guntu Čakari un Ralfu Alksni 07.09.2005.
- ³¹ Cimermanis S. *Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1998. 197. lpp.
- ³² Turpat, 16. lpp.
- ³³ D. Bulas intervija ar Āriju Alksni 09.09.2005.
- ³⁴ D. Bulas, E. Melnes intervija ar Jāni Dorfu 30.09.1992.

- ³⁵ D. Bulas, E. Melnes intervija ar Mārtiņu Elleru 18.09.1992.
- ³⁶ D. Bulas intervija ar Arvaldu Kalniņu 16.07.1999.
- ³⁷ D. Bulas, E. Melnes intervijas ar Arvīdu Lapiņu 30.09.1930., Juri Kalniņu 22.09.1992. u.c.
- ³⁸ Z. Jaujas, I. Lucjanovas intervija ar Jāni Innusu 06.09.2005.
- ³⁹ D. Bulas, E. Melnes intervija ar Arvīdu Lapiņu 30.09.1930.
- ⁴⁰ D. Bulas, E. Melnes intervija ar Mārtiņu Elleru 18.09.1992.
- ⁴¹ Z. Jaujas, I. Lucjanovas intervija ar Jāni Innusu (1935) 06.09.2005.
- ⁴² D. Bulas, E. Melnes intervija ar Juri Kalniņu 22.09.1992.
- ⁴³ Z. Jaujas intervija ar Dainu Vītolu 16.02.2006.
- ⁴⁴ S. Laimes intervija ar Guntu Čakari un Ralfu Alksni 07.09.2005.
- ⁴⁵ Šis un turpmākie citāti no D. Bulas, E. Melnes intervijas ar Hariju Federu 06.09.2005.

Dace Bula

Fishermen's children: Channels of experience in narrated memories of Mangaļsala inhabitants

Summary

The article explores childhood memories of members of the Mangaļsala fishing community. It pays particular attention to the ways in which the narrators deal with experience: how fishermen's professional knowledge and skills are passed on from one generation to the next; how children's involvement in the daily tasks of a fishing household has historically changed; what value do the narrators attribute to the traditional ways of knowledge transmission. The article is based on an extensive fieldwork conducted by the Archives of Latvian Folklore in Mangaļsala (suburban fishing village in Riga) between 1992 and 2005.

Interviews reveal a nostalgic vision of childhood shared by Mangaļsala people, which is not only due to the existential perception of childhood as a lost time, a reality to which there is no return. Locally specific environmental, cultural and social conditions contribute to the scene of loss featuring in the Mangaļsala narratives. The expansion of the port of Riga has almost deprived the local people of access to water that once played a major role in the structuring of children's lived space and their pastime habits. Moreover, the dramatic economic changes of the last decades have nearly put an end to fishing in the territory of Mangaļsala. The extinction of the traditional occupation is regarded by the interviewees as a loss of inherited knowledge and traditional ways of learning that were once accessible to Mangaļsala children.

Iveta Dukaļska

Muzicēšanas prasmju apguves iespējas bērniem 20. gadsimta 40.–60. gados

Cilvēka garīgā dzīve, tās kultūra nav domājama bez katram laikmetam atbilstošām tradīcijām, kas kalpo kā garīgo vērtību, ideju, uzvedības stereotipu saglabātājas un nostiprinātājas. Caur tradīcijām realizējas kultūras pēctecība, vecākā paaudze nodod jaunajai garīgo mantojumu, sociālo pieredzi un sabiedriskās darbības veidus.

Pētījumā galvenokārt izmantoti autores lauka pētījumu materiāli, kas vākti no 2001. līdz 2006. gadam, lietojot intervēšanas metodi. Intervijās apkopoti muzikantu biogrāfiskie dati, stāsti par to, kā viņi iemācījušies spēlēt instrumentu, kad un kur spēlējuši, vai spēlē. To var nosaukt par mutvārdu vēsturi, jo tie ir mutiskā jeb orālā formā sniegti stāstījumi par pagātnes kultūras notikumiem.

Materiāli dokumentēti audio un video ierakstos. Interviju galvenais mērķis ir cilvēku saskarsme, komunikācija un izziņas materiāla iegūšana, tā ir savstarpēja saruna, analīze un interpretācija. Šos dzīvesstāstus var izmantot arī dažādu kultūru un sabiedrību salīdzinošā analīzē. Katrs dzīvesstāsts, pat ja tas stāstīts vai rakstīts “tikai sev”, uzrunā iedomātu lasītāju.

Darba tēmas analīzei izmantotas amerikāņu pētnieka Dž. Olnija divas pieejas dzīvesstāstu analīzē. Pirmā – dzīvesstāstu izmanto, lai pētītu sabiedriskus procesus, kas muzikantu stāstos atklājas kā muzicēšanas laiks, vieta un apstākļi. Atsevišķa cilvēka dzīve tiek uzlūkota kā vispārēju sabiedrisku procesu atspulgs, bet paša cilvēka pieredze – kā liecība par notikušo. Otrā pētniecības metode galveno uzmanību pievērš stāstījuma autoram, viņa pieredzei un pašatklāsmei. Sabiedriskā dzīve, vēsture un kultūras notikumi tiek analizēti tikai pēc stāstītāja subjektīvās uztveres un personiskajiem pārdzīvojumiem. Personiskās pieredzes stāsti vienlaicīgi parāda darišanas un radišanas procesu, ietverot folkloras tekstus. Šos stāstus var uzlūkot kā veidu, kā izprast stāstītāju un viņa dzīvi, arī kā mutvārdu mākslas formu.

Mutvārdu vēstures kā metodes lietojums tiek attiecināts uz konkrētas cilvēku grupas – tautas muzikantu pieredzi. Par avotiem izmantotas strukturētās intervijas un dzīvesstāsta intervijas – nestrukturētas, brīvas

intervijas. Šo avotu specifika ir dialogiskums, tie vēsta ne tikai par atsevišķiem notikumiem, bet arī par to nozīmi un paša stāstītāja attiecībām pret šiem faktiem un vēsturi. Priekšplānā izvirzās subjektīvā atmiņa, kas katru notikumu iezīmē atbilstoši tam, kā tas ietekmējis stāstītāja dzīvi vai kāda mirkļa pārdzīvojumu un kā tas atbilst viņa pašreizējiem uzskatiem.

Materiālu vākšanā ir izmantotas grupveida intervijas, kad sarunas notiek ar katru individuāli, taču tās dzird arī citi klātesošie, tāpēc nav izslēgts ietekmēšanās moments. Intervijas dalībniekiem jau iepriekš ir izskaidrots tās mērķis. Laikā no 2001. līdz 2006. gadam intervētas apmēram astoņdesmit personas.

Tautas muzicēšanas tradīcija līdz 20. gadsimta 70. gadiem ir bijusi viena no nozīmīgākajām lauku kultūrvīdē. Katrā sādžā vidēji uz piecdesmit viensētām bija desmit muzikantu ģimenes vai arī kādam radniekam bija saistība ar muzicēšanu. Savukārt gandrīz katrā ģimenē bija dziedātāji – gan sievietes, gan vīrieši, kuri piedalījās reliģiskos pasākumos un laicīgās norisēs.

Tautas muzicēšanas tradīcija nevar izzust tajā vidē, kur ir tās pirmavots, kas galvenokārt ir ģimene. Pēc veiktajiem pētījumiem var secināt, ka tautas muzicēšanas tradīcija ir saglabājusies apmēram trešajā un ceturtajā paaudzē un tai kādreiz bijusi svarīga nozīme kultūras norisēs. Lielākā daļa no aptuveni pieciem simtiem vecākā gadagājuma muzikantiem Latvijā vai nu dzīvo Latgalē, vai bērnībā un jaunībā mituši šajā novadā.

Muzikālo prasmju apguve tiek balstīta uz indivīda atmiņu, kur nozīme ir muzikālajai dzirdei un arī redzes atmiņai. Filozofs Roberts Ķīlis uzskata, ka “atmiņa ir neatņemama zināšanu sastāvdaļa. Vairumā gadījumu cilvēks zina kaut ko tāpēc, ka atceras to pieredzējis iepriekš. Atmiņām ir vieta gan zināšanās par to, kas noticis pagātnē, gan arī zināšanās, kuras pašas iegūtas pagātnē un kopš tā laika saglabātas.”¹

Muzikālo prasmju apguvē svarīga nozīme ir cilvēka gribai mācīties. Prasmju apguves nepieciešamība izriet arī no to vērtību kopuma, kas ir ģimenē svarīgas, no muzikanta stāvokļa sabiedrībā un sabiedrības attieksmes pret muzikantu. Senais muzikanta amats tiek vērtēts daudz augstāk nekā citas prasmes, kas arī veicina nepieciešamību apgūt šo amatu.

Pirmkārt, muzicēšanas prasmes tiek apgūtas no ģimenes locekļiem – vectēva, tēva, krusttēva, onkuļa vai brāļa, ļoti retos gadījumos – no krustmātes. Otrkārt, muzicēšanas prasmes apgūst no sveša muzikanta, kas dzīvo kaimiņos, vai no mūzikas skolotāja pamatskolā, kurš prot spēlēt kādu tautas mūzikas instrumentu.

Lielākā daļa tautas muzikantu nāk no ģimenēm, kurās kāds jau ir spēlējis. Muzikanti – vecmeistari parasti atceras, ka ir spēlējis vectēvs, tad tēvs. Priekšrocība mācīties kādu mūzikas instrumentu vai iegādāties jaunu

instrumentu ir bijusi gados vecākajam. Ja vienā paaudzē galvenais ir bijis vectēvs, tad mācījies tēvs, nākamais bijis vecākais brālis, kuram ir pirktis mūzikas instruments, un tikai tad varējis sākt mācīties jaunākais brālis. Muzicēšanas apgūšanā bērnus vienmēr ir atbalstījusi vecāmāte vai māte, kuras savukārt ir bijušas labas dziedātājas.

Muzikants Jānis Veliks (Vabole) atceras: “Tāvs maņ spēlĀuo mandolinu. Maņ beja 5 godi. PĀrmais instruments maņ beja mutis ermonika. Staiguoju pa ilom i pyutu. Piec tam vacuokajam bruoļam nūpierka garmošķu – hromku tai saucamū. As tod guoju 3. klasī. Jis kai vacuoks soka, tu mozais naliņ kluot, samaituosi instrumentu. A as nu školys atīmu agruok, mama maņ nu skapa izjam, idūd, as paspieļoju i vēl nūlikam vītā. I tai īmuociejūs garmošķu spēlĀuot.”²

Teodors Silovs no Ludzas rajona Isnaudas pagasta: “Īzamuocieju vyspyrms iz mutis garmošķys, vuocu laikā. Par gaļu, svīstu varieja nūpierkt. Pēc tam muote nūpierka nu vuocīšu venskuo stroja dvuhrjadku. Maņ tod beja divpadsmit godu. Da četrupadsmit godu tāvs nikur nalaide. Septiņpadsmit godūs sapeļneju naudu, nūpierku hromku. Ostonpadsmit godūs suoku spēlĀuot pa večerinkom.”³

Viļānu puses muzikants Jezups Priževois atceras: “Īzamuocieju pašmuoceibys ceļā. 1948. godā iz garmošķis, iz mandolinys. Garmoška beja venskuo stroja, vuocu honeris. Saimī ni vīns naspieļuo. Kuodreiz vacvac-tāvs ir spēlĀuojs kūkli. Guoju leidza kaimiņam iz večerinku, skatiejūs. Cyti bārni spēlĀuojuos, a as siedieju pi muzykantim i skatiejūs. Pec tam tāvs nūpierka par treis pudī rudzu kara laikā garmošķu venskova stroja.”⁴

Jānis Grabovskis (Andrupene): “Maņ tāvs muzykants, beja trjokrjadka garmaņa, spielieja vēl mandolinu; garmaņa venskova stroja. Suoku spēlēt skolā, kod suoka egleitīs taiseit pa satom – pi vīna, pi ūtra. Tod suokom iz večerinkom, draugi dasyta bungys, paliedzieja. Armejā breivā laikā spielieju iz akordeona. Kaliningradā beju tanka komanders. Pec armejis suokuos godī, kod suoku struoduot iz autobusim, i dīnu iz smoguos mašynys, tod Donoru centrā Rēzeknī. Tod spieliet izguoja mozuok, jū dorba grafiks ikryta izejamuos dīnuos. Tod nūmyra bruoļs (spielē garmani), tāvs, muote. 15 godus nāasu spieliejs. Vyss aizamiersa; latviski dzišmu cīši moz, jū krīvu laiki beja. Tāvs spielē iz garmošķys ar garuom klavišom – 3-rjadka venskova stroja. Maņ nūpierka bajanu iz armeju.”⁵

Pēteris Golubs (Andrupene): “PĀrmū garmani nūpierka tāvs voi bruoļs, eisti naatcerūs. Dzeds spielieja iz 3-rjadkys ar pūgom. Bruoļs nūpierka garmošķu, suoka spieliet, as kai puika grybu spieliet, bet bruoļs nūgloboj garmošķu, as nūzūgļu un suoku mieginōt spieliet. Piec laika bruoļs nūpierka jaunu, maņ palyka vacuo, skolā spielieju, tod aizguoju iz kaidu koncertu, balli, naktī atīmu da satai, paraugu, kai izīs jaunos

dzierdienuos dzīsmes. Tod iz klubu, tī spīlie Veseļu Juoņs, jys iz bajana. Tāvs nūpierka vuocu bajanu Dagdā. Kod vuiciejūs par šoferi, tāvs Rēzeknī nūpierka jaunu.”⁶

Ja ģimenē nav bijis muzikanta, bet interese par muzicēšanu bērnam ir bijusi, tad krustmāte vai krusttēvs nopirka instrumentu un uzdāvināja.

Intervijās ar muzikantiem neparādās ziņas, ka šīs prasmes apgūtas no sievietēm, taču sievietes muzikantes ir sastopamas. Sievietes muzicēšanas prasmes biežāk apgūst no brāļa, kas ir vecāks, vai arī iemācās bundziņu spēli pēc laulībām ar vīru muzikantu.

Muzicēšanas prasmes biežāk tiek apgūtas mājās tad, kad citi neredz un nedzird. Spēlētprasme tiek parādīta tikai tad, kad jau var nospēlēt kādu skaņdarbu. Otra iespēja mācīties spēlēt ir piedalīšanās saviesīgā pasākumā, īpaši večerinkā. Uz deju vakaru – večerinku – bērnus apmēram līdz 16–17 gadiem vecāki nelaida. Tad bērnu, kurš vēlējas mācīties spēlēt, līdz uz saviesīgo pasākumu paņēma krusttēvs vai kaimiņš. Liels pagodinājums jaunajam muzikantam bija tad, kad pieredzējuši muzikanti viņam atļāva uzspēlēt kā maiņas muzikantam.

Instrumentu spēles iemācīšanās vecums ir robežās no sešiem līdz četrpadsmit gadiem, ja spēlēt iemācījās vēlāk, tad muzikanti jau uzskata, ka tas ir ļoti vēlu. Iemācīšanās laika intervāls ir no divām nedēļām līdz vienam mēnesim, bet ir muzikanti, kuri iemācījušie spēlēt instrumentu trīs dienās vai dažas dziesmas jau varējuši nospēlēt pēc pāris stundām.

Muzikants Nikolajs Zakarkevičs Gaigalavas pagastā stāsta: “As vālai suoku spēļot, maņ deviņpadsmit godu beja. Maņ tāvs beja muzykants. Nabadzeigi dzeivuom, navariem īsaguoduot instrumentu. Pavadieju bruolānu dīnestī, jis maņ par 200 rubļu “Kalugu” (ermonikys) 12 basu puordeve, un cikom as pa mežu guoju deveņus kilometrus, as jau īsavuicieju treis dzīsmenis. Jau vokorā večerinkā nūspīļuoju.”⁷

Apskatot tautas mūzikas instrumentu hierarhiju, kādā notiek spēles tehnikas apgūšana, instrumentus var sagrupēt šādi:

- ja nav cita instrumenta (piemēram, akordeona), pirmās muzicēšanas prasmes apgūst uz mutes ermoņikām;
- pirmās iemaņas muzicēšanā apgūst arī uz balalaikas vai mandolīnas;
- vijole, ja ģimenē kāds ir spēlējis vijoli;
- Pēterburgas trīs rindu ermoņika;
- kā nākamais instruments tiek minēta krievu divrindu ermoņika – hromka;
- vācu ermoņikas – honeri;
- akordeons;
- mazās bundziņas – *bubyņs, bubna*;

– cītara, kuru, pēc muzikantu domām, var spēlēt jebkurš.

Ikviens tautas muzikants prot spēlēt vismaz divus instrumentus. Vajadzību apgūt dažādu tautas mūzikas instrumentu spēli nosaka pieprasījums pēc muzikantiem, ilgstoša nepieciešamība spēlēt. Apgūstot vairākus instrumentus, rodas iespēja mainīties ar tiem, atpūsties. Piemēram, vairums muzikantu prot spēlēt akordeonu, ermoņikas un bundziņas vai bungas. Spēles laikā ir iespēja mainīties, tā dodot atpūtu akordeonistam.

Instrumenti iegūti dažādos ceļos: pirmkārt, no radnieka – tēva vai brāļa; otrkārt, tiek nopirkti.

Stefānija Ločmele atceras: “Tāvs ar muoti aizbrauce iz tiergu pierkt pļaujmašynu, nanūpierka pļaujmašynu. I tiergā runoj – juoīt byus kolhozā, juoatdūd vysa monta – i sadūmova i atvede maņ garmošku, taida naradzāta. Leidzeiga treis ryndu garmoškai – iz vīnu pusi taida skaņa, iz ūtru taida. 1949. godā maņ 10 godu beja. Tymā laikā nabeja ni radeju, ni televizoru. Kod, ka aizīsi vīseībuos spēļuot, hots i namuocieju labi i skaisti spēļuot, bet vysim patyka. Toļkin vajadzēja aizviļkt garmani, vysī it doncuot.”⁸

Treškārt, instrumentu var uzdāvināt kāds radnieks (biežāk krusttēvs vai krustmāte); ceturtkārt, tas tiek iemainīts pret pārtikas vai citām precēm.

Aloizs Mičulis atceras: “.. vuocu laikā padzierdu, ka ir vīna harmonika, vaca, lītuota, a naudys nabeja. Par cik tāvam nabeja nūdūti lynu punti, par kū veikalā deve zuobokus, drābi. Tūreiz veikalā navarie nūpierkt niko, kas nabej nūdevs lynu puntus.. tāvs beja nūpiercs mietēļam drābi, trešā klasī guoju, izšyut gribie. A tei garmoška izapatykuos, as soku muotei. A jis, cik moksoj? .. par drābi atdūs. Muotei izstuostieju. Muote soka: “Nu aiznes tū drābi, tāvam niko nasoki.” Tāvam nastuostieju, kur drābe, atnešu iz sātu.. večerīnkom izamuocieju spēļuot. Muote ar muosu soka – ej uorā, tuos skanis navar turēt. As iz klāvu, taidis myura klāvs; vušku aizgol-dā, tur kaidys četrys dīnys pastaiguļuoju, atnešu divys melodejis. Nu, ka itai, tod vari ustobā.”⁹

Tautas muzicēšanas nozīmība slēpjas tās dabiskumā, ko cilvēki grib klausīties, dejoj, dziedāt. Tautas muzikantu repertuārs tiek veidots galvenokārt no deju melodijām, dziedamajām dziesmām un rotaļu dziesmām.

Repertuāra jeb tautas mūzikas stila skaņdarbu rašanās balstās uz muzikālo atmiņu, jo tautas muzikanti nepārzina nošu pierakstu. Muzikālā atmiņa ir noteicošais komponents repertuāra izvēlē, ko savukārt var iedalīt: bērniībā dzirdētais un muzicēšanas praksē iegūtais. Bērniībā dzirdētos skaņdarbus tautas muzikanti dēvē par “tēva gabaliem”, atsevišķus skaņdarbus sauc – “tēva polka”, “tēva valsis” utt. “Tēva spēlētīe gabali” parasti raksturo muzikantu repertuāru kādā vidē pirms apmēram 30–50 gadiem. Ikvienu

muzikanta atmiņā ir saglabājies kāds no tēva spēlētiem skaņdarbiem, sevišķi polkas.

Lauka pētījumos konstatēts, ka gandrīz katrā pagastā ir saglabājusies polka, ko pratuši spēlēt vienas sādžas muzikanti, un dažām polkām nosaukums ir pārmantots no paaudzes uz paaudzi – tās sauktas izcilāko sādžas muzikantu vārdos. Piemēram, Daugavpils rajona Vaboles pagastā muzikanti prot spēlēt Kazeiša polku. Kazeits ir bijis muzikants, kurš vienmēr bez citiem skaņdarbiem spēlējis šo polku un ar to izcēlies citu muzikantu vidū. Ja polkai nosaukums ir aizmirsts, tad to sauc par “tēva polku”.

Muzicēšanas pieredzē iegūto repertuāru galvenokārt ir ietekmējusi mūzikas mode sabiedrībā kādā noteiktā laika posmā. Tautas muzikanti uz jautājumu, kādus gabalus tad spēlēja, parasti atbild, ka tos, kas bija modē. Deju mūzikas modi ietekmē masu mediji – radio, televīzija un audiotehnika. 20. gadsimta 50.–70. gados skaņdarbus apgūst, klausoties skaņuplates. Tautas muzikantu vidū ir prestiži prast spēlēt to repertuāru, ko dzird radio un televīzijā. Ikvienu tautas muzikanta repertuārā ir šādi skaņdarbi: polka, valsis, maršs, tango, fokstrots.

Muzicēšanas prasmes, kas iegūtas bērnībā, parasti tiek liktas lietā visu mūžu, tas ir pamats komunicēšanas spējām sabiedrībā un izdzīvošanai izsūtījuma gados Sibīrijā un darba nometnēs. Muzikanta statuss dažādos laika posmos ir mainījies, taču tas, vai bērnībā iegūtā pieredze paliek nemainīga vai muzicēšanas tradīcija tiek pārmantota, atkarīgs tikai no ģimenes, bet mūsdienās – arī no šīs tradīcijas novērtējuma sabiedrībā un no sabiedrības izglītības līmeņa tradicionālajā kultūrā.

Izmantotie termini un jēdzieni

Tautas muzicēšana jeb muzicēšana – tradīcija, kuras pirmsākumi meklējami muzikantu dzimtu vai ģimeņu tautas mūzikas instrumentu spēles manierē, tehnikā un kopmuzicēšanas veidos. Tā nav apgūta mūzikas izglītības iestādēs, bet praktiskā darbībā un konkrētā kultūras vidē pārmantota no iepriekšējām paaudzēm. Tautas muzicēšana nav skaņdarba aranžējums vai apdare. Tautas muzicēšana ir improvizācija, mirkļa impulss, kurš vada muzikantu konkrētā brīdī, noteiktā kultūras vidē. Tradīcija ietver sevī nacionāli individuālu stilu, ko var apgūt no ekspedīcijās pierakstītiem materiāliem vai tieši no muzikantiem vecmeistariem.

Tautas muzikants – muzikants, kurš spēlē vienu vai vairākus latviešu tradicionālos mūzikas instrumentus (ermonikas, vijoli, cītaru, mandolīnu, bundziņas utt.), instrumenta spēli ir apguvis pašmācības ceļā vai no vecākās paaudzes muzikantiem.

Muzikants vecmeistars – muzikants informators, kurš muzicēšanas tradīciju ir pārmantojis 20. gadsimta 40.–50. gados, labi pārzina noteiktas kultūras vides rituālus, repertuāru un kultūras norises.

Spēlēšana tiek lietots kā sinonīms vārdam “muzicēšana”.

Atsauces

- ¹ Ķīlis R. Sociālās atmiņas jēdziens. *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai*. Rīga: N.I.M.S., 1998. 25. lpp.
- ² No intervijas ar Jāni Veliku (dz. 1966. gadā Vaboles pag.) Vabolē 2006. gada aprīlī.
- ³ No intervijas ar Teodoru Silovu (dz. 1933. gadā Isnaudas pag.) Pušmucovā 2003. gada novembrī.
- ⁴ No intervijas ar Jāzepu Priževoiu (dz. 1931. gadā Viļānos) Viļānos 2004. gada aprīlī.
- ⁵ No intervijas ar Jāni Grabovski (dz. 1936. gadā Andrupenē) Andrupenē 2004. gada februārī.
- ⁶ No intervijas ar Pēteri Golubu (dz. 1949. gadā Andrupenē) Andrupenē 2004. gada februārī.
- ⁷ No intervijas ar Nikolaju Zakarkeviču (dz. 1921. gadā Gaigalavas pag.) Viļānos 2004. gada janvārī.
- ⁸ No intervijas ar Stefāniju Ločmeli (dz. 1939. gadā Salnavas pagastā) Pušmucovā 2003. gada novembrī.
- ⁹ No intervijas ar Aloizu Mičuli (dz. 1925. gadā Stabulnieku pag.) Viļānos 2003. gada aprīlī.

Iveta Dukaļska

Children's opportunities to learn playing music in the 1940s–1960s

Symmary

Playing music was one of the most important popular traditions in rural Latvia until the 1970s. Opportunities to learn playing music instruments were mainly provided to children by their families. Children learned to play music instruments from their relatives -- grandfathers, fathers or older brothers, sometimes from a godfather, an uncle or a neighbor. The most important thing in learning playing music was musical memory, including such key factors as musical hearing, visual memory and desire to learn.

The music instrument is one of the factors determining the musician's social prestige. Most often, children acquired their music-playing skills on such instruments as the harmonica, violin, cither (mostly in the northeastern Latvian region of Vidzeme) or St. Petersburg's harmonica.

The choice of the repertoire and the learning of musical skills were largely determined by the repertoire played by the family's oldest musician, usually referred to in musicians' memories as "pieces the father used to play". The largest part of these repertoires of countryside musicians consisted of polkas, marches and waltzes. Open-air dance parties and family festivities were the first public events at which young musicians were given a chance to show their skills by replacing their most experienced relatives.

Angelika Juško-Štekele

Infanticīda atskaņas latgaliešu folklorā

Latgaliešu sakāmvārds “Mozs bierneņš ir kai engeleits” (LFK 679 2129)¹ spilgti ilustrē mūsdienām raksturīgo bērnības kā daudzu gadsimtu garumā mērķtiecīgi veidota idealizēta kultūras fenomena izpratni. Tiecoties aizsargāt šo ideālo bērnības modeli, aizvien saasinātāk tiek uztvertas attiecsmes starp bērnu un pieaugušo pasauli, aktualizēti kultūras vērtību saglabāšanas un tālāk nodošanas mehānismi, to darbība. Kanādiešu zinātnieks Maršals Makluens (*McLuhan*) norāda, ka mūsdienas raksturo “ekrāna” kultūras translācijas vēsturiskais tips², kad caur t.s. vizuālajiem kairinātājiem – televīziju, datora displeju utt. – pie bērniem neatsijātā veidā nonāk arī pieaugušo pasaules biedri – pārspilētā seksualitāte, vardarbība, slimības, nāve u.tml. Mēģinot izstumt šīs negācijas no bērnības pasaules, saglabāt to kā sapņu, maiguma, mīlestības paradīzi, mēs nereti nonākam galējībās. Aiz rožainajām brillēm paliek tepat realitātē pastāvošās bērnības pasaules dramatiskās un pat traģiskās noskaņas. Arī sakāmvārds “Mozs bierneņš ir kai engeleits” latviešu parēmiju klāstā drīzāk ir izņēmums, nevis norma, jo tam blakus gan variantu daudzveidības ziņā, gan skaitliski dominē tādi sakāmvārdi kā “Mozi bērni – moza bāda, leli bērni – lela bāda” (LFK 400 3264³), “Turis, cikom bērni paaugs” (LFK 640 1763⁴), “Mozi bērni spīž kliepi, leli spīž sirdi” (LFK 820 291⁵) u.tml. Amerikāņu zinātnieks Loids Demozs (*DeMause*) norāda, ka bērnības vēsture patiesībā ir murgs, no kura mēs tikko kā esam sākuši mosties. Jo tālāk vēsturē ielūkojamies, jo mazāk tur atrodamas rūpes par bērniem, jo lielākas iespējas bērniem tikt nogalinātiem, atstātiem, piedzīvot fizisku vai seksuālu vardarbību.⁶ L. Demozs, pamatojoties uz specifisku audzināšanas stilu un noteiktām vecāku un bērnu attiecībām, izdala sešus bērnības vēsturiskos periodus. Kā senāko – hronoloģiski datējamu apmēram līdz m.ē. 4. gs. – L. Demozs nosauc infanticīdo stilu, kam raksturīga masveidīga bērnu nogalināšana. Par infanticīdā perioda kultūras simbolu L. Demozs izvēlas Mēdeju, kas nogalināja savus bērnus, lai atriebtos vīram Jāsonam. Pēc infanticīdā stila seko atstāšanas stils (4.–13. gs.), ambivalentais stils (14.–17. gs.), uzstājīgais stils (17. gs.), socializējošais stils (19. gs.–20. gs. vidus) un, beidzot,

palīdzības stils (no 20. gs. vidus), ko raksturo emocionāla tuvība starp vecākiem un bērniem, sapratne un empātija.

Šī raksta mērķis – parādīt infanticīdā stila atskaņas latgaliešu folklorā. Ar terminu “infanticīds” antropoloģijā, socioloģijā un citās radniecīgās nozarēs tradicionāli tiek apzīmēta bērnu nogalināšana. Kultūras vēsturē un sociālajā antropoloģijā infanticīds (tāpat kā gerontocīds – vecu cilvēku nogalināšana) ir pierādīts fakts. Pirmatnējās sabiedrībās, kur infanticīdam esot bijis masveidīgs raksturs,⁷ attieksme pret to bija neitrāla, bet mūsdienās bērna tiesības uz dzīvību aizsargā Konvencija par bērna tiesībām, Krimināllikums un daudzi citi normatīvi dokumenti un ētiski priekšraksti. Sākot ar m.ē. 318. gadu, kad Romas imperators Konstantīns bērnu nogalināšanu oficiāli atzīst par noziegumu,⁸ infanticīda fakts pakāpeniski sāk iegūt aizvien spēcīgāku emocionālu ekspresiju. Tomēr vēl līdz pat 18. gadsimtam vērojama neviennozīmīga attieksme pret bērniem, kas nepārprotami radusi izpausmi arī folklorā.

Folklorā infanticīds saskaņā ar tās mākslinieciskās izveides īpatnībām parādās atskaņu, reakciju un vērtējumu veidā. Latgaliešu folklorā kā pamatojošais materiāls izvēlēta nevis tāpēc, ka infanticīda atskaņas būtu sastopamas vienīgi latgaliešu folklorā, bet gan raksta autore subjektīvās pētnieciskās intereses dēļ. Infanticīdu kā rituālu tradīciju dažādu tautu kultūrās aprakstījuši Džeimss Frēzers (*Frazer*)⁹, Edvards Tailors (*Tylor*)¹⁰ u.c. pētnieki. Par jaundzimušo bērnu nogalināšanas atainojumu latviešu tautasdziesmās rakstījis P. Šmits.¹¹ Viņš konstatē, ka visbiežāk mātes no nevēlamiem bērniem tikušas vaļā, tos noslīcinot. Līdzīga satura dziesmas sastopamas arī latgaliešu folklorā:

Šyupoj, muote, auklej, muote,
 Namet manis iudinī;
 Ka pošai navajag,
 Dūd ūtram par ganeņu. (L 180, 385)¹²

Biedeiga, biedeiga
 Mārai dzeivuošona:
 Dīvs deve bierneņu,
 Tū ģmete iudinī. (23077)¹³

Plašākas kontekstuālas iespējas infanticīda atskaņu analīzei sniedz vēstītāja folklorā, konkrēti, pasakas, teikas un nostāsti. Naratīvajiem žanriem raksturīgie kompozīcijas un vēstījuma paņēmieni ne tikai atklāj dažādus bērnu nogalināšanas motīvus, bet arī ļauj tos izvērtēt morāles vērtību un emocionālās ekspresijas diskursā. Vēstītājā folklorā bērnu nogalināšanas motīvs paplašinās, ietverot arī bērnu nogalināšanas mēģinājumus, kas

parasti ir tikpat emocionāli ekspresīvi un līdzīgi motivēti. Tieši bērnu nogalināšanas iemesls un bērnu nogalināšanas motīva noslogojums sižetā ļauj izdalīt trīs infanticīda veidus: sociālais infanticīds, psiholoģisko faktoru noteiktais infanticīds un morāles vērtības apliecinošais infanticīds. Uzreiz jāsaka, ka visos minētajos gadījumos bērnu nogalināšanas motīvs nav centrālais sižetiskais notikums. Visbiežāk tas izmantots, lai ilustrētu kādas aktuālas sociālas, psiholoģiskas, reliģiskas, ētiskas vai citas problēmas. Krievu literatūrzinātnieks Aleksandrs Veselovskis norāda, ka motīvi var būt gan fantastiski (*légendes des origines*), gan balstīti sadzīves novērojumos.¹⁴ Infanticīda motīvi visdrīzāk pieder pie otrās grupas, kaut gan vēstītājā folklorā atkarībā no žanra specifiskas tie parādās vairāk vai mazāk vispārināti. Ciešāka saikne ar sadzīvi ir saglabājusies leģendu pasakās un nostāstos, kur biežāk sastopams sociālais infanticīds. Savukārt lielāks vispārinājums vērojams brīnumu pasakās, kur infanticīdā stila elementi vairāk saistīti ar psiholoģijas un morāles jautājumu interpretāciju.

Par sociālo infanticīdu liecina teksti, kur bērni tiek nogalināti dažādu sadzīvīsku, sociālu iemeslu dēļ. Šai grupā vispirms jānosauc bērnu nonāvēšana tūlīt pēc piedzimšanas, ko veic pašas mātes. Nonāvēšanas galvenie iemesli, kā var spriest no folkloras tekstiem, ir tieši sociālie – bērni piedzimuši neprecētām jaunām meitām: “Vīnai jaunai meitai pīdzymst bārns..”¹⁵; “Vīna jauna meita nūgubej bārnu..”¹⁶. Sabiedrības viedoklis šai jautājumā atklāti pausts virknē pasaku tekstu, piemēram: “.. kienēņš pīsaceja sameklēt vainēigū, kurs beja izdarejs taidu nagūdu kienēņa meitai un kienēņam, ka jaunai meitai pīdzyma bārns.”¹⁷ Arī vecāku viedoklis parasti ir viennozīmīgi nosodošs. Tā kādā pasakā vecāki paši noformulē nelaيمي, ko viņu meitai vispārīgi paredzējis garāmejošais ubags, un attiecīgi rikojas: “Un nalaimi ari sagudruoja meitai: kod izaugs lela, vēl jaunai byus bārns. [...] Tod tāvs ar muoti, nagrybādami pīredzēt meitys nalaimi, izdzyna jū nu sātys.”¹⁸ Šādā vispārēja sabiedriska nopēluma kontekstā arī atklājas sociālais infanticīds: “.. jei tū bārnu aiznas iz tyltu, palien zam tylta, nūžņaudz ar jūstu un pagloboj”¹⁹ vai “.. nūgubej bārnu un pabuož vušku klāvā zam syudim”²⁰, vai “.. lai nebūtu jākaunās no ļaudīm, viņa paņēma puisēnu, piesēja tam kaklā akmeni un ielaida jūrā”²¹. Infanticīda motīvi folkloras tekstos piesaka citas ne mazāk svarīgas problēmas. Tā, piemēram, sociālais infanticīds bieži ilustrē un skaidro nozīmīgas reliģiskas vērtības. Bērna nogalināšana nepārprotami ir smags grēks (jo sevišķi katoliskajā vidē); tieši tāpēc tā ir uzskatāms piemērs, kā atklāt grēku nožēlas nozīmi un nepieciešamību. Kādā leģendu pasakā grēku piedošanu saņem meita, kas, noņemusi savu jaundzimušo bērnu cūkām, nokrīt ceļos un nolūdzas: “Dīven, atlaid maņ grākus i paslēp munys vainis.”²² Eņģelis, kas ir liecinieks visam notikušajam, saka: “Dīvs jei vysu atlaide [...] i navajaga

nikuo saceit tuoļuoķ.” Infanticīda motīvs, tā uztvere un problēma vai vērtība, ko tas ilustrē, parasti atrodas proporcionālās attieksmēs: jo emocionāli spēcīgāk tiek uztverts infanticīda motīvs, jo vairāk tiek uzsvērtā pieteiktā problēma vai vērtība. Arī minētajā leģendu pasakā grēku nožēlošanas patiesā nozīme atklājas, tikai pateicoties patiešām šausminošajam bērna nogalināšanas motīvam. Tas nepārprotami liecina, ka šo pasaku rašanās un izplatīšanās periodā bērnu nogalināšana emocionāli tiek uztverta kā destruktīva, nosodāma rīcība. Šāda attieksme parādās arī teikās un nostāstos par māšu nogalināto bērnu dvēselēm – smutiem. P. Šmits, pamatojoties uz poļu pētnieces Stefānijas Uļanovskas materiāliem, raksta, ka, “ja meita dzemdē bērnu un nožņaudz jeb noslīcina to, tad tas bērns top par smutu, kuram tik daudz gadu jāiet pa pasauli un jāvadā cilvēki, cik gadu viņam būtu jādzīvo, ja viņa māte to nebūtu nogalinājusi. Ja priekš tā laika nomirst māte, tad viņa stājas bērna vietā, bet tas top par cilvēku un dzīvo mātes vietā.”²³

Atsevišķi pasaku un teiku sižeti liek domāt, ka bērnu nogalināšanai nebija gadījuma raksturs. Teikas, piemēram, stāsta, ka dažviet smutu esot bijis tik daudz, ka piesēduši pilni rati: “Dabrauču leidz Žvyra dūbem, suoka maņ siestīs rotūs bārni boltūs krekleņūs, vīns pēc ūtra, vīns pēc ūtra. Pīsasēde pylni roti, un bārni gryb pajimt nu manis grūžus”²⁴; bet pasakā par velna doto sievu bērnu dvēseļu atbrīvošana iegūst gandrīz vai fantasmagorisku raksturu: “Vysi izamozguoja, apsavyllka baltuos drēbēs i atguoja iz duorzu, vyss duorzs pazacēļa uz augšu un dvēseles izguoja uz debesim. Tys solmu kiuleits beja jaunu meitu nūgubeitu bārnu dvēseles. Redz, cik dvēseļu izgluobe.”²⁵ Šie sižeti moralizējošā veidā brīdina mātes par bērnu nogalināšanas sekām, atklājot arī smagāko sodu – sirdsapziņas pārmetumus, ko rāda t.s. suicidālie (mātes pašnāvības) scenāriji: “Duorte nūsaklausejuse, pajēme jūstu, jei pazyna, ka tei jūsta ir viņas, atminēja, kū treisdesmit godu atpakaļ ir padarejuse, aizguoja un pasakuore ar tū jūstu.”²⁶

Otrs sociālā infanticīda izpausmes veids ir bērnu nogalināšana vai nodoms nonāvēt nabadzības dēļ. Tieši trūkums un nespēja pabarot ģimeni arī vēsturiski esot bijuši vieni no galvenajiem iemesliem bērnu nogalināšanai. Aptveroši šī situācija nogalināšanas nodoma veidā pieteikta arī latgaliešu pasakās: “Dzeivuoja kaidis nabogs cylvāks ar sovu sīvu. Jim jau beja treis bārni un vēl divi pīdzyma. Nazyna nabogs, kū dareit ar bārnim: sīva slyma, bārni mozi, maizis nav. Sadūmuoja nabogs nest bārnus sleicynuotu. Dabuoja jis maisa, lyka bārnus maisā un nas iz upi”²⁷; vai “Dzeivuoja vīns cylvāks ļūti nabogs, bet saime beja jam lela. Kotru godu tryuka maizis, tai ka gondreiz pa vysu pavasari vajadzēja cīst bodu. Tod vīnu reizi taidā gryutā laikā sadūmuoja jis sleicynuot sovus bārnus.”²⁸ Šāds reālistiski dramatisks

tēlojums infanticīda fakta emocionālajā ekspresijā ievij traģiskas bezizejas noskaņu, kas, ja ne attaisno, tad vismaz vedina saprast nabadzīgā zemnieka izšķiršanos. Tomēr pasakas sižetiskais izvērsums nogalināšanas motīvam piešķir citu virzību – bezcerīgo pesimismu uzvar reliģiskajos priekšstatos balstītais optimisms – gādību par bērniem un nabadzīgā zemnieka ģimeņi uzņemas pats Dievs. Paļāvība uz Dievu, apliecināta arī citos folkloras žanros, piemēram, sakāmvārdos “Kur cylvāks napaleidz, tur dīvs paleidz” (LFK 1263 589²⁹), “Bādā naskumsti, uz dīvu atsadūd” (LFK 1151 197³⁰), ir tas morālistiskais atsvars, kas rosina nabadzīgos zemniekus izšķirīgās dzīves situācijās rīkoties pēc reliģiskās morāles principiem. Bērna kā nastas, traucēkļa izpratni nomaina bērna kā Dieva dāvanas uztvere: “Bogotojam nabeja nivīna bārna, bet nabogojam beja Dīva svieteiba”³¹, kas attiecīgi ilustrē arī bērības modeļu maiņu sabiedrībā.

Trešais sociālā infanticīda izpausmes veids vērojams pasakās, kur bērni tiek nogalināti vai sūtīti nāvē sociālās konkurences dēļ. Arī šajā pasaku grupā infanticīda motīvs palīdz risināt aktuālus filozofiskus, psiholoģiskus vai sociālus jautājumus. Bērnu nogalināšanas motīva saikni ar filozofiskām dzīves likumsakarībām spilgti ilustrē noveļu pasakas par nolemto znotu. Nogalināšanas iniciators šeit tradicionāli ir turīgs saimnieks, kura meitai liktenis (Laimas vai Dieva izskatā) lēmis nabadzīgu znotu. Lai izvairītos no likteņa lēmuma, bagātais saimnieks vairākkārt mēģina nolemto znotu nogalināt: “Nūvylla jū plyku i izsvīde jū snīgā, kab jis nūsoltu [...] Pajēme nazi, rozgrīze jam viedereņu, zarnenis izlaide i izsvīde jū mežā.”³² “Izkola dzeļža bucu, ilyka tymā puiku, isvīde jjurā: buca nūgrims jjurys dybynā, un tur puika nūmiers boda nuovē.”³³ Infanticīdais stils šajās pasakās savijies ar L. Demoza definēto atstāšanas stilu, kas vēsturiski, kā jau iepriekš minēts, pastāvējis no 4. līdz 13. gadsimtam. Latgales sociālekonomiskās situācijas iespaidā atstāšanas stils pasakās par nolemto znotu transformējies – vecāki (audžuvecāki) nevis atstāj vai vienkārši atdod, bet gan pārdod bērnu bagātajam saimniekam: “Kaliejs puorsarunuoja ar sovu sīvu un puordeve dieleņu [...] Tierguotuojs, nikuo ļauna nadūmuodams, puordeve puiku [...] Bazneickungs, nazynuodams, ka Marks puiku gryb nūnuovēt, puordeve jū Markam”³⁴; “Bobuleits, byudams nabogs, ari puordūd sovu bārnu”³⁵ u.tml. Vienas pasakas ietvaros pārdošana var notikt divas, trīs reizes, un no stāstīja puses šāda rīcība parasti morāli tiek attaisnota. Par to liecina tādi iestarpinājumi kā “nikuo ļauna nadūmuodams”, “nazynuodams, ka Marks puiku gryb nūnuovēt”, “byudams nabogs” u.tml. Šādi infanticīdā stila elementi, pateicoties emocionāli iedarbīgām bērna nogalināšanas detaļām un vairākkārtējam to atkārtojumam, kā arī apvienojumā ar atstāšanas stila elementiem ilustrē (reliģiski) filozofisku atziņu par likteņa nenovēršamību, ko, attiecīgi tonētu, varam lasīt arī pasaku nobeigumos:

“Tuo Dīva vuordu navarēja puogrīzt boguotais. Kai Dīvs nūsprīde, tai i nūtyka”³⁶; “Tai tys bārns, kuram Laimes nūvēlēja taidu bogoteibu, palyka par Marka monta saiminiku un dzeivuoja laimeigi”³⁷. Izmisīgā vēlme mainīt likteņa lēmumu spilgti demonstrē likteņa nenovēršamības spēku. Mēģinājumi nonāvēt bērnu beidzas neveiksmīgi; bērns, būdams atstumts no savas ģimenes, izgājis smagus, dzīvībai bīstamus pārbaudījumus, paveicis grūtus, šķietami neizpildāmus uzdevumus, ienāk sabiedrībā kā tās ideālu apliecinātājs: “Puika apsapreēja ar bogotuo Marka meitu un dzeivuoja vēļ boguotuoks par Marku.”³⁸ Infanticīdā stila elementi pasaku grupā, kur bērnu nogalināšanas mēģinājumi beidzas neveiksmīgi, bērni iztur visus pārbaudījumus un sasniedz jaunu sociālā brieduma pakāpi, vienlaicīgi ir uzskatāmi par pārejas rituālu simbolisku atainojumu. Tomēr filozofiskā fatālisma ideja un sociālā taisnīguma ideāli pasakās par nolemto znotu ir cieši savijušies un pat dominē pār personības patstāvīgu individuālu psiholoģisko attīstību.

Sabiedrības attieksme pret bērnu nogalināšanu, kā arī psiholoģisko un sociālo faktoru kopsakarības infanticīda interpretācijā atklājas arī brīnumu pasaku tipā par bezrocīti³⁹, kur atsevišķos variantos parādās pat divi infanticīda motīvi – viens, kad sieva nogalina savu bērnu, lai sariebtu vīramānai, otrs, kad tiek mēģināts nogalināt bezrocītes bērnu/-us. Pirmais ir gandrīz “mēdejisks” motīvs par sava bērna nogalināšanu, lai izjauktu vīra un viņa māsas labās attiecības: “Navar sīva saprast, kai veiru sareidēt ar sovu muosu, un sastā dīnā jei nūkaun sovu vīneigū dālu.”⁴⁰ Sabiedrības attieksme pret bērnu nogalināšanu atklājas šī motīva sižetiskajā izvērsumā. Lai sanaidotu vīru un viņa māsu, sieva sākumā nogalina labāko vērsi, tad – zirgu, tad – piecas govīs, tad – visus lopus, beidzot nodedzina labības klēti. Bet neviens no šiem noziegumiem nekļūst par iemeslu, lai brālis izrēķinātos ar māsu, kurai sieva uzveļ vainu par visu padarīto: “Nalobi palyka bruoļam ap dūšu, bet jis cīši muosu žāluoja un nasaceja nīku.”⁴¹ Tikai tad, kad sieva nogalina savu bērnu un apmelo vīramāsu, vīrs aizved māsu uz mežu un nocērt viņai abas rokas. Šādi bērna nogalināšana tiek atzīta par smagāko noziegumu, par ko jāsaņem attiecīgs sods. Tikai vienā pasakā⁴² bērna nāve, izrādās, nav pietiekams iemesls, lai sodītu māsu, un sieva sagriež pati sev kaklu. Sākotnēji šķiet, ka sievas rīcību noteikuši tīri psiholoģiski motīvi – skaudība pret vīramāsu, greizsirdība uz vīru. Tomēr, skatot motīvu dziļākā kultūrvēsturiskā kontekstā, attiecības starp sievu un vīramāsu atklāj vēsturisko endogāmas un eksogāmas ģimenes modeļu maiņu. Brāļa un māsas labās attiecības ilustrē endogāmas ģimenes tradīcijas, kas pasakas sižetiskajā risinājumā bieži tiek noteiktas ar mirstošo vecāku svētību: “Mierdams zemē, tāvs pasaceja sovīm bārņim: “Meilī bārņi, pēc munys nuovīs dzeivuojit vīnā kūpā. Tu, dieleņ, nasaprecejīs un tu, meiteņ,

naej pi veira. Tūlaik jyus byusit uz pasaulā laimeigi!”⁴³ Savukārt brāļasievas šokējošā rīcība, nogalinot savu bērnu, simboliski rāda nebūt ne vienkāršo pāreju uz eksogāmo ģimeni. Arī šai situācijā bērna nogalināšana ir emocionāli iedarbīgākais stimulš, lai izšķirtos par pāreju uz jaunu sociālu institūtu. Vīrs, aizsargājot savas jaunās eksogāmās ģimenes statusu, izraida beztiesisko (nocirstās rokas) māsu, kurai, izejot caur dažādiem pārbaudījumiem, jāiekļaujas citā eksogāmajā ģimenē.

Pasakās, kur infanticīda faktu nosaka **psiholoģiskie elementi**, bērnu nogalināšana ilustrē citu folkloras personāžu (visbiežāk – sievieti) individuācijas procesu. Sevišķi spilgti tas parādās t.s. sievieti pasakās, kur sieviete ir nonākusi pie trešās iniciācijas – pārejas no produktīvās stadijas (sieviete) vecuma stadijā (vecene).⁴⁴ Psiholoģiski tā ir viena no sarežģītākajām pārbaudēm sievietes dzīvē, kad seksualitāti nomaina aseksualitāte, vajadzību socializēties – vajadzība izzināt sevi. Praktiski tas nozīmē, ka sievietei ir laiks atdot vietu citām – jaunākām, skaistākām, pievērst uzmanību nevis tam, kas ir apkārt, bet tam, kas sevī. Tieši tas, kā rāda pasakas, arī ir sarežģītākais – sieviete nereti ir gatava uz visu (arī uz bērnu, sava vai sveša, nonāvēšanu), lai tikai varētu palikt produktivitātes stadijā. Bērns, viņa augšana sievietei liek apzināties nebeidzamo laika plūdumu, savukārt bērna nonāvēšana dod cerību apturēt laiku vai pat uzsākt produktivitātes periodu no jauna. Sižetiski šāda situācija atklājas divos pasaku tipos – brīnumu pasaku tipā “Sniegbaltīte”⁴⁵ un pasakās, ko P. Šmits apvienojis ar nosaukumu “Blēdīgā māte”⁴⁶.

Pasaku tipā “Sniegbaltīte” infanticīda atskaņas vērojamas pasakās, kur istā māte vai pamāte sūta nāvē mazgadīgo meitu vai pameitu, piemēram: “Rogona soka laupeituojim: “Pajemit itū meiteņu, aizvedit un nūnuovejit! Izjemit juos sirdi un atnesit maņ, tod es jums īdūšu daudz zalta!”⁴⁷ vai “.. jei soka sovam veiram, lai tys nūvad mozū meitini uz mežu un atstuoj. Jo naveškys uz mežu, tod šei meitini nūnuovēškūt”⁴⁸. Iemesls šādai rīcībai parasti ir skaudība pret meitas (pameitas) skaistumu, nevēlēšanās atdot savas pozīcijas jaunajai paaudzei: “Skaista beja kieneņa sīva, vēļ skaistuo-ka mozuo meitineite. Rogonai stypri napatyka, ka meitine skaistuoka par jū.”⁴⁹ Arī šajās pasakās bērna nogalināšanas motīvam ir vienlīdz nozīmīga sižetiska un idejiska slodze. Nogalināšanas detaļas (“Tu pajem munu meitu un nūnuovej, bet kab nikas par itū nazynuotu!”⁵⁰; “.. īsprauž golvā špiļku un meita palik nadzeiva”⁵¹ u.tml.) un sižetiskais atrisinājums (meita paliek dzīva) faktiski ilustrē pasakas morāli – lai kā sieviete censtos apturēt laika plūdumu, tas nav izdarāms. Pats bērna nogalināšanas akts apliecina sievietes aktivitāti, kas vērsta nepareizā virzienā – centienos saglabāt produktivitātes perioda priekšrocības, kas kavē viņas individuāciju.

Pasakās par blēdīgo māti vērojams otrs scenārijs, kur izejas pozīcija ir sievietes neapmierinātība ar savu dzīvi produktivitātes stadijā: “Muotei veirs napatyka, viņa gribēja precēt kienēņa dālu”⁵²; “Kai jis pats nu sātys beja prūjom, tod sīva sasaudraudzēja ar popu”⁵³. Bērni tiek uztverti kā traucēklis jaunās dzīves (ar jaunu vīru) sākumam. Bērnu nogalināšana ir vai nu priekšnosacījums, ko izvirza jaunais mātes izredzētais (“Kienēņa dāls saceja: “Tikai tod es īšu pi tevis, kod nūnuovēsi sovus obejus dālus”⁵⁴), vai arī mātes (reizēm kopā ar brūtgānu) pieņemtais lēmums, lai novērstu iespējamo konkurenci starp dēlu, kam piemīt neparasts spēks, un brūtgānu (“Je tagad cīši namīļuoja Juoneiša, pīlyka vysys pyulis, lai jū iznycnuot”⁵⁵). Ja bērni ir mazi, tad māte tos liek nogalināt: “Muote atdeve puisānus kukaram [pavāram], lai aizvad uz mežu un nūkaun. [...] Muote beja pīsacejuse, lai atnas viņai sirdis juos bārnu.”⁵⁶ Ja bērni lielāki, māte izliekas par slimu un sūta dēlu veikt kādu dzīvībai bīstamu uzdevumu, cerot, ka viņš aizies bojā. Tikai vienā no pasakas variantiem mātei izdodas dēlu nogalināt: “..muote pajēme Juoneiti un aizmygušu īsvīde ceplī, kur jis sadaga korstā guni.”⁵⁷ Visos citos gadījumos bērniem izdodas izglābties, kas kārtējo reizi apliecina dzīves likumsakarību – laiku nevar pagriezt atpakaļ, dzīve jāpieņem tāda, kāda tā ir. Ja sieviete nespēj ar to samierināties un mēģina ko mainīt, viņa mākslīgi pārtrauc sevis kā personības attīstības ceļu. Pasakas sižetiskajā darbībā tas parasti attēlots kā mātes nāve: “Māti iemūrēja atpakaļ tornī, bet ēst viņai vairs nedeva, un viņa tur nomira badā”⁵⁸; vai “Ak tu, taida myusu muote, kura dēļ popa gribēja myusus nūkaut un jam atdūt myusu sirdis! Un tu, taidis pops, gribēji apēst myusu sirdis, gribādams zaltu spļaut! Tai pasacejuši, jī tiuleņ obejus nūšuove.”⁵⁹ Visai filozofiski sievietes mēģinājums sākt jaunu dzīvi ar jaunu vīru rādīts vienā no pasakām, kur mātes izredzētais, izrādās, ir velns. Paklausot velna padomam, māte sūta dēlu veikt neizpildāmus uzdevumus, cerot, ka viņš aizies bojā un neviens netraucēs viņas laimei. Kad iecerētais neizdodas un dēls uzzina par mātes patiesajiem nodomiem, viņš atstāj māti, un tā paliek kopā ar velnu, kas “māti beidzot nomocīja”.⁶⁰

Kā jau minēts, šāda infanticīda motivācija pasaku materiālā visbiežāk palīdz izprast sievietes individuācijas procesu, tomēr ir pasakas, kur līdzīgā situācijā nonāk arī vīrietis. Tāda, piemēram, ir brīnumu pasaka par tēvu, kas pamet mežā bērnus: “Vīnam tāvam beja divi bārni: vīns puika, ūtrs meitine. Sīva jam beja nūmyruse. Lai nūprecēt jaunu sīvu, jis sadūmuoja bārnus izdzeit nu sātys. Tūlaik jis varātu pasalikt par jaunu puisī.”⁶¹ Šajā pasakas variantā infanticīdo stilu aizstājis atstāšanas stils, kas pamatots ne tikai ar psiholoģiskajiem, bet arī sociālajiem motīviem. Tā, ka sociālie motīvi ir noteicošie, rāda arī pasakas nobeigums – kad bērni, mežā atraduši zābaku ar zeltu, atgriežas mājās, tēvs “.. pījēme jūs kai bogotus vīsus un

dzeivuoja ar jim sadereigi un nadūmuoja precētis". Līdzīgi psiholoģiskie un sociālie motīvi apvienojušies atstāšanas stila izpausmēs arī pasaku tipa "Bērni pie raganas"⁶² pasakās, kur vecāki bērnus atstāj mežā, jo "bārni [...] naklausa"⁶³, "bez jim lobuok byus dzeivuoit"⁶⁴, "vini meizoli"⁶⁵ u.c. iemeslu dēļ.

Apkopojot psiholoģisko faktoru ietekmētos infanticīda piemērus latgaliešu pasakās, jāsecina, ka pārsvarā tie ir uzskatāmi par spilgtu māksliniecisku paņēmieni, lai ilustrētu folkloras personāžu psiholoģiskās attīstības gaitu un vispārnozīmīgas problēmas. Nereti psiholoģiskie faktori cieši savijušies ar sociālajiem, kā ietekmē infanticīdais stils tiek aizstāts ar atstāšanas stilu.

Trešā infanticīdā stila atskaņu grupa ir **morāles vērtības** apliecinājošais infanticīds, kas latgaliešu pasakās sastopams visretāk. Bērnu nogalināšanas motīvs šeit parādās, lai apliecinātu tādas morāles vērtības kā draudzība un pazemība. Draudzības spēks tiek atklāts pasakā par ķēniņu un Aleksandru, kurš zināja putnu valodu. Lai izārstētu draugu Aleksandru no pietūkuma, ķēniņš piekrīt upurēt savus bērnus: "Kieneņš nūskrēja iz sovu bārnu, iz jūs vītenis, kur jī gulēja, giva nazi, aprgrīze kakleņš, ašni nūlaide bļūdā, pēc tuo apsēja kakleņš ar šolka [zīda] skustenim i nūnese tū ašni Aleksandram. Apmozguoja jū, īdeve jam padzert tuo ašņa i tys vyss tyukšs atsalaide, Aleksandra otkon pazataisēja taidis, kai beja seņuoit."⁶⁶ Arī ķēniņa sieva, uzzinājusi, ka bērni nonāvēti, lai glābtu Aleksandru, saka: "Kū ta padareit? I es nažāloju jūs dēļ taida drauga!" Tas nepārprotami ir lielākais upuris, ko iespējams nest draudzības vārdā. Pasakā šis upuris tiek gandarīts – bērni, izrādās, tomēr ir dzīvi. Folklorā kopumā nav viennozīmīga draudzības kā morālas vērtības vērtējuma. Ja ielūkojamies sakāmvārdu krājūmā, tad draudzība tur tiek gan cildināta, gan apšaubīta: "Eists draugs ir vierteiguoks par zaltu" (LFK 1945 8202⁶⁷), "Kam draugi, tys bogots" (LFK 583 597⁶⁸) vai "Šudiņ draugs, bet reit par golvu šmauks" (LFK 400 3413⁶⁹), "Pi pynys bļūdys draugu daudz" (LFK 190 962⁷⁰). Latgaliešu folklorā sastopamas arī pasakas par draugu nodevību⁷¹, tomēr pasaka par ķēniņu un Aleksandru ir slavas dziesma draudzībai, kas tiek izspēlēta kā pārbaude, kur draudzības vārdā tiek ziedots visdārgākais un vērtīgākais upuris – bērni. Ķēniņš iztur šo pārbaudi un apliecina patiesas draudzības spēku.

Pārbaudes situācija sastopama arī citās pasakās, kur tiek pieprasīts bērnu upuris, lai apliecinātu tādas morālās vērtības kā sievas uzticība un pašaušanās uz vīru. Piemēram, pasakā par uzticamo sievu ķēniņš apprec nabadzīga zemnieka meitu, ar vienu nosacījumu: "Es tevi jīmšu par sīvu, bet tu mani klausī, kū es tev pasceišu. Naklauseisi – muns zūbyns, tova golva nu placu."⁷² Paļāvības un pazemības pārbaude sākas, kad ķēniņienei piedzimst pirmais bērns. "Dzymušais dāls ir naskaists puika, jū vajag

nūgubeit, a to cyti kienēni nu cytu kienestu smīsīs nu myusu dāla, ka dāls myusu izguoja nu zemņika morda,” pagērē ķēniņš. Ķēniņiene, devusi pazemības zvērestu, bez ierunām klausā vīram: “Kai tu gribi, tai dori; es nikuo navaru tev pretim runuot!” Lidzīgi tas notiek, kad piedzimst arī otrs bērns. Paklausība vīram šādi tiek atzīta par augstāko morālo vērtību. Varētu šķist, ka pārbaudes situācijā iesaistītā izšķiršanās – bērna dzīvība vai pazemības apliecinājums vīram – liecina par bērna dzīvības mazāku vērtību. Tomēr tas nav tik viennozīmīgi. Pasaka faktiski operē ar divām savam laikam un kultūras tradīcijām nozīmīgām vērtībām. Viena no tām – paļaušanās uz vīru, pazemība – ir neapstrīdama patriarhālas ģimenes norma. Pasakā tā tiek uzturēta ar iebiedēšanas metodēm – “muns zūbyns, tova golva nu placu”. Bērna dzīvība šai kontekstā paradoksālā veidā atklājas kā vērtība, etalons, ar kuru mērāma jebkura cita – draudzība, uzticība, liktenis u.tml.

Mātes pasivitāte un tēva aktīvā rīcība pārbaudes situācijā ilustrē tradicionālo lomu sadalījumu patriarhālā ģimenē – noteicējs un lēmējs (arī pār bērna dzīvību) ir tēvs. Visai spilgti šī tēva prerogātīva parādās arī pasaku tipos “Bezrocīte” un “Brīnuma bērni”.⁷³ Lēmums par bērna likteni (nonāvēt vai ne) tur tiek pieņemts stingri procesuālā formā, kur izņemšanas noteikti procesa dalībnieki un posmi. Procesā var izdalīt divas personāžu grupas: tie, kas cenšas aizstāvēt bērna dzīvību, – bezrocītes jaunā ģimene (ķēniņš, ķēniņa vecāki), un tie, kas cenšas bērnu nonāvēt, – bezrocītes iepriekšējā ģimene (bezrocītes brāļasieva – ragana, viņas māte vai universāls ļaunuma iemiesojums – velns; pasaku tipā “Brīnuma bērni” tās visbiežāk ir ķēniņienes māsas). Analītiskās psiholoģijas diskursā šādas duālas tēlu sistēmas centrā, protams, ir pati bezrocīte. K. Estesas interpretācijā⁷³ visi personāži ir sievietes dvēseles elementi, bet bērns ir arhaiskās htoniskās sievietes dievības izpausme, kuru cenšas diskreditēt, parādot to kā amorālu (tas skatāms arī vienā no latgaliešu pasaku variantiem: “Jei nakaunā taida, [...] ar suņim dzeivuoja, par tū kucalāni i pīdzyma”⁷⁴). Nosargāt šo bērnu nozīmē saglabāt saikni ar arhetipisko sievietes būtību, viņas patību. Bērna īpašības savā ziņā ir arī sievietes dvēseles īpašības. Tā ir radusies brīnumaini skaista, tomēr apliecināt sevi var tikai, izejot pārbaudījumus, apmelojumus, falsifikācijas, kas šo dvēseli pasniedz kā kroplu un nepilnvērtīgu. Bērna kā htoniskās dievietes tēla psihoanalītiskā interpretācija, pārejot no simboliskā uz vēsturiski faktoloģisko diskursu, sasauca ar rituālās teorijas norādēm par bērna upurēšanas iemesliem arhaiskajās sabiedrībās. Visbiežāk tā esot bijusi jaundzimušo fiziskā vai garīgā nepilnvērtība, kas grotesku tēlu veidā atklājas arī Latgalē pierakstītajās pasakās. Tādas ļaunprātīgi izdomātas īpašības kā “ar suņa golvu, kača kuojom”⁷⁵, “pavysam naizaskota pēc cylvāka, bet pēc zviera”⁷⁶, “bez ausu, bez daguna un bez kuojis”⁷⁷, “čapāks un kiems [ķēms] vardei leidzeigs”⁷⁸, “vīna puse pelis,

ūtra vardivis, [...] vīna puse uts, ūtra šķierzlota”⁷⁹, “bārns nasmuks ar lelu golvu kai kotlu”⁸⁰ u.tml. varētu viennozīmīgi izšķirt jaundzimušā likteni, tomēr sižetiski šī izšķiršanās nav tik vienkārša. Schematiski pasakās izvērsās apmēram šāds process: ķēniņa sievai viņa prombūtnē piedzimst brīnišķīgi skaists bērns – ķēniņa vecāki sūta ziņu dēlam – kaitnieks vēstuli samaina, norādot, ka piedzimis briesmonis, – ķēniņš pavēl sargāt bērnu un sievu līdz viņa pārbraukšanai – kaitnieks ķēniņa vēstuli samaina, norādot, ka bērns un māte jānogalina, – vecāki netic šādai vēstulei, raksta dēlam atkal. Šis posms atkārtojas vienu – trīs reizes. Beidzot ķēniņa vecāki ķēniņieni ar bērniem nolemj izraidīt, nevis nogalināt. Sižetiskais izvērsums rāda, ka lēmuma pieņemšanā par bērna dzīvību piedalās visa dzimta (ķēniņš, ķēniņa vecāki, ķēniņienes brāļasieva, viņas māte), tomēr galavārds pienākas ķēniņam. Neraugoties uz citiem viedokļiem, viņa lēmums piepildās – bērni un sieva paliek dzīvi. Šāds iznākums lieku reizi uzsver pasakas interesi tieši par sievietes arhetipisko būtību. Pasakās par brīnuma dēliem⁸¹ nereti sastopams saīsinātais lēmuma par bērna dzīvību pieņemšanas variants. Kaitniece (ķēniņa “seņejuo bryute”) pieņem ķēniņa sievai dzemdības, bērnus (vienu ar sudraba, otru ar zelta matiem) “nūžņaudze i duorzā aproka”. Šādā veidā sižetiskais akcents tiek pārnests uz varmācīgi nogalinātajiem bērniem. Sākumā tajā vietā, kur brūte apraka bērnus, izauga divas ābeles – viena ar sudraba, otra ar zelta lapām. Brūte lika tās nocirst un uztaisīt divas gultas. Gultas sāka runāt, brūte lika tās sadedzināt un pelnus izkaisīt pa tīrumu. Pelnus apēda aita, tai piedzima divi jēriņi – viens ar sudraba, otrs ar zelta vilnu. Brūte lika jēriņus nokaut un pagatavot vakariņām. Pavārs zarnas izmeta aiz loga, tur izauga divas kāpostgalvas – viena zelta, otra sudraba. Kāpostgalvas nolēma atkal kļūt par zēniem un atklāties tēvam. Sākotnēji šķiet, ka pasakā radis izpausmi visai reālistisks, psiholoģisko faktoru noteikts infanticīds – vecā brūte nogalina ķēniņa bērnus un apmelo ķēniņieni, lai varētu stāties viņas vietā. Tomēr infanticīda motīva vispārinājums tiek panākts ar bērnu dvēseļu ceļojumu caur dažādiem dabas objektiem un atgriešanos cilvēka veidolā, kas pilnībā atbilst mitoloģiskajai animisma idejai. Infanticīda motīvs šai gadījumā sižetiski ilustrē fundamentālus mitoloģiskus priekšstatus par dzīves cikliem, dvēseles pēckērmeņa dzīves un reinkarnācijas izpratni.

Apkopojot iepriekš sacīto, nākas atzīt, ka daudzveidīgie infanticīda motīva pieminējumi vēstītājā folklorā kādreiz nepareizi tiek uztverti kā realitātes kopija. Lai adekvāti novērtētu infanticīda atskaņas folklorā, bērnu nogalināšanas motīvs jāskata no tā mākslinieciskā veidojuma un sižetiskās slodzes viedokļa. Infanticīda motīvs, nepārprotami būdams saistīts ar novērojumiem reālajā dzīvē, folkloras tekstos saistībā ar žanru specifiku iegūst lielāku vai mazāku vispārinājumu. Ciešāka saikne ar reālo sadzīvi un tās

sociālajām problēmām vērojama sadzīves pasakās, teikās un nostāstos, kur izpausmi radis t.s. sociālais infantīcīds. Parasti šajos tekstos bērnu nogalināšanas vai nogalināšanas mēģinājuma motīvs atklājas kopsakarībās, proti, proporcionāli infantīcīda fakta emocionālajai ekspresivitātei tas atklāj kādas savam laikam aktuālas sabiedriskas, psiholoģiskas, reliģiskas vai filozofiskas problēmas; infantīcīda motīvs ir izejas punkts kādai morālei, atziņai, pamācībai. Bērna nogalināšanas motīva lielāks vispārinājums tiek panākts, piedēvējot bērnam specifiskas īpašības. Turklāt, jo šīs īpašības brīnumainākas, jo lielāks vispārinājums. Šādā griezumā lielākā vispārinājuma pakāpe panākta pasaku tipos par bezrocīti, brīnumainajiem dēliem un citos, kur parādās motīvs par tādu delu piedzimšanu, kam “motu vītā zvaigznis, pīrē saule un pakausī mienes”⁸², “vīns mots zalta, ūtrs sudobra”⁸³ u.tml. Motīva sižetiskā slodze atklājas dziļslāņu griezumā, jo ar bērnu piedzimšanu un analogiski nogalināšanu tiek ilustrētas citas – psiholoģiskas vai filozofiskas reālijas. Tieši infantīcīda motīva mākslinieciskā analīze liecina, ka aplūkoto vēstītājas folkloras tekstu rašanās un pierakstīšanas periodā bērnu dzīvība tiek atzīta par vērtību un sava veida etalonu, savukārt nogalināšana – par destruktīvu un nosodāmu rīcību.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/005.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ² McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. California: Ginko Press, 2003. 640 p.
- ³ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/005.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ DeMause L. *The history of Childhood*. New York: The Psychohistory Press, 1974. 51 p.
- ⁷ Par to sk., piemēram: Фрезер Дж. *Золотая ветвь: Исследование магии и религии*. Москва: Терра – Книжный клуб, 2001. С. 392–393.
- ⁸ Носко И. В. Детство как психосоциокультурный феномен. *Социальная работа в Сибири*. Сборник научных трудов. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. С. 118–132.
- ⁹ Фрезер Дж. *Золотая ветвь*. С. 392–393.
- ¹⁰ Тайлор Э. *Миф и обряд в первобытной культуре*. Смоленск: Русич, 2000. С. 500–501.
- ¹¹ Šmits P. *Etnogrāfisku rakstu krājums*. Rīga: J. Mišņiņš, 1912–1923. 3. sēj.

- ¹² *Latviešu tautasdziesmas*. Sadzīves un ģimenes ieražu dziesmas. Bērnu dziesmas. Krustības. Rīga: Zinātne, 1993. 164. lpp.
- ¹³ Latviešu folklorā. Radības. <http://www.liis.lv/folklorā/gimēn/tdz/krust/radības.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ¹⁴ Веселовский А. *Историческая поэтика*. Ленинград, 1940. С. 493–500.
- ¹⁵ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. Pēc A. Lerha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis P. Šmits. 14. sēj. Waverly, Iowa, U.S.A.: Latvju grāmata, 1970. 260. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 259. lpp.
- ¹⁷ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 9. sēj. Latvju grāmata, 1967. 103. lpp.
- ¹⁸ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 10. sēj. Latvju grāmata, 1968. 380. lpp.
- ¹⁹ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 14. sēj. 260. lpp.
- ²⁰ Turpat, 259. lpp.
- ²¹ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 10. sēj. 55. lpp. P. Šmits šo pasaku tulkojis latviešu literārajā valodā.
- ²² Turpat, 97. lpp.
- ²³ Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. <http://www.ailab.lv/ticejumi/default.htm>. Resurss aprakstīts 05.01.2007.
- ²⁴ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 14. sēj. 260. lpp.
- ²⁵ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 5. sēj. Latvju grāmata, 1965. 141. lpp.
- ²⁶ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 14. sēj. 260. lpp.
- ²⁷ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 3. sēj. Latvju grāmata, 1964. 292. lpp.
- ²⁸ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 4. sēj. Latvju grāmata, 1964. 150.–151. lpp.
- ²⁹ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/009.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ³⁰ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/005.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ³¹ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 10. sēj. 415. lpp.
- ³² Turpat, 433. lpp.
- ³³ Turpat, 447. lpp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Turpat, 416. lpp.
- ³⁶ Turpat, 415. lpp.
- ³⁷ Turpat, 405. lpp.
- ³⁸ Turpat, 451. lpp.
- ³⁹ Pasaku tipa “Bezrocīte” (Nr. 706) aprakstu sk.: Arājs K., Medne A. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. Rīga: Zinātne, 1977. 111. lpp.
- ⁴⁰ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 9. sēj. 196. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Turpat, 194.–198. lpp.

- ⁴³ Turpat, 200. lpp.
- ⁴⁴ Ефимкина Р. Три инициации в „женских” волшебных сказках. *Российский геральдик*. Вып. 4. Москва; Новосибирск, 2003. С. 18–37.
- ⁴⁵ Pasaku tips „Sniegbaltīte” (Nr. 709) aprakstu sk.: Arājs K., Medne A. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. 114. lpp.
- ⁴⁶ Pasakas, ko P. Šmits apvienojis ar nosaukumu „Blēdīgā māte”, ietilpst pasaku tipā „Māte ar dēlu iet meklēt zudušo tēvu” (Nr. 590). Aprakstu sk.: Arājs K., Medne A. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. 101. lpp.
- ⁴⁷ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 9. sēj. 309. lpp.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ Turpat, 308. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 313. lpp.
- ⁵¹ Turpat, 316. lpp.
- ⁵² *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 8. sēj. Latvju grāmata, 1967. 342. lpp.
- ⁵³ Turpat, 208. lpp.
- ⁵⁴ Turpat, 342. lpp.
- ⁵⁵ Turpat, 341. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 342. lpp.
- ⁵⁷ Turpat, 341. lpp.
- ⁵⁸ Turpat, 335. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 208. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 340. lpp.
- ⁶¹ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 3. sēj. 356. lpp.
- ⁶² Pasaku tips „Bērni pie raganas” (Nr. 327 A) aprakstu sk.: Arājs K., Medne A. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. 53. lpp.
- ⁶³ Turpat, 477. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 484. lpp.
- ⁶⁵ Turpat, 478. lpp.
- ⁶⁶ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 9. sēj. 409. lpp.
- ⁶⁷ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/017.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Latviešu sakāmvārdu datorfonds. <http://www.lfk.lv/sakamvardi/007.htm>. Resurss aprakstīts 29.12.2006.
- ⁷¹ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 10. sēj. 256.–258. lpp.
- ⁷² Turpat, 269. lpp.
- ⁷³ Pasaku tips „Brīnuma bērni” (Nr. 707) aprakstu sk.: Arājs K., Medne A. *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. 112. lpp.

- ⁷³ Эстес К. П. *Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях*. Москва: ИД „Гелиос”, 2002. 496 с.
- ⁷⁴ *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 9. sēj. 233. lpp.
- ⁷⁵ Turpat, 209. lpp.
- ⁷⁶ Turpat, 202. lpp.
- ⁷⁷ Turpat, 199. lpp.
- ⁷⁸ Turpat, 249. lpp.
- ⁷⁹ Turpat, 205. lpp.
- ⁸⁰ Turpat, 110. lpp.
- ⁸¹ Turpat, 232.–243. lpp.
- ⁸² Turpat, 273. lpp.
- ⁸³ Turpat, 267. lpp.

Repercussions of infanticide in Latgalian folklore

Summary

The aim of the article is to reveal repercussions of infanticide in Latgalian folklore. The term “infanticide” in anthropology, sociology and other allied spheres denotes killing of a child. Narrative folklore, especially fairy-tales, legends and tales provide wider contextual opportunities for an analysis of the echoes of infanticide. The compositional and narration techniques characteristic of the narrative genres not only reveal various motives for killing a child, but also allow for evaluation in the moral and emotional discourse. In narrative folklore, the motif of infanticide is widened by also including attempted infanticide, which is no less expressive emotionally and is similarly motivated. To provide an adequate evaluation of the repercussions of infanticide in folklore, the motif of child killing must be analyzed from the aspect of the artistic form and plot of the story. The motif, being linked with real life observations, becomes more or less generalized in folklore texts due to the specifics of the genre. The motif shows closer links with real daily life and social issues in fairy-tales, legends and stories based on domestic life in which the so-called social infanticide has found its manifestation. In most cases, infanticide or attempted murder of a child is shown in a linear perspective, i.e., the emotionally charged story reveals social, psychological, religious or philosophical problems of the particular period, with the motif of infanticide becoming a source of a moral, a conclusion or a lesson. A greater generalization of the motif is achieved by attributing specific characteristics to the child. The plot is also used to deepen the story, as the birth and later the murder of the child illustrates other – psychological or philosophical – phenomena. The article suggests that in the period of the creation and recording of the folklore texts containing the motif of infanticide, the life of a child is regarded as a value and a kind of an etalon, while killing is seen as a destructive and condemnable action.

Baiba Krogzeme-Mosgorda

Atmiņas par bērniību Purvciema pagalmā pagājušā gadsimta 40.–50. gados

Lai gan bērniības jēdziena izpratne dažādu laikposmu un virzienu zinātniskajos pētījumos variējas atkarībā no pētījuma mērķa un specifikas, tās pamatā ir vienojoša atziņa par bērniību kā katra dzīvesstāsta būtisku sastāvdaļu, kuras atšķirību no pārējiem dzīves posmiem nosaka bērna īpašais *nepieaugušā* statuss sabiedrībā¹ – proti, bērns aug un iepazīst pasauli ierobežotā, pieaugušo veidotā un aizsargātā vidē. Šķiet, tieši šī “aizvēja” sajūta ir radījusi tradicionālo priekšstatu par bērniību kā zudušo laimes zemi (sk., piemēram, memuāru literatūru), kurā pat “katram mākonim zeltīta maliņa”², nodrošinot bērniības motīva biežu klātbūtni atmiņu stāstījumos. Taču bērniības atmiņas neveido tikai personiskās pieredzes stāstus³, sava loma ir arī vecāku un citu mūsu bērniības gaitu liecinieku vēstījumiem par to, ko esam darījuši, būdami mazi. Šo stāstījumu rosinātājas ir gan fotogrāfijas, gan saglabātās lietas (lelles, loto, kristību drānas u.tml.), gan ar mūsu bērnu dienām saistītās vietas un cilvēki. Varētu teikt, ka bērniības atmiņas krājas mūsos kā vizuāli un emocionāli tēli, smaržas, krāsas, garšas, arī izkļiedēti tekstu fragmenti, līdz kādā dzīves brīdī izjūtam nepieciešamību materializēt šos virtuālos piedzīvojumus īsos pastāstīšos, kurus, noslīpējot ar tagadnes pieredzi, labprāt stāstām *saviem* bērniem, pēc vajadzības izvēloties notikumu secību un vēstījuma formu.

Šādus atmiņu stāstīšos par savu bērniību – gan izklaidējošus, gan audzinošus – man savulaik stāstīja māte un mātesmāte. Gadu gaitā tie kļuvuši arī par *manu* bērniības atmiņu sastāvdaļu, jo spilgtāku tādēļ, ka mūs, trīs paaudžu sievietes, vieno tā pati bērniības zeme – Purvciema pagals, kurā esam uzaugušas.

Pētījuma mērķis un avoti

Pētījums par Purvciema pagalma bērniem 20. gadsimta 40.–50. gados tapis, uzklusot manas mātes Dagmāras un viņas bērniības draudzenes Irēnas atmiņu stāstījumus, pāršķirstot abu ģimeņu fotoalbumus, kā arī

pārlasot mātesmātes Martas dienasgrāmatas un atceroties viņas stāstīto.⁴ Tā mērķis ir sniegt ieskatu viena Rīgas nomales pagalma bērnu dzīvē pēckara gados, aplūkojot pagalmu kā vienotu sociālu un kultūrtelpu.

Vēl pirms neilga laika folkloristikā valdīja uzskats, ka pētnieka *paša* ģimenes vēsture un tradīcijas nav izmantojamas par avotu profesionālam pētījumam, jo redzējums ir pārāk subjektīvs, tātad tendenciozs un nezinātnisks. Taču pēdējos pārdesmit gados, kopš Eiropas sabiedrībā pastiprinājusies interese par ģimenes vēsturi un radurakstiem, situācija ir mainījusies. Kā uzsver zinātnieki, kas savos pētījumos analizējuši radinieku, paziņu vai dzimtās vietas kultūrtradīcijas⁵, šādam izpētes virzienam ir vairākas priekšrocības.

Pirmkārt, pētnieks ļoti labi pazīst savus teicējus, viņus vieno kopīga pieredze, savstarpēja uzticēšanās un gatavība sadarbībai. Amerikāņu folkloriste Sūzena Šeiberga (*Susan Scheiberg*) atzīst, ka šāda sadarbība sniedz tik bagātu kontekstuālu informāciju, kādu no sveša teicēja varētu iegūt, tikai iepazīstot viņu vairāku gadu garumā.⁶ Otrkārt, teicēji no ģimenes vai paziņu aprindām ir vieglāk pieejami, un, kaut arī ģimenes lokā veiktās intervijas liek pētniekam koncentrēties vienlaikus divām stipri atšķirīgām lomām – ģimenes locekļa (resp., *savējā*) un zinātnieka (resp., *svešā*), šī pieredze ievērojami paplašina skatu uz iegūto materiālu, jo palīdz pētniekam iejusties arī teicēja “ādā”.⁷ Visbeidzot, atspēkojot iebildumus par pētnieka emocionālās piesaistes negatīvo ietekmi uz personiskas dabas materiāla analīzi, var citēt pazīstamā amerikāņu folklorista Viljama Vilsona (*William Wilson*) domas: “Es neticu, ka mēs varam saprast to emocionālo spēku, ar kādu stāstījumi varētu iedarboties uz citu cilvēku dzīvi, kamēr neesam runājuši par šo spēku mūsu pašu dzīvē, cik godīgi vien iespējams.”⁸

Tomēr jāatzīst, ka pētnieka individuālajai piesaistei iztirzājamam materiālam ir arī negatīvā puse, kas izpaužas kā ētiska rakstura problēmas šāda materiāla interpretācijā, īpaši pētījuma publicēšanas gadījumā, ja ņem vērā, ka, pirmkārt, pētniekam kā ģimenes loceklim vai draugam ir pieejama personiska, viņa dzīves laikā ārpus plānotajām intervijām uzkrāta informācija, kas noteikti nav domāta plašākai publikai, otrkārt, jebkura interpretācija vienmēr ir subjektīva un situatīva, tādējādi atklāj tikai nelielu daļu atmiņu stāstījumos ietverto nozīmju, kas pretēji publicētam tekstam laika gaitā var piedzīvot nopietnas izmaiņas.⁹ Tāpēc jau izpētes sākuma posmā ir svarīgi apzināties šāda veida pētījuma mērķi un nepieciešamību, kā arī atrast atbilstīgu metodoloģisko risinājumu.

Šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta Dagmāras un Irēnas atmiņu stāstījumu *saturam*, lai gūtu pēc iespējas pilnīgāku priekšstatu par pagalmu kā noteiktas cilvēku grupas dzīves vidi kopumā, pamatvilcienos ieskicējot arī tās *nozīmes*, kas atklājas stāstīšanas procesā ar katras stāstītājas radītā

“es” varoņa starpniecību. Ikviens stāstījums top stāstīšanas brīdī, noteiktā situatīvā kontekstā (laikā, vietā, klausītāju lokā u.c.), kura izpratne ir būtiska šī stāstījuma interpretācijā. Dagmāras un Irēnas atmiņu stāstījumi veidojušies atšķirīgās saziņas situācijās. Proti, Dagmāra savās bērības atmiņās dalījies ar *meitu* (ši raksta autori), viņas stāstījumi tapuši divu mēnešu laikā gan kā atbildes uz jautājumiem, gan kā spraigu sarunu fragmenti un spontānas piezīmes ģimenes ikdienas saziņā. Stāstītājai bija dots pietiekami ilgs laiks pārdomām, notikumu atcerei, atlasei, to pragmatiskam un emocionālam vērtējumam, tāpēc stāstot viņa nesteidzīgi *izdzīvo* bērības ainas “no iekšpuses”, atklājot plašu izjūtu spektru – no saulainām līdz smeldzīgām, pat dramatiskām. Dagmāras stāstu varone – mazā, nopietnā saimniekmeita – mitinās tur tajā laikā starp tiem cilvēkiem. Savējiem. Tas atklājas arī stāstītājas valodā, kurā “mamma” ir viņas mamma, “omamma” un “opaps” – viņas vecvecāki u.tml. Turpretī Dagmāras draudzenei Irēnai nebija daudz laika pārdomām, jo viņas bērības atmiņas tika uzklausītas vienas intervijas ietvaros. Intervijas sākumā Irēnas stāstījums veidojās kā atbildes uz raksta autorei jautājumiem, pēcāk, kļūstot aizvien brīvāks un emocionālāks, tas vērtās te spraigā monologā, te draudzīgā sarunā ar jautātāju – bijušo pagalma kaimiņieni. Irēnas stāstījumā jūtams skatījums “no ārpusē” – tas ir *priekšnesums draudzenes meitai* ar daudzām aizraujošām epizodēm. Par to liecina arī vēstījuma stils ar pēdējai adresētajām paskaidrojošajām vārdkopām – “tava mamma”, “tava omamma” u.tml. Irēnas bērības stāstu noskaņa ir izteikti pozitīva, ar humora piesitienu, retās skumju ēnas aizslaucītas ar vieglu ironiju. Viņas stāstu varone ir braša meitene, “pirāts”, vismazākā pagalmā, kas spožām acīm seko lielo bērnu izdarībām.

Raksta izklāsta pamatā ir Dagmāras bērības atmiņas, kas iespējami plaši papildinātas ar Irēnas skatījumu uz to pašu laiku, vietu, cilvēkiem un notikumiem.

Pagalma vēsture

20. gadsimta 40. gadu beigās un 50. gadi ir smagais Otrā pasaules kara seku pārvarēšanas un padomju varas nostiprināšanās laiks. Deportācijas, par laimi, pagalma iedzīvotājus netika skārušas, toties viņi pilnā mērā pieredzēja gan padomju varas realizētās saimnieciskās reformas, gan pēckara gadu ekonomiskās grūtības.

40. gadu otrajā pusē pagalmā bija trīs ēkas. Vecākā celta 19. gadsimta beigās, kad Dagmāras vecvectēvs no mātes puses izpirka zemi saimniecībai no tā sauktās Krievu muižas.¹⁰ Šo māju līdz ar zemi mantoja saimnieka vecākais dēls, kurš 20. gadsimta 20.–30. gados dzīvoja tur ar sievu un

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Purvciema pagalmā no ielas puses. Ielas malā vecā māja. 20. gs. 60. gadi
A yard in Purvciems suburb photographed from the street.
The old house is standing by the street. 1960s

divām meitām. Kad viena meita aizprecējās, 30. gadu otrajā pusē blakus vecajai tika uzceltas vēl divas mājas. Vienā pārgāja dzīvot vecie saimnieki, otrā – jaunā ģimene – meita Marta ar vīru Jāni un meitu Dagmāru. Vecā māja savukārt tika sadalīta trīs dzīvokļos (katrā pa istabai un virtuvei) un izīrēta trim ģimenēm, kas turpināja tur dzīvot arī padomju laikā. Vēl pie pagalma ēkām piederēja saimnieku kūts, pagrabs un divi palieveni (jūmti uz koka balstiem), kur stāvējuši rati un zirglietas, kā arī šķūniši katrai ģimenei. Saimniekiem piederēja arī augļu un sakņu dārzs un pļavas aiz mājām, līdz 50. gadu vidū tās tika nacionalizētas, bet dārzs sadalīts ģimenes dārziņos gan kaimiņiem, gan svešiem strādnieku šķiras pārstāvjiem.

Dagmāra atceras: “Sākumā, kad es vēl biju maziņa, viss bija opapam un omammai, un tad vienā brīdī viņiem to zemi vēl nogrieza mazāku, tikai to gabaliņu pie mājas atstāja. Un tad to lielo zemi, to tad sadalīja. Tad, kad es biju maziņa, tie bija paši pirmie padomju gadi, kad vēl viss pavisam nebija noņemts, opapam taču vēl bija zirgs, es ļoti labi atceros,

govs omammai bija, cūkas. Dārzā bija malkas šķūnīši, katrai ģimenei bija šķūnītis, Jura mammai tur kaza stāvēja.”

70. gadu otrajā pusē, kad Purvciemā sākās jaunā dzīvojamā rajona celtniecība starp Stirnu un Nīcgales ielu, visas ēkas tika nojauktas.

Pagalma iedzīvotāji

Pagalma iedzīvotāju sastāvs mainījās reti, un šis izmaiņas maz ietekmēja ierasto ikdienas ritējumu, kura raksturīgākā pazīme bija dzīve kaimiņņū “acu priekšā”. Proti, vai katrā dzīvoklī vismaz viens logs bija pagalma pusē, un pa to sievas gan uzmanīja bērnus un gaidīja vīrus atgriežamies no darba, gan vēroja kaimiņņu gaitas kā darbdienā, tā svētkos.

Aplūkojamā periodā pagalma iedzīvotāju saimi veidoja piecas ģimenes: vecie saimnieki, jaunie saimnieki ar meitu Dagmāru un īrnieki: ģimene ar trīs bērniem Maiju, Viņu un Juri (turpmāk – Jura ģimene), ģimene ar meitu Irēnu (turpmāk – Irēnas ģimene), kā arī pensionāru pāris Šiltante un Fričonkulis. Etniskās izcelsmes ziņā viņu sastāvs bija visai raibs. Vecās “Mājas grāmatas” ieraksti, kuros pretī katra pieaugušā cilvēka vārdam atzīmēta arī viņa tautība un dzimšanas vieta, liecina, ka vecie un jaunie saimnieki bija latvieši, Jura tēvs – krievs, dzimis Rīgā, bet māte – latviete, dzimusi Maskavā, Irēnas māte, krieviete, ieceļojusi Rīgā no Irkutskas, bet tēvs bija latvietis no Liepājas, arī Fričonkulis bija latvietis, bet viņa sieva Olga, saukta pēc uzvārda par Šiltanti, – vāciete. Dagmāra atceras, ka Šiltantes valodā itin bieži iesprucis pa vācu vārdam, ko bērni nav varējuši saprast. Taču ikdienā gan pagalmā, gan ģimenēs runāja latviski, visi bērni gāja latviešu skolā.

Lai gan pagalma iedzīvotāji atšķīrās arī pēc konfesionālās piederības, ikdienas dzīvē šīs atšķirības tikpat kā neizpaužas, jo padomju laikos neviens baznīcā atklāti negāja. Ziemassvētkus un Lieldienas svinēja katrs savās mājās, jaunie pāri laulājās dzimtsarakstu birojā u.tml. Izņēmums bija vienīgi veco saimnieku bēres, kuras abas vadīja luterāņu mācītājs, un jauno saimnieku meitas iesvētības Jēzus baznīcā Rīgā. (Citi pagalma bērni netika iesvētīti.) Par kaimiņu konfesionālajām atšķirībām tomēr liecina daži atmiņu stāstījumi. Tā, piemēram, Dagmārai prātā palicis “stāsta stāsts”, ko viņas mammai uzticējusi Jura mamma, par to, kā savulaik tikusi kristīta Maskavā, Kremļa baznīcā, bet Irēna atceras, kā reiz bērnbībā, “garām ejot”, māte ievedusi viņu Rīgas pareizticīgo katedrālē, no kuras atmiņā palikusi brīnišķīgā “zelta siena” (resp., ikonostass). No tā spriežams, ka Jura un Irēnas mātes pēc kristības bijušas pareizticīgas. Tāpat kā Dagmāras vecvectēvs no mātes puses¹¹ un tēvs, kurš 30. gadu beigās ar grūtībām saņēmis atļauju pāriet luterticībā,

lai varētu salaulāties ar Martu, nākamo Dagmāras māti. Vecie saimnieki un viņu meitas, kā iepriekš minēts, piederējuši luteriskajai Jēzus draudzei.

Pēc nodarbošanās vairums pagalma ļaužu bija amatnieki. Dagmāras tēvs mūrnieks, māte šuvēja, Jura tēvs kurpnieks, Irēnas tēvs atslēdznieks. Tā kā pirmajos padomju gados bija pieņemti stingri noteikumi par obligātu nodarbinātību valsts labā, visi vīrieši strādājuši valsts darbu. Sievietes savukārt pieskatījušas bērnus, rosījušas pa māju un dārzu. Tā kā ar vīru nopelnīto vien iztikt nevarēja, katrai ģimenei bija vēl kāds papildu ienākumu avots. Vecā saimniece kopa lopus, strādāja dārzā un ar zirgu veda izaudzētos dārzeņus uz tirgu. Jaunā saimniece, Dagmāras mamma, mājās šuva apģērbu gan savai ģimenei, gan “kundēm” no visa Purvciema. Dagmāra atceras: “Man viss bija šūts – mēteļi, kleitas, visu mamma šuva.” Darbs mājās un “kundēs”, kas nāca uz uzlaikošanu, noteica arī īpašu dzīves ritmu. Proti, telpām vienmēr bija jābūt sakoptām, nebija vēlama arī Dagmāras draudzeņu draiskošanās istabā, jo troksnis traucēja mammai strādāt. Mamma stingri noteikusi: “Es šuju, man ir darbs, man ir jādomā, es nevaru, ka jūs tur kladzināsi.” Tāpēc Dagmāra vai nu tikās ar draugiem pagalmā, vai rotaļājās mājās pie mazās Irēnas. Taču no šuvējas darba bērniem tika arī savs labums – meitenes varēja savās spēlēs izmantot drēbju atgriezumus un vecos modes žurnālus.

Irēnas tēvs strādāja gan valsts darbā, gan vēl papildus mājās, kur savā šķūnītī bija iekārtojies darbnīcu. Sākumā viņš gatavojis lampas un bērnu ratiņus, tad iegādājies jaunu iekārtu, ar kuru štancējis metāla pogas. Irēnas stāstījums par tēva darbnīcu rodas spontāni, skatoties fotogrāfijā (skat. att. 60. lpp.): “Vot, re, kur tas redzams! Te ir Dagmāras mammas šujamais virtuves logs, te aiz tām lupatām, te ir tā kūts, un tie ir tie šķūņi, re, kur vaļā durvis, te bij manam tēvam tā darbnīca, un šitādus ratus viņš taisīja. Tad mamma ar tēvu stūma tos ratiņus uz tirgu, pārdeva un kādu iztikšanu pelnīja ar to. Viņš bija pat nopakojis sienas, jo tai laikā, kad viņš taisīja tās pogas, tad bija troksnis, un to neviens nedrīkstēja tā dzirdēt. Padomju laikā tas notika, tur taču varēja tikt cietumā.”¹²

Dagmāra spilgti atceras ar šo darbnīcu saistītos uztraukumus: “Vistra kāk jau bija ar Irēnas tēvu. Ar to jau manai omammai bija vienos kreņķos jādžīvo, ka neuziet. Jo viņa taču skaitījās saimniece un viņai taču jāzina, kas viņas mājās notiek. Zini, kā kludzēja tā štance – bok, bok, bok, un turpat pa ielu tak cilvēki iet garām. Tad viņi tur tā pa vakariem un, pa naktīm štancēja, jo pa dienām jau bija obligāti jāstrādā.” Pogu ražošanas pārpalikumus – kaudzēm zeltainu metāla ripiņu – pagalma bērni izmantoja spēlēs kā naudu.

Arī Dagmāras mamma, baidoties no inspekcijas, slēpusi uzlaikošanai sagatavotos tērpus skapī starp savām drēbēm, bet neizlietotos audumus –

Vecie saimnieki Eduards un Emma. 20. gs. 50. gadu sākums
Old house owners Eduards and Emma. Early 1950s

savas mammas dzīvokli. Jura tēvam, kurpniekam, bija vieglāk organizēt darbu mājās, jo viņam piederēja invalīdu biedrības izsniegta speciāla atļauja. Gatavās kurpes tāpat bija jānodod valstij, toties pastarpām bez bažām varēja veikt arī kādus privātus pasūtījumus. Ģimenes iztikas papildināšanai Jura mamma kopa divus dārziņus un šķūnītī turēja kazu.

Pagalma iedzīvotāju savstarpējās attiecības, lai gan skaļi neviens par to nerunāja, lielā mērā noteica **sociālais dalījums** saimniekos un īrniekos. Saimnieku – īrnieku attiecības turpinājās arī padomju laikā, kad vecajai saimniecei aizvien tika maksāta simboliska īres nauda – pieci rubļi mēnesī. Dagmāras vecomammu pagalmā citādi negodāja kā vien par saimnieci. Arī Irēna atceras: “Man bija audzināts tā, ka vecā Emmas tante un Dagmāras mamma – tās ir saimnieces un ka nedrīkst tur līst kaut kur viņu puķudobēs vai ogu krūmos.”

Šāda cienīgas distances ieturēšana bija pa prātam arī Dagmāras mammai, kura ģērbšanās stila, mājas iekārtojuma un draugu izvēles ziņā atšķīrās no kaimiņiem. Dagmāra: “Mana mamma, tāpat kā citas kaimiņienes no vecās mājas, uzskatīja, ka viņa ir saimniekmeita un kundze, un tā arī

izturējās. Viņa daudz labāk ģērbās, uzkrāsojās, uzfrizējās un gāja uz pilsetu. Un pie viņas nāca kundes, tādas diezgan smalkas viena otra. Mana mamma pati sevi tā nostādīja.” Līdz ar to viņai veidojās savs draugu loks ārpus kaimiņiem, stabila kompānija, kas pastāvīgi viesojās viņas mājās uz svētkiem un jubilejām.

Tomēr ar vienu no ģimēnītiņiem – Irēnas mammu – jaunajai saimniecei izveidojās ciešākas attiecības. Par to liecina gan atmiņu stāsti, gan fotogrāfijas, piemēram, Irēnas vecāku kāzu foto ar Dagmāras vecākiem kā lieciniekiem.¹³ Kad Irēna vēl nebija piedzimusī, mazā Dagmāra ģimēnītiņa dzīvoklī tika uzņemta kā pašu bērns. Irēna atceras no savas mammas stāstītā: “Tikmēr, kamēr es vēl nebiju piedzimusī, tava mamma bijusi maniem vecākiem kā sava meita. Nākusi uz pusdienām un vakariņām. Virtuvē mums tad pie loga tāds galds stāvēja, skapīts tāds. Mamma sēdējusi vienā galda galā, paps otrā un tava mamma pa vidu – tā kā ģimēnes loceklis, kamēr es nebiju.” Šo pašu stāstu, tikai no savas mammas, dzirdējusi arī Dagmāra, tāpat tas ceļojis divās ģimēnīs divās paaudzēs. Stāsta saturs ir līdzīgs, atšķiras tikai stāstītāju skatījums. Irēnai ir svarīgi izcelt, ka tas varējis notikt, kamēr viņa “vēl nebija piedzimusī” (sk. šīs domas atkārtojumus iepriekšējā citātā), bet Dagmāra skumst par savas mātes pastāvīgo aizņemtību. (Ilgas pēc lielākas mātes uzmanības ir viens no pastāvīgajiem motīviem Dagmāras atmiņās.) Vēl Dagmārai prātā palicis, kā Irēnas mamma mēdza vai katru dienu ieskriet uz brīdi saimnieces virtuvē patērēt un kopā izsmēķēt pa papirosam: “Virtuvē, es zinu, ka viņa sēdēja tur, kur drēbes karājās, uz tāda ķebļa, kas tur bija aizdurtē. Un mamma šuja pie šujmašīnas, un abas pīpēja. Zils tai virtuvē, zili dūmi stāvēja.”

Ar otru ģimēnītiņu jaunajai saimniecei bija pavēsas attiecības, jo Jura mamma, pēc Dagmāras domām, savā sirdī bijusi proletārisko ideju piekritēja, tāpēc klusībā uzskatījusi saimniekus par “budžiem”. Iespējams, tieši vecāku uzskatu atšķirību dēļ mazā Dagmāra netika aicināta pie Jura mājās, kur bieži viesojās viņa un māsas Vijas skolasbiedri. Interesanti, ka Dagmāras atmiņu stāstījumos, pretstatot abas mātes attieksmē pret bērnu draugiem, Jura mamma iegūst pozitīvu vērtējumu: “Jura mamma bija ļoti atsaucīga pret bērnu pulcēšanos. Viņa labprāt uzņēma Jura un Vijas draugus un cienāja, viņi pa iekšu dzīvoja. Bet es negāju. Vai mani neaicināja. Man reizēm sirds sāpēja, viņiem tādas jaukas kompānijas bija Jurim uz dzimšanas dienām.”

Iespējams, ka līdztekus sīkajām nesaskaņām starp pagalma sievietēm saimnieka un ģimēnītiņa bija svarīgāka apstākļa, kas noteica savrupību ikdienas attiecībās starp kaimiņiem, proti, katrai ģimēnei bija sava dzīve, savi draugi, svētkus un jubilejas katrs svinēja savās mājās. Dagmāra uzsver: “Viņi neplēsās un nešķandalējās, bet arī īpaši nečupojās viens ar otru.”

Tomēr pagalmā tika koptas arī kādas kopīgas tradīcijas. Piemēram, vīru pulcēšanās uz sola zem vecās saimnieces loga vasaras vakaros, kad tika pārspriesti jaunumi politikā, izpīpēts pa papirosam un izdzerts pa mēriņam. Savā ziņā par tradīciju var dēvēt arī kopējo fotografēšanos pagalmā. Kad kāda ģimene uzaicināja fotogrāfu, bildēties tika saukti arī kaimiņi, īpaši bērni. Tā tapušas pagalmnieku kopbildes dažādos sastāvos vairāku gadu desmitu garumā. Irēna, rādot man kādu no tām, priecīgi iesauca: “Re, atkal viena satīcīga kompānija!” Bez tam dienasgrāmatas, fotoalbumi un atmiņu stāstījumi atklāj vēl vairākus apstākļus un situācijas, kurās kaimiņi atbalstījuši cits citu, rikodamies kā viena saime. Jau minēts, ka visi vienprātīgi klusējuši par kaimiņu slepenajiem ienākumu avotiem, kurus, riskējot ar savu drošību, atbalstīja arī saimnieki. Pat tad, kad Irēnas tēvam ar nakts darbiem izdevās nopelnīt pirmo televizoru, neviens nekurnēja, jo tika organizēti kopēji kinovakari. Arī diennakti garajās cukura rindās pie stūra veikaliņa kaimiņi nomainījuši cits citu pa stundām, tāpat pa vairākiem kopā devušies ar riteņiem tuvākos un tālākos pārtikas meklējumos.¹⁴ Īpaši palīdzīga roka tika sniegta kritiskās situācijās. Kad Irēnas dzīvoklī naktī izcēlās ugunsgrēks, kad Jura vecākā māsiņa gulēja smagi slima ar tuberkulozi, kad nomira vecais saimnieks un pēcāk saimniece, visas savstarpējās nesaskaņas tika aizmirstas.

Pagalma bērni

Visvairāk pagalma ļaudis tuvināja bērni, kuri auga turpat, visu acu priekšā. Tolaik bērnu ikdienas dzīve ritēja cieši līdzās pieaugušajiem. Telpas, īpaši ires dzīvokļos, bija ļoti maz. Vienā istabā dzīvoja no trim līdz pieciem cilvēkiem, vietas trūkuma dēļ mazākie bērni dažkārt gulēja kopā ar mātēm. Līdz pat pirmajiem skolas gadiem bērni tika ņemti līdzī visās vecāku gaitās – gan izklaidē, gan darbos. Fotografijas rāda viņus kopā ar pieaugušajiem pastaigās pa Purvciemu, dažādos saietos, siena pļavā, pie dobru ravēšanas, pagraba celšanas u.tml. Darbos iesaistīti gan bērni netika, bet arī traucēt pieaugušos viņi nedrīkstēja, tāpēc bija raduši jebkurā situācijā atrast paši savas nodarbes. Tā Irēna atceras, kā pati ar sevi virtuvē spēlējusi “skolās”, kamēr vecāki istabā skatījušies televizoru.

Ar bērnu audzināšanu nodarbojās tikai mātes, no kurām arī tika saņemti lielākie brāzieni par nepaklausību. Tos ar vieglu smiekliņu atceras gan Dagmāra, gan Irēna. Pērti gan bērni neesot, vismaz meitenes noteikti ne. Palaikam pagalma sievietes izlīdzējušas cita citai bērnu pieskatīšanā: Irēnas mamma pieskatīja Dagmāru, Irēnu reizēm pieskatījusi vecā Šiltante¹⁵, bet Dagmāras mamma, kas bija liela peldētāja, vasarās ņemusi līdzī pa

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Pagalma bērni Irēnas tēva gatavotajos ratiņos. Ap 1946. g.
Children of the house in a cart made by Irena's father. Circa 1946*

kārtai visus kaimiņu bērnus gan uz jūrmalu, gan uz vakara peldēm tuvējā Linezerā. Īpaša sieviešu kopta tradīcija Ziemassvētkos bijusi staigāšana pa dzīvokļiem Ziemassvētku vecīša tērpā. To pa kārtai darījušas gan Jura, gan Irēnas mamma un pat Dagmāras dūšīgā vecāmamma.

Aplūkojamā laika posmā bērni auga trīs ģimenēs: saimnieku ģimenē Dagmāra (dz. 1944. g.), vienā īrnieku ģimenē Vija (dz. 1941. g.) un Juris (dz. 1944. g.), kuru vecākā māsiņa Maija piecu gadu vecumā mirusi no tuberkulozes, otrā īrnieku ģimenē Irēna (dz. 1949. g.). Tā kā Vija bija vecāka par citiem pagalma bērniem, viņa vairāk draudzējusies ar meitenēm no savas klases un ar pagalma bērniem īpaši nav biedrojusies. Vijas brālis Juris bija vienā vecumā ar Dagmāru, abi bērni bieži rotaļājās kopā pagalmā, jo mājās viens pie otra netika aicināti jau iepriekš raksturoto ģimeņu attiecību dēļ. Vēlāk, kad paaugās Irēna, spēles varēja notikt jau trijātā. No tām Dagmāra vislabāk atceras “Veikalus”, kas tika spēlēti palieveni noliktajos koka “kurvāgos”: “Palieveni pie mammas virtuves loga mēs parasti spēlējām veikalos. Tur bija, zini, kā kurvāģiem tā kulba no koka un tad, kur sēž, tāds dēlis pāri – plats un gluds. Tas dēlis bija lete. Un tad tur svēra un darija. Kādi man tie sviri bija, es nezinu, droši vien

akmens un dēlītis. .. Es zinu, ka no šitām ceļmallapām nobraucija no tiem ziediem – tie bija putraini. Irēna nāca ar Juri iepirkties abi divi. Tādi maisiņi jau nebija. No avizēm sataisija tūtas un bēra tūtās. Nauda bija – Irēnas paps taču štancēja pogas, un no tām pogām atlēca tādas apaļas kā kapeiciņas – kolosāla nauda.”

Irēna īpaši neatceras kopējās spēles ar Juri, jo tajā laikā bijusi diezgan maza, toties spilgti viņas atmiņā palicis gadījums, kad Juris palīdzējis Dagmārai uzbūvēt leļļu māju pie kaimiņu sētas. Meitenēm bijis norunāts visu darīt pašām. Te, kur gadījies, kur ne, Dagmārai par palīgu uzradies Juris. Irēna: “Un viņš iet tai tavai mammai palīgā un palīdz viņai to māju uzbūvēt. Un viņai, protams, daudz smukāka par to manējo. Mana tāda šķība, greiza, knapi kopā turas. Un tad es zinu, ka man bija šausmīgas dusmas uz viņas.” Leļļu mājas bijusi abu meiteņu iecienīta spēle vienu vasaru. Mājām apkārt bijuši izveidoti dārziņi ar istām dobēm, kurās sasētas Dagmāras omammas atvēlētās sēkliņas. Meitenes tinušas lelles lupatās un gājušas ar tām viena pie otras ciemos.

Vēl no kopīgām āra spēlēm pagalmā atmiņās tiek pieminētas “Paslēpes”, “Zaķi – mednieki”, “Klases” un “Bumbu skolas”. Kaut arī Juris ir puika, nekādi “Kariņi” pagalmā netika spēlēti, jo bērni, vismaz atklāti, nedrīkstējuši iet dārzos, list šķūnišos vai uz bēniņiem. Galvenās spēļu vietas bija mazs laukumiņš ar palieveni Dagmāras mamma loga priekšā un lielais pagalms pie Šiltantes loga. Tur zeme bijusi cieti noblietēta, tāpēc varēja labi uzzīmēt klasīšu figūras, apli “Zaķiem un medniekiem”, slēpties tukšajās kastēs uz malkas grēdas un pret sienu spēlēt “Bumbu skolas”. Šīs spēles tika spēlētas jau skolas vecumā, un īpaši jautri gāja, kad pievienojās Dagmāras vai Jura klases biedri.

Visciešākā draudzība pagalmā izveidojās starp Dagmāru un Irēnu, labvēlīgu augsni tai radīja abu ģimeņu draudzīgās attiecības. Tā laika fotogrāfijās redzams, ka Irēna arī mantojusi Dagmāras drēbes, ko viņas mamma bija šuvusi no modes žurnāliem. Turklāt Irēna bija vienīgais pagalma bērns, kas tika aicināta pie Dagmāras uz dzimšanas dienu, kuru parasti svinēja viņas mamma draugu lokā reizē ar Ziemassvētkiem. Irēna ar smaidu atceras savu bērna sajūsmu par izrotāto eglīti un Dagmāras mamma ceptajām štopkūkām. Viena no šādām svinību reizēm aprakstīta arī Dagmāras mamma dienasgrāmatā: “Izgreznotā eglītē plīvoja svecītes. Lillija [mamma draudzene] dziedāja: “Ave, Maria”.. Istabas puskrēslī mirkli iegrimu lielo svētku sajūsmā. Irēnīte, mazām roķelītēm bruncīti burzīdama, noskaitīja: “Šurp grāmatas uz skolu”. Mans meitēniņš, no onkuļiem uzurrāta [sakarā ar dzimšanas dienu. – B.K.-M.], “Zaķīšu pirtiņu”” (1951. g. 25. dec. ieraksts).

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*Dagmāra un Irēna piemājas pļavā.
Ap 1952. g.*

*Dagmāra and Irēna in a meadow
not far from the house. Circa 1952*

Vēl šodien Irēna atceras atceļā no peldes Linezerā dzirdēto Dagmāras mammas stāstu par zaļo būdiņu ģimenes dārziņos Biķernieku meža malā, kurā Ziemassvētku vecis atpūšoties pirms došanās pie Purvciema bērniem. Viņa uzsver: “Mēs visam tam ļoti ticējām, es personīgi ļoti. Un tad tava mamma bija tā, kas vienreiz pateica – muļķe tāda, nav taču tāda Ziemassvētku veča, ko tu viņam tici! Viņa taču bija lielāka par mani.” Šajā stāstījumā atklājas Irēnas bērnības atmiņu raksturīga iezīme – mazākā bērna motīvs, kas pastāvīgi tiek atklāts caur pretstatījumu lielākajam bērnam, proti, Dagmārai. Vecākais bērns tiek tēlots gan kā gudrāks, piemēram, stāstos par Dagmāras lasīšanas kā-

ri¹⁶, gan arī viltīgāks, jo pavedina mazo uz nedarbiem. Tā Dagmāra pierunājusi Irēnu rāpties pa jumtiem uz aizliegtajiem bēniņiem vai izlēkāties pa dubļainajiem pavasara arumiem, par ko Irēna mājās dabūjusi pamatīgu brāzienu. Irēnas šodienas secinājums: “Tur jau tā lieta, ka tas viens jau ir vecāks, tas ir tāds hitrijāks, viņš to siko grib paķircināt.” Interesanti, ka šajos stāstos Irēnas radītais Dagmāras tēls ir pretstatā Dagmāras pašas atmiņās izzīmētajai kārtīgajai meitenei, kurai nedarbi pasprūk gauži reti un netišām.

Iecienīta abu meiteņu spēļu vieta bijusi pie Irēnas mājās. Tur ticis spēlēts “dāmās”, “ārstos” un no Dagmāras mammas modes žurnāliem pārzīmētas kleitas papīrellēm. Dāmu tēlošanu labi atceras gan Irēna, gan Dagmāra. Dagmāras stāstījumā atkal parādās mammu pretstatījums, kurā arī šoreiz pozitīvi vērtēta draudzenes mātes demokrātiskā attieksme pret mazajām “dāmām”: “Uzvilkām Irēnas mammas kleitas. Viņa tāda maziņa, redz, augumā bija, un man gandrīz derēja – viņas kleita man bija tā līdz

ar zemi. Un viņai tāda maza kājiņa bija, un tās kurpes vienmēr bija uz augstiem papēžiem. Nē, savas mammas kleitas es ne tuvu nevarēju vilkt, tikai Irēnas mammas kleitas.” Kaut gan bērnu un pieaugušo attiecību tēlojums sastopams abu sieviešu stāstījumos, Dagmāras atmiņās mātes motīvs atklājas īpaši spilgti, kamēr Irēnas stāstos vairāk uzmanības pievērsts meiteņu draudzībai.

Par abu meiteņu ciešo savstarpējo pieķeršanos liecināja arī pagalmā šķūņa pažobelē uzkārtā “pasta kaste”, kurā regulāri tika mestas draudzenei rakstītās vēstules. Irēna atceras: “Kaut kur pie šķūņa mums bija [pasta kaste]. Un tas bija tāds foršais bundulis. Es pat viņu varu iedomāties, kāds viņš bija.. tāds bleķa, tāds skārda bundulis.. Tās vēstules mēs rakstījām vai katru dienu.” Vēstules tika parakstītas ar katras ģimenē lietotajām labdabīgajām iesaukām Dūda un Dadzis. Irēnas vēstules Dagmārai, kas rakstītas līdz pat 60. gadu sākumam, Dagmāras mamma saglabājusī kopā ar citām saņemtajām apsveikumu kartītēm. Sainītī atradās arī Jura rakstītā atklātne. Ja dotos pie viņa ar šo atklātņi rokā, iespējams, tā rosinātu pavisam citādu atmiņu stāstu – par *puikas* bērniņu Purvciema pagalmā.

Secinājumi

Bērniņas atmiņu stāstījumi ir daudzslāņains izpētes materiāls kā avotu, tā struktūras ziņā. Tos veido teicēju personiskās pieredzes stāsti, citu cilvēku stāsti viņu atstāstījumā u.c. Tie top stāstīšanas brīdī, teicējam brīvi organizējot tekstu ap galveno notikumu vai varoni, kas parasti ir viņš pats. Rakstā izmantotie Irēnas un Dagmāras atmiņu stāstījumi veidojušies atšķirīgos situatīvajos kontekstos, atklājot kopīgo un atšķirīgo abu stāstītāju attieksmē pret pagātnes notikumiem un cilvēkiem. Šajos stāstījumos attiecības pieaugušo starpā veido pastāvīgu fonu bērnu attiecību tēlojumam, kurā savukārt blakus pagātnes notikumiem būtisku vietu ieņem bērnu attiecību (lielākais – mazākais, zēns – meitene, meitene – meitene) vērtējums no šodienas viedokļa.

Purvciema pagalma bērnu dzīves svarīgākā iezīme aplūkojamā periodā ir dzīves telpas ierobežotība un pastāvīga līdzdalība pieaugušo gaitās. Vecāku aizņemtība attīsta bērnos spēju atrast pašiem savas nodarbes jebkurā situācijā, sākot ar tradicionālajām rotaļām līdz izdomas spēlēm, kurās, kompensējot rotaļlietu trūkumu, tiek radoši izmantotas no pieaugušo saimniecības iegūtas lietas.

Atsauces un piezīmes

- ¹ “Fakts, ka bērni tiek uzskatīti par pilnīgi atšķirīgiem no citām cilvēku grupām, ir modinājis zinātnisku interesi par viņu īpašo dabu.” Kjaer B. *Childhood Narrated, Privately and Professionally*. *ARV. Nordic Yearbook of Folklore 1997*. Wolf-Knuts U. (ed.). Uppsala, Sweden, 1997. Vol. 53. P. 45.
- ² Somu pētniece Elīna Makonena (*Elina Makkonen*), analizējot atmiņu stāstījumus par bērnību Austrumsomijā 20. gadsimta sākumā, secina, ka teicēju vērtējumā šis laiks, lai arī pilns sadzīves grūtību, tomēr bijis laimīgs un bezrūpīgs, tādējādi viņu bērnības stāstos “pagātne vismaz daļēji izkristalizējas pozitīvās un nostalgiskās atmiņās”. Makkonen E. *Miserable or Golden Childhood? Narrated Memories of an Industrial Community*. In: *Telling, Remembering, Interpreting, Guessing*. Vasenkari M., Enges P., Siikala A.–L. (eds.). Joensuu, Finland, 2000. P. 144. Citētā rinda ir no populāra panta skolēnu atmiņu albumu repertuārā.
- ³ Somu dzīvesstāstu pētniece Taina Ukonena (*Taina Ukkonen*), iztirzājot personiskās pieredzes stāstu tradicionālās iezīmes, visos piemēros izmantojusi bērnības atmiņu stāstījumus, uzsverot, ka “nozīmīgās un neaizmirstamās bērnības atmiņas [...] ir ļoti tipiska [...] personiskās pieredzes naratīvu tēma”. Ukkonen T. *Storytelling Personal Experiences*. *ARV. Nordic Yearbook of Folklore 2000*. Wolf-Knuts U. (ed.). Uppsala, Sweden, 2000. Vol. 56. P. 140.
- ⁴ Tādējādi pētījuma izklāsts tapis, apkopojot un interpretējot vairākus atsevišķus stāstus un stāstu stāstus, proti: Dagmāras pašas stāstītās un pārstāstītās viņas mammas Martas atmiņas, tāpat Irēnas pašas stāstītās un pārstāstītās viņas mammas Ņinas atmiņas, kā arī Martas dienasgrāmatā rakstītos un savā laikā mazmeitai (ši raksta autorei) vēstītos stāstus. Pētījums ir ierobežots laikā un telpā, jo tapis īpaši priekšlasījumam 2006. gada Barona konferencē. Tajā izmantotas trīs intervijas ar Dagmāru, viena ar Irēnu un viena saruna ar abām sievietēm.
- ⁵ Somu folkloriste Pihla Vuorinen (*Pihla Vuorinen*), savā rakstā izsmēļoši analizējot ģimenes un draugu lokā veikto pētījumu priekšrocības un trūkumus, vienlaikus sniedz vērtīgu ieskatu šādu pētījumu vēsturē un galvenajās atziņās Eiropā un Amerikā. Tuvāk sk.: Vuorinen P. *Doing Research Among Family and Friends. Lives, Histories and Identities*. Vol. 3. *Studies on Oral Histories, Life and Family Stories*. Tartu, 2002. P. 348–364.
- ⁶ Scheiberg S. L. *A Folklorist in the Family: On the Process of Fieldwork Among Intimates*. *Western Folklore*, 1990. Vol. 49. P. 208. Citēts no: Vuorinen P. *Doing Research..* P. 349.
- ⁷ Līdzīgi personiskās pieredzes stāstiem vispār, ģimenes lokā stāstītās bērnības atmiņas ir visnotaļ kopīgs pasākums, kuru T. Ukonena nosauc par *team activity* (Ukkonen T. *Storytelling..* P. 146), precīzāk, kopīgs priekšnesums, kurā teicēji un klausītāji, ieskaitot pētnieku, pastāvīgi mainās vietām. Pētniekam paliekot malā, būtiski izmainās priekšnesuma tradicionālā struktūra un tiek zaudēta svarīga kontekstuāla informācija.
- ⁸ Wilson W. *Personal Narratives: The Family Novel*. *Western Folklore*, 1991. Vol. 50. No. 2. P. 130. Citēts no: Vuorinen P. *Doing Research..* P. 351.
- ⁹ Par to sk.: Vuorinen P. *Doing Research..* P. 359. Pirms šī raksta publicēšanas autore ir iepazīstinājusi abas atmiņu stāstītājas ar uzrakstīto tekstu, uzklaustot

labojumus un papildinājumus, kā arī saņēmusi atļauju saukt tekstā minētās personas īstajos vārdos.

- ¹⁰ Iespējams, ka muižas nosaukums ir saistīts ar tās krievu tautības īpašniekiem. Dagmāras mājās vēl joprojām glabājas viņas vecvectēva un muižas īpašnieka parakstītais zemes izpirkšanas līgums krievu valodā.
- ¹¹ Viņš arī apglabāts pareizticīgo kapos, tuvu robežai ar katoliskajiem Miķeļa kapiem Rīgā.
- ¹² Pēckara gados padomju valdības mērķis bija iespējami drīzāka Latvijas un pārējo Baltijas republiku integrācija Padomju valsts ekonomiskajā sistēmā. Lai gan privāto sektoru rūpniecības un tirdzniecības jomā oficiāli likvidēja līdz 1947. gada vasarai, tomēr privātos ražotājus pilnībā iznīdēt nekad neizdevās veikalos pieejamo preču trūkuma un zemās kvalitātes dēļ. Lielākā daļa individuālo uzņēmēju darbojās nelegāli vai puslegāli. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 325. lpp.
- ¹³ Par šo fotogrāfiju Dagmāras mamma, mana vecāmamma, reiz man stāstīja, ka esot aizdevusi līgavai savu sudraba krustiņu, bet tagad, pēc daudziem gadiem, Irēna, skatoties to pašu foto savā ģimenes albumā, nopriecējās par "brīnišķīgo pāri" un izstāstīja, kā viņas mammai patīcis fotografēties. Tā viena fotogrāfija var kalpot par atmiņu priekšmetu vairākiem cilvēkiem, radot dažādus stāstus.
- ¹⁴ Grūtajos pēckara gados kaimiņi pa diviem vai vairākiem kopā ar riteņiem devušies pārtikas meklējumos gan uz Latvijas laukiem, gan Lietuvu. Pārtika tika iegūta, vai nu iemainot pret līdzīgu paņemtajiem diegiem, lakatiņiem u.c. sīkumiem, vai strādājot pie saimniekiem. Tā kādās mājās Vidrižos Dagmāras mamma šuvusi, bet Jura mamma palīdzējusi saimniekiem rakt kartupeļus.
- ¹⁵ Labsirdīga humora apdvestie, viegli nostalgiskie Irēnas stāsti par Šiltantes uzraudzībā pavadīto laiku uzskatāmi parāda maza bērna "dienas kārtību" ikdienas situācijā, kad vecāki ir darbā, – sākot ar mammas atstāto "gogelmogeli" (sakultu olu ar cukuru) glāzē pie gultiņas un beidzot ar vakara soli kūtī, no kuras abām ar Šiltanti nācies izkļūt caur vistu lūku, jo, baidoties no zagļiem, manīgā tante aizslēgusi durvis no iekšpuses.
- ¹⁶ Piemēram viens no Irēnas stāstiem: "Kad tādas lielākas meitenes mēs jau bijām, tad mamma tavējā [resp., Dagmāra] jau bija tāda liela lasītāja. Tad viņai bija tāda mode, ka viņa ieguļas tai lielajā omas klubkrēslā un tad viņa lasa, un tad viņa man stāstīja [Irēna, tēlojot Dagmāru, lepnī izslienās un piepācē balsi]: "Es lasīju "Vējiem līdzī" par Retu Batleru.""

Baiba Krogzeme-Mosgorda

Memories about childhood in a Purvciems backyard in the 1940s–1950s

Summary

Stories of childhood memories are a multi-layered material both in terms of their sources and structure. They consist of personal experience, stories retold by other people (usually the children's parents) and descriptions of photographs and various artifacts among others. A story of ones memories is created as it is told, with the storyteller organizing the text around the central event or a character, usually the storyteller himself or herself. In this article, which deals with the childhood memories of the author's mother Dagmara and her childhood friend Irena, relations among adults create a constant background for the description of children's relationships. In these stories past events feature alongside the assessment of children's mutual relationships (the biggest – the smallest, boy – girl, girl – girl) from the point of view of today's grownups. From today's point of view, the most important characteristic of children's life in a Purvciems (a suburb in Riga) backyard in the 1940s–1950s is the restrictedness of the living space and constant involvement in adults' daily life. The busy lives of grownups develop in their children an ability to find their own occupation in any situation, starting from traditional games to innovative plays in which children, to compensate for the lack of toys, make creative use of various household items and tools.

Iveta Leitāne

Bērnības konstrukta reliģiskie avoti un intencionālais lietojums Latvijā 19./20. gadsimta mijā

Manas mātes piemiņai

“Še spoguls: “Tāds tu bijī!” – lūkojies,
Vai ir tavs bērna sejs tev nepazīstams?
Un tava nākotne – vai šķiet kas bīstams?”
(Rainis. “Pusideālists”)

Latviešu literatūras teksti aplūkojami arī kā latviešu sociālās un psihovēstures avoti, un – cita starpā – tie dokumentē *bērnības jēdziena/konstrukta* lietojumu. Ar *intencionālo lietojumu* rakstā sapratīsim jēdziena saturu un tā daudzveidīgās pazīmes, no kurām mūs īpaši interesēs tās, kurām jēdziena paplašinājumu nodrošina reliģiskie motīvi, teorijas un koncepti. *Toposa* jēdziena lietojumā dominē literāri poētiskā vai retoriski argumentatīvā izpratne. Mēs izvēlēsimies vidus pozīciju. Pamatojumu šādas pozīcijas iespējamībai veido literāri poētiskās toposa izpratnes (toposs kā *locus communis*) kā speciālgadījuma iekļāvums toposa retoriski argumentatīvajā izpratnē (toposs kā pārliecinošs arguments). Šīs pozīcijas patstāvīgums saistīts ar apstākli, ka raksta ietvaros toposa izpratne piemērota tieši literāriem tekstiem, nevis ikdienas, politiskajiem u.tml. diskursiem. Šāda viduspozīcija, kaut ar izņēmumiem, raksturīga mentalitātes vēstures un sociālās vēstures pieejai kopumā. Aplūkojot bērnības jēdziena nozīmes, vērā ņemamas izmaiņas latviešu sociālās un gara vēstures laukā, kā arī Eiropas apgaismības ideju ienākšana un nostiprināšanās pedagoģijā. 19. un 20. gadsimta mijas izvirzīšana intereses fokusā balstās pieņēmumā par jūtāmām bērnības interpretācijas atšķirībām salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu. Tomēr, jautājot par bērnības jēdziena reliģiskajiem avotiem, šķiet, ir vietā zināms konservatīvisms, jo šī konstrukta reliģiskais pamatojums Latvijai nozīmīgās konfesijās un tautas reliģiozitātē nevarētu būt kaut kas radikāli vai strauji mainīgs. Jautājums par izmaiņām tātad neatceļ atzinumu par jau

pastāvošo nozīmju iedarbīgu reliģiskajā laukā. Šīs nozīmes nav vienotas, kā redzēsim, tās ir heterogēnas un brīžiem konkurējošas pat viena autora darbos. Ar *bērna* definējumu saistīta teorētiska intriga: to šajā laikā turpina ietekmēt etnogrāfiskais vecuma posmu kodējums, proti, bērnība figurē kā periods līdz precībām, un tā ietver sevī arī t.s. darba socializāciju, tādējādi nemanot pārejot jaunībā. *Bērnība* un *jaunība* gadsimtu mijā ik pa brīdim lietoti kā sinonīmi.¹ Intrīgu saasina apstākļi, ka bērnība gan krietni pirms, gan arī pēc gadsimtu mijas kalpojusi par metaforu latviešu paštēlam. Pauls Jurevičs trimdā raksta: “Mēs [...] esam vai esam bijuši jauna tauta. Mēs esam vēl svaigāki, vēl jauneklīgāki, – Rietumeiropa ir veca – jo tālāk no mums, jo vecāka,”² kas izteikti kontrastē ar Vidus- un Rietumeiropai gadsimtu mijā raksturīgo savas kultūras vecuma un sabiedrības diferencētības, kārtu sabiedrības paliekošās mentālās ietekmes toposu.³

Gadsimtu mija iezīmīga ar to, ka šajā laikā rodas virkne latviešu kultūrai kanonisku tekstu, to skaitā tādu, kurā bērna/jaunā cilvēka figūra spēlē izšķirošu lomu. 1894. gadā iespiests Jāņa Poruka “Perpetuum mobile”, 1895. gadā – “Pērļu zvejnieks” un “Hernhūtieši”, kā arī Valda “Staburaga bērni”, 1897. gadā – Poruka “Kauja pie Knipskas”. 1899. gadā sacerēts Plūdoņa “Atraitnes dēls”. 1887. gadā Rūdolfs Blaumanis laiž klajā “Nezāli” un “Pērkoņa negaisu”, 1893. gadā – “Pazudušo dēlu”, 1899. gadā – “Raudupieti”, 1907. gadā – “Kā Jānis mācījās par kalēju”. Annas Brigaderes “Sprīdītis” sacerēts 1903. gadā. 1900. gadā Sudrabu Edžus iepazīstina lasītājus ar “Dullo Dauku”, “Čaukstu” un “Kaukščiti”. 1900. gadā iznāk Plūdoņa “Taivas ciems”, vēlāk ieguvis nosaukumu “Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas”, 1901. gadā – Andrieva Niedras “Bārenis un Brūnā”. 1908. gadā Jānis Akuraters emigrācijā Norvēģijā saraksta “Kalpa zēna vasaru”. Jāatceras arī Jura Neikena stāsts no 19. gadsimta trešā ceturkšņa “Bāris” (1866).

Šeit norādīsim uz dažām stabilām ievirzēm (1.) un dažām nozīmīgām pārmaiņām (2. un 3.) bērnības konstrukta traktējumā.

1.1. Iepriekšējā fāzē dominējoša bērna tēla atklāsmē ir t.s. *bāra bērna* figūra, kas pastāvīgi interesējusi latviešu literatūras klasiku un gadsimtu mijā renesansi vēlreiz pārdzīvos saistībā ar 1905. gadu un Pirmā pasaules kara notikumiem. *Bāra bērni* jeb *nabaga bērni* ne vien (un ne vienmēr) iezīmē deficītu tieši konkrētā radniecības situācijā, bet pamatā artikulē jaunā cilvēka pieaugošās grūtības konfrontācijā ar (moderno) pasauli. Gadsimtu mijā šī figūra konkurē ar dažām citām par tradīcijā jau nostiprinājušos un reliģiski pamatoto *raudāsanas*⁴ medija monopolu. Tā var kulminēt, piemēram, Aspazijas un Raiņa aktualizētajā bibliskajā toposā “nabaga Ciānas bērni”,⁵ kas saistībā ar Raiņa pirmo trimdu ir politiski kontekstualizēts un liek šajā kompozītvārdā saprast bērnību kā apdraudētu politisko

participāciju. Aspazija dzejojumā “Ciānas bērni” iesaista opozīciju starp Cionu un Babilonu (Bābeli), proti, atgādina ebreju vēstures dramatisko epizodi ar Tempļa sagraušānu un tai sekojošo Babilonijas trimdu 586. gadā pirms Kristus. Taču šāda bērņības izpratne strauji sāk pārklāties ar medicīniskajām metaforām, un Raiņa gadījums rāda interesi par bērņības un nervozitātes resp. slimības paralēlismu. Bibliiskā trimdas spiritualitāte tiek atšifrēta kā medicīnisks gadījums, kā veselības stāvokļa simptoms. Raiņa piezīmes liecina par vēlmi *klūt arvien veselākam*, resp., *klūt pieaugušam*.⁶ Jāatgādina jēdziena *nabaga bērni* priekšvēsture, jo tas lietots kā reliģiskā, tā sekulārā diskursā. Jēdziens atvedināms no toposa *nabaga ļaudis* vai – vēl precīzāk – *nabaga tautas bērni*, semantiski tuvinoties t.s. Dieva bērņiem (Dieva tautas bērņiem⁷). *Nabagajiem* jau viduslaikos bija noteikta funkcija pasaules kārtībā, proti, dot dvēseles glābšanās iespēju *varenajiem*, pieņemot to žēlastības dāvanas, – prakse, kas darbojās arī kā laikmeta saimnieciskā un sociālā stratēģija. Vēlāk *cura pauperum* kļuva par *elemosyna* (Jaunās Derības līdzjūtība un iežēla, abi jēdzieni ienāks latviešu mentalitātes aprakstos, atsaucoties gan uz citiem, to skaitā folkloras tekstiem). Taču to (*pauper*) raksturoja ne tik lielā mērā nabadzība kā blakusparādība, bet gan cilvēka tiesiski atkarīgais statuss un nespēja kārtot savas lietas bez trešas personas pastarpinājuma, palīdzības vai aizsardzības. *Pauper/pauperes* vāciski arī nozīmēja *arme leute* (nabaga ļaudis) un paredzēja sociāli vājāko aizsardzību ar valsts un garīgo institūtu palīdzību (reprezentanti: ķēniņš un bīskaps). Šāda nabaga bērņu *bērņība* tālab būtiski atklājas kā atkarības metafora, kas tomēr līdzpamato sabiedrisko kārtību un ļauj arī *bērņiem* justies nozīmīgiem. Atbilstoši kanoniskajām tiesībām dvēseļu vienlīdzība Dieva priekšā neatceļ kārtu sabiedrību, taču ietekmē to – kalpotāju kārtā ir vajadzīga valdošajai kārtai.⁸ Savas nozīmības (aprūpējamības) gaidu horizontā daudzas reālījas aplūkojamajā periodā un aiz tā robežām liek tomēr izjust ideāla nesasniedzamo, kaut joprojām vēl neapstrīdamo raksturu. Ar “Dieva bērņa svabādību” (Juris Neikens) turpinās *kristīgā bērņa* vērtības paaugstināšana. Šādu līniju Šveices literatūrā bija pārstāvējis Jeremija Gothelfs (1797–1854)¹⁰: lai aktualizētu savu dabu, cilvēkam jāatgriežas (jo viņš ir pazudušais dēls) pie Dieva kā Tēva un tālab jāklūst par bērņu – par Tēva dēlu. Klūšana par tādu arī ir ekvivalenta brīvības noteiksmei un audzināšanas mērķim.¹¹ Apsīšu Jēkabs uz jautājumu, uz ko audzināt, atbild: “.. uz paklausību un mīlestību. [...] Pazudušais dēls atradīs tomēr reiz savu dieva tēva sirdi, [...] par ko līgsmība ne vien pie cilvēkiem, bet debesīs. Tas arī visas patiesas audzināšanas gala mērķis.”¹² Bērņišķīgums evaņģēlija nozīmē nav brieduma trūkums, bet atspoguļo cilvēka pabeigtību un pilnību, jo tikai bērns var sasniegt pilnību un tikai bērņiem (“dieva bērņības” nozīmē) pieejams totalitātes vērojums (iepretī partikulāru mērķu sasniegšanai), un tas var

tikt saņemts vienīgi kā dāvana (kā Kunga žēlastības dāvanas, gan arī kā t.s. gara dāvanas¹³), to nevar iegūt patstāvīgi. *Dieva pabērniša* ideja gadsimtu mijā tiek suspendēta: “Dieva pabērniša” jeb “Dieva audzēkniša” statusu Aspazijas 1909. gada dzejojumā¹⁴ sāpīgi nomaina “sēkliņas” apziņa, “kas ārpus žoga krita” (sal. ar atslēgas vārdu Blaumaņa agrīnajā stāstā “Nezāle”): “Un, ciešot no rupjas apkārtnes, / Ar sirdssāpēm un ilgām / Es lēni vīstu bez izredzes / Starp nātrēm un starp smilgām.”¹⁵

1.2. Bērni jau 19. gadsimta tekstos parādās kā mantojuma saņēmēji, *mantinieki* un *mantinieces*. Tā Fricis Brīvzemnieks uzstāja, “lai nu mūsu bērni un bērnu bērni mūs visai neapvainotu par to, ka mantojums nav ticis saglabāts un nodots tālāk”,¹⁶ bet Aspazijas 1910. gada dzejojums “Karaļbērns” liecina par iestājušamies šaubām: “Kur tava valsts, kur mantojums?” ar izteiktām bažām – “Kas ņems par ligaviņu”,¹⁷ aktualizējot *bezmantnieka* – bāra bērna statusu (“bālais, sērais karaļbērns”, “nāru audzēkniē”). Mantojuma juridiskā jēdziena lietojums, kas padara subjektu pilntiesīgu (par juridisko subjektu), šeit pārklājas ar laikmetīgā detektīva ierosināto pēdu meklēšanas, atrašanas un konservācijas stratēģiju. Lai sāktos nozieguma izmeklēšana, tam vispirms ir jānotiek vai tas ir jāpasludina par notikušu un jākonstatē liķis. Bezmantniekam – bāra bērnam dzīvā komunikācija ar tradīciju tiek postulēta par zudušu. Tā spriež Teodors Zeiferts: “Dziesmu Rotas trešās daļas priekšvārdā Cimze liek bāra bērnam meklēt pēc tēva un mātes dziesmas vārdiem: Maziņš biju, neredzēju. Bet tēvs, māmiņa nedod atbildes, neceļas.”¹⁸ Vecāku kapī (dzīvās komunikācijas reprezentants) kā orākuls divinācijas procesa ietvaros šeit atkāpjas jaunākās zudušo pēdu atrašanas priekšā, proti, kad orākuls izrādās neefektīvs un nedod atbildes, ir jālieto atšifrēšanas paņēmieni attiecībā pret jau citādi un citur deponētiem pārpalikumiem, kuri tradīcijas pastarpināto komunikāciju atjauno: “Kapus atstājuši, griežamies savā garā aizgrābti uz vectēvu dzīves vietu un atrodam bēniņos un pagrabos daudz maz no viņu atmestās mantas. Rūsu nodzinuši un putekļus noslaucījuši, mēs atzīstam, ka šī manta ir dārga, jauka un mīļa. Viņa mums liecina par tēvu tēvu darbiem un domām, par viņu priekiem un bēdām. Šī nu atkal uzietā vecā manta ir latviešu tautas dziesmas.”¹⁹ Tā kā noziegums detektīvā notiek privātajā sfērā, bet izmeklēšana – publiskajā, tad nozieguma atklāšana ir vispārnozīmīgs fakts un norisinās publiskajā telpā. Tieši tālab par mantojuma atklāšanu jāstāsta visai pasaulei. Rezultāts ir atgūtā dzīvā komunikācija. Ludis Bērziņš par sērdienītes dziedāšanu raksta, ka šāda “kavēšanās intīmā, sirdij tuvā sfērā [...] sērdienītei it kā atlīdzina zudušo tēva un mātes tuvumu”,²⁰ liekot aizgājēju simulētajai klātbūtnei konkurēt ar rakstītā teksta (arī fiksētā folkloras teksta) iedarbīgumu: “Grāmata [...] kompensē iztrūkstošo ķermenisko pasauli, pārstāv (priekšā) lasošo māti vai kopīgo simbiotisko lasīšanu un

veicina imaginārā pārprodukciju.”²¹ *Bērība* funkcionē kā socializācijas metafora un iesaista īpašu pedagoģisko konceptu: “Zināmu *apgaisojumu Jūras izsmelšanas biedrībai* dod Valdemāra “300 stāstos” iespiestā “Veca pasaciņa”. Tās ievadā Valdemārs ar lielu sirsnību uzsver, ka dažs jauks un labs stāsts, kas bērna sirdī iespiedies, var viņu visu mūžu pavadīt kā labs draugs un eņģelis.” Lasīšana bērībā kā sava veida sargeņģeļa iemantošana iekļaujas raksturīgajā toposā par Bībeles lasīšanas pestījošo lomu, kas cita starpā atspoguļojas eposā “Lāčplēsis”,²² kā arī Krišjāņa Barona rindās, kad viņš uzteic “dainu lasīšanas svētībiņu”.²³ *Skola* un *skolas grāmatas* reprezentē kultūru, gadsimtu mijas literatūrā intensīvi sevi piesaka šāda mākslīgā realitāte: Zaula stāsti (Poruka “Rīta zvaigzne”) un Romas vēsture (Poruka “Romā atjaunotāji”) iezīmē jaunu prasmju un zināšanu apguves veidu. Ar jauno saturu skola rada simbolisku, mākslīgi simulētu pasauli.²⁴ Tās īpatrsvars socializācijā tiek atzīts par izšķirīgu²⁵: “Mūsu laikos nekas nevar tik ļoti izglītēt un arī samaitāt kā labi vai slikti izraudzītas grāmatas – grāmata bieži vien cilvēku uz visu mūžu izglītojusi vai samaitājusi. [...] Tādēļ no bezgalīgi liela svara grāmatu izvēle.”²⁶ Tē formulēts pamats idejai inovatīvi veidot jaunu paaudzi, kas lasīs dainas kopš bērības, kas paaudzi vēlāk jau ļauj atkal iedzīvīnāt mutiskās mantošanas ideju.

1.3. Bērība/pieaugušā dzīve sabiedriskā līguma teorijas kontekstā pretstata *neprātīgos bērna laikus* un *bērnu gadu naidu*, kas sniedzas pat līdz *naida aklumam*, pieaugušo dzīves *saticībai*, *mīlestībai* (J. Lautenbahs-Jūsmiņš),²⁷ atkal reliģisko metaforu uzslāņojot sociālajai metaforai. Hobsa *visu karš pret visiem* šeit projicēts uz bērības stāvokli un pretstatīts pieaugušo dzīves sakārtotībai un harmonijai kā zināmam reliģiskajam briedumam. Gadsimtu mijas sociālo pretrunu saasināšanās priekšā šis motīvs atkāpjas.

1.4. Ilgstoši stabilitāti saglabā bērības un dzejas satuvinājums *tautas* un *bērības* paralēlisma kontekstā, kas sakņots Herdera idejās, kur *tautas bērība*, kas projicēta pagātnē, pakāpeniski transformējas *bērnu tautā*. “Bieži 19. gadsimta beigu presē sastopamas atsauces uz Herdera ideju, ka tautas vēsturi veido attīstības periodi – bērība un jaunība, brieduma gadi, vecums, kas secīgi nomaina cits citu un kam atbilst atšķirīgi literāri klasificējami kultūras tipi: dzeja, proza, filozofija.”²⁸ “Šādā skatījumā tautas dzeja attiecināma uz pašiem tautas pastāvēšanas pirmsākumiem, tās bērību, līdz ar to šodienā tā ir vienīgā liecība par tik seniem laikiem – saite, “kas ar savas tautas jaunības dienām tvirti sasiē” (Kronvalds, 1869); vienīgā iespēja sastapt sākotnējo un īsto, vēsturisku pārmaiņu un svešu ietekmju neskarto tautas domāšanas un jūšanas veidu; burvju spogulis, kurā “ieskatoties mēs pārstatāmies sirmā senatnē” (Ārons, 1879).”²⁹ *Tautas bērība* pietuvina kritiskās, pret kristietību vērstās balsis. Viena no visstabilākajām

argumentācijām ir pārņemta no t.s. dabiskās reliģijas jēdziena. Nekristīgās kultūras un to dabiskās reliģijas funkcionē kā korektīva attiecībā pret industrializāciju un racionalizāciju un to izraisītajām šajā laikā valdošajām dabas izmantošanas stratēģijām. Tiesa, Eiropa gadsimtu mijā šādu stratēģiju kulmināciju projicē uz Ameriku. *Religio naturalis* ir teoloģisks kristīgas izcelsmes jēdziens, kas apzīmē cilvēka dabā ielikto un no bibliskās atklāsmes neatkarīgo Dieva izziņas spēju. Justīns runā par kristietību kā īsteno prāta reliģiju, kas dīgļformā kā *logos spermatikos* jau ir klātesoša cilvēku sirdīs, iekams vēl dievišķais logos iemiesojies Jēzū. *Theologia naturalis* jēdzienu veido Augustīns, un tas nostiprinās viduslaiku sholastikā. *Dabas grāmatas* lasīšana figurē kā otrs dievatziņas avots. Līdz pat mūsdienām dabiskā reliģija ietver divas nozīmes nianses: dabas reliģija ir visu cilvēku dabiskā reliģija, kā arī reliģiozitāte, kas izaug no dabas un tās likumsakarību vērojuma. Kaut gan jēdziens nāk no kristīgās teoloģijas repertuāra, to jau agri sāka izmantot kristietības un reliģijas kritikai. Misionāru topos bija cildināt nekristīgo tautu tikumību, kas pārgāja jau minētajā argumentācijā. Latvijā vēlāk teologu aprindās popularitāti iekarojušais Šleiermahers iezīmēja krasu pavērsienu dabiskās reliģijas izpratnē. Reliģija nav ne ētiska, ne metafiziska, tās dabiskums ir nevis prāts, bet izjūta: “Tās būtība nav ne domāšana, ne darbība, bet vērojums (*Anschauung*) un izjūta. [...] tā tiek piedzīvota bērnišķā pasivitātē. Reliģija sevi pilnībā izdzīvo arī dabā, kaut tā ir totalitātes bezgalīgā daba.” Reliģiozitāte sākas ar dabas vērojumu – tas ir Maksa Millera (1823–1900) postulāts, kurš atdzīvina romantisko dabas reliģijas jēdzienu un ir dziļi ietekmējis latviešu romantismu un visas latviešu reliģiozitātes pētnieku paaudzes līdz pat superintelektuālim Haraldam Biezajam (1906–1995). Milleram dievības ir *valodas bērnu slimības* rezultāts, jau zināma atkrišana no tīrās dabas reliģijas, kas iztiek bez šādas personifikācijas. Pats jēdziens *dabas tautas* ir romantiskas izcelsmes (pretstatā *primitīvajām tautām*). Dabas tautas, kam nav vēstures un kultūras, tika skatītas kā pārakmeņojušies relikti no cilvēces attīstības agrīnajām stadijām. Tuvību dabai (pozitīvs raksturojums: dabas bērni) nomainīja atkarība no dabas – kā psihiskās, tā fiziskās (negatīvs raksturojums) un orientācija uz izdzīvošanas cīņu. Bērniība šādā skatījumā ir briedumam tāla parādība. Arī Merķelis “Vidzemes senatnē” vēlas “izsekot veselas tautas izcelsmei, attīstībai, gara gaitai, it kā preparējot bērna pirmās domāšanas formas”.³⁰ Šāda reliģija būtiski izmanto fantāziju, bet iztēle apgaismības vērtību rindā piederas nederīgajām darbībām. “Jo tieši tas, kas padarīja priesterību (*Geistlichkeit*) tautu bērniībā tik derīgu, caur fiksāciju uz vienu punktu dara to kaitīgu, kad beidzot iestājas pilngadības vecums. – Arī latviešiem priesteri veidoja īpašu norobežotu kārtu, kuras galva [...] bija Krihwe.”³¹ Džordžs Džeimss Frēzers (*George James Frazer*, 1854–1941)

dabisko reliģiju jeb reliģijas bērnišķumu saskatīja divos komponentos: dabas pielūgsmē un mirušo kultā, ko iespējams konstatēt gan t.s. zemajās reliģijās, gan arī augstajā reliģiozitātē. Abas iespējas tika gandrīz vai normatīvi aktivizētas pētniecībā Latvijā gadsimtu mijā un vēlāk.

Dzeju kā tautas bērniības raksturojumu gadsimtu mijā nomaina romantiskais priekšstats par dzejnieku kā radošo bērnu, atbilstoši tautas un bērniības analogijai tiek veidots radošās tautas jēdziens – noteiksmē, kas īpaši svarīga bezīpašnieka statusā. Tradīcijas krīzes situācijā dzejnieks kļūst par veidojošā spēka paraugu, kura galvenā spēja ir fantāzija. Atpestīšanai/brīvībai nav nepieciešama dievišķās varas iejaukšanās, tai vajadzīga tikai koncentrēšanās uz savu substanci, bērniības atcerēšanās, pāreja, kas viegli rekonstruējama arī gadsimtu mijas un 20. gadsimta pirmās trešdaļas literatūrā. Bērniība sāk funkcionēt kā nozīmīgākais inovācijas mehānisms. Ar to konkurē apgaismības pozīcijas, kas nav mazāk svarīgas par subjekta autonomijas (pašpietiekamības) domas akcentējumu lielu t.s. augstas kultūras tradīciju trūkuma gadījumos.

2. 1. Ģimene līdz pat gadsimtu mijai vēl arvien figurē kā grieķu *oikos*, proti, gan kā māja, gan kā ģimene. Saime kā lielģimene, strukturēta kā dzīves un saimniecības kopiena ar zemnieku mājām centrā, sastāvoša no saimnieka un saimnieces, bērniem, kalpiem un gājējiem, ar ļoti ierobežotām iespējām privātai telpai. Arī Viduseiropā nukleārā ģimene kļūst par sociālvēsturisku realitāti tikai 19. gadsimta beigās. Bērnu socializācija saimē norisinājās, “noskatoties un līdzī darot”.³² Māte, kas nodarbojas ar bērnu un tam īpaši pievēršas, ir jauna parādība, kas rāda nukleārās ģimenes – laukos vai pilsētā – veidošanos iepretī saimei, kurai bija raksturīga kolektīvā radniecība. Mātes mīlestības motīvs, ģimenes intimizācija un emocionalizācija Rietumos dzimst 18. gadsimtā, veidojoties t.s. pilsonības vidusslānim, ir uztverams principiāli kā pilsoniskās mātes mīlestības motīvs. Tajā pašā laikā vecāku, īpaši tēva, varas un ietekmes deleģēšana valstij skolas veidolā Rietumos padara vecāku/mātes pārlietu mīlestību uz bērniem par neadekvātu un neatbilstīgu audzināšanas ideāliem. Mātes lomas izvirzīšana sākotnējās audzināšanas fokusā uzliek viņai atbildību gan par veiksmēm, gan īpaši par neveiksmēm. Māti atstāj savā vietā tēvs, deleģējot savas, resp., saimes funkcijas bērna mātei un skolai (“Pazu-dušais dēls”, “Kauja pie Knipskas” u.c.). Māte gan nekad latviešu sociālās vēstures gaitā nav bijusi brīva no zīdīšanas pienākuma,³³ lai gan sievietes nodarbinātība vienmēr bijusi augsta, taču 19. gadsimts viņai uzkrāj virkni jaunu pienākumu arī Latvijā, piemēram, bērna socializācija un alfabētizācija kļūst par mātes pienākumu tēva prombūtnes laikā, kad viņš devies naudas pelnīšanas darbos, tātad atrodas ārpus lokālās dzīvesvietas. Ar šādiem uzdevumiem sievietei tikt galā ir sarežģīti, jo arī viņa atrodas

intimizācijas pieauguma (sarūkoša saime) un vienlaicīga deficīta apstākļos (regulāri peļņā promesošais vīrs), kurai bērns kļūst par jūtu dzīves svarīgāko objektu, tāpat kā viņa tam. Poruks “Pērļu zvejniekā” atzīst, ka bērības alternatīva – nobriešana, dzimumdiference (šeit – “būt vīrišķim”) ir ārējas socializācijas prasība tai laikā, kad iekšējais cilvēks, paša vēlme un mātes prasība sakrīt *būšanas bērnam* imperatīvā. Bērņa emocionālā piesaiste mātei un viņa afektīvo attiecību ierobežošana notiek, “atvelkot” viņa emocionālītāti no piesaistes saimei, kalpiem utt.³⁴ Kalpa vai gājēja perspektīvā tas rada īpašu zaudējuma vai iztrūkuma izjūtu. Aža ir vājprātīga, jo zaudējusi dēlu Reini – pašu svarīgāko piesaistes objektu, un uzskata, ka Krustiņš viņai to atņēmis. Viņa ir gan ģimenes nuklearizācijas objekts bez citām nozīmīgām piesaistēm, gan saimes sairuma upuris. Iejaucoties šajā draudošajā saimes nuklearizācijas procesā, kas gan producē ekskluzīvo objektu (Reini), bet vairs nespēj kompensēt tā zaudējumu (iemilēt, piemēram, Krustiņu vai kādu citu saimes locekli), viņa nejausi ierosina izšķirīgo nošaušanas scēnu, ko var uzskatīt arī par saimes atriebi konjugālģimenei par tās juteklisko izolāciju. Uz mātes un dēla saiknes sevišķumu norāda arī Pētera aizdošanās svešumā stāstā “Bāris”, kas izraisa to, ka “mātei [...] sirds sāpēs pārtrūka”.³⁵ Kulturālās socializācijas simboliskā figūra tradicionāli ir tēvs. Tēva autoritāte bērniem, pieaugušā pārakums pār nepilngadīgajiem Rietumu kultūrvēsturē ir stabilas normas, kuras vienlaikus jau kopš vēlīnajiem antikajiem laikiem kontrastē ar priekšstatu par bērnu kā orientējošo paraugu. Apgaismības *tēva bals* modernajā laikmetā tomēr izrādās principiāli apdraudēta.

Blaumaņa “Pazudušais dēls” šādā lasījumā ir izcila apgaismības traģēdija. Apgaismības ideāls pedagogijā ir bērna derīguma (strādīgums, darba tikums) sagatavošana, un aiz tā slēpjas tukšas un bezmērķīgas laika pavadīšanas nopelums, kādas izrādās Krustiņa nodarbes. Krustiņš ar apgaismības brieduma cienīgu refleksiju (“tēva bals”) pārmet savai mātei: “Vai tā bij mīlestība, ka tu muļķa bērnam ļāvi darīt, ko viņš gribēja, vai mīlestība, ka neprašas jauneklja palaidnības aizstāvēji? Vai tā bij mīlestība, kas sirdi, kura še reiz pukstēja, pārvērta par akmeni?”³⁶ Tieši Aža jau iepriekš raksturo Krustiņu kā cilvēku “bez sirds”.³⁷ Zīmīgs ir bērna lāsta motīvs, kur modernā eksistence, kas reprezentēta kā tipiska pilsētas dzīvei, ienāk ģimenē, tā atspoguļojot modernisma antinomijas. Kad Krustiņš sevi raksturo: “Esmu lāsta bērns kā visi vienīgie”,³⁸ to var uztvert kā tautoloģiju – patiesībā tieši ģimenes un konkrēti mātes mīlestība padara ikvienu bērnu par “vienīgo un vienreizējo”.³⁹ Tajā pašā laikā mātes mīlestība pati ir apgaismības izgudrojums un vienlaikus kritikas priekšmets, jo mātes mīlestības uzdevums ir socializēt jauno bērnu – vīrieti pieaugušo sabiedrībā,⁴⁰ kas prasa no tās zināmu “tēvišķu” skarbumu. Šo mātes mīlestības ambivalento raksturo

arī atklāj Blaumanis. Skaidras ir viņa simpātijas pret krietno Roplainu kalpu Miku, kas ir tēva audzināts (zīmīgi – bez mātes!) un līdz ar savu allaž *klātesošo* tēvu apliecina patriarhālo kārtību un ir morāliskā piemēra un izdevušās emancipācijas nesējs drāmā. Proti, Mikus darbojas saimes labā pretstatā Andžam, kura egoistiski plānotie ienākumi to atsvešina no Roplainu saimes. Simboliski to atklāj aina, kurā notiek Krustiņam domātā tēva atvestā pulksteņa atdāvināšana Mikum, ko, vainas apziņas ierosināts, iniciē Krustiņš pats: pulkstenis gadsimtu mijas literatūrā vairs nav tikai greznuma priekšmets,⁴¹ bet arī tā īpašnieka brieduma atribūts un alūzija uz derīgi pavadīto laiku. Brieduma un derīguma kategorijās šeit šķietami sakrīt patriarhālā kārtība ar apgaismības un modernisma ideāliem.

2.2. Modernisma antinomijas atspoguļo lāsta motīvs, kas, kā jau minējām, nereti projicēts uz pilsētu, prioritāro sociālās un ekonomiskās karjeras vietu gadsimtu mijā. Pilsēta kā lauku sociālo atšķirību kompensācijas vieta tomēr nesniedz vēlamo līdzsvaru: Annas Brigaderes varone tāpat nonāk “akmens sprostā”. “Esmu piekalts pie akmens un nolādēts,” saka Jāņa Akuratera varonis. “Sen jau tas ir, kā es esmu izgājis no pelēkām mājām, kur tik daudz ābeļu dārzos un aizaugušu lauku ceļu. Es meklēju pilnības, es meklēju vietas, kur vairāk kas būtu nekā aizslēgtas dienas mežu šalkā. Un es esmu atradis šo lielo akmens namu, kurā es tagad sēdu, bet pilnības un skaidrības nava nekur.”⁴² Ieslēgtībai dabas un darba pašpietiekamībā pietrūkst transcendences (abas ir bez *kaut kā vairāk*). Ceļš no bērņības uz pieaugušo pasauli izrādās ceļš no (sociālās) nebrīvības uz (gara) nebrīvību (cietumu), sociālā emancipācija atklāj sevi kā gara regresija, kur arī ceļā satiekie ir “gludi, liekuļoti”, taču “nelaimīgi cilvēki ar mirstošām sirdīm un dvēselēm”.⁴³ Krustiņš atkārtoti sauc sevi par nelaimīgu: “Ak, es esmu tik nelaimīgs, tik nelaimīgs,”⁴⁴ atklājot, ka abi apgaismības prioritārie audzināšanas mērķi nav sasniegti – ne derīgums, par ko liecina viņa uzdzīvē notriektā tēva uzkrātā nauda, ne arī laime. Akuraters “Kalpa zēna vasaras” noslēgumā, vērojot bērnu gājieni un iztēlojoties tajā savas jaunības bēres, jautā: “Kas viņu augšā cels un atdos man, kas atgriezīs manas dienas – manas vienīgās, skaidrās, kuras es nicināju un no kurām es bēgu? [...] Laidiet mani, lai es atgriežos, kur tūrums kūp un debess saule mani skūpst, un kailām kājām es rasā varu staigāt! Laidiet mani, kur klētiņā aiz sijām ir bērzzari un ārā līgo putni, un visa debess no liksmības kliedz, – laidiet mani, kur manas kalpa zēna dienas zied!”⁴⁵ Apgaismības favorizēto sociālo emancipāciju, kuras orientējošo raksturu rekonstruējām Blaumaņa drāmas intrigā un kura netiek sasniegta, šeit aizstāj bērņības romantiskais tēls, kaut nevēlamā sociālā pozīcijā: tās ir “*kalpa zēna dienas*”, kas “zied”. Pie šīs metaforas mēs vēl atgriezīsimies.

3.1. Mirstošie vai nogalinātie bērņi/skolnieki/jaunieši ir galvenās bērnu manifestācijas gadsimtu mijas latviešu literatūrā. Dzirnātnieka meita

ar mīļoto, vācbaltieti, traģiski iet bojā Jāņa Poruka "Perpetuum mobile", grūstot tēva neprasmīgi sameistarotajām dzirnavām. "Pērļu zvejnieks" noslēdzas ar galvenā varoņa – un ne tikai viņa – nāvi. "Hernhūtiešos" ceļa celšana (saiešanas nama vietā) ierosina vairāku protagonistu nāvi: tiek noindēts Liepas ceļa meistars Širmers, mirst Liepas meita Aleksandra un viņas iecerētais Pēters. Cibiņš "Kaujā pie Knipskas" nosalst. "Atraitnes dēls" aiziet bojā, Raudupiete dēlēnu atstāj paša ziņā un ļauj tam noslikt. "Pazudušo dēlu" Krustiņu nošauj paša tēvs. Programmatiskā apgaismības garā uzsākot empīriski pārbaudīt dabaszinātnisko hipotēzi par Zemes apaļo formu,⁴⁶ bojā aiziet arī atraitnes dēls Dullais Dauka. "Nezālē" pagasta tiesas vīrs ("netaisnais tiesas vīrs", kā to nosauc viņa upuris Jānis⁴⁷) nogalina bāreni, kuru tam pēc taisnīgas sociālās kārtības idejas vajadzētu aizsargāt. Jāņa Akuratera "Kalpa zēna vasara" noslēdzas ar projicētajām autora liriskā varoņa jaunības bērēm. "Čaukstā" savu nāvi imitē Čauksts, bet reāli bojā iet skolnieks Gauss, kuru aicināts apbērēt nežēlīgais skolotājs, saukts Sods, un kura transformāciju/katarsi⁴⁸ bērū laikā vēro Gausa skolasbiedri. Izņēmums šķiet vienīgi apsviedīgais Sprīdītis ar savu apgaismības emancipācijas programmu, taču šāds optimisms atklāts, izmantojot pasakas žanru (arī "Jānis, kas mācījās par kalēju").⁴⁹ Kādus lietas apstākļus reflektē šie notikumi? Bērna nogalināšanai (infanticīdam) ir gara vēsture. Šis motīvs allaž piederējis arī izklaides literatūras stabilajam inventāram.⁵⁰ Jautājums, uz kuru rodama atbilde, ir: vai visi iepriekšminētie un vēl virkne neminētu piemēru latviešu literatūrā neliecina par kristīgās *dēla nāves* reinterpretāciju/parafrāzi un zīmīgu kristīgās vēsts modernizāciju kā transformācijas metaforu (skolotāja *Soda* transformācijas vispārinājums)? Jau minētā mātes un dēla vienotība un saplūsme simboliski var tikt izspēlēta⁵¹ un inscenēta mirstošā dēla tēlā, un tā satur kristoloģiskas konotācijas.⁵² *Māte* un *skatītājs* mistiski piedalās bērna/dēla nāvē un tādējādi pārdzīvo tā augšāmcelsšanās notikumu. Fricis Bārda brīdina: "Cilvēks nokauj savu paša dvēseli un mēģina aizdzīt tādējādi radušos vainas izjūtu." Pēkšņi izrādās, ka šī dvēsele nav nekas cits kā "mūsu jaunā, naivā, bērnišķīgā, dažkārt nebēdnīgā, tomēr pārsvarā bērna sirsnības un sapņu pilnā literatūra",⁵³ kuru apdraud izglītotais, eiropiski orientētais kultūras cilvēks.⁵⁴ Vēl svarīgāk ir tas, ka šo nokaušanas motīvu Bārda apzīmē kā "Kaina apziņu", kas esot "vēl ļaunāka nekā Kaina apziņa".⁵⁵ Šādā vērtējumā spoguļojas herderiskā dvēseles un dzejas/literatūras identitāte. Bērna nogalināšana vai upurēšana tematiski ir agrāks motīvs, kas pieder vācu *Sturm und Drang* literārajam inventāram, kur tā figurē kā reformmotīvs, taču Latvijā (latviešu psihovēsturē) iesaista vēl specifiskus lietas apstākļus. Šādi bojājēji bērni vai nu pamato to zaudētāju subkultūru, kuri realizējas nāvē (bieži kristīgā parafrāze), vai

arī baro optimistiskās viņsaules vīzijas, kas 20. gadsimta pirmajā trešdaļā pakāpeniski noformējas kā legitimitātes rezerve un kultūroptimisms.⁵⁶

3.2. Nav iespējams aplūkot bērības semantiku gadsimtu mijā, nepievēršoties skolas realitātei. Žana Žaka Ruso *pasaules pedagoģiskā konstrukcija* rod atbalsi *apgaismotāja* Pūķa tēlā Sudrabu Edžus “Kaukščīti”: “Norūdīties vajag. Mēs dzīvojam dabā, un, kas iet pret dabu vai bēg no tās, to tā bargi nosoda.”⁵⁷ Ruso ietekmētā reformpedagoģija⁵⁸ mudina atteikties no baznīcas virsvadības un ietekmes skolas lietās, tā aizliedz arī ķermeniskos sodus. Latviešu bērnu literatūra, kas tēlo lauku apakšslāņu bērību, ir reālistiska un reizē atbilst romantisma priekšstatam par visdabiskāko *neaudzināto* augšanu, turklāt fokusē tradicionālos priekšstatus par nepastarpinātu vērojumu kā mācīšanās veidu.⁵⁹ To šķietami apstiprina arī Pūķis “Kaukščīti”: “Bet laime, ka mājas audzināšana pa lielākaī daļai iet roku rokā ar dabu. Un tas ir mūsu mazo glābiņš, ka tur nevar iejaukties ne skola, ne baznīca. [...] Jo daba ir vispareizākais noteicējs pār bērna dzinekļiem, un, kur skola grēko, tur daba atkal izlabo, kur skolai trūkst acu un prāta ievadīt šos dzinekļus īstā virzienā, tur daba bez apstājas strādā savu darbu, kaut arī dažam no tā jāiegūst zils deguns, uzpampusi acs vai izmežģīta roka.”⁶⁰ Dabiskās augšanas utopiju gadsimtu mijā inscenē latviski izdotie tulkojumi, īpaši populārs kļūst 1904. gadā “Jaunības rakstos” iznākušais Daniela Defo “Robinsons Krūzo” (“Robinsons Krūziņš”). Bērna kā *labā mežona* teorija uztverta un atspēkota “Nezālē” – dabiskajai augšanai nav sociālo un garīgo garantiju: Jānis Blaumaņa “Nezālē” ir “spēcīgais, sārtais zēns ar brūnajiem, sajukušajiem matiem, spītīgi mirdzošajām acīm”, kaut “rupjš, kāds viņš bija pret katru”,⁶¹ bet ar košu seju,⁶² ko izkropļo pagasta tiesas vīra sitiens.

Tātad institucionālā kristietība jeb baznīca un soda kultūra ir reformpedagoģijas kritikas objekti. “Nezālē” “Vanags gan bija darījis, kas vien viņa spēkos, lai bērnam iepotētu kristīgus tikumus”, taču, izrādās, tas nozīmē, ka “viņa sieva rīkstes nebija taupījusi”.⁶³ Sods par govju nenogaņšanu paredz, ka no saimnieka “jādzird sprediķis, kas būtu bijis garāks nekā tas, ko baznīckungs saka no kanceles”.⁶⁴ Un nogalināto Jāni “Nezālē” apbērē draudzes skolotājs ar “jau sen galvā iekaltu bērnu runu”, par savām pūlēm nopelnot rubli.⁶⁵ “Kaukščīti” nosodīts fakts, ka “skolotājam bail no mācītāja un tas pūš viņa taurē”.⁶⁶ Pūķis, kurš neapmeklē baznīcu un kuram pēc ļaužu runām “sirdī neesot dieva”, patiesībā “bija atradis dievu, tik lielu, kāds viņš tik varēja būt – kā mūžīgā bezgalība, kā neskaitāmas saules un pati patiesība”.⁶⁷ Viņš uzklausā savas mātes vārdus: “Skola galina, lūk, ko es jums pasaku un pasacišu mācītājam arī. Visa pasaule to runā, kas te tā par skolu, kas palaižot bērnus savā vaļā,”⁶⁸ – bet koriģē tos: “Kura skola līdz šim devusi bērniem vaļu? Nevis palaiž savā vaļā, bet nolaupa

bērniem viņu brīvību..”⁶⁹, “sirdīgi iet pretim bērna dzinekļiem. [...] taisni uz šiem dzinekļiem skolai būtu griežama vislielākā vērība, nevis tos cenšoties apslāpēt, bet ierosinot un ievadot, tā sakot, pareizās sliedēs”⁷⁰, “lai jauno paaudzi nepadara par svešu domu noliktavām un mācišanas iestādi par pilnīgu dīdītavu”.⁷¹ Faktā, ka skolas apmeklējums ir obligāts, izpaužas valsts iejaukšanās politika ģimenes lietās. Tieši sociālekonomisku iemeslu dēļ, proti, lai garantētu sociālo un morālo jaunās ģimenes stabilitāti un veidotu mobilu pieaugušo indivīdu, tai bija jāatbrīvojas no ciešas sasaistes ar radiem un kalpiem.⁷² Bērna fiziskā sagatavotība kļūst par vienu no jaunās pedagoģijas mērķiem, tomēr latviešu literatūrā šis jautājums apcerēts samērā maz, fiziskā emancipācija paliek atkarīga no sociālā pārākuma: lielākie ēdāji parasti ir “dūšīgākie belzēji”, un fiziskais pārākums – sociālā pārākuma implikāts. Kaukščītis, sava *īstā* skolotāja Pūķa (jauns būtisks piesaistes objekts mātes aizsardzības telpas ietvaros!⁷³) vadībā pakāpeniski uzlabo fizisko formu,⁷⁴ Jancis “Staburaga bērnos” gūst pārsvaru pār spēcīgo Pēteri gan tikai brīdī, kad viņā saceļas žēlums pret putniņu. “Kaujas pie Knipskas” (arī “stāsts iz skolnieku dzīves”) varonim Cibiņam nekāda no sociālā aizvainojuma/civilizāciju cīņas⁷⁵ neatkarīga fiziskā emancipācija neizdodas. Par vienu no vadošajām idejām kļūst sociālās atšķirības un to ietekmētās dzīves iespējas, kur skola gan izvirza universālistiskus kritērijus, tomēr to lietojumā cieš neveiksmi.⁷⁶ Skolotājs izrādās vājš kandidāts uz šo kritēriju ievērošanu, nespēj ievērot taisnīgumu (“ielūkoties sirdis”), sodīt īstenos vaininiekus (Poruka “Kauja pie Knipskas”, “Romās atjaunotāji”, Valda “Staburaga bērni”), ir indiferents ierēdnis (Blaumaņa “Nezāle”) ar izteiktu sapratnes trūkumu (“Dullais Dauka”), kas patiesībā atklājas kā luterāņu mācītāja negatīvais dubultnieks – minējums, uz ko provocē jau abu vārdu lietojums starp sinonīmiju un konkurenci.⁷⁷ Skolotāja redzējums literatūrā ir ne vien aizgūts no reformpedagoģijas idejām, bet atbalso arī baznīcas kritiku piētismā – viņš ir neveiksmīgais starpnieks augsto zināšanu nodošanā, nožēlojams ierēdnis, kas rezonē ar piētismam/hernhūtismam lieko, pat komisko mācītāja figūru. Jau Pietuka Krustiņš “Mērnīeku laikos” tika atmāskots kā skolotājs ar tam atbilstošu ideoloģisko (“tautas apgaismības”) retoriku bez praktizēšanas pamatiem. Šis hernhūtisma kritiskās atskaņas sabalsojas ar romantismu, precīzāk, konstruē īpašo saikni ar romantisma paradigmu latviešu literatūrā. *Izldzināšanās* (ar paradiziskā elementa iezīmēm) Cibiņa gadījumā, kurš bēg no *soda un kauna* publiskās kultūras pie mātes, realizējas vienīgi nāvē: “Savāds maigums viņu pārņēma. Viņš apsēdās zem kādas egles, sāka šņukstēt, bet tūlīt apklusā, maigums”⁷⁸ bija tik salds, tik salds.”⁷⁹ Ir grūti noliegt, ka tādējādi zūd distance ar brāļu draudžu Lieldienu litānijas vārdiem: “Savā laikā mums vaļas dot, ar viņiem [mirušajiem. – *I.L.*] kopā izdusēties pie Tavām vātīm.”⁸⁰ Kaukščītis tāpat

bēg no skolas mājās, klasesbiedru zobošanās un pārspēka nokausēts. Skola atklājas kā sociālās un dabiskās izlases vieta, kur pārlieku neveiksmīgi skolotājs cenšas aizsargāt vājākos pret stiprākajiem, *nabaga bērni* vairs ne jūtas aizsargāti un kļūst zaudētāji. Skolotājs latviešu literatūrā lielākoties nav idealizētā autoritatīvā figūra, bet nostiprinās soda kultūras ietvaros, dažkārt kā pretstatījums Jēzus piedošanas kultūrai, kas tuvojas mātes jeb sirds kultūrai. Piemēram, Cibiņa konfrontācija ar Jēzus attēlu pašpāremtumu mokās pirms bēgšanas pie mātes vēl ierone Jēzū soda kultūras elementus, taču attēls arī norāda uz vienīgo atlikušo bēgšanas virzienu: “Līdz mājām, kur viņa māte dzīvoja, bija kādas sešas verstis pa lielceļu..”⁸¹ Arī šeit mātes kristoloģiskā noslogotība pārklājas sociālajam apstāklim – tēva prombūtnes situācijā viņa reprezentē jauno ģimeni, kura vairs nav produkcijas, reprodukcijas, patēriņa un sociālās kontinuitātes vienība, kāda ir bijusi tradicionālā saime, bet vēlmju patvēruma vieta.⁸²

Nebūt ne nejausi tieši Cibiņa “grēks” (iekārotais Buņģa ēdiens) liktenīgi ievada viņa nāves notikumu. Buņģa ēšanas ainas tāpat nav semantiski maznozīmīgas, tās nav tikai sociālo priekšrocību ilustrācija, bet pasaulīgās piesaistes demonstrācija, lai atceramies t.s. Orta grāmatiņas lūgšanu: “Lai dzīvo kūtis piesieti / Tie pasaulis bērni, nāves teļi, / Mēs nedzīvojam vairs priekš sevi, / Bet mirstam šē tai pasaulei” un “Šo mīļu sirdi Jēzus pats sataisa, / Kā piebarotus teļus viņš mūs pilda”.⁸³ Pūķis Sudrabu Edžus “Kaukščiti” no savas *ārpusēs* pozīcijas postulē: “Skolas ir tādēļ, lai cilvēki gūtu patiesību... Tikai patiesība, kuras tuvākā māsa ir taisnība, dos mums to, pēc kā tagad velti dzenas pasaule, – labklājību.”⁸⁴ Pūķis stāstā ir labklājības figūra, kurā apgaismības⁸⁵ emancipatīvo retoriku balsta latviešu tautas reliģiozitātes mītiskais slānis (alūzija uz mantu nesošo pūķi).⁸⁶

3.3. Skatījumu uz bērnu gadsimtu mijā ietekmē divas nozīmīgas opozīcijas un to savstarpējais spriegums. Viena uzsver vēlīni kristīgi *antikos*, otra – agrīni kristīgi pelagiāniskos komponentus. Kristīgi antīkā pieeja postulē pirmgrēka īpašo varu pār bērnu, kā rezultātā bērns izrādās vājš pret ļaunuma ietekmēm vai arī īpaši ļauns (Buņģis Poruka “Kaujā pie Knipskas”, Mauriņš Poruka “Romas atjaunotājos”, polemiski – Krustiņš Blaumaņa “Pazudušajā dēlā”, Jānis – “Nezālē”). Krustiņa traģēdiju izraisījusi viņa izteiktā pasivitāte, viņš nav ar nolūku ļauns, konstatējama orientācija uz jau minēto *atgriešanos*, kaut arī viņš ir negribīgs uz *grēksūdzēm*. Krustiņš ir vājš jauno vilinošo laikmeta iespēju priekšā, un viņa principiālais trūkums ir gan nespēja producēt ko jaunu (būt inovatoram), gan patiesā nozīmē *atgriezties*. Turpretī kristīgi pelagiāniskā pieeja, ko nostiprina deisms, izceļas ar pozitīvu skatījumu uz bērnu, saskaņā ar kuru bērnu spēj sabojāt vienīgi negatīva socialitāte (un baznīca!). Šī pieeja atsakās no pirmgrēka idejas. Otrā nozīmīgā opozīcija norāda uz spriegumu starp apgaismības

un romantisma *bērna tēliem*, kur pirmais paredz pieaugošu pozitīvu distancēšanos no bērnības (bērns kā *vēl-ne-cilvēks*), otrs – saplūsmi ar zaudēto bērnību un atgriešanos tajā (bērns kā *labākais cilvēks*).⁸⁷ Vētras un dziņu kustība un romantisms pārstāv bērnības kā progresīvās regresijas ideju. Taču jāsecina, ka bērnības interpretācijā Krustiņa vecāki pārsvarā ir apgaismības idejām atbilstoši (izņēmums – māte), pats Krustiņš lielā mērā “argumentē” no romantisma pozīcijām. Emancipatīvā un regresīvā sintēzi piedāvā Poruks. Viņa pieaugušā “bērna sirds” uzticīgi vēlas piederēt pašai “bērnībai”⁸⁸; precību kā pārejas no bērnības pieaugušo vecumā kontekstā šāda izšķiršanās ir kristīgās ekskluzīvās mīlestības uz (īsto) saderināto parafrāze.

3.4. Mātes nozīmība gadsimtu mijā manifestējas kā vispāreuropeisks identitātes topos. Izvērtējot Eiropai izaicinošo Amerikas pieredzi, Marija Terēze Blanka 1898. gadā raksta: “Es tomēr ceru, ka mēs saglabāsim dažas gadsimtu gaitā uzkrātas pagātnes mantojuma daļas, kā, piemēram, cieņu pret vecumu, respektu vecāku padomu priekšā un šo dziļo piesaisti mātei, kurai ir gandrīz vai reliģiskas iezīmes.”⁸⁹ Vecāku/mātes un bērnu attiecību egalizācija, kāda tā notiek gadsimta mijas Amerikā,⁹⁰ kā iespēja apdraud vienīgo noturīgo tālāktranslācijas metaforu, jo māte funkcionē kā tradīcijas pastarpinātāja un kontinuitātes garants,⁹¹ kas pilnībā neatkāpjās arī bērna kā pašvadības metaforas (paša bērna kreativitāte un autonomija⁹²) priekšā. Gadsimtu miju Eiropā iezīmē jauns mātišķības vērtējums, kas uzsver sociālās atbildības momentu. Henriete Furta (*Henriette Fuerth*) šai sakarā runā par mātes “tautisko darba devumu” (*volkliche Arbeitsleistung*).⁹³ Tālāb specifiski latviskā māte ir tieši modernā māte, kaut arī to joprojām vērtē kā stabilu balstu par tradicionālu postulētajai, taču patiesībā modernajai socialitātei – latviskajam tautiskumam.⁹⁴ Sieviešu kustības šajā laikā pārstāv idejas par sievišķi mātišķo kultūru kā vīriešu pasaules humanizāciju un uzlabošanu,⁹⁵ kas ļauj uzturēt un nostiprināt mātes un dēla simbiozes ideju. Jāatgādina arī kāds nozīmīgs piētisma, konkrēti – brāļu draudžu teoloģijas aspekts: Svētā Gara kā mātes interpretācija, kas veic inspirējošas, apgaismojošas un normatīvas funkcijas. Pretstats starp abām visvairāk noslogotajām bērna socializācijas nodrošinātājām – māti un skolu – vēl iepriekšējā periodā ir pretstats starp tradīciju un apgaismību. Jau Barons atzīmēja: “Tā vaina meklējama mūsu pirmās bērnu dienās, kur vecas un jaunas mātes mums galvu pieteic pilnu ar spoku un burvju un citiem brīnuma stāstiem. Droša sirds un no māņiem skaidrs gars visiem un visur lai notiek.”⁹⁶ Makss Vēbers (*Max Weber*) ievieš noburšanas (*Verzauberung*) un atburšanas jēdzienus. 19. gadsimta otrajai pusei un 20. gadsimta sākumam raksturīgā vērsšanās pret spoku stāstiem un pasakām liecina par

aktīvu *atburšanas* procesa gaitu, kam var būt divi galvenie virzieni: tam var izrādīties gan kristietību attīrošs, gan arī apzināti antireliģisks raksturs.

3.5. Balstoties romantiskajā bērnības ideālā, Gēte formulē organisko audzināšanas procesa izpratni, izmantojot organiskās augšanas metaforu, ko pārstāv arī Herders, Žans Pols u.c. un ko Latvijā gadsimtu mijā pārņem Akuraters: “jaunā cilvēka” “sirds” viņam ir “zieds” citu pavasara ziedu starpā.⁹⁷ Gadsimtu mijā Latvijā kļūst populārs tēlotājmākslas motīvs – pusaudžu zēnu kailfigūras, “impresionistiska dabas redzējuma un neoromantiskas augoša ķermeņa pielūgsmes”⁹⁸ saaušanās, kas vizualizēta kā dabiskas augsmes saskaņa ar dabu, tiklab apgaismībai, kā romantismam raksturīgs skatījums uz cilvēku kā dabas fenomenu. Šāds skatījums gan īpaši vērsti pret sociālo iztrūkumu, taču tas neparedz tā emancipatīvu pārvarējumu. Neaizmirsīsim, ka nelaimīga (vai nabadzīga) bērnība ir modernās stāstniecības norma (ne izņēmums) un kā tāda tā individualizē stāstītāju subjektu.⁹⁹ Jānis Jaunsudrabiņš uzrunā savu bērnību – “mana svina smagā bērnība”, “mana pelēkā bērnība”,¹⁰⁰ kas tikai atmiņās un refleksijā (“tagad es to visu redzu, tagad es domāju par to”) iegūst īstenā dvēseles vadītāja vietu (“Šajā brīdī visu tev ziedoju un topu tāds, kādu tu mani vadīji no dienas dienā, no nakts nakti”),¹⁰¹ kas kontrastē ar patstāvīgi iegūtu, taču mākslīgu (nevis audzētu)¹⁰² dvēseles inventāru, mākslīgu pasauli ar tās kārdinājumiem¹⁰³ (“lai sadeg visa mana gudrība, viss tas, ko esmu mantojis no tūkstošām grāmatām, no velna un dieva”).

Bērnība 20. gadsimta sākuma literatūrā sāk figurēt nostalgijas kontekstā, ko sagatavojis jau minētais zaudētās pagātnes motīvs: “Bērnība! Bērnība! Tu cilvēka mūža daiļākais laikmets! Kad tu esi pie mums, tad mēs tevi neredzam, tikai, kad tu esi aiz mums, tad mēs tevi ieraugām un skumstam, ka esi jau aizgājusi. Cik laimīgi tie bērni, kuri var bērnībā baudīt savu bērnību kā bērni! Bērnības prieki ir tie skaistākie, šķīstākie prieki, bērnības zeme ir tā brīnišķīgākā zeme!”¹⁰⁴ Jancim, šķīroties no drauga, “kļuva divaini smagi un bēdīgi ap sirdi... puisenam likās, ka viskrāšņākais un laimīgākais laiks viņa dzīvē nupat beidzies – beidzies mūžu mūžos. Un tā viņam bij žēl, tik žēl!” Zaudējuma izjūta attiecībā uz konstruēto dižpagātņi paralēli nostiprināta bērnības zaudējuma motīvā. Jānis Poruks šo zaudējumu formulē reliģiskajā semantikā (svētais, daiļais) un tā aktualizāciju padara atkarīgu no atmiņu motīva: “Mēs tiešām bijām labāki, nekā mēs tagad esam. Bērnības dienas – tās ir baltas, svētas dienas. Lai viņas mūsu atmiņu biežāki apciemotu,” – jo “tikai pagātne dzīvo”.¹⁰⁵ Vienīgā drosmes izpausme attiecībā pret zaudēto izrādās ļaušanās asarām, “bet diemžēl mums nav tik daudz dūšas – raudāt par mūsu aklību, un, lai mēs varētu droši smieties, tad nosauksim tos tēlus, kuri mums kā daiļumi uzmācas, par dvēseles kumēdiņiem”,¹⁰⁶ kur pēdējais raksturojums

pēc inversijas loģikas *traģisko* ar tam vienīgi adekvāto *raudāšanas* mediju padara par *komisko* ar tam atbilstošo *smieklu* mediju. Bērņības svētuma raksturs jau vācu romantiķim Žanam Polam ietvēra sevi tīrību/skaidrību un nevainību,¹⁰⁷ proti, bērna eņģeļveidīgu būtību.¹⁰⁸ Bērņībā iegūts pavadonis – sargeņģelis (varianti: dainas, grāmatas) pārtop *bērņā/bērņībā* kā sargeņģeli, bērņibai kļūstot pašreferentai: “Es jūtu un dzirdu, it kā kad bērņības sargeņģelis atlidotu šurp. Spārnus viegli plīvodams, viņš vēdina pār mani maīgu, vēsu, patikamu vēsmu.”¹⁰⁹ Bērņa nevainība vācu romantiķim nozīmē arī to, ka tas vēl nav atkritis no gaismas pasaules. Gaismas un tumsas metaforas ir ļoti nozīmīgi izvēlētā ceļa pareizības indikatori. Mirstošā Aleksandra “Hernhūtiešos” neveiksmīgi vēlas ieraudzīt gaismu. Poruks “Romas atjaunotājos” piemin bālos zēnus, “smalkiem, patikamiem sejas vaibstiem un sapņaini mirdzošām acīm”, kuri “saprot un zin cienīt labāki gaismu un siltumu nekā tie, kuri kāpelē pār sētām, pa jumtiem, sarīko ar suņiem medības uz kaķi. [...] Kas tādiem zēniem ir par gaismas nojēgumu!”¹¹⁰

Vai gadsimtu mijas latviešu literatūrā bērns parādās arī kā bērns *sui generis*? Šķiet, ka pozitīva atbilde ir Jāņa Poruka aicinājums 1896. gada “Mājas Viesī”: “Dodiet bērņiem bērņību!” Tas nozīmē viņam: “Un par visām lietām: iepotējiet viņos jautrību!” *Potēt* nozīmē *iedēstīt*, un dēstīšana ir pilnīgi leģitīms veids, kā iejaukties augšanas procesā. “Prieks un jautrība ir laimes galvenākie faktori. Kā tādi viņi ir mums jākopj un jāsargā. [...] Jāgādā, lai jautrība iesakņotos jaunajā paaudzē.”¹¹¹ Prieks šeit patiesi vairs nav asaru sagatavots izjūtu kāpinājums ciešā korelācijā ar hernhūtiešu asaras pieprasīto spiritualitāti, bet patstāvīgs radošā elementa producētājs un paradiziskuma realizācija. Jautrības jēdziens saglabā savu antimītisko komponenti, proti, tas ir vērstis pret pasakām un spoku stāstiem, kas rosina bailes, pret šo specifisko noburšanas (*Verzauberung*) simptomu. Tomēr pārsteidzošā veidā jautrība atšifrējama kā skaistā/daiļā un patiesā manifestācija,¹¹² tātad – kā svētuma atribūts. Hernhūtiešu litānija Liel-dienu rītā paredzēja intensīvu prieka pārdzīvojumu,¹¹³ šādas intensitātes nesejs ir Svētais Gars, kas norāda uz prieka/gara ekstensiju, saukts “Tas Gars tās priecības”. Šis apstāklis vēl jo vairāk uzsver bērņības pretenziju uz pilnību.

Kopumā modernā refleksija par audzināšanu un bērņību koncentrējas ap atbrīvošanos no kristīgajām doktrīnām, tomēr kristīgā semantika apostrofē bērņības kā *beatus ille* ideālu. Jāņa Akuratera varonis atzīst: “Es nemīlu mācītāja sprediķus un neklausos viņos: tie ir tik cieti, sausi kā akmeņi, un tūkstošreiz dzirdētus vārdus tur runā, kā mūžīgas darbdienas tie ir. Bet baznīcā ir gleznas virs altāra un ērģeles. Kad viņas sāk dūkt un dziedāt, es manu savādu saldumu caur locekļiem ritam. Un dažas dziesmas

ir skaistas – tās par lielo skaidrību un mieru.”¹¹⁴ Šīs rindas lasāmas kā Žana Pola protesta atskaņas: “Vai bērniņa ir smagā ikdienu ceļā uz vēlākā vecuma baudošo svētdienu, vai arī tā ir *vigīlija* ar saviem pašas priekiem?”¹¹⁵ Sociālās neveiksmes metafora gadsimtu mijas Latvijā padara bērniņas konstruktīvu šāda protesta gaismā par atvērtu reliģiskajiem avotiem.

Atsauces

- ¹ Jānis Poruks runā par “bērnu resp. jaunības literatūru” (J. Poruks. Par bērnu literatūru. 1900). Public.: Poruks J. *Kopotī raksti*. 16. sēj. Rīga, 1929. 203. lpp.
- ² Jurevičs P. Latviešu emocionālā attieksme pret rietumu kultūru. *Latviešu kultūra laikmetu maiņās*. Rakstu krājums. Sast. H. Biezais. [Stokholma]: Daugava, 1966. 23. lpp.
- ³ Ludvigs Brinkmans 1910. gadā: “Mēs esam veci, jau bērni būdami, ar tūkstošgadīgas kultūras nastu uz pleciem.” Brinkmann L. *Eroberer. Ein amerikanisches Wanderbuch*. Frankfurt, 1910. S. 259.
- ⁴ Sk. arī 80. atsauci.
- ⁵ Ietverts Aspazijas krājumā “Dvēseles krēsla”, vispirms iznācis “Mājas Viesa Mēnešrakstā” 1899. gada 6. numurā. Sk.: Aspazija. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1985. 85. lpp.
- ⁶ Rainis Aspazijai 1899. gada 28. janvārī: “Vai Tu zini, mīļo saulputniņ, kāds ir mans šīs dienas moto: Mēs, nabaga Ciānas bērni! Es redzu no Tavas atklātnes, cik Tu arī esi slima un vārga, Tu vēl nemaz neesi atspirgusi.” (Rainis J. *Kopotī raksti*. 19. sēj. Rīga: Zinātne, 1984. 362. lpp.) 26. aprīlī: “Esmu dvēselē stiprs, es turos un gribu arī Tevi turēt ar savu vienīgo, dziļo mīlu, neesi bēdīga, esi vesela, esi stipra, Ciānas bērniņ, tādi neaiziet bojā.” (Turpat, 467. lpp.) 27. aprīlī: “Es esmu mierīgs, miļš un labs, strādāju pie “Nātana”. Puse jau ir gatava, vēl darbs tikai deviņām dienām; ja viss būs, kā vēlos, Tev nebūs jāvingrinās tulkošanā, katrā ziņā uzsāc tikai 2. cēliena 9. skatu (pēdējo). Esmu arī drusku uzrakstījis tieslietu jautājumus, rīt aizsūtīšu. Man ļoti kauns, ka nosūtīju Tev tādas sēnālas, kad Tu esi devusi kaut ko tik skaistu kā “Ciānas bērni”. (Varbūt “Nabaga Ciānbērni mēs!” Vai: “Mēs vārgie (Dieva) bērni”, arī citādi Tev ritms tiešām ne visai labs, bet valoda krāšņa.) [...] neraizējies, tādi miļi Ciānas bērni nedrīkst būt bēdīgi.” (Turpat, 468. lpp.) 29. aprīlī: “Mazā Inīņa jau pati arī raksta, ka būs jāpaliek Rīgā, lai arī trimda ilgtu 40 mēnešus [alūzija uz 40 nobriešanas gadiem, ebrejiem klistot tuksnesi, runa jau ir par daudz agrāku ebreju vēstures epizodi. – I.L.], beigu beigās nav jau starpības starp 40 un 60. Mums, nabaga putniņiem, nabaga Ciānas bērniem, jāpierod domāt par to, jāuzņem tas kā fakts, kas taču vairs nav grozāms. [...] Taču mēs esam Ciānas bērni, un tie neaizies bojā. [...] “Ciānas bērnus” vēl neesmu izstrādājis, nebija laika, bet es tos arvien pārļausu, mīļo dvēseles smarziņ, miļi, miļi, miļi, miļi.” (Turpat, 471., 473. lpp.) 30. aprīlī: “Mēs, nervozie, taču esam gluži kā bērni.” (Turpat, 474. lpp.) 13. jūlijā: “Arī man gribētos visu tik precīzi noraksturot un neizplūst vairs garajās Jeremijas

- raudu dziesmās, es kļūstu arvien veselāks.” (Rainis J. *Kopotī raksti*. 20. sēj. Rīga: Zinātne, 1984. 38. lpp).
- ⁷ Ar “Dieva tautu” saprata ebrejus un kristiešus iepretī nekristiešiem – *gentes, nations*.
- ⁸ Werner K. F. Volk im Sinne der Unterschichten. Brunner O., Conze W. und Koselleck R. (Hrsg.) *Volk, Nation*. Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd. 7. Stuttgart: Klett, 1984. S. 263.
- ⁹ *Ceļa Biedris*. 1863. Nr. 3.
- ¹⁰ Rainim Kastapolā lidzi ir Andrieva Niedras “Bārenis un Brūnā” (1901), ko viņš vērtē pietiekami augstu: “Bārenis un Brūnā” patiktu varbūt sevišķi šveiciešiem, jo atgādina viņa Jer. Gothelfu, arī G. Kelleru.” (Rainis J. *Kopotī raksti*. 23. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 220. lpp.)
- ¹¹ Vēstule romiešiem 8:21: “Arī viņa pati, kreatūra, ir jāatbrīvo no nāves verdzības Dieva bērna brīvībai.”
- ¹² Apsīšu Jēkabs. *Uz ko audzināt?* Paidagoģisku rakstu krājums. 1900. 30. lpp.
- ¹³ Vēl Felzenbergs Māteru Jura “Sadzīves viļņos” saka: “Jā, ņemiet pat mūsu latviešu attīstītos dēlus, – kuram no tiem ir gājis viegli, kuram jau no bērnu dienām bijusi rūpīga un pēc paidagoģijas likumiem īsta audzināšana? Visi viņi, tā sakot, paši ir izrāpušies no sadzīves dubļiem, nokratījuši zemības pišļus un, caur tumšu nakti pēc gaismas cenzdamies, ir sasnieguši augstu attīstības stāvokli. Un kas te bija tas sevišķais dzineklis un spēks? Tak ne audzināšana, bet īpašas gara dāvanas.” (Māteru Juris. *Sadzīves viļņos*. Rīga: Zinātne, 1994. 201. lpp.) Gara dāvanas sāk zaudēt savu reliģisko, transcendentu konotāciju un pārvēršas par “dabas (gara) dāvanām”. R. Blaumanis, piemēram, tulko J. V. Gētes “Dabu”, kas pārstāv tieši šādu skatījumu. Tulkojums datēts ar 1907. gadu.
- ¹⁴ Aspazija. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1985. 160. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Brīvēmnieks F. Latviešu tautas gara mantas. *Pagalms*. 1881. Nr. 22. 219. lpp. Citēts pēc: Bula D. *Dziedātājtauta: folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga: Zinātne, 2000. 122. lpp.
- ¹⁷ Aspazija. *Kopotī raksti*. 1. sēj. 225. lpp.
- ¹⁸ <http://www.ailab.lv/Teksti/Senie/Zeiferts/4.burtn42/1tau.dz/1.htm>
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*. Metrika un stilistika. 2. izd. Čikāga: Vaidava, 1959. 7. lpp.
- ²¹ Schindler S. K. Das Subjekt als Kind. *Die Erfindung der Kindheit im Roman des 18. Jahrhunderts*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1994. S. 29.
- ²² Laimdota kā tīstokļu priekšālasītāja Lāčplēsim atspoguļo pirmās zinības mācošās mātes lomu Latvijas tālaika sociālajā realitātē, kas Viduseiropā nostiprinājās jau 18. gadsimtā. Fakts, ka galvenajiem Pumpura eposa personāžiem nav mātes, uzsver to inovatoru lomu. Izņēmums ir vienīgi minētā zīdīšana pie “lācenes pieņīgām krūtīm” (Lāčplēša vēl nediferencētā socialitāte). Līgava jeb virtuālā māte Laimdota, pati nebarojot ar krūti, bet gan lasot priekšā, veic otro svarīgo mātes

- misiju, tā iemiesojot jauno reprezentatīvo orālītāti, kas norāda uz matrilineāri kodētu bērna kulturizāciju. Sk.: Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 29. Sk. arī: Kittler A. *Der Dichter, die Mutter, das Kind. Zur romantischen Erfindung der Sexualitaet. Romantik in Deutschland*. Ein interdisziplināres Symposium. Stuttgart: Metzler, 1978; Kittler A. *Aufschreibesysteme 1800/1900*. Muenchen: Fink, 1985. Visbeidzot arī pati grāmata var reprezentēt šo grāmatu priekšālasošo māti un būt tās aizstājēja. Sk.: Schindler. *Op.cit.* S. 29.
- ²³ Barons K. Mūsu manta. *Krišjānis Barons*. Rīga: LZA izdevniecība, 1960. 140. lpp.
- ²⁴ Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 14.
- ²⁵ Iepretī vēlākām ievirzēm par nepieciešamību organiski ieaukt savā tautā, smeļoties nevis (vai ne tikai) no grāmatām, bet no mutiskās folkloras. Sk.: Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā..* 14. lpp.
- ²⁶ *Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas 1903. gada kalendārs*. Rīga, 1902. 9. lpp.
- ²⁷ “Bet jūs naida aklums sniedzās vēl it neprātīgos bērnu laikos iekšā. Tādēļ tam jāmitas, kur esat vīri. [...] Kā savu tēvu esat aprakuši, Tā aprociēt ar’ bērnu gadu naidu. Dzīvojiet satīcībā, mīlestībā – To es kā tēvocis gan no jums gaidu.” (Lautenbahs-Jūsmiņš J. *Zilā kalna ligava jeb naidīgie dvīņi*. Bēdu luga trīs cēlienos. Tērbata, 1911. 15. lpp.)
- ²⁸ Sk. Herdera darbu *Fragmente über die neuere deutsche Literatur*. Rīga, 1766–1767. I–III.
- ²⁹ Bula D. *Dziedātājtauta..* 16. lpp.
- ³⁰ Merkel G. *Vorzeit Lieflands. Ein Denkmal des Pfaffen- und Rittergeistes*. Berlin, 1807. S. 26 f. Senlatviešu kultu Merķelis stilizē kā kristīgās komūnijas ekvivalentu: “Ar mīlu rokaspiedienu un stiprinātu brālīguma izjūtu ligobērni atgriezās pie saviem darbiem.” (Turpat, 173. lpp.)
- ³¹ Turpat, 181. lpp.
- ³² Ar norādi uz plašāku sekundārliteratūru sk.: Amberg L. *Wissenswerte Kindheit. Zur Konstruktion von Kindheit in deutschsprachigen Enzyklopädiem des 18. Jahrhunderts*. Bern: Peter Lang, 2004. S. 69.
- ³³ Kā zīdīšanas ekvivalents uztverama arī Buņģa mātes ierašanās skolā pie dēla ar ēdienu un “zīdeni”, kas jaušami piesaista arī allaž nepaēdušā Cibiņa interesi. Šī aina ir bērna aprūpes un erotikas elementu savijums. Buņģis, ēdot un neatvēlot neko Cibiņam, vēl aizrāda mātei: “Neesi jau nekāda jauna meita,” – tādējādi atraidot citus mātes iespējamās piesaistes objektus (Poruks J. *Mājās un ceļā*. Rīga: Liesma, 1989. 171. lpp.). Šāds savijums piederas ģimenes matrilineārajai rekodēšanai. Sk. arī: Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 37; Kittler A. *Aufschreibesysteme 1800/1900*. Muenchen: Fink, 1985. S. 31–75.
- ³⁴ Sk. arī: Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 27.
- ³⁵ Neikens J. *Bāris*. Rīga: Liesma, 1976. 46. lpp.
- ³⁶ Blaumanis R. Pazudušais dēls. Blaumanis R. *Izlase*. Rīga: LVI, 1958. 178. lpp.
- ³⁷ Turpat, 135. lpp. Šeit, visticamāk, atbalsojas V. Haufa “Aukstās sirds” (latviski jau tulkota 1866. gadā) motīvs, kas rezonē ar *beatus ille*, tam piederīgo *vivere*

pavro! un stoiciski ietonēto *tranquillitas animi, versus avaritia* motīvu: “Daudz labāk tomēr būt mierā ar mazumiņu nekā iegūt zeltu, mantu un aukstu sirdi.” (*Pasaku pasaulē*. Čapiņš A. (sast.). Rīga: Liesma, 1986. 198. lpp.)

⁵⁸ Blaumanis R. Pazudušais dēls. 147. lpp.

⁵⁹ Schindler S. K. Das Subject als Kind. S. 15.

⁶⁰ Turpat, 13. lpp.

⁶¹ Sal., piemēram, ar A. Deglava “Rīgu”: “Vai tu traks – sudraba pulkstenis! Sen jau viņš lolojis tādu ideālu – būt kā lielam puisim... Pulkstenis ķēdē pie krūtīm, zābaki līdz ceļiem, stīviem lieliem un liela šalle divreiz aptīta ap kaklu!... Tagad šis ideāls izmainījies tik daudz, ka viņš kāro vīksētus zābakus un baltu krāgu kā smalkiem Rīgas kungiem, bet pulkstenis šīnī ideālā vēl arvien ietilpa.” Deglavs A. *Rīga*. Rīga: LVI, 1951. 47. lpp.

⁶² Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. *Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. Rīga: Sprīdītis, 1992. 348.–349. lpp.

⁶³ Turpat, 349. lpp.

⁶⁴ Blaumanis R. Pazudušais dēls. 146. lpp.

⁶⁵ Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. *Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. 349. lpp.

⁶⁶ Zemes griešanās 19. gadsimta pēdējā ceturksnī figurēja kā empīriskā vērojuma un bibliiskās patiesības saskaņas atspēkojuma figūra. Tās apliecinājums saturēja implicitu antireliģisku impulsu. “Ar šādiem jautājumiem un izskaidrojumiem par zemes griešanos un negriešanos uzmācās allaž patumši ļautiņi godībās tiem, kuri grib izrādīties par gudrākiem, tiem, par kuriem zina vai domā, ka tie zemes griešanās mācībai tic un piekrit, un tad, gribēdami tādas valdzināt, atsaucas uz Biblii, ka Dievs esot zemi dibinājis. Viņiem ir gan neizskaidrojamas dusmas uz visiem jauniem atradumiem, kā telegrāfiem, dzelzceļiem un citiem, bet tie nevar nekā darīt, kaut gan neizprot, kā viņus strādina. Saules un mēness aptumšošanai arī nevar pietikt, jo tās nekad nemisas, kā iepriekš laika grāmatās rakstītas, tāpēc tad ķeras tik vienīgi pie zemes griešanās, jo viņi zin, ka tās tiem tik un tā skaidri neparādīs, kā ir redzamas citas minētās lietas, kuru gan arī negribētu vis atzīt, ja tik spētu.” (Kaudzītes R. un M. *Mērnīcku laiki*. Rīga: Liesma, 1980. 120. lpp.)

⁶⁷ Blaumanis R. Nezálc. Blaumanis R. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: LVI, 1956. 202. lpp.

⁶⁸ Nežēlība var raksturot kā skolotājus, tā “ļautos” klasesbiedrus.

⁶⁹ Brīnumpasaka ir emancipācijas idejai visdraudzīgākais žanrs, kas emancipācijas ideju laicisko (trīs mēģinājumi pasakās, atcerēsimies arī Trešo atmodu).

⁷⁰ Peters K. *Der Kindsmyd als schöne Kunst betrachtet. Eine motivgeschichtliche Untersuchung der Literatur des 18. Jahrhunderts*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001.

⁷¹ Rietumos šī sievietes lomas maiņa bija pāreja no vīra intelektuālas izklaidēšanas uz bērna mātišķo audzināšanu. Schindler S. K. Das Subject als Kind (24. at-sauce).

- ⁵² R. Blaumanis gūst piepildījumu tikai tad, kad pārstrādājis "Pērkoņa negaisa" vielu drāmā "Pazudušais dēls", arī J. Poruks nešaubās, ka "Kauja pie Knipskas" dramatisējama, varbūt vienīgi nav rādāma gluži mazajiem, kuriem tā varētu būt "pārāk bēdīga". Pats mēģinājums skatuviski attēlot dēla nāves notikumu ir saistāms ar senu viduslaiku teātra tradīciju.
- ⁵³ Bārda F. Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms. Bārda F. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1990. 230. lpp. Datēts ar 1909. gadu. Sal. ar Akuratera varoņa brīdinājumu: "Neaiztieciat manus sapņus!"
- ⁵⁴ Turpat, 229. lpp.
- ⁵⁵ Turpat.
- ⁵⁶ Latviešu "viņsaules" iteratīvo, taču kopumā apliecināmo aspektu uzsver tādi latviešu reliģijas pētnieki kā Inese Pommere: Viņsaules apraksti latviešu reliģijas pētniecībā XX gadsimta 20.–30. gados kā reliģiskas analīzes priekšmets. Bakalaura darbs. LU, Teoloģijas fakultāte, 2003.
- ⁵⁷ Sudrabu Edžus. *Kaušcītis. Čaukstis*. Rīga: Jaunatnes rakstu apgādniecība, 1941. 14. lpp.
- ⁵⁸ Reformpedagoģiju pārstāv Johans Bernhards Bazedovs (1724–1790), pie kura ar lūgumu izveidot Jelgavas ģimnāzijas mācību plānu vērsās Kurzemes hercogs Pēteris. (Meyer W. *Die Gruendungsgeschichte der Academia Petrina in Mitau*. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklaerung in Kurland, In.-Diss., Koenigsberg i.Pr., 1921. S. 70.)
- ⁵⁹ Schindler S. K. Das Subject als Kind. S. 22.
- ⁶⁰ Sudrabu Edžus. *Kaušcītis. Čaukstis*. 40. lpp.
- ⁶¹ Blaumanis R. Nežāle. 199. lpp.
- ⁶² Turpat, 202. lpp.
- ⁶³ Turpat, 196. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 200. lpp.
- ⁶⁵ Turpat, 207. lpp.
- ⁶⁶ Sudrabu Edžus. *Kaušcītis. Čaukstis*. 49. lpp.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Turpat, 12.–13. lpp.
- ⁶⁹ Turpat, 13. lpp.
- ⁷⁰ Turpat, 18. lpp. Ar sekojošu padomu: "Mēs nemākam vai nevižojam pētīt bērna dvēseli un darbus sakarā ar viņa tuvāko apkārtni un redzam tikai nedarbus tur, kur meklējamas apstākļu izaicinātas darbības sekas. Novērsiet no viņa nelabvēlīgus apstākļus, ļaujiet tam attīstīties brīvi..." (Turpat, 39. lpp.)
- ⁷¹ Turpat, 39. lpp.
- ⁷² Schindler S. K. Das Subject als Kind. S. 13.
- ⁷³ Sk. arī "Staburaga bērns": "Bet skolotājs? Vai tad viņš nebija arī mammas vietā? Tā taču papus bija teicis. Nē, laikam nebija. Vai tad viņš citādi neizklausinājis būtu tik netaisni sodījis ir vainīgo, ir nevainīgo?" (Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. *Mazā Anduļa pirmās bērības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. 205. lpp.)

- ⁷⁴ Sākotnēji: "Kaukšēītis lēkšanā nepiedalījās, neviens viņu arī nespieda to darīt, jo izrādījās, tam nav ne sportista dāvanas, ne enerģijas iet citiem līdzī. Viņš vēl bija "memmes dēliņš", kā biedri to dēvēja, kas negāja gulēt, nenoskaitījis pātaru par tēvu, māti, brāli, māsu, vecmāti un suni Kaukšči." (Sudrabu Edžus. *Kaukšēītis. Čaukstis*. 8. lpp.) Arī slidināšanā viņš nepiedalās. Viņa fiziskā emancipācija sakrīt ar garīgo emancipāciju: ietrenējies baznīcas zvana zvanišanā, viņš izvada mūžībā aizgājušo Pūča māti un tiek izslēgts no skolotāja – mācītāja kontrolētās skolas.
- ⁷⁵ Uz to norāda militārā alūzija stāsta nosaukumā.
- ⁷⁶ "Kalpa zēna vasarā" Alma saka Jānim: "Jums vajadzētu kaut ko citu darīt." (Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdons V. *Mazā Anduļa pirmās bērņības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. 322. lpp.). Un Jānis atzīst pats: "Es neesmu priekš šīs dzīves, man vajaga darīt ko citu." (Turpat, 325. lpp.) Sudrabu Edžus runā par jaunatnes tieksmi pēc tā, "kas vēl nav bijis, kaut gan viņi vēl nezina, kas ir šis nebijušais". (Sudrabu Edžus. *Izlase*. Rīga: LVI, 1952. 13. lpp.)
- ⁷⁷ Tikai 18. gs. vārds "mācītājs" iegūst nozīmi 'garīdznieks', proti, 17. gs. (Mancelis) garīdznieks vēl ir 'skolotājs, pamācītājs'. "Spreidīkot" nozīmēja mācīt Dieva vārdu. (Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Avots, 1992. 556. lpp.) "Otrā galda galā sēdēja Pietuka Krustiņš starp kādiem vecīšiem, kuri lielija viņa bērū runu un pazemību, ka esot gan spēcīgs runātājs – vajagot krietna mācītāja, kurš varot stāties pretī." (Kaudzites R. un M. *Mērmieku laiki*. 114. lpp.)
- ⁷⁸ Maigums – tās pašas cilmes kā miegs. (Karulis K. *Latviešu valodas etimoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. 558. lpp.)
- ⁷⁹ Poruks J. *Kauja pie Knipskas*. Poruks J. *Mājās un ceļā*. Rīga: Liesma, 1989. 195. lpp.
- ⁸⁰ Vai: "Kad man mute bālēs / Un pēdīgās asaras / Pats Jēzus man nožāvēs, Tad beigsies vaimanas. Mans gars tad Jēzus klēpī izdusēs cienīgi. Un mīcisa zemes klēpī / Ar dusēs mierīgi." (Loskiehl G. H. *Liturgijas jeb: Slawas Dseemas un Lubhschanas, Peesaukschanas un Aizlubhschanas*. Jelgava, 1830. 58.–64. lpp.) Nāves uztvērumu "Kaujas pie Knipskas" izskaņā var salīdzināt ar 1900. gada Poruka dzejas rindām: "Dēls, nebēdz, ja tev nākas mirt, / Mūs nāve var tik šeitān šķirt: / Mēs paradīzē tiksimies, / Kur eņģēli slavas dziesmas dzied." (Poruks J. *Būru māte*. Poruks J. *Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1971. 158. lpp.). Militārās konotācijas gan šajā dzejījumā, gan stāstā (kauja) ļauj izteikt pieļāvumu, ka arī nāves skatījums abos gadījumos ir analogs. Kristietībā kristietis arī ir Dieva kareivis. Vēl raksturīgākas ir mātes kā Jēzus konotācijas: "Ai, māmiņa, cik laba tu, / Tu mani baltu mazgāji, / No acīm skūpstot asaras, / Man svētku drānas uztērpī." (Poruks J. *No baznīcas braucot ziemas svētku vakarā*. Poruks J. *Kopoti raksti*. 1. sēj. 162. lpp.)
- ⁸¹ Turpat, 194. lpp.
- ⁸² Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 15.
- ⁸³ Kaudzites M. *Brāļu draudze Vidzemē*. Ziņas par brāļu draudzes celšanos un izplatīšanos vispārī, bet īpaši par viņas darbu starp Vidzemes latviešiem un par saiešanu ekām ikkatrā draudzē. Rīga, 1877. 132. lpp.
- ⁸⁴ Sudrabu Edžus. *Kaukšēītis. Čaukstis*. 35. lpp.

- ⁸⁵ Uz stāsta apgaismības ievirzi norāda arī gluži vai mūsdienīgi galvenā varoņa spriedumi par suņa Kaukšča domāšanu, tādējādi noliedzot krasu robežšķirtni starp cilvēkiem un dzīvniekiem.
- ⁸⁶ Auniņš jau 1891. gadā nopublicēja pētījumu: Ueber den lettischen Drachen-Mythus (Puhkis). Ein Beitrag zur lettischen Mythologie. *Magazin der Lettischen-Literarischen Gesellschaft*. 19. Band. 1. Stück. Mittau.
- ⁸⁷ Richter D. *Das Fremde Kind*. Zur Entstehung der Kindheitsbilder des bürgerlichen Zeitalters. Frankfurt am Main: Fischer, 1987. S. 26.
- ⁸⁸ "Jau šķīries!... čukstu vēl uz sevi / Pie altāra, kur svētums mirdz; / Ai, bērniņa, es skūpstu tevi, / Tēv pieder mana bērna sirds!" [Izcēlumi mani. – I.L.] (Poruks J. *Kopotī raksti*. 1. sēj. 83. lpp.)
- ⁸⁹ Bentzon T. [M.-T. Blanc]. *Choses et gens d'Amérique*. Paris, 1898. P. 332 f.
- ⁹⁰ Schmidt-Gernig A. Zukunftsmodell Amerika? Das europäische Buergetum und die amerikanische Herausforderung um 1900. *Das Neue Jahrhundert, Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900* (Geschichte und Gesellschaft Sonderheft 18). Ute Frevert (Hrsg.). Göttingen, 2000. S. 105.
- ⁹¹ Sal. ar Poruku: "Un pagātne ar jaunam gadu simtenim ir māte, / Pie radniecības saistīts virzās viss uz priekšu." (Poruks J. Jaunam gadu simtenim. Poruks J. *Kopotī raksti*. 1. sēj. 166. lpp.)
- ⁹² Sk., piemēram, Rainis: "Mēs esam tā paraduši būt aizbildniecībā un tikt vadīti, ka nemaz nevaram iedomāties, ka arī zeme netiktu vadīta. Par spīti tam mēs paši esam vislabākais atspēkojums šādam pieņēmumam. Mūsu ķermenis uztur sevi un aug, vārdu sakot, dzīvo gluži bez mūsu ziņas, nemaz jau nerunājot par vadīšanu. Visaugstākās zinātnes virsotnes vēl tagad nezina par vissvarīgākajām norisēm mūsu ķermenī. Neskatoties uz to, mūsu ķermenis pastāv ļoti labi. Šī hipotēze par vadīšanu Visumā atrodas visciešākajā kopsakarā ar pieņēmumu, ka Visumam ir mērķis. Mērķis nosaka varu un nebrīvību." Izraksts no L. Feierbaha darba "Reliģijas būtība" 13. nodaļas (Rainis J. *Kopotī raksti*. 24. sēj. Rīga: Zinātne, 1986. 142.–143. lpp.)
- ⁹³ *Das Neue Jahrhundert, Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900.* S. 172.
- ⁹⁴ Labi zināmi ir Kronvalda vārdi par latviešu māšu un latviešu tautas gara lomu, ko ikviens bērns esot uzņēmis no mātes krūtīm un lūpām. (Sk.: Kaudzīte M. *Atmiņas no tautiskā laikmeta*. Cēsis – Rīga, 1924. 238. lpp.)
- ⁹⁵ *Das Neue Jahrhundert, Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900.* S. 172.
- ⁹⁶ Barons K. Māņi un māņu ticība. *Pēterburgas Avīzes*. 1862. Nr. 6.
- ⁹⁷ Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. *Mazā Anduļa pirmās bērniņas atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. 326. lpp.
- ⁹⁸ Ābele K. "Peldētāji zēni" Jāņa Valtera glezniecībā. *Latvijas māksla tuvplānos*. Rīga: Neputns, 2003. 66. lpp. Jaņa Rozentāla "Gavilējošie bērni" datējami ar 1901., Jāņa Valtera "Peldētāji zēni" – ar 1900. gadu. Sk. arī: Ābele K. Gavilējošie bērni. Par dažām neoromantisma iezīmēm Jaņa Rozentāla glezniecībā. *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: AGB, 1998. 154.–159. lpp. Pievēršanos jaunības tematikai gadsimtu mijā K. Ābele skaidro ar to, ka "cilvēks šai laikā

- tiek sakāpināti izjūsts kā bioloģiska būtne, kuras dzīvē darbojas dabas ritmu nenovēršamā mija. Šāds skatījums saasina jaunības un vecuma, dzīvības un nāves pārdzīvojuma dramatismu.” (Turpat, 154. lpp.). Pirmajā darbā autore veiksmīgi norāda uz šo ainavu teju vai kultisko uztvērumu agrāku un vēlāku laikabiedru acīs.
- ⁹⁹ Schindler S. K. *Das Subject als Kind*. S. 34.
- ¹⁰⁰ Jaunsudrabiņš J. Bērņibai. Jaunsudrabiņš J. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1981. 133. lpp.
- ¹⁰¹ Turpat.
- ¹⁰² Sal. ar L. Bērziņa raksturojumu par tautas dziesmām, kas nav ar nodomu sadomātas jeb darinātas, bet augušas. Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*. 9., 16. lpp.
- ¹⁰³ Krustiņš tiem padodas un ar to nopelna Ažas apzīmējumu Sātans.
- ¹⁰⁴ Citēts pēc: Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. Mazā *Anduļa pirmās bērņības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. Jāņa Kalniņa pēcvārds: “Atmiņas šaujas kā bezdelīgas ap mani, un augsta, balta saule uzaust” (J. Akuraters). 361. lpp.
- ¹⁰⁵ Poruks J. Dvēseles kumēdiņi. Poruks J. *Mājās un ceļā*. 156.–157. lpp.
- ¹⁰⁶ Turpat.
- ¹⁰⁷ Prestatā tam Rainis “Pusideālistā” ne bez ironijas reflektē par latviešu “bērņiško” paštēlu: “Pēc svārkīem un sirdīm senlatvju vīri. / Tik latviski kā sentēvi, / Tik nevainīgi kā bērņiņi.” Rainis. *Kopotī raksti*. 9. sēj. Rīga: Zinātne, 1980. 59. lpp.
- ¹⁰⁸ Sal. “Man ir, it kā kad paceltos / Gars augstumos, kur debess telts / Ir pulcējuse eņģeļus. /.. / Es saprotu, es sajūtu, / Ka šeit uz zemes spodriba – / Tas augstākais, ko mums var dot, / Un skaidram būt ir godība. /.. / Ai, māmiņa, vai mūžīgi / Es varēšu tāds skaidris būt, / Jeb vai būs liktens nolēmis / Man citādam virs zemes kļūt?” (Poruks J. No baznīcas braucot ziemas svētku vakarā. Poruks J. *Kopotī raksti*. 1. sēj. 162. lpp.)
- ¹⁰⁹ Poruks J. Rīta zvaigzne. Poruks J. *Mājās un ceļā*. 157. lpp.
- ¹¹⁰ Poruks J. Romas atjaunotāji. Poruks J. *Mājās un ceļā*. 196. lpp. Vidzemes brāļu draudzēm visnozīmīgākais teologs piētists no Halles Augusts Hermans Franke atzina, ka tikai izvairīšanās no “laicīgajām” lietām ļauj cilvēkam cerēt, ka tas “savu dvēseli kā laupījumu tām atrauj” un kļūst “gaismas un mūžīgās dzīves bērns”. (Franke A. H. *Buß-Predigten*. 2 Teile. Halle, 1699–1706. Teil II. S. 75)
- ¹¹¹ Poruks J. Kā latviešiem trūkst? *Mājas Viesis*. 1896. 27. marts. Iespējams, ka “jautrība” šeit apsvērtā kā melanholijas, kas gadsimtu mijā jau ir ļoti aktuāla, pārvarēšanas līdzeklis. Sal. Blaumaņa vēstule Ādolfam Grestem 1906. gada 11. novembrī: “Un, kad sirds sāk sāpēt, tad ej mežā un sāc svilpot. Tā es reiz savu hipohondriju ārstēju. Bez smiekliem. Ir ērmti, ka melanholija bēg no jautra trokšņa.” (Blaumanis R. *Kopotī raksti*. 6. sēj. Rīga: LVI, 1959. 77. lpp.)
- ¹¹² “Daļuma pasaulē ir daudz, un tas stāv uz īstenības un patiesības pamata. Debess ir daļa, daļi ir meži un pļavas, un arī dzīve ir daļi! Tikai vajaga prast to visu saukt pareizā bērņū apziņā.” (Poruks J. Par bērņū literatūru. Poruks J. *Kopotī raksti*. 16. sēj. 205. lpp.)

- ¹¹³ “Jēzus dzīvo! priecaities! [...] Kad laiks būs atnācis, / Tād manas miesiņas, / Kur mājot jau ir sācis / Tas Gars tās priecības, Pārvērtītas atrāsies...Kas tic, tas mūžam priecāsies, Āmen, Alelujā!” (Loskiehl G. H. *Liturģijas..* 64. lpp.).
- ¹¹⁴ Valdis. *Staburaga bērni*. Plūdonis V. *Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas*. Akuraters J. *Kalpa zēna vasara*. 324. lpp.
- ¹¹⁵ Paul J. *Saemtliche Werke*. Hrsg. Norbert Miller. 2. Lizenzausgabe, 2000. Bd. 1. S. 126. Lai atceramies arī bērnības kā “ziedu laiku” un jaunības kā “visu spēku ziedu laiku” raksturojumu šī vācu romantiķa darbos. (Paul J. Op. cit. Bd. 5. S. 531, 560, 594.)

Iveta Leitāne

Die religiösen Komponenten des Kindheitskonstruktes und sein intensionaler Gebrauch um die Jahrhundertwende (19.–20. Jh.) in Lettland

Zusammenfassung

Die literarischen Texte sind unter anderem als Quellen der sozialen Geschichte zu behandeln und enthalten wichtiges zu Bewusstseinsgeschichte und Psychohistorie des Volkes. Die lettische Literatur um die Jahrhundertwende lässt sich unter diesem Gesichtspunkt lesen, um so mehr, dass sie zum grossen Teil als Klassik in literaturkritischen Tradition anerkannt ist, und weist folgende Merkmale auf. Die Figur des Kindes wird zu der Identifikationsfigur der Letten zwar schon in der vorigen Periode (die primitiven, bzw. kindlichen Völker, die eine Aufwertung bei Rousseau und Herder & Nachfolger erfuhren und in der Reformpädagogik den Ausdruck fanden), und diese Identifikation, durch unterschiedliche Argumente unterstützt, hält fast bis zu der nächsten Jahrhundertwende bei der Verarbeitung verschiedentlicher Abhängigkeitsgefühle durch. Am Anfang des 20. Jahrhunderts gewinnt jedoch diese Figur neue wesentliche Merkmale. Vor allem erweist sich die Spannung zwischen den pelageanischen und aufklärerischen Elemente einerseits und den pietistischen Elemente, die aus dem Umkreis der Lieflands (Vidzeme's) Brüdergemeine stammen, andererseits als bestimmend, die zuerst die Natur des Kindes (gut/ böse), davon ausgehend aber auch die Richtung seines Entwicklungsweges festlegen. Weiter ist die Spannung der aufklärerischen und romantischen Einstellungen wirkungsreich, die verschiedentlich sowohl die Vervollkommnung (ihre Möglichkeit, Richtung, Handhabung), als auch deren Vermittler und Vollbringer (eigene Kräfte, die Natur, Fähigkeiten wie Wissen und Phantasie) konzipieren. Der Tod des (Knaben-) Kindes ist in der Literatur der uns zu interessierenden Periode christlich gedeutet und umgedeutet worden (christliche Paraphrase) (Rüdolfs Blau-manis "Pazudušais dēls" [Der verlorene Sohn]. "Raudupiete" [Die Frau Raudup's]), kann sich aber als heroenhaft erweisen (der "neue Mensch") und die soziale Kritik "verklären" (oder der Überbietung ungleicher, bzw.

mangelnder sozialen Chancen dienen) (Sudrabu Edžus "Dullais Dauka" [Der dumme Dauka]). Die Rolle der Natur lässt sich als ausserordentlich wichtiger Komponent des Kindheitskonstruktes bestimmen. Ist das 'Leben des Kindes in der Natur' für den aufklärerischen Diskurs eindeutig mit einzigartigen Entwicklungspotential ausgestattet (Sudrabu Edžus; Anna Brigadere "Sprīdītis"), bildet die Natur für die Romantiker den ästhetischen Gegenstand *par excellence*, was in romantischen Fassungen der Pädagogik (Jānis Poruks) den Niederschlag findet. Die Melancholie, die im vorangegangenen Zeitraum den Mythos vom Altertum als goldenen Zeitalter des lettischen Volkes prägt, dessen Spuren man in der Toponymik des Landes zu finden glaubt, die eine Sammlung von *locus amoenus* in Naturobjekten des Landes als kontinuierlichen Zeugen der lettischen Geschichte (Fluss Daugava, Fels Staburags) sieht, wird nun öfters auf die Kindheit selbst angewandt und fokussiert (Valdis "Staburaga bērni" [Kinder Staburags]), demzufolge die Kindheit selbst – auch individualistisch erlebt – Züge der 'verlorenen Zeit' (Jānis Akurāters "Kalpa zēna vasara" [Sommer des Dienstknaben]) trägt. Die Distanzierung der Schulerziehung von der Kirche nährt den aufklärerischen emanzipatorischen Optimismus in der Literatur (Sudrabu Edžus "Kaušcītis"; "Čaukstis"). Die Kirche ist ebenfalls für den romantischen Zweig der lettischen Literatur wenig relevant und der Rolle des Seelenführers nicht gewachsen (J. Poruks "Kauja pie Knipskas" [Der Kampf an Knipska]). Die Jahrhundertwende ist durch den Schwund der Autoritätsfigur auch im gesamteuropäischen Raum gekennzeichnet. Die lettische Literatur verfügt über einige gewichtige Argumente. Die Schule wird durch ihre mangelnde Gerechtigkeit im Umgang mit ungleichen sozialen Chancen und das sich Stellen im Dienste der Kirche gebrandmarkt. Die Lehrerfigur deckt sich wesentlich mit der Pfarrerfigur und ist durch mangelnde Empathie (Strafe *versus* Liebe) und mangelnde Intellektualität (in aufklärerischen Sicht) gekennzeichnet. Nur die 'Mutter', die um Jahrhundertwende einen neuen Gewicht in der Sozialisation des Kindes bekommt und durch die Abwesenheit des Gatten (Lohnarbeit, Gelegenheitsjobs) in Gefühlsdefizit gedrängt wird, erlebt eine sowohl wertenorientierte, als auch emotionale Aufwertung beim erwachsendem Kinde und ist auch selbst auf es fokussiert (Mutter – Kind Dyade). Bei christlich geprägten Autoren führt das zu der Überlagerung der jesuanischen und der mütterlichen Züge (Jānis Poruks), die noch eine verwandte Vorstellung der Brüdergemeine von dem 'Heiligen Geiste' als 'Mutter' mitspielen lässt. Das Scheitern der Mutter bei der Konfrontation mit ihren Aufgaben (Rūdolfs Blaumanis) fängt nun ihre Umgestaltung als Fluchtpunkt der kindlichen Wertenorientierung (bei oft realer Abwesenheit) auf. Mit einem Wort zu sagen, behält 'Kindheit' in der lettischen

Literatur der Jahrhundertwende ihren hohen Stellenwert, indem dieses Konstrukt das sonst widersprüchliche Gebäude von aufklärerischen und christlichen Elementen bündelt, indem diese Bündelung nun über gemeinsame Negationsfigur (Schule, Staat, Kirche) läuft. Die 'Kindheit' bleibt also als ein besonderer Zugangsbereich zur Vollkommenheit zu bestehen, als Entwicklung in aufklärerischer Sicht oder als Befreiung von der der Kindheit anhaftende Erbsünde im Pietismus der Brüdergemeine konzipiert. Selbst als "verlorener Objekt" individualisiert (Jānis Akuraters, Rūdolfs Blaumanis), erweist sie sich Bezugsfigur, die das Lettenbild um Jahrhundertwende vereinheitlicht und erst in der Kritik am Gesamtkomplex des Ideengefüges (Restauration des Altertums, bzw. Lettentums) (Rainis "Pusideālists" [Ein Halbidealist]) kritisch hinterfragt wird.

Ieva Marga Markausa

Bērnības spēļu un rotaļu vērtējums pieaugušo atmiņās

“Tas nekur nav pazudis, tas nekur nevar pazust,
jo tas viss ir veidojis mani, un bērnība
vienmēr būs daļa no manis.”

(Guntis)

Bērnība nav iedomājama bez spēlēm un rotaļām, to nozīme ir ārkārtīgi liela: “Nevienā sava mūža laikmetā bērns nemācās tik daudz kā bērnības rotaļu gados, un, pat kad sākusies skolas dzīves nopietnība, rotaļām jāatstāj viņu tiesības, jo viņās cilvēka iekšējie spēki attīstās daudz brīvāki nekā plānveidīgā skolas mācībā.”¹

Bērnu spēļu un rotaļu izpētei pievērsušies daudzi pētnieki – pārsvarā no bērna attīstības viedokļa (K. Gross, H. Spensers, D. Eļkoņins, E. Eriksons u.c.). Ir savākti tradicionālo, zemnieku kultūrā bāzēto rotaļu apraksti, tiek analizēta atsevišķu tradicionālo kustību rotaļu transformācija līdzī laikam un to īpatnības informācijas laikmetā.²

Socioloģijā ir vairākas koncepcijas par bērnības transformāciju nākotnē – bērnības krīze, bērnības individualizācija, bērnības emancipācija, pārrāvums starp agrīno un vēlīno bērnību, bērnības izzušana, robežu nojaukšana starp bērnību un pieaugušo dzīvi. Bērnības problēma, iespējams, kļūs par globālu problēmu. Līdz ar to mūsdienu sabiedrībā arvien pieaug pieprasījums pēc daudzpusīgām zināšanām par bērnību.³ Tā ietvaros svarīgi ir izziņāt arī bērnu spēles un rotaļas – tās ir bērnības laika piepildījums, audzināšanas, fiziskās un intelektuālās attīstības nosacījums, tās raksturo ģimenes iespējas, attiecības, vērtību sistēmu, tās ir tautas kultūras mantojums, kas pāriet no paaudzes uz paaudzi. Bērnu spēļu un rotaļu teorijā viens no galvenajiem jautājumiem ir par to vēsturisko attīstību. Spēles, it sevišķi lomu spēles, rodas, mainoties bērna vietai sabiedriskā attiecību sistēmā.⁴

2004. gadā sāku apzināt dažādu paaudžu cilvēku bērnības spēles un rotaļas,⁵ balstoties uz pieņēmumu, ka iespējas bērnībā tām pievērsties, dzīvot tajās raksturo bērna vietu sabiedrības un indivīdu vērtību sistēmā, bet spēļu un rotaļu saturs balstās tradicionālajā kultūrā un bērnu pieredzē, kuru veido laiks un vide.

Sākotnēji izvīzīju uzdevumu – vākt 20. gadsimtā spēļu un rotaļu aprakstus (to nosaukumu un noteikumu variantus), salīdzināt tos ar publicētajiem un jau esošo krājumu papildināt ar vēl nezināmiem, kā arī pievērst uzmanību bērnu radošajām izpausmēm mājās saistībā ar ģimenes iespējām un izsekot spēļu un rotaļu un to vērtējuma izmaiņām laika gaitā.

Respondentu izvēles principi aplūkoti jau iepriekš,⁶ uzmanība tika pievērsta spēlēm un rotaļām dažādos laikos, tāpēc fiksēts respondenta dzimums un vecums (dzimšanas gads), kas palīdz identificēt bērnības laiku, kas ir analīzes atskaites punkts. Zēnu un meiteņu spēles lielākoties atšķiras, meitenes biežāk iesaistās zēnu spēlēs nekā zēni – meiteņu spēlēs, ir arī daudz kopīgu iezīmju spēļu un rotaļu izvēlē.⁷ Respondentiem tika piedāvāts aptuvenš apraksta ietvars – norādīt savu bērnības vietu: lauki, liela vai maza pilsēta, viensēta, lauku centrs, daudzdzīvokļu māja, privātmāja; ar ko spēlējās: vienatnē, ar draugiem, ar brāļiem/māsām, ar pieaugušajiem; kādas spēles spēlēja dažādos gadalaikos, kādi bija noteikumi. Lai gan saņemto aprakstu izvērsums bija ļoti atšķirīgs, šāda metode kopumā deva labus rezultātus. Pagaidām ir savāktas 218 respondentu atmiņas par spēlēm un rotaļām bērnībā, un darbs joprojām turpinās.

Iesaistot spēļu un rotaļu aprakstu vākšanā pamatskolas skolēnus, pārliecinājos, ka viņiem vairumā gadījumu ir vieglāk visu izspēlēt, bet ne aprakstīt, un pilnus spēļu un rotaļu aprakstus ar noteikumiem un arī vērtējumu drīzāk var sagaidīt no tiem, kuri no šī vecuma posma jau ir izauguši, – šāda atziņa ir pausta arī citos pētījumos.⁸ Pamatskolēni vēl neprot aprakstīt savas atmiņas un izvērtēt savu pieredzi. Savukārt salīdzinoši vecākiem respondentiem – pēc trīsdesmit gadiem un vecākiem – daudz kas ir jau aizmirsies – gan spēļu saturs, gan noteikumi. Ir, protams, izņēmumi,⁹ tomēr spēļu un rotaļu apzināšanā ir jārēķinās ar dažāda vecuma respondentu atmiņas īpatnībām.

Bērnības daudzkrāsainību veido laiks, ģimene un bērns pats. Tas viss savijas kopā, un tāpēc, rakstot par savas bērnības spēlēm un rotaļām, dažādu paaudžu pieaugušie raksturoja ne tikai tās, bet apcerēja visu savu bērnību, izceļot spilgtākos atmiņā palikušos notikumus un cilvēkus, raksturoja arī ģimenes attiecības, iespējas, paša fantāziju, novērtēja īpatnības.

Analizējot savāktos aprakstus, līdz šim ir aplūkoti jēdzieni “bērnība”, “spēles”, “rotaļas”, arī tas, kā spēles un rotaļas atšķiras dažādos laika posmos, kā tiek pārmantotas, kas saglabājas, mainoties sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, kā tajās izpaužas laikmeta iezīmes.¹⁰

Bērnu spēles un rotaļas var nodarēt pagājušo laiku izpratnei; šis sava dzīvesstāsta daļas vērtējums no pieauguša cilvēka skatpunkta pagaidām palicis bez dziļākas ievēribas, un tāpēc esmu pievērsusies pieaugušo

subjektīvajām atmiņām un vērtējumam par tiem apstākļiem, kas veidojuši viņu bērnību, – par rotaļlietām, par saskarsmi ar vecākiem, vecvecākiem un vienaudžiem, par spēlēm un rotaļām un par nodarbībām, kuras par tādām tika uzskatītas, – arī par dziedāšanu, darbu, fiziskajām aktivitātēm, lasīšanu.

Vērtējumos paustas atziņas par spēļu un rotaļu nozīmību, par to lomu profesionālā ceļa izvēlē, fiziskajā un emocionālajā attīstībā. Atmiņas caurvij atziņa par spēlēm un rotaļām kā ģimenes un dzimtas individuus un paaudzes vienojošu faktoru. Gadījumos, kad respondenti aprakstīja savu vecāku un/vai vecvecāku atmiņas par spēlēm un rotaļām, vēstījumu bieži papildināja komentāri par to, kā sarunas par bērnību tuvākā un tālākā pagātnē izvērsušās par interesantām “ekskursijām” ģimenes/dzimtas vēsturē. Ir uzsvērts, ka ieskats bērnībā, izmantojot atmiņas par spēlēm un rotaļām, bijis ļoti vērtīgs un rosinošs.

Pievērsoties respondentu atmiņām, plaši izmantoti fragmenti no viņu pašu rakstītajiem vēstījumiem. Pie respondentu izteikumiem ir minēts rakstītāja vārds un dzimšanas gads (Inita, 1986) vai arī bērnības laiks (Anita, 80.–90. gadi) – ja attiecīgā fragmenta autors tos bija norādījis. Ir virkne fragmentu bez laika norādes, jo ne visi respondenti atzīmēja savu dzimšanas gadu vai vismaz bērnības laiku, bet ir zināms, ka šo aprakstu autoru bērnība aizritējusi laikā no 60. gadu sākuma līdz 90. gadu vidum.

Gan jaunieši, gan gados vecāki ļaudis, kuri savu bērnības spēļu un rotaļu aprakstos pievērsās to vērtējumam, balstījās uz šibrīža pieredzi, kā arī atceroties, kā jutās bērnībā, bet ne visos gadījumos iespējams šos skatpunktus nodalīt.

Savu bērnību nu jau pieaugušie rakstītāji bieži vērtē saistībā ar bērnības laika iespējām, ar vecāku attieksmi, un pārsvarā bērnība ir bijusi jauka – gan vecāki labi, gan rotaļu biedru daudz, gan saulīte silta. Tas galvenokārt attiecas uz laiku aptuveni pēc 1960. gada. Atceroties bērnības spēles un salīdzinot pašreizējās un tā laika iespējas, vairumā gadījumu neizskan nožēla par to, ka toreiz nebija tā kā tagad: “Manā bērnībā bija laiks, kad ģimenē kā norma bija trīs bērni! Un šī iemesla dēļ sētā bijām diezgan daudz vienaudžu. Mūsu bērnība bija īsta un patiesa, mēs nesteidzāmies kļūt pieauguši. Mēs izbaudījām to, ko sniedz vecāku mīlestība” (Anita, 80.–90. gadi).

“Par bērnību man ir tikai labas atmiņas. Vecāki mūs nekad nepēra un bargi nesodīja, par ko es esmu viņiem pateicīga” (Elīna, 1982). “Neatceros ziemu, jo manas bērnības laiks ir pilns ar jāņogu krūmājiem, bišu dzēlieniem un saules iedegumu... mēs tikām aprūpēti un visu laiku jutāmies kādam vajadzīgi” (Valdis, par pēckara laiku). “Uzskatu, ka savu bērnību

esmu pavadījusi daudz spēlēs un rotaļās, kuras kaut kādā ziņā palīdz tagad komunicēties un sadarboties ar citiem cilvēkiem” (Inita, 1986).

Vecākā paaudze, kuri savu bērnību atceras tikai kā darbu, īpaši nekumst par to, ka bijis maz spēļu, maz rotaļlietu: bija tāds laiks. Bērnība vienkārši bijusi īsa. Viņi nemēdz to salīdzināt ar savu bērnu vai mazbērnu dzīvi, savukārt bērnu un mazbērnu stāstos par vecāku un vecvecāku bērnību izskan doma – mums bija labāk: “Salīdzinājumā ar manas mammas pēckara bērnību mums bija pieejamas daudz interesantākas, skaistākas rotaļlietas, bet salīdzinājumā ar to, kas ir manam bērnam pašlaik, to nebija īpaši daudz un arī tajā sfērā valdīja deficīts” (Ilona, 1974).

Atzinīgi vārdi ir veltīti padomju laika piedāvātajām iespējām. Par padomju laiku tiek uzsvērtā drošība un iespēja spēlēties kopā daudzstāvu māju bērniem: “Mēs bijām liels bars sētas bērnu. Tajā laikā neviens vecāks neuztraucās par mūsu gaitām. Nebija narkomānu un vēl visādas aplamības” (no Evitas mātes stāstītā).

“Vecāku bērnība pavadīta pilsētā. Interesants laiks pavadīts nometnēs un darbā, bijušajiem pionieriem paliek atmiņā uz visu mūžu” (Jānis, par vecāku bērnību 60. gados). “Esmu tipisks padomju laika bērns. Uzskatu, ka mana bērnība ir pagājusi laimīgi un diezgan interesanti. Tanī laikā man tika dots viss, lai varētu augt mierīgi un bez problēmām. Mācījāties skolā, apmeklējām dažādus ārpuskolas pulciņus un sporta sekcijas. Vasaras pavadījām sporta vai pionieru nometnēs” (Eviņa, 1968).

Daudzi pieaugušie ar prieku atceras dziedāšanu, tā bērnībā ir pašsaprotama lieta. Ar dziesmām saistās rotaļas, darbs, ikvakara gulētiešanas rituāls. “Katru darbu darot – vienmēr dziedāju... Māsa mazgāja veļu ar veco mašīnu “Rīga”, es veļu skaloju un ar centrifūgu izgriezu sausu. Lai mums nebūtu garlaicīgi, māsa bija izgudrojusi spēli – viņa svilpoja kādu dziesmu. Man tā bija jāuzmin. Un pēc tam mēs šo dziesmu dziedājām” (Inguna, 1969). “Omes māsa daudz dziedāja. Man patika, kad viņa mani šūpoja šūpolēs un šūpojot dziedāja. Tā es iemācījos daudz dziesmu, kuras tagad dziedu saviem bērniem pirms gulētiešanas” (Vineta, 1974).

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka mājās bērniem dziedājuši arī tēvi: “Šūpuļdziesmas ir ļoti daudz dziedātas, bet, kas ir pats interesantākais, tās dziedāja man tētis, kaut arī viņš nemaz nemāk īsti dziedāt, bet viņš dziedāja sevis izdomātas dziesmas. Kaut kā no visa šī arī tagad pietrūks” (Lita, 1983).

Ar dziedāšanu kā spontānu darbību – dziedu, kad gribu! – ir līdzīgi kā ar spēlēm – bērnu nevar piespiest dziedāt un nevar piespiest spēlēties. Dziedāšana ir emocionāls piedzīvojums un kultūras parādības pārmantošanas komunikācija. Dziedāšana rada laimes sajūtu, īpašu gaisotni ģimenē. Izskan arī savā pieredzē balstīti kategoriski vērtējumi par dziedāšanas

nepieciešamību. “Ģimenes dziedāšana bija svētkos, tas bija kā koncerts. Tagad jau dziedam visi kopā. Tas rada tādu saliedētības un kopības sajūtu. Man patika dziedāt, bet korī iet negribēju neparko! Man nepatika, ja nebija izvēles, bet ar varu lika iet” (Elita, 1982).

“Uzskatu, ka vecākiem ir pienākums bērnam dziedāt dziesmas, vismaz pirms gulētiešanas, jo tas attīsta bērna vēlmi arī pašam sākt dziedāt līdzī un tas ir tāds īpašs emocionāls kontakts. Nevajag ne ideālu balsi, ne izpildījumu, galvenais – ka tā nāk no sirds un ir domāta tieši viņam” (Zaiga, 1982).

Savās bērnības atmiņās pieaugušie uzsver vecāku lomu viņu brīvā laika piepildīšanā, pasaules izzināšanas procesā: “Tolaik katra puikas sapnis bija braukt BMX sacensībās. Kad pieaugušie pamanīja, ka mums riteņbraukšana patiešām interesē, sporta laukuma malā tika izveidota BMX trase, ar ko sākās jauna ēra mūsu dzīvē” (Gatis, 1981). “Vecāki mācīja vērot dabu, augus, putnus, dzīvniekus. Vienu laiku biju ļoti aizrāvusies ar putnu vērošanu. Lai gan vecāki lielāko daļu laika jau tā pavadīja dabā, dažādos lauku darbos, tomēr mūsu ģimenē bija tradīcija vakarā pēc darba iet pastaigāties [...] skaidros ziemas vakaros tēvs man mācīja vērot zvaigznes” (Teiksmā, 1964).

Ne bieži, bet tomēr parādās arī tādi vēstījumi, kuri liek domāt, ka ne viss bērniem patika, un, samērojot vecāku rīcību ar iegūto pieredzi, ir radušies rīcību ietekmējoši secinājumi: “Saviem bērniem ļāju darīt to, ko man neļāva darīt mani vecāki. Saviem bērniem dodu to, pēc kā pati bērnībā ilgojas un kā man pietrūka” (Skaidrīte, 1968). “Tagad ļoti labi apzinos, cik svarīgi bērnu uzslavēt” (Linda, 90. gadi).

Bērniem ir patīcis spēlēties kopā ar vecākiem, ar prieku viņi atceras volejbola spēlēšanu pilsētas nomalē privātmāju rajonā, izbraukumus ar velosipēdiem, ceļojumus uz Lietuvu un Igauniju, galda spēles, to skaitā kāršu spēles. Kopīgas ir bijušas gan spēles, gan darbs, un tas arī palicis atmiņā: “Vecāki aktīvi nodarbojās ar dažādiem sporta veidiem, un mēs, protams, vēlējāmies viņiem līdzināties” (Jānis). “Mani priecēja tas, ka ik dienu no dienas mēs, visa ģimene, kopīgi varējām veikt mājas darbus, gatavoties svētkiem...” (Liene, 80. gadi). Atmiņas par vecāku līdzdalību bērnu spēlēs un rotaļās vēsta par šādas kopā darbošanās vai vismaz ievirzes (ļaujot, pērkot attiecīgas spēles, mācot) ļoti lielo nozīmi. Ieskanas arī kritiska nots par mājās spēlētajām spēlēm: “Es uzskatu, ka ļoti labi ir, ja vecāki mājas apstākļos arī mēģina ar bērniem atrast kopīgu valodu un spēlēt spēles, tas varētu bērnam attīstīt sadarbību ar pieaugušo un uzticēties viņam” (Evita, 1958, par viņas mātes stāstīto). “Atceroties, ka tās visas bija vairāk azartspēles, tad tas man izskaidro manu lielo azartu tagad, kas, domāju, nav labi” (Aivars).

Vērtējot bērnu spēles mūsdienās, vecāki saskata savu lomu viņu interešu veidošanā: “Mani priedē, ka Rūdolfs (dz. 2000) nav zaudējis saikni ar dabu. Viņš smilšu kastē stāda puķes, kokus un mežus. Vasarā laukos viņš spēlējoties izmanto dabas materiālus.. Daļēji paši esam veicinājuši šo bērna interesi par dabu, bet pašlaik iniciatīva ir viņa rokās” (Ilona, 1974).

Mammas bijušas visādas – stingras, vēsas, miļas, aizņemtas, racionālas; neraugoties uz mammas raksturojumu, viņa pārsvarā ir “ikdienas parādība”: “Mamma bija praktiska sieviete un uzskatīja, ka rotaļlietas daudz nav vajadzīgas. Man bija neliela lellīte, kurai mamma bija saadījusi daudz drēbītes, arī mazus zābaciņus. Tāda lellīte un ar tādām drēbītēm bija tikai man” (Skaidrīte, 1968). Pieaugušie ar patiku atceras tos bērnības brīžus, kad ar viņiem kopā bija tēvs: šādi gadījumi aprakstīti pamatīgāk nekā tie, kad ir būts kopā ar mammu: “Mums istabā pie sienas bija Latvijas karte, kur tētis lika man sameklēt dažādas apdzīvotas vietas .. taču visjaukākie brīži bija, kad pūta vējš, jo tad laidām pūķi” (Aina, 1963). “Tētis lika stāvēt kaktā un pārdomāt dzīvi, tas bija efektīgāk, mammas pērieni ātrāk aizmirsās” (Anda).

“Tēvs nodarbojās ar motosportu, un tamdēļ arī manas rotaļlietas saistījās ar visādām mašīnu un motociklu detaļām” (Dzintra, 1953). “Tēvs stāstījis, kā pļavā sauc katru puķi un augu un kam tas noder. Viņa atceras, ka tēvs agri no rīta ienācis viņus modināt ar vārdiem, ka atkal kāda puķe uzziedējusi, un viņi cēlušies un skrējuši uz pļavu skatīties” (Teiksmā, 1964, par savas mammas stāstīto).

Daudz tiek pieminēti vecvecāki, viņiem par padomu, līdzdalību bērna dzīvē veltīts daudz labu, patiesi sirsnīgu vārdu. Vecvecāki ievadījuši savus mazbērnus senāku laiku pasaulē. Saistību ar vecvecākiem atzīmē visu paaudžu ļaudis: “Mani aizkustina manu vecāku rotaļāšanās ar mazdēlu. Tas viņiem sagādā patiesu prieku, un tam vienmēr atrodas laiks. Neatceros, ka viņi tā būtu spēlējušies ar mani bērnībā .. spēles un rotaļas kaut kādā mistiskā veidā apvieno paaudzes. Tā ir” (Ilona, 1974).

“Mana vecmāmiņa ir visu, visu pamats manā dzīvē. Dzīvojot kopā ar vecmāmiņu, esmu iemācījusies, ka no dzīves jāņem tas, ko var paņemt, nevar činkstēt, bet ir jādara, tad arī varēs ko dzīvē sasniegt. Katram ir savs liktenis, kas ir jānodzīvo pašam” (Ēvija, 1980). “Mana bērnība bija ļoti jauka, jo man bija un arī tagad ir vecmāmiņas un vectētiņi” (Liene, 1984).

“Visinteresantākā lieta vecmamma mājas bija lielais, vecais skapis. Tikai retu reizi vecāmamma to atslēdza un mums, meitenēm, rādīja tajā noglabātos dārgumus – vecvecmamma kleitas, vecclaičīgas kurpes, senas apsveikumu kartiņas, vecvecmamma rokdarbus, vecu naudu” (Evita, 1974).

Aprakstos parādās vērojumi par spēļu un rotaļu pārmantojamību, arī mūsdienu bērnu rotaļu vērtējums – kritiski izteikumi par aizraušanos ar datoru (spēles, internets): sabiedrība ir pamanījusi jaunās iezīmes bērnu interesēs: “Atceroties savas bērnības gaitas, kas bija saistītas ar rotaļām un dažādām spēlēm, secinu, ka mūsdienu bērniem daudzas no šīm nodarbībām nav aktuālas, jo tagad vairums brīvo laiku velta, noslēdzoties virtuālā vidē” (Santa, 1986). “Redzot mūsdienu bērnus un audzinot tagad savu meitu, var just lielu atšķirību no manas bērnības. Es arī būtu gribējusi vairāk spēļu un lego, puzzles, kas attīsta domāšanu. Bet neviens jau nezina, kas ir labāk – mūsdienu laika bērni vai tad, kad es augu” (Linda, 1982). “Nekad vairs nebūs tā, kā bija, būs tā, kā tajā laikā ir pieņemts” (Evita, 1958). “Laikiem ejot, tomēr rotaļas saglabājas vienas un tās pašas. Savādāk laikam ir tagadējai paaudzei, jo viņiem vairāk ir pieejamas tehniskas lietas” (Mārtiņš). “Manuprāt, šodien bērnu rotaļas, kaut arī tādās pašas kā manā bērnībā, ir nežēlīgākas, tās gan ir neiecietīgākas un ļaunatminīgākas” (Jana). “Salīdzinot savu bērnu bērnību ar manu bērnību, nožēloju, ka ir izgudroti datori. Mani bērni ļoti maz laika pavada laukā un vienaudžu sabiedrībā” (Simona).

Atmiņās par bērnības spēlēm un rotaļām ir norāde uz to, kā pieaugušo savstarpējās attiecības, vecāku attieksme pret bērna draugiem ietekmēja spēļu un rotaļu vietu un saturu: ir vecāki, kas pieļauj bērnu spēlēšanos viņu mājā, ir tādi, kuri ļauj saviem bērniem spēlēties citu mājās, bet biežāk tomēr bērniem ir bijis jāatrod kāda neitrāla spēļu vieta. Šādas atšķirības ir gan apstākļu noteiktas, gan izriet no vecāku rakstura īpatnībām, vērtību sistēmas. Nozīme ir arī materiālās pārticības līdzībai vai atšķirībām. Pieaugušo pasaules modelis atspoguļojas bērnu spēlēs. Saticība vai ķiviņi reizēm izriet no pieaugušo uzvedības un dažādu kultūru saskarsmes. No atmiņām nav redzams, vai bērnībā respondenti saprata vecāku aizlieguma pamatu, vai to izskaidro no savas šīsdiēnas pieredzes. Draugu un spēļu vietu kontrole tomēr ir pieminēta: “Pie manis draudzenes nāca reti, jo parasti interesantāk bija kaimiņu pagalmā vai Ventmalā. Arī mani vecāki neatbalstīja draudzeņu vešanu mājās, jo viena no viņām bija no ne visai labvēlīgas ģimenes, un ar tādām vecāki parasti negrib redzēt kopā savus bērnus, kur nu vēl savās mājās” (Evita). “Cimos uz mājām pie citiem negājām, mums tā nebija pieņemts” (Anda).

“Ja spēlējamies iekšā (mājās), tad spēļu veids bija atkarīgs no “saimnieka” spēļu rezervēm – tās varēja būt galda spēles, rotaļlietas, zīmēšanas piederumi .. ja vecāki to ļāva, esam būvējuši pirātu kuģus, izmantojot mēbeles un lielu daudzumu segas. Vienu laiku lielā cieņā bija leļļu teātris, sevišķi, ja bijām pie kādas meitenes, kurai mamma bija notamborējusi mazas lellītes. Citā mājā atkal varējām skatīties diapozitīvu multenes”

(Kristīne, 1974). "Ne tikai sētas bērņus saistīja cieša draudzība, bet arī mūsu vecāki bija ģimenes draugi. Daži palikuši tādi vēl šodien" (Jana). "Spēlēšanās vienmēr notika uz ielas, kur visi kaimiņu bērņi vienmēr savācās. Mēs bijām ļoti draudzīgi, nekad īpaši nekašķējāmieš un neplēsāmieš. Jo neviens īpaši ar kaut ko neizcēlās" (Liene, 1984).

Atmiņās parādās, ka bērņibā pārsvarā ir bijusi labvēlīga attieksme pret citu valodu un kultūru, bērņus vieno rotaļas. Saistībā ar dzīvesvietu bērņiem ir bijusi iespēja iepazīt citu tautību vienaudžu uzvedības īpatnības un izpratni par spēļu saturu un samērot ar tām savējās. "Sāka ierasties kaimiņi, lielākoties iebrāucēji no Baltkrievijas, un mums, abām māsām, nācās mācīties ar viņiem saprasties. Bērņi ātri atrod kopīgu valodu .. valoda nebija īsti ne baltkrievu, ne krievu, iemācījās spēlējoties un diezgan ātri, savukārt baltkrievu bērņi mācījās latviski, un vēlāk iebrāucēju bērņi mācījās vietējā latviešu skolā" (Daina, 1957). "Ģimenē runājām lietuviešu valodā, bet mācījāmieš latviešu skolās. Patiesībā mēs ļoti ātri iekļāvāmieš latviešu kultūrvidē" (Ona, 1966). "Svarīgs ir arī brīdis, kad bērņi runājas savā starpā, jo tad mēs attīstām savas komunicēšanās spējas" (Andis). Bērņi daudznacionālā vidē ir saskārušies ar netaisnību, ar atšķirīgo, mācījušies toleranci, un pretrunas spēļu laikā nav traucējušas ikdienas gaitās: "Tā kā Vaiņodē bija izvietotas vairākas Padomju armijas karaspēka daļas, tad arī skolā un mājās iznāca rotaļāties ar dažādu tautību bērņiem. "Kariņu" spēlēšana bija sevišķi populāra krievu tautības bērņu vidū. Vietējie latviešu bērņi gandrīz vienmēr bija "fašisti", tikai pašus izveicīgākos un veiksmīgākos dažreiz uzņēma "savējo" rindās. Parasti pretinieki bijām tikai "ciņu" laikā, bet sadzīvē izturējāmieš iecietīgi" (Ojārs). "Iecienīta bija "kariņu" spēle. Kāds no vecākiem bērņiem sadalīja 2 grupās "krievos" jeb "mūsējos" un "fričos". Jau tolaik man likās, ka sadalījums spēka ziņā bija nevienlīdzīgs, jo "krievi" parasti bija vai nu vecākie, vai stiprākie puikas, bet "friči" – vājākie" (Elita).

Reizēm bērņu dabiskā vēlme spēlēties tikusi norobežota: mājās var, skolā – ne, un bērņiem šāda nostāja ir jāpieņem: "Skolā mēs nespēlējāmieš, jo 1. septembrī bērņiem tika pateikts, ka skolā ir jāmacās, nevis jāspēlējas" (Skaidrīte, 1983).

Daudz ir uzsvērtā lasītprasmes un grāmatu nozīme spēļu satura izvēlē. Grāmatas, tāpat kā dziedāšana, tiek pielīdzinātas spēlēm, un liels nopelns ir bijis ģimenes ievirzei. Dažas bērņības spēles ir izveidojušās par brīvā laika piepildījumu pieaugušo dzīvē.

"Iemācoties lasīt, sāku daudz lasīt grāmatas un pēc tam izdomāju stāstu turpinājumus un izspēlēju tos ar savām rotaļlietām. Tas beidzās ar iesaistīšanos skolas teātra pulciņā" (Valda, 1963). "Vakaros lielu laiku pavadīju, rotaļājoties ar vecākiem. Mūsu ģimenē ļoti iecienīts bija "Loto".

Ar tā palīdzību apguvu ciparu pasauli un iemācījos koncentrēt savu uzmanību” (Guntars). “No plastilīna tika veidots viss tas, ko es biju redzējis vai lasījis .. kad izlasīju “Zelta aunādu”, tad tapa Odisejs un Trojas varoņi. Šīm rotaļām man tika atvēlēta vesela atvilktnē sekcijā, un vecāki katrreiz varēja redzēt, ko esmu izlasījis vai redzējis” (Mārtiņš, 1978). “Taču vislielākā un visnopietnākā aizraušanās, kuru esmu saglabājis līdz šodienai, ir kāršu spēles.. Pateicoties kāršu spēlei, domāju, ka man ir pietiekami attīstīta loģiskā domāšana, reakcijas ātrums un tīri neko – matemātiskā domāšana. Jāsaka, kā ir – kāršu spēle bija tā, kas vienoja visu ģimeni .. atradu brīnišķīgu kompāniju un esmu atjaunojusi tradīciju spēlēt kārtis, mums ir savs bridža klubs, satiekamies sestdienās vai svētdienās un spēlējam” (Inguna, 1969).

Bērības rotaļlietu klāsts ir saistīts ar laikmeta piedāvājumu, vecāku iespējām, viņu uzskatiem par to nepieciešamību, radu attiecībām: “Kaut arī tolaik nedzīvojām turīgi, rotaļlietu mums bija daudz .. domāju, tās varbūt pat neviena nebija pašu pirktas, tās bija uzdāvinātas, jo radu un paziņu mums bija daudz” (Zaiga, 1982). “Kad sāku iet 4. klasē, visas manas rotaļlietas mamma atdeva citiem bērniem” (Skaidrīte, 1968). Rotaļlietu krājumu aprakstos parādās bērības laika vērtējums ar jau pieauguša cilvēka pieredzi. Rotaļlietu pārpilnībā un arī to trūkumā bērni ir likuši lietā fantāziju, radošu pieeju: “Nopērkamās rotaļlietas man bija, bet, kad lielajiem skaitāmajiem kauliņiem piesēja šņorīti, tad braukāšana no vienas istabas uz otru pāri sliekšņiem bija ko vērtā! It sevišķi, ja uz kauliņiem sēdēja mazā māsa. Pat spilvens tika piemeklēts pēc izmēra, lai nespīestu” (Ingrīda, 1956). Ļoti bieži kā pašsaprotama tiek uztverta čiekuru, zīļu, akmentiņu un tamlīdzīgu lietu izmantošana spēlēs, un izskan praksē pārbaudīta doma, ka bērniem daudz mantu nemaz nevajag. Viņi pagali spēj pārvērst par lelli, pudeles – par ganāmpulku...

“Man ļoti patika spēlēties ar cālišiem un pilēniem. Nevaru gan teikt, ka viņi aktīvi piedalījās manās rotaļās” (Inguna, 1969). “Pirmo lelli nopirka, kad skolā dabūju pirmo divnieku, lai saldinātu šo rūgto brīdi” (Aušra, 1977). “Mantu man tikpat kā nebija .. ķēru sienāžus un laidu vaļā, ķēru arī čuskas – zalkšus un glodenes – un laidu tās vaļā .. tāpat darīju ar vardēm. Ļoti patika kāpt kokos, braukt laivā ar onkuli pa ezeru” (Inese, 1967). “Vecāki varēja atļauties nopirkt mums visu nepieciešamo .. un, protams, ne vienmēr pirka visu, ko mēs ar māsu gribējām” (Sanda, 1980). “Padomju laikā rotaļlietas nebija tik plašā izvēlē. Tās bija dārgas un sliktas kvalitātes. Piemēram, rotaļu mašīnām riteņi nokrita pēc neilgas to lietošanas. Varbūt tas arī bija labi, jo mēs iemācījāmies visu salabot” (Andris). Interesanti, kā Ilona (1974) dažādi raksturo rotaļlietu pieejamību mātes, tēva, savā un vīra bērībā, kas visiem aizritējusi padomju laikā, tikai

atšķirīgos posmos, un kā rotaļlietas tiek pārmantotas: “Manai mātei (dz. 1946) pirktu rotaļlietu bijis maz un tās bijušas retums, atlika daudz vietas radošai fantāzijai un rokdarbiem, pašu izdomātām spēlēm. Eglīšu rotājumus bērni arī taisījuši paši, izgriezuši sniegpārslīņas un citus rotājumus no papīra. Vīrs atceras – tā kā padomju laikos gandrīz viss bija deficīts, tad bērni ļoti daudz ko darīja un taisīja paši, kas veicināja gan izdomu, gan fantāziju, gan arī radija gandarījumu par pašu paveikto. Liela aizraušanās bija konstruktori. Ne katram tas bija pa spēkam. Lego konstruktori ar to salīdzinājumā atpūšas. Pie vecmāmiņas ir saglabājušas dažas tēva bērnības rotaļlietas un grāmatas. Tā ir tāda smieklīga lelle – kazaks, viena lupatu lellīte un piecdesmito gadu bērnu grāmatas. Ar īpašu aromātu un auru. Ar tām spēlēja mans dēls (dz. 2000). To vērtība nav naudā izmērāma. Rotaļlietas, kas ceļo no paaudzes uz paaudzi, ir ļoti vērtīgas.” Respondenti ar prieku atceras padomju laika “Konstruktoru” komplektus, arī tos, kurus ražoja rūpnīcā “Straume”.

Bērniem ir bijis svarīgi, ja rotaļlietas tika pietuvinātas reālajai dzīvei: “Vienos Ziemassvētkos mamma un tētis man uzdāvināja koferīti ar ārsta piederumiem. Tas man ļoti patika, un es ar to ilgi spēlējos” (Madara). “.. tas piedeva realitātes sajūt – klausīties ar īstu stetoskopu” (Signe).

Bieži vien pieaugušie bērnus darbā iesaista ar spēlēm, tas ļauj pietuvoties pieaugušo pasaulei un paliek atmiņā: “Daudz kas interesants notika tieši strādājot. Sienu tur presēja ballēs, un tas mums deva iespēju būvēt siena pilis, pat divstāvēģas. Pēc tam nāca labības kulšana. Atceros, ka ne ēduši, ne dzēruši sēdējām uz kombaina un vizinājāmies no agra rīta līdz vēlam vakaram .. tas patiešām bija interesanti. Mana bērnība pagāja rotaļās un spēlēs, jo arī darbs man tika mācīts caur rotaļu” (Gunita, 1983).

“Mans vectētiņš uztaisīja savai meitai (dz. 1934) mazus groziņus un grābeklišus. Vecāki ļāva viņai spēlēties, kā grib. Bērnībā mammai patika strādāt remonta darbu” (Skaidrīte, 1983). “Manas rotaļlietas bija arī īpaši man gatavoti darba rīki – kaplis, grābeklis un tamlīdzīgi” (Valda, 1963).

“Pirms lieliem svētkiem, kad mamma ar tēti “šeptējās” pa virtuvi, mūs arī sauca palīdzēt, un tad jau īsti lielie palīgi mēs nebijām, bet ļoti centāmies” (Lita, 1983).

Darbošanās pieaugušajiem līdzī sekmējusi specifisku interešu attīstību: “Kad man bija kādi 5 vai 6 gadi, lielākie prieki man bija brīvdienas pavadīt ar tēti, kas brauca ar lielo KAMAZ mašīnu. Man patika ar viņu līst zem mašīnas, kad tā bija saplīsusi, un jautājumu, ko uzdot, man nekad neaptrūkās. Tagad es pat apbrīnoju viņa pacietību uz tiem atbildēt. Tā braukāt līdzī es mēdzu līdzī 10 gadu vecumam .. tas ir atstājis uz mani lielu iespaidu, tagad man patīk tehniskas lietas un par mašīnām es zinu samērā daudz, salīdzinot ar citām meitenēm” (Sandija, 90. gadi).

Spēļu aprakstos tiek pieminēts arī šādas vecāku rīcības cēlonis – parasti nav bijis, kas bērnu pieskatītu. Bērņus ņēma līdzī uz fabriku, uz fermu, kur galīgas bezizejas gadījumā mazo ielika kādas miermīlīgas govīs silē. Viņiem ļāva fermā vai siltumnīcā pieskatīt, aprūpēt rāmu zirgu. Nevienā bērības aprakstā nepavīd doma, ka tas bija bīstami, tā bērnam bija istā dzīve, un tāda attieksme ir saglabājusies. Līdzīgi ir ar atmiņām par mežos meklētiem un atrastiem ieročiem, par rikošanos ar spridzekļiem – tās apvīj laimīgi beigušos piedzīvojumu skaistuma aura.

Rotaļājoties bērni apguva dažādas iemaņas – šūšanā, adīšanā, mājas uzkopšanā, remontdarbos: “Vēl nesen atradu lelles ar mūsu adītām un šūtām drēbēm un nobrīnījos, no kurienes mums toreiz bija tādas spējas, jo bijām 8–9 gadus vecas” (Zaiga, 1982).

Bērības aprakstos uzsvērtas kustību spēles un rotaļas un tiek stāstīts, cik daudzveidīgas tās bijušas kā vasarā, tā ziemā, tās sagādājušas daudz prieka un devušas fizisko rūdiņumu. Bērni ir baudījuši lielu brīvību un to tagad atzinīgi novērtē: “Pati iemīļotākā spēle bijusi brīvība un orientēšanās svešā apvidū ar mērķi nenomaldīties. Brīvība bijusi gandrīz neierobežota” (Ilona par sava vīra bērību 70. gados).

“Viens “kariņš” varēja ilgt vairākas dienas un citreiz beidzās bez galīgas uzvaras un kapitulācijas. Bērni bija gudrāki par politiķiem un bezjēdzīgi nekaroja” (Andis).

“Vēl mamma ar lielu prieku atcerējās, cik populāras tajā laikā (ap 1956. g.) Magadanā bija publiskās slidotavas, tās bija izgaismotas, pilnas ar cilvēkiem, un tajās spēlēja orķestri” (Ilona, 1974).

Bērnu brīvība tika kontrolēta, pakļauta noteikumiem: vispirms pieņēmumi, tad spēles. Kā to uztvēra bērībā, atmiņās netiek raksturots, ir tikai faktu konstatācija, bet šāda lietu kārtība no šodienas skatpunkta tiek vērtēta kā pozitīva pieredze: “Tika uzticēti ļoti daudzi mājas darbi. Kad darbi bija padarīti, mums bija brīvais laiks – varējām to izmantot, kā vēlējāmies, ar vienu noteikumu – iepriekš bija jāpasaka, cikos būsīm atpakaļ” (Valda, 1974). “Mūsu ģimene bija labi situēta. Man vecāki ļāva spēlēties, bet tikai tad, kad bija izdarīts viss, ko lika” (Rita, 1980).

Brīvība salīdzinoši lielāka bijusi laukos, bet ne tikai tas ir uzsvērts atmiņās, laukos bijusi daudzveidība, darbs dārzā, siena sagādē, dzīvnieku aprūpē, tur bija vecvecāku gādība, svaigs gaiss: “Es priedājos, ka man bija tā iespēja izdzīvot bērību laukos, nevis pilsētā, jo vasarā katra diena tika pavadīta svaigā gaisā” (Linda, 90. gadi). “Laukos auguši bērniem, manuprāt, ir ļoti nozīmīgas un īpašas attiecības ar mājdzīvniekiem, kas ir gan kā draugi, gan rotaļu biedri, gan ģimenes locekļi un mīļi, par kuriem jāpārdzīvo, ja notiek kas nelāgs” (Ilona, 1974).

Pilsētas bērniem vasaras laukos deva iespēju izbaudīt citas rotaļas un palīdzēja saskatīt vēl citas atšķirības: “Pilsētas rotaļas atšķiras no rotaļām laukos – laukos tās bija vairāk kolektīvas. Ja laukos nevarēja redzēt atšķirības starp to, kas turīgāks, kas nabadzīgāks, tad pilsētā to skaidri varēja izjust” (Elīna). “Tā nu mēs dzīvojām lielā brīvībā un zināmā atrautībā no citiem – tas varbūt veidojis manas galvenās īpašības – diezgan lielu brīvības izpratni un vēlmi laiku pa laikam distancēties no cilvēkiem. Maniem bērniem nav tādas brīvības, kā bija man” (Anda).

Bērni pasauli atklāj katru dienu un ar saviem atklājumiem iepazīstina gan vienaudžus, gan pieaugušos. Kad paši ir iegājuši lielo cilvēku kārtā, izrādās, ka “par daudzām spēlēm mums rodas priekšstats, ka tās ir izdomātas nesen. Patiesībā mūsu spēles ir spēlējuši mūsu vecāki un vecvecāki, tikai spēļu nosaukumi ir mainījušies. Mūsu iecienītākā spēle bija – Tuk, tuk, pats par sevi .. runājot ar savu vecmāmiņu (78 gadi), tad, man par lielu izbrīnu, viņa savā bērnībā ir spēlējusi šo spēli, tikai ar nosaukumu “sitpātar”. Viņa ar manu mammu (42 gadi) un mammas brāli (46 gadi) arī spēlējuši šo spēli, tā sakot, nodevusi to mantojumā” (Liene). “Mūsdienās bērniem ir pieejamākas daudz vairāk mantu un spēles, bet toties agrāk, manuprāt, starp cilvēkiem ir bijis lielāks vienotības spēks” (Sanita, 1984).

Spēles var dot ierosmi profesijas izvēlē, ja vien bērniem ļauj izpaust savu fantāziju un arī mazliet ievirza, spēles apvieno paaudzes: “Man bija savākta vesela kaudze mammas un tēta skolas laiku burtnīcas, kuras nebija vajadzīgas, vectēvs man uztaisīja tāfelīti .. parasti šo spēli man patika spēlēt vienai, sasēdināju lāčus un lelles uz ķeblišiem .. vienmēr sapņoju kļūt par skolotāju .. nemanot mans bērnības sapnis ir piepildījies” (Agnese, 1982). “Laikam ejot, no paaudzes paaudzē ir lietas, kuras netiek aizmirstas, un tās cilvēki nodod viens otram, lai nekad tās nepazustu. Patika tas, ka, ejot rotaļās, tajās ietilpst latviešu tautasdziesmas un skaitāmie pantiņi” (Endija).

Respondenti, kuru bērnības laiks bija no aptuveni 60. gadu sākuma līdz pat gadsimta beigām, savas bērnības nodarbības pārsvarā vērtē kā ļoti vērtīgu laika pavadīšanu, uzsver bērnības skaistumu tieši saistībā ar daudzveidīgajām spēlēm un rotaļām, ar prieku atceras vides pieejamību, brīvību un pienākumus. Savukārt vairāki gados vecāki respondenti – to paaudžu pārstāvji, kuru bērnība aizritēja starpkaru periodā, Otrā pasaules kara laikā un pēckara gados līdz pat 60. gadiem, par savām spēlēm izsakās, ka “tādas blēņas vien bija”, “bija jāstrādā”, bet arī viņi atceras, ka ir spēlējuši daudzas tās pašas spēles, kas ir pazīstamas mūsdienās, un tas viņu bērniem/mazbērniem bija liels atklājums. Skeptiskais spēļu iespēju vērtējums, visticamāk, izriet no apstākļu uzspiestā bērnības rakstura un vecāku nostājas. Toreiz bērnība bijusi salīdzinoši isāka un apstākļi trūcīgi,

un tomēr daudzi kā skaistus brīžus atcerējās galda spēles, savas fantāzijas izpausmes dažādu materiālu izmantošanā, kustību rotaļas, pasaku stāstīšanu, kopīgu lasīšanu un dziedāšanu. Neviens respondents neizteicās, ka spēles un rotaļas nebūtu vajadzīgas.

Atmiņās samērā maz ir pieminētas datorspēles, kas bērnu prātus un laiku ir pārņēmušas salīdzinoši nesen, bet par tām respondenti, kuri arī paši ar tām ir aizrāvušies, izteikušies visai skeptiski.

Apraksti liecina, ka bērības pilnskanību, kas ietver arī iespēju spēlēt un radoši izpausties spēlēs un rotaļās, nosaka vecāki, un ilgtermiņā ieguvēji ir bērni un tie vecāki, kuri atrod laiku kopīgām spēlēm un rotaļām ar saviem bērniem vai neierobežo viņu radošo garu un aktivitātes. Tādējādi tiek uzturēta paaudžu saistība. Svarīga ir vecāku attieksme pret viņu bērnu rotaļu biedriem. Kopā spēlējoties dažāda vecuma bērniem, viņi apgūst saskarsmes iemaņas, tiek saglabātas un pārmantotas daudzas tradicionālās un jaunradītās spēles un rotaļas. Kopīgas spēles un rotaļas ir bērnu kultūras daudzveidības un pilnvērtīgas bērības priekšnoteikums.

Dzīves gaita, kas atspoguļojas dzīvesstāstos, sākas bērībā, un līdz ar to spēles un rotaļas ir aplūkojamas kā organiska dzīvesstāstu daļa un arī tāpēc tām ir pievēršama uzmanība.

Spēles un rotaļas cilvēku pavada visu mūžu, mainās to nozīme, izvēles nosacījumi, veidi. Ikvienam no pieredzes ir zināms, ka spēles un rotaļas palīdz mācīties. Jaunākajā laikā dažādu komunikācijas problēmu apzināšanai, mentālu slimību ārstēšanai izmanto spēļu terapiju. Aplūkotie spēļu un rotaļu, faktiski – bērības apraksti liecina, ka iespēja bērībā izspēlēties no sirds palīdz veidoties līdzsvarotai, radošai personībai. Tās dod dzīvesprieku. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka spēles un rotaļas kā veselības priekšnoteikumu savā dzīvē nepieciešams iekļaut visa mūža laikā.

Bērības spēļu un rotaļu aprakstos ieskanas bažas: “Mūsdienās bērni arvien vairāk sāk aizmirst rotaļas, kas saistītas ar fiziskām aktivitātēm. Tas diemžēl var novest pie tā, ka šādas rotaļas drīz vien varēsīm pieskaitīt tikai pie vēstures” (Baiba). Pesimistisko ieskatu nākotnē nevar skaidrot ar vecākās paaudzes nostalgisko pieeju – “kad mēs augām...”, satraukumu par mūsdienu bērnu nodarbībām biežāk izteikuši jaunieši, kuriem vēl bērnu nav, un gados jauni vecāki.

Šis atziņas mudina respondentus domāt, kā iesaistīt spēles un rotaļas pašreizējā laikā un varbūt paglābt no aizmirstības, tās iekļaujot aktīvā aprītē – ar tām bagātinot organizētās atpūtas pasākumus. Respondenti uzskata, ka rotaļas var veiksmīgi izmantot tūrismā:

“Bērnu dienu spēles ir iespēja atgriezties atpakaļ pagātnē – šajā neviltotā prieka laikā – bērībā. Mani personīgie novērojumi rāda to, ka tieši no dzīves visnogurušākie priecājas atgriezties bērībā un uzspēlēt

savu bērnu dienu spēli, un vēl aizraujošāk ir to izdarīt kopā ar saviem bērniem” (Inga, 1986).

“Patiesībā ikvienā pieaugušajā mīt bērns un ikviens pieaugušais jūtas laimīgs par iespēju atgriezties bērnībā, kaut arī viņi to dažkārt noliedz .. rotaļas, ko esam spēlējuši bērnībā, spēj uzlabot kādas konkrētas tūrisma atrakcijas kvalitāti. Rotaļas .. arī pieaugušo dzīvē spēj ienest krāsainību un daudz prieka” (Dace, 1986).

Atsauces

- ¹ Gaups R. *Bērna psiholoģija*. Rīga, 1925.
- ² Vissel A. The traditional and the recent in modern schoolchildren's games I. Kinetic Games (Running and Jumping Games). *Journal of the Baltic Institute of Folklore*. 1997. Vol. 2. No. 1.
- ³ Щеглова С. Н. Социология детства как эклективный курс. Опыт преподавания. *Социс*. 2003. №. 6.
- ⁴ Эльконин Д. *Психология игры*. Москва, 1978.
- ⁵ Markausa I. M. Noturīgais un mainīgais bērnu spēlēs un rotaļās. *Sabiedrība un kultūra*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2006.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Vissel A. The traditional and the recent in modern schoolchildren's games..
- ⁹ Ancītis V. Mājasdarbs par rotaļām. *Senču kalendārs*. Saldus: Signe, 2006.
- ¹⁰ Markausa I. M. Noturīgais un mainīgais bērnu spēlēs un rotaļās.; Markausa I. M. Laimeta iezīmes bērnu spēlēs. *Letonica*. 2006. Nr. 14. 151.–172. lpp.

Ieva Marga Markausa

Assessment of childhood games and plays in adult's memories

Summary

Continuing my research on children's games and fun activities in the period from the 1920s to the end of the century, I have focused this time on the evaluation of these games and activities provided by the authors of the descriptions.

How colorful is one's childhood is determined by the family, time and the child himself, with all these aspects combining together. Therefore, when writing about the games and activities of their childhood, adults from different generations characterized not only them, but contemplated all of their childhood, touching upon the most significant events and people that they had kept in their memory.

These opinions contain conclusions about the importance of games and activities, about their role in the choice of one's professional path and in their physical and emotional development.

Both younger and older people evaluated their games and activities by comparing them with the possibilities and doings of their parents and grandparents and of today's children, including their own offspring.

Extracts from descriptions at my disposal demonstrate the importance of games and activities and a positive attitude towards them, despite different situations of the families, which create different attitudes towards the past. At the same time there are signs of a rather pessimistic vision of the future that cannot be explained only by the nostalgia: "When we were kids..." Concerns about what children do are more often expressed by young people without children and by young parents.

Games and activities make it easier for children to enter the eternal cycle of interaction among different generations, and parents who can find time for games and activities together with their children emerge as winners.

Elga Melne

Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā

Parasti literārajā valodā pirkstus saucam **īkšķis, rādītāja pirksts, vidējais pirksts, bezvārda pirksts jeb zeltnesis** (nosaukums zeltnesis biežāk lietots, īpaši literatūrā) un **mazais pirkstiņš**.¹ Kā zinām, pirkstiem ir vēl daudz citu nosaukumu, un var droši apgalvot, ka galvenokārt tos lieto bērnu valodā, sarunājoties ar bērniem, īpaši t.s. mazbērnu periodā.

Latviešiem, tāpat kā daudzām citām tautām, ir tradīcija saukt katru pirkstu kādā īpašā vārdā, lai rotaļā bērnam mazbērnu vecumā mācītu gan pirkstiņus skaitīt, gan arī viņu iepazīstinātu ar tuvāko pasauli, izmantojot tēlainību, caurvītu ar humoru. Bērnam, iepazīstot apkārtni, viens no pirmajiem uzmanības objektiem ir savas rociņas, resp., pirksti. Rotaļas ar pirkstiem izmanto arī, lai novērstu bērna uzmanību, ja viņš raud vai kaprizējas, to apliecina piezīmes pie folkloras tekstiem. Piemēram, teksts no Gatartas: “Parasti tā skaita, ja bērns sadedzinājies vai kāda cita nelaime notikusi ar pirkstiem.”

Avots pārskatam par pirkstu nosaukumiem bērnu folklorā ir pirkstu nosaukumu kartotēka, kas Latviešu folkloras krātuvē (LFK) izveidota pagājušā gadsimta 60. gados. Pamatots to veido izraksti no tā saucamā bērnu dziesmu manuskripta. LFK fondu kolekcija Bērnu dziesmas (Bdz 1–3918) tapusi laikā no 1922. līdz 1930. gadam, skolēniem no visas Latvijas atsaucoties uz skolotājas, vēlāk LFK darbinieces Annas Bērzkalnes aicinājumu vākt bērnu dziesmas. Viņa izsūta skolām aptaujas lapas, ar kurām strādājot skolēni skolotāju uzraudzībā raksta atbildes. Sākumā tās sūta A. Bērzkalnei uz Rīgas 2. vidusskolu, vēlāk uz LFK.

Viens no aptaujas uzdevumiem ir pierakstīt **pirkstu nosaukumus**. 1928. gadā A. Bērzkalne, kārtējo – nu jau trešo reizi aicinot skolēnus pēc viņas sagatavotās anketas jautājumiem pierakstīt bērnu folkloru, raksta: “Vecos pirkstu nosaukumus, par ko Tērbatas universitāte devusi tematu maģistra darbam, Krātuve saņēmusi ap 850 variantu. Sagrupējot tos pēc dzirdēšanas vietām, izrādījās, ka tie galvenā kārtā tikai no Valmieras, Cēsu, Madonas un Liepājas apriņķiem, kamēr no citiem reprezentēti tikai daži pagasti.” Pēc šī aicinājuma LFK ienāk sūtījumi no Latgales, papildinās sūtījumi no Zemgales, arī Kurzemes, vairāk vai mazāk no visas Latvijas.

Kartotēkā ir arī nedaudz izrakstu no LFK ekspedīciju materiāliem. Sākot sistematizēt pirkstu nosaukumus, izmantoju šo kartotēku, tomēr nācās vēlreiz pārskatīt bērnu dziesmu manuskriptu, jo izrādījās, ka kartotēkā trūkst daļa no manuskriptā esošā materiāla. Tā kā materiāli nāk no skolām un tos rakstījušas veselās klases, tad no katras vietas ir vairāki pirkstu nosaukumu pieraksti, jo gandrīz katrs skolēns tos ir pierakstījis. Līdz ar to šī kolekcija dod labu ieskatu mūs interesējošajā jomā. Arī citās kolekcijās atradīsim pirkstu nosaukumus, bet reti. Nākotnē vajadzētu apkopot arī tos, lai iegūtu vēl pilnāku informāciju.

Pirkstu nosaukumi, kurus pazīstam galvenokārt kā izmantotus bērnu valodā, radušies, par pamatu ņemot kādas pirksta īpašības, kas likušās raksturīgas, iezīmīgas. Parasti pirkstiņi ir personificēti, bērns tos uztver kā savus draugus, spēļu biedrus. Šai rotaļā, kur viens no komponentiem ir tieši vārds, vecāki arī, kā redzēsim, pauž savu attieksmi, visbiežāk mīlumu, pret bērnu. Plašāk neiztirzājot audzināšanas jautājumus, svarīgi vien pateikt, ka pirkstu rotaļas, saistītas ar to nosaukumiem, ieņem savu vietu tradicionālajā audzināšanas sistēmā, tās ir viens no sistēmas neatņemamiem posmiem.

Mūsaprāt, tas, ka pieraksti nāk no visiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem, ka ir vairāki pieraksti no vienas vietas, ļauj diezgan droši saskatīt tās tendences, kas raksturīgas šim žanram. Sistematizējot iegūto materiālu, atklājās, pēc kādiem principiem pirkstu nosaukumi veidoti. Tāpat izdevās vairāk vai mazāk noskaidrot nosaukumu izplatību, arī nosaukumu popularitāti, ja tā varētu teikt. Redzēsim, ka katram pirkstam ir daudz un dažādu nosaukumu, tomēr, tos sagrupējot, kļūst redzams, kuri vārdveides paņēmieni bijuši produktīvākie, saistošākie, kuri varianti izplatījušies lielākā areālā, kā arī to, kuras parādības ir sekundāras, pat gadījuma rakstura. Par vairāk lietotiem, izplatītākiem variantiem mēs uzskatām tos, kas skaitliski vairāk sastopami mūsu rīcībā esošajā materiālā. Tālāk mēģināsim raksturot katra pirksta nosaukumu izvēles aspektus, izplatību.

Sāksim ar **pirmo pirkstu, ikšķi**. Tam mūsu materiālā fiksēti trīsdesmit nosaukumi.

Utubunga (augšzemnieku izlokšņu apgabalā **vuubunga**). Tēpat jāmin **utubonga** Augstkalne, Aizkalne, Cibla. Lielais **utubunga** Rugāji. *Utu bunga* atrodams pilnīgi visos iesūtījumos, arī tais vietās, kur pierakstīts vēl kāds cits ikšķa nosaukums. Jāatzīmē, ka pārējiem pirkstiem nav nosaukumu, kas būtu pazīstami visās nosaukumu pierakstu vietās. Domājams, ka lielā pirksta nosaukums *utubunga* radies laikos, kad šo pirkstu patiešām izmantoja, iznīcinot (kaujot) utis. To apliecina arī nosaukums *utu (vutu) bende*.

Utukuka Mazsalaca, Arakste, Rūjiņa, Vecate, Valmiera, Vidriži. **Utupuka** Burtņieki, Mazsalaca, Rencēni, Ērgeme, Valmiera. Kā redzams,

abi iepriekš minētie nosaukumi fiksēti šaurā areālā Ziemeļvidzemē. No šīm vietām ir arī nosaukums *utubunga*. Ja no vienas un tās pašas vietas paralēli ir vairāki nosaukumi, parasti kāds no tiem ir prevalējošais. Šinī konkrētajā gadījumā prevalē *utupuka* vai *utukuka*. Valodniece Daina Zemzare skaidro, ka šis nosaukums radies igauņu valodas ietekmē.² Jāpiezīmē, ka daudzās valodās pirkstu nosaukumi ir līdzīgi vai tādi paši kā latviešu valodā. Par to raksta arī Daina Zemzare.

Salīdzinoši reti sastopami šādi pirmā pirksta nosaukumi: **Utu knipsis** Pāvilosta, Ulmale. **Utu kniksis** Alsunga. **Vutu bende** Baltinava. **Utinīks** Aizkalne. **Resnais bunga** Bērzgale, Mērdzene, Ozolaine. **Lielais bunga** Vecpiebalga. **Vara bunga** Rēzekne. **Resnais bundzenieks** Rudbārži. **Leļō runga** Ozolaine. **Strupais** Viļaka. **Resnais ikšķis** Viļaka. **Resnais Ērgeme**, Viļaka. **Resnais stampa** Krustpils. **Bīzais Jezups** Cibla. **Resnais tēvs Priekuļi**. **Viens saimnieks** Viļaka. **Kungs** Rugāji. **Prāta pirksts** Bērzgale. **Inkucis** Vildoga. **Pingers** Aglona. **Slinkais Jēcis** Skaistkalne. **Plotnadzis** Bērzgale. **Meklētājs** Viļaka.

Arī **otrājam pirkstam** kolekcijā atrodam ap trīsdesmit nosaukumu. Otrā pirksta nosaukuma semantika saistās ar to, ka ar šo pirkstu parasti ko nogaršo, pasmalsta no trauka, panašķējas. Mūsu kolekcijā visizplatītākais nosaukums saistās ar poda laizīšanu:

Podalaiža Rīga, Lielstraupe, Skulte, Vildoga, Rūjiena, Mālpils, Jumprava, Skrīverī, Annenieki, Liezēre, Jaunpiebalga, Saka, Valmiera, Aloja, Nītaure, Launkalne, Smiltene, Dzērbene, Trikāta, Vecpiebalga, Abrene, Skaistkalne, Ērgeme, Vecate, Bilska, Burtnieki, Liepa, Mēris, Līgatne, Rencēni, Dreiliņi, Lāde, Skulte, Idus, Puikule, Ogre, Mazsalaca, Jeri, Prauliena, Rugāji, Dricēni, Umurga, Gulbene, Nabe, Ārciems, Prode, Madona, Mālpils, Lizums, Kraukļi, Ozolnieki, Aizupe, Svitene, Mežotne, Sece, Misa, Īslice, Ceraukste, Vidriži, Madliena, Dole, Jaunpils, Iecava, Drusti, Svente, Saikava, Lazdona (68 vietas, te un turpmāk vairāk izplatītajiem nosaukumiem iekavās norādīsim, no cik vietām pierakstīts). **Podaližga** Grostona, Madona, Sarkaņi, Prauliena, Barkava, Saikava, Bebrene, Subate. **Pūda lyžga**, **lyzga** Galēni, Aizkalne, Kārsava, Preiļi, Rudzēti, Maķšēni, Mārciena. **Pūda laiška** Bērzpils.

Šis nosaukums galvenokārt izplatīts Vidzemē, Zemgalē, sporādiski arī Kurzemē un Latgalē. Iespējams, ka izplatības aina pa novadiem būtu citāda, ja būtu pieraksti vēl no citām vietām, bet tas, ka vārds izplatīts, ir acīmredzams.

Otra grupa rādītāja pirksta nosaukumu veidoti, saucot to par krējuma laizītāju. Te nosaukumos labi atspoguļojas izlokšņu īpatnības.

Krējumlaiža, **krējumlaižis** Skaistkalne, Skujene, Pūre, Vāne, Ērberģe, Taurkalne, Ventspils, Zaļenieki, Pastende, Dobele, Rīga, Talsi, Dzirciems,

Mālpils, Subate, Lizums, Līgatne, Bebrene, Sece, Beja, Īslīce, Krustpils, Ropaži, Rundāle, Zemīte, Milzkalne, Strutele, Irlava, Lestene (29 vietas). **Krejumlaišķis** Zentene, Rīga, Piltene, Talsi, Vērgale, Stende, Priekule, Vecpils, Zemīte, Dūre, Ozolaine, Sidgunda, Gulbene, Jēkabpils, Mālupe. **Krējumlaižka** Kacēni, Baltinava, Bērzgale, Balvi, Stāmeriene, Pededze, Beja, Rite. **Kreimalaiža**, **kreimalaizis** Džūkste, Zaļenieki, Vecauce, Skaistkalne, Svēte, Rīga, More, Pampāļi, Milzkalne, Augstkalne, Zvārde, Irlava, Dobeļe, Zemīte, Auce, Jaunpils, Vecmokas, Dzirciems, Aizupe, Kalvene, Pļaviņas, Dobeļe, Kandava, Nītaure, Tilža, Lizums, Aizpute, Mālpils, Gārsene, Valtaiķi, Kazdanga, Ērgeme, Salaca, Jēkabnieki, Krāslava, Sēja (36 vietas). **Kreima lyzga** Rugāji, Bērzgale, Stirniene. **Krējumlīžga** Prauliena, Saikava. **Kreimalaišķis** Vecmokas, Zemīte, Zvārde, Dundaga. **Krējumlīšķis** Durbe, Priekule. **Kreimališķis** Īvande, Kalēti, Vecpils, Klostere, Kazdanga, Durbe, Bārta, Ulmale, Vērgale, Rucava, Turlava, Aizpute, Vāne, Sieksāte. Kā redzams, nosaukums *krējumlīšķis*, *kreimališķis*, pēc mūsu datiem, izplatīts tikai Kurzemē.

Vēl ir rinda retāk lietotu līdzīgas semantikas vārdu: **Kreima kraiška** Mērdzene. **Pīna kraiška** Baltinava, Rēzna. **Kreima külējs** Svēte. **Kreimnica** Īvande. **Kreimnesis** Vāne. **Piena laiža** Madona, Lejasciems, Mēris, Subate, Jaungulbene, Ceraukste, Panemune. **Piena ližga** Sunākste. **Pīna lyzga**, **laize**, **laiža** Rēzekne, Viļaka, Kalupe, Viļāni, Varakļāni, Litene, Galēni, Dviete, Gulbene. **Pīna laišķis**, **laiška** Baltinava, Rēzekne, Malta, Dricēni. **Kreima zaglis** Dricēni, Viļaka. **Pīna zaglis** Ludza, Viļaka, Baltinava, Dricēni, Cibla, Rēzekne, Bērzgale. **Laižuks** Ērgeme. **Meda laiža** Taurkalne.

Interesanti, ka ar neitrālo nosaukumu *rādītāja pirksts* saistās tikai divi nosaukumi: Ceļarādis Vildoga. **Rādītājs** Zvārde, Rīga.

Trešais pirksts – tam kolekcijā atrodam ap piecdesmit pieciem nosaukumiem.

Vidējais pirksts parasti nosaukts personvārdā, kam pievienots apzīmētājs *garais*, *lielais*, jo šis pirksts ir pats garākais: **Garais Indriķis** (pēc K. Siliņa “Latviešu personvārdu vārdnīcas” datiem, Indriķis pirmo reizi fiksēts 1599. gadā Koknesē) Kazdanga, Vērgale, Lazdona, Durbe, Lizums, Rencēni, Ērgeme, Sēļi, Mazsalaca, Rūjiņa, Vecauce, Rīga, Strutele, Irlava, Lestene, Zemīte, Zaļenieki, Vecmokas, Vāne, Zvārde, Mālpils, Milzkalne, Džūkste, Annenieki, Susēja, Gārsene, Asare, Īslīce, Vidriži, Vecate, Arakste, Puikule, Ārciems, Aloja, Rūjiņa, Īvande, Priekule, Kalēti, Vecpils, Valtaiķi, Bērzgale, Valmiera, Jeri, Prauliena, Ogre, Dūre, Zentene, Piltene, Skaistkalne, Talsi, Svēte, Pampāļi, Sēme, Augstkalne, Bērze, Klostere, Dobeļe, Aizupe, Dzirciems, Taurkalne, Kalvene, Bārta, Kandava (63 vietas). **Lielais Indriķis** Durbe. **Garindriķis** Mazsalaca. **Dižais Indriķis** Pastende. **Dižindriķis** Dundaga.

Garais Pēteris (Pēteris kā personvārds Latvijā rakstos minēts 1292. gadā) Nītaure, Taurkalne, Sēja, Rencēni, Rīga, Lizums, Salaca, Jaunburtņieki, Burtņieki, Aloja, Braslava, Barkava, Panemune, Vidriži, Vecate, Mazsalaca, Lielstraupe, Nabe, Gulbene, Valmiera, Puikule, Grostona, Idus, Skulte, Lāde, Gārsene, Susēja, Aizpute, Skujene, Ērberģe, Vildoga, Dzērbene, Liepa, Bīriņi, Ainaži (35 vietas). Nosaukums izplatīts pārsvarā Vidzemē. **Garais Pīters** Cibla, Rēzekne, Dricēni, Bērzgale, Rēzna, Rugāji. **Garpēters** Rencēni, Druviena, Sarkaņi. **Lielais Pēters** Gulbene, Lizums.

Garais Ansis (Ansis pirmo reizi kā personvārds minēts rakstos 1553. gadā Liepupē) Skaistkalne, Aizpute, Subate, Svitene, Taurkalne, Iecava, Balvi, Sarkaņi, Rugāji, Gulbene, Cesvaine, Ozolnieki, Rīga, Dole, More, Irlava, Aizupe, Mežotne, Mīsa, Īslīce, Ceraukste, Jaunpiebalga, Rundāle, Litene, Stāmeriena, Prode, Laši, Jumprava, Vērgale, Nabe, Jaunsvirlauka, Lizums (32 vietas). **Garais Anss** Subate, Rite. **Garais Ancis** Subate, Sunākste, Svente, Laši, Prode, Rudzēti, Gulbene, Rencēni, Madona, Tilža, Jaunpiebalga, Prauliena. **Garais Ancs** Tilža, Viļāni, Prauliena, Valmiera, Bebrene, Cesvaine, Aduliena, Sarkaņi, Dzelzava, Kārsava. **Dižais Ansīts** Vecpils. **Garais Ancīts** Prauliena, Mārciena. **Garais Ansīts** Gulbene, Kazdanga, Kalvene. **Lielais Ansis** Taurkalne, Gārsene, Daugavpils.

Garais Sīmanis (Seimaņš) (Sīmanis kā personvārds rakstos pirmo reizi Mārcienā 1562. gadā) Bārta, More, Mālpils, Tilža, Viļaka, Baltinava, Bērzpils, Nītaure, Ķēči, Beja, Rēzekne, Mālupe, Lizums, Viļāni, Malta, Purmale, Balvi, Pededze, Ozolaine, Bērzgale, Mērdzene, Rucava, Jaunpils, Alūksne, Jaunroze, Ape, Karva, Jaunlaicene, Galgauska (29 vietas).

Folkloriste Vilma Greble, rakstot par pirkstu nosaukumiem folklorā, min, ka Garais Sīmanis ir izplatītākais trešā pirksta nosaukums.³ Pēc mūsu ziņām, kā redzam, aina ir citāda – vārds pazīstams pamatā Latgalē, Malienā.

Lielais Sīmans Kacēni.

Garais Mārtiņš (Mārtiņš kā personvārds no 1601. gada Vidzemē) Sēlpils, Krustpils, Tilža, Sarkaņi, Saikava, Rēzekne, Mārciena, Mālpils, Taurkalne, Rēzna, Lielvārde, Birzgale, Kalupe, Stirniene, Varakļāni, Barkava, Galēni, Preiļi, Krustpils, Ropaži, Istra, Tilža, Madliena, Sidgunda, Jaunpils, Skrīveri, Liezēre, More, Cesvaine (29 vietas).

Garais Miķels Dviete, Koknese, Dunte. **Garais Jēkabs** Rīga, Birzgale. **Garais Andžs**, **Andža** Mālpils, Gulbene, Jaungulbene, Lejasciems. **Garais Tancs** Makašēni. **Garais Stancs** Rugāji. **Goliats** Tirza. **Lielais Jurka** Balvi. **Garais Jurka** Rugāji, Secē. **Garys Jurs** Rēzna, Cibla. **Garais Andrejs** Rīga. **Garais Andrievs** Ranka. **Garais Inga** Dobele. **Garais Matīss** Sarkaņi. **Garais Jānis** Gulbene, Cesvaine, Ērgeme, Valka, Vērgale, Īvande, Taurkalne, Svēte, Skrunda, Bilkska. **Garais Janka** Ērgeme. **Garais Jancis** Kazdanga,

Stirniene, Dricēni, Jēkabpils. **Garais Jōns** Aizkalne. **Garais Jankeļs** Aizkalne. **Garais Biernis** Sece. **Garais Daniels** Īvande.

Garais Jokums (Jokums kā personvārds pirmo reizi minēts 1768. gadā Cesvainē) Kraukļi, Lubāna, Virāne, Cesvaine, Druviene. Pēc pierakstu vietām redzam, ka personvārda lietojums vismaz pirkstu nosaukumos tā arī nav izplatījies tālāk par Cesvaines apkaimi.

Dižjēcis Valgale. **Garais Jēcis** Cesvaine. **Garais Mikus** Taurkalne. **Garais Mārčs** Launkalne.

Garā Mādža Jaunpiebalga (Mādža kā personvārds minēts pirmo reizi 1730. gadā), Launkalne, Vecate, Vāne, Smiltene, Trikāta, Vijciems, Mēris, Skaistkalne, Lizums, Līgatne, Aumeisteri, Vecpiebalga, Mārsnēni, Liepa, Drusti, Veselava, Jaunvāle, Rauna. Nosaukums izplatīts Vidzemē.

Garā Māra, Māre Sieksāte, Viļaka, Dzērbene, Dreiliņi, Nītaure, Līgatne, Nordeķi, Vecpiebalga, Jaunpiebalga, Bērzaune, Vijciems, Koknese, Ķēči, Gatarta, Vestiena, Jumurda, Trikāta, Ogre, Smiltene. Arī Vidzemei raksturīgs nosaukums.

Garā Māža Jaunpils, Saka. **Garā Marija** Vildoga, Vērgale, Alsunga, Saka, Madona, Valmiera, Kauguri, Rīga. **Garā Trīne** Ozolaine, Pļaviņas. **Garā Grieta** Baltinava, Stende.

Garā Ķērsta (Ķērsta kā personvārds pirmo reizi minēts 1730. gadā Kurzemē) Kalēti, Ulmale. Kā redzams, arī pirkstu nosaukumos šis vārds parādās tikai Kurzemē.

Cik var spriest no materiāla, liekas, ka tā ir vispārēja tendence – attiecīgajā novadā pirksta nosaukumā izmantot tos personvārdus, kas tur populārāki, raksturīgāki.

Pavisam nedaudz ir piefiksēti tādi garā pirksta nosaukumi, kuros nav izmantoti personvārdi: **Garā māmīna** Kokmuiža. **Garā mātīte** Rencēni. **Garais mērs** Jaunpiebalga, Turlava, Rīga. **Mēru pirksts** Rencēni. **Garkakls** Kloostere.

Ceturta pirksta (zeltneša) nosaukumi bērnu folklorā saistās ar faktu, ka uz tā valkā gredzenu. Pat ārpus bērnu valodas šo pirkstu bieži sauc par *zeltnesi*. Mūsu rīcībā ir ap piecdesmit šī pirksta nosaukumu:

Zeltnesis Burtņieki, Saka, Džūkste, Rīga, Īvande, Zentene, Piltene, Skaistkalne, Pampāļi, Ērberģe, Augstkalne, Irlava, Taurkalne, Durbe, Zemīte, Ventpils, Vecmokas, Stende, Dobeļe, Skrīveri, Annenieki, Aizupe, Vecpils, Kandava, Kazdanga, Bārta, Kloostere, Jaunsaule, Rēzekne, Lazdona, Mālpils, Birzgale, Vecauce, Ērgeme, Aizpute, Vāne, Milzkalne, Krāslava, Lestene, Zemīte, Zvārde, Dundaga, Varakļāni, Barkava, Vērgale, Ozolnieki, Sece, Vidriži, Svitene, Rencēni, Kalēti, Turlava (52 vietas).

Zelta nesējs Lejasciems, Sarkaņi, Lizums, Subate, Galēni, Tālsi, Rugāji, Milzkalne, Vāne, Zvārde, Rūjiņa, Dzirciems, Dundaga, Bārta,

Krustpils, Svente, Sunākste, Saikava, Tilža, Prauliena, Sece, Aknīste, Viļaka, Mārciena, Varakļāni, Dviete, Saka, Vecmokas, Strutele, Irlava, Beja, Stīrniene, Balvi, Mālupe, Abrene, Viļāni, Litene, Barkava, Preiļi, Baltinava, Varakļāni, Istra, Cibla, Mērdzene (44 vietas).

Zeltiņš Zaļenieki, Vecauce, Svēte, Rīga, Dobele, Tāši, Augstkalne, Rundāle, Skaistkalne, Svitene, Jaunsaule, Iecava, Rēzekne, Jēkabnieki, Zvārde, Īslīce, Krustpils, Zālīte, Mežotne, Rencēni, Ceraukste, Jelgava, Viļaka, Bērze, Brukna (25 vietas). Nosaukums izplatīts galvenokārt Zemgalē.

Zeltītis Dobele, Skaistkalne, Galēni, Svitene, Kazdanga, Vidriži, Mazsalaca, Ērgeme. **Zeltainis** Svēte, More. **Zeltainītis** More, Nītaure, Sēļi, Vāne, Puikule. **Zeltenis** Dobele, Lizums, Rencēni. **Zeltenītis** Mālpils, Grostona, Rencēni, Lizums, Ērgeme, Lielvārde, Rundāle, Sēļi, Gārsene, Skaistkalne, Gulbene, Mazsalaca. **Zeltenīte** Gulbene, Rīga. **Dzaltanīte** Baltinava. **Zelta radziņš** Liezēre. **Zelta gredzentiņš** Vildoga, Vērgale, Kalupe. **Zelta riņķis** Launkalne, Rīga, Smiltene, Vecpiebalga, Skaistkalne, Sērmūkši, Liepa, Mēris, Rencēni, Skujene, Vildoga, Sece, Sēja, Jaunpiebalga, Dzērbene, Gulbene, Burtnieki, Sarkaņi. **Zelta riņķītis** Rīga, Valmiera, Viļāni, Nītaure, Dzērbene, Trikāta, Vijciems, Ērgeme, Ķēči, Tilža, Lizums, Mēris, Jaunpils, Vildoga, Jumprava, Jaunpiebalga, Sarkaņi. **Zelta pirkstiņš, pirksts** Nītaure, Jaunpils, Dreilīņi, Priekule, Pļaviņas, Aknīste, Sece, Rēzna, Tilža, Viļāni, Malta, Rēzekne, Sakstagals, Dricēni, Balvi, Rugāji, Ropāži, Misa, Rīga, Lizums, Gārsene, Svēte. **Zelta kalējs** Subate, Bebrene, Sece, Kacēni, Straupe, Klostere, Kazdanga, Aizpute, Laši, Durbe, Rugāji, Salaca, Īslīce, Rencēni, Zaube. **Zeltkalis** Burtnieki, Skulte, Madona, Rencēni, Mazgramzda. **Zelta mucīņa** Mālpils. **Zelta pirksts** Madona. **Zalta pērsts** Bērzgale. **Zalta kakliņš** Kārsava. **Zelta galva** Viļaka. **Zalta zērnš** Dricēni. **Zalta racējs** Stāmeriena, Pededze, Balvi. **Zelta kalns** Rēzekne, Dricēni, Bērzgale. **Kroniņš** Sieksāte. **Mikainīts** Nītaure, Bērzpils, Cibla, Priekule. **Gredzena nēsātājs** Abrene, Aizkalne. **Gredzennesējs** Saka, Kalēti. **Gredzennesis** Sēme. **Īsais Jānis** Vērgale. **Leikais Ješka** Cibla. **Yudiņa nesējs** Baltinava. **Sikais Ansis** Līgatne. **Sudrabkalis** Ceraukste, Ērgeme, Kalēti, Rencēni. **Sidrabkalis** Mazsalaca. **Sidrabkalējs** Sidgunda. **Sudraba nēsātājs** Kalēti. **Riņķnesis** Nabe. **Engēliša māte** Mālpils. **Kōrkla Jēcs** Bērzpils. **Apsteipotais** Bērzgale, Viļaka. **Sikais Pēters** Taurkalne. **Jostainīts** Rīga.

Kā redzam, lielākajai daļai šī pirksta nosaukumu pamatā ir nozīme, kas saistās ar pirkstu kā gredzena nesēju. No visiem nosaukumiem divdesmit pieci satur vārdu *zelts*. Populārākais ir *zeltnesis*. Liktos, ka varētu būt vairāk nosaukumu ar sudrabu, jo tautasdziesmās blakus zelta gredzeniem bieži min sudraba gredzenus. Laikam zelts kā raksturojošais vārds izplatīts tādēļ, ka ir paraža šai pirkstā kā laulības apliecinājumu uzvilkt zelta gredzenu.

Piektais pirksts ir visbagātākais nosaukumu ziņā. Tam materiālos atrodam ap simt piecdesmit nosaukumu. Samērā daudz ir tādu, kas fiksēti tikai vienu reizi. Tas zināmā mērā liecina, ka, apzīmējot šo pirkstiņu, izmanto ne tikai tradicionālus nosaukumus, bet teicējs ļauj vaļu improvizācijai.

Lielākoties nosaukumi ir deminutīva formā, tā vēlreiz apstiprinot, ka pirkstiņš ir pats mazākais. Samērā bieži nosaukumā kā raksturojošais vārds parādās *mazs*. Liekas, ka pieaugušajiem pirkstiņš saistās ar pašu bērniņu, ar kuru rotaļājas, kas ir tas mazākais un labākais, mīļākais. Šī attieksme ielikta arī pirkstiņa nosaukumā: **Engēlītis** Rīga, Mazsalaca, Rencēni, Valmiera, Vecate, Madona, Sēļi, Prode, Ārciems, Nabe, Gulbene, Lielstraupe, Umurga, Dricēni, Rugāji, Puikule, Grostona, Jeri, Prauliena, Idus, Ogre, Skulte, Lāde, Kacēni, Gārsene, Sidgunda, Rēzekne, Subate, Jaunsaule, Mālpils, Ozolaine, Dūre, Aizpute (33 vietas). Nosaukums izplatīts galvenokārt Vidzemē, arī Latgalē.

Mazais bērniņš Saka, Valmiera, Viļāni, Nītaure, Kārsava, Lejasciems, Launkalne, Smiltene, Dzērbene, Madona, Trikāta, Vecpiebalga, Abrene, Vijciems, Skaistkalne, Ērgeme, Jaunvāle, Sarkaņi, Burtnieki, Subate, Kēči, Lizums, Tilža, Jaunpils, Līgatne, Ulmale, Liepa, Mēris, Dreiliņi, Sece, Beberene, Rencēni, Vērgale (33 vietas). Nosaukums vairāk vai mazāk pazīstams visos kultūrvēsturiskajos novados.

Mazulītis Vidriži, Vecate, Rencēni, Arakste, Ērgeme, Rūjiena. Redzam, ka šis nosaukums nāk no Ziemeļvidzemes.

Mazais draudziņš Liezēre, Jaunpiebalga, Grostona, Vecauce, Dzērbene, Valmiera, Drusti, Launkalne, Jaunburtnieki, Vecpils. Nosaukuma visi pieraksti nāk no Vidzemes, tikai viens pieraksts no Kurzemes.

Laimes bērns Launkalne. **Putna bērniņš** Sēja. **Dieva bērniņš** Rencēni. **Mīlulītis** Puikule. **Mazais knauķis** Vildoga, Mālpils. **Pelnrušķīte** Taurkalne. **Pedelītis** Rudzēti. **Ubadziņš** Sece. **Kalpiņš** Asare. **Ganiņš** Vecpils. **Pastarītis** Lode, Bīriņi, Rencēni. **Bārenītis** Mālpils, Kacēni, Ape.

Mozis Vincīts bōrinīts Nautrēni. **Mazais kundziņš** Pociems. **Mazais Ansītis** Viļaka, Lielstraupe, Zaļenieki, Īvande, Piltene, Skaistkalne, Talsi, Vērgale, Svēte, Ezere, Ērberģe, Augstkalne, Durbe, Ventspils, Rūjiena, Stende, Priekule, Zvārde, Jumprava, Taurkalne, Kazdanga, Dobeļe, Annenieki, Aizupe, Vecpils, Kalvene (26 vietas).

Nereti pirkstiņu sauc personvārdā, kas var būt arī tā bērna vārds, ar kuru spēlējas: **Ansītis (Ansīts)** Talsi, Tāši, Aizpute, Īvande, Zaļenieki, Vecmokas, Vāne, Zvārde, Augstkalne, Taurkalne, Zemīte, Galēni. **Mazais Ancīts** Baltinava, Kacēni, Linde, Skujene, Vecauce, Rugāji, Taurkalne, Jaunpils, Mālpils, Tilža, Krāslava, Asare. **Mazais Ansiņš** Zentene, Pūre, Milzkalne, Vāne, Zvārde, Irlava, Klostere, Zemīte, Vecmokas, Dobeļe, Dzirciems, Pļaviņas, Kandava, Irlava. Šis variants izplatīts galvenokārt Zemgalē,

rāda novadam raksturīgo deminutīva formu. **Mazansiš** Dundaga. **Ansiņš** Zaļenieki, Milzkalne. **Sikais Ancītis** Taurkalne, Vildoga, Mālpils. **Mazais Ancis** Bārta. **Īsais Ancīts** Birzgale, Taurkalne. **Strupais Ansīts** Aizkalne. **Īsais Ansis** Svēte. **Pinkansītis, pinku Ansītis** Rīga, Bērze, Džūkste, Dobeļe. **Sikais Antiņš** Skulte. **Mazais Antiņš** Madona. **Mazais Jānītis** Priekule, Taurkalne, Kalēti, Vecpils, Valtaiķi, Durbe, Mālpils. **Eisais Seimans** Ozolaine. **Jāzepeņš** Gārsene, Mārciena. **Mikuzeits, Mikuceits, Mikacs** Ludza, Cibla, Dricēni, Rēzekne, Bērzgale, Mērdzene, Viļaka. **Īsais Jozefs** Sarkaņi. **Mazais Indriķis** Turlava. **Indriķīts** Rencēni, Taurkalne, Gulbene. **Maģaiš Miķelēns** Rucava. **Miķelītis** Vērgale, Jaungulbene. **Mazā Lizīte** Lazdona. **Zaļā Trīnīte** Madliena.

Trešo nosaukumu grupu nosacīti veido dažādi pamazināmie vārdi, kas nosauc dažādas reālijas, kas teicējam kaut kādā ziņā asociējas ar mazā pirkstiņa formu:

Pintiķis, pintiķītis Gulbene, Īslice, Krustpils, Skaistkalne, Ozolnieki, Ropaži, Panemune, Zālīte, Svitene, Mežotne, Misa, Rencēni, Priekule, Vidriži, Lizums, Jelgava, Dole, Kazdanga. **Mazais pintiķis** Ceraukste, Sece, Rundāle, Mālpils, Kazdanga, Skaistkalne. **Mazais pintiķītis** Mārsnēni. **Pikainīts, pinkainītis** More, Bārta, Nītaure. **Mazais pincīts** Bērzpils, Prauliena, Saikava. **Pincītis** Rugāji, Istra, Tilža. **Knibucīts, knipucīts** Beja, Balvi, Mālupe, Ludza, Viļāni, Malta, Abrene, Varakļāni, Rēzekne, Dricēni, Lītene, Stāmeriena, Aizkalne, Baltinava, Rugāji. **Knipīts, knipsīts** Pededze, Rugāji, Aizkalne, Gulbene. **Knipskis** Lizums. **Bugucīts** Baltinava, Sakstagsals. **Ņipucīts, ņikucīts** Pededze, Mālupe, Beja, Lejasciems. **Knips** Drusti. **Mazais knips** Balvi. **Knikucīts** Rēzekne, Stirniene. **Kiņceits** Varakļāni, Preiļi, Barkava, Galēni. **Mazais kicurīts** Bērzgale, Baltinava. **Knēvelīts** Prauliena, Vērgale, Saikava, Barkava, Sarkaņi. **Pirkstiņa brālītis** Viļaka. **Jānītis nogalītis** Durbe, Saka, Vērgale. **Nogalītis** Saka, Bārta, Dunika. **Pimberīts** Skaistkalne. **Atpīlītis** Kloostere. Par *atpīlīti* izloksnēs sauc pavašarī visvēlāk dzimušo jēru. **Mazais kunkulītis** Rīga. **Kunkulītis** Vidriži. **Ķipariņš** Nabe, Misa, Jaunsvirlauka. **Ķipurīts** Rīga, Prode.

Mazais cimbuliņš Gulbene. **Ilpīts, tilpīts** Rencēni, Rūjiena. **Ikucīts** Lizums, Jaunlaicene. **Mazais ikucs** Karva. **Pikenīts** Pededze. **Pikuziņš** Lītene. **Vārgulīts** Beja. **Štātes pirkstiņš** Taurkalne. **Punduriņš** Taurkalne, Subate. **Pimpulīts** Skaistkalne. **Incīts** Baltinava, Lubāna, Prauliena, Cesvaine, Virāne, Lizums, Līgatne, Ainaži. **Cinceits** Varakļāni. **Čikutiņš** Mārciena. **Spindelīts** Krustpils, Tilža, Subate, Skaistkalne. **Pupu kukļš** Dviete, Aizkalne, Subate. **Pupu kūlīts** Inčukalns. **Rupucīts** Dricēni, Lejasciems. **Puksis** Cesvaine. **Kņekss** Bērzgale. **Ceberīts** Viļāni. **Mazais gaudiņš** Ulme. **Pazeltīte** Gulbene. **Pīpjānītis** Vērgale. **Zalta zērnīts** Tilža, Rēzna.

Čičīts Sieksāte. Skreibetiņš Aknīste. Pinderiņš Skaistkalne. Pikusīts Jaunroze. Pirtniecīņš Rīga. Minkulīts Mālpils.

Tas, ka mazajam pirkstiņam visvairāk nosaukumu, zināmā mērā liecina, ka šim pirkstiņam pievērsta īpaša uzmanība.

Jāpiezīmē, ka ir daži pieraksti, kur pirkstiņu nosaukumi ievīti pantā, kura saturs vēsta par dažādām darbībām, ko veic pirksti. Domājams, ka pieaugušie izmantojuši šos pantus, lai bērna rociņu iesaistītu darbībā, lai gan pierakstos diemžēl darbības nav aprakstītas. Piemēram pants no Svitenes:

Utubunga gāja dārzā,
Podulaiža kāpa kokā,
Garais Ansis to ķirsīti purināja,
Zeltiņš kurvīti padeva,
Un tas mazais Pintiķītis teica:
Na, na, pateikšu mammai!

No pārskata par pirkstu nosaukumiem bērnu folklorā varam secināt, ka rociņām bērnu rotaļās pievērsta relatīvi liela nozīme, par ko liecina nosaukumu bagātība, to variabilitāte. Izmantotā informācija ir ierobežota laikā, jo pamatā izmantota viena kolekcija no pagājušā gadsimta 20.–30. gadiem. Pozitīvais ir tas, ka šai kolekcijā ir vairāk vai mazāk materiāls no visas Latvijas, līdz ar to var domāt, ka pašlaik konstatētās tendences vārdu izplatībā ir pamats, kurā rastos tikai kādas nianšes, ja materiālu papildinātu ar pārējo LFK pieejamo, kā arī šodien lauka pētījumos iespējami fiksējamo materiālu.

Atsauces

- ¹ Zemzare D. Pirkstu nosaukumi latviešu valodā. *Baltistica*. Vilnius: Mintis, 1972. VIII (1). 63. lpp.
- ² Turpat, 64. lpp.
- ³ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. *Folkloras institūta raksti I*. Rīga, 1950. 119. lpp.

Elga Melne

Finger names in children's folklore

Summary

The article uses materials of a collection (Bdz 1-3198) of the Latvian Folklore Archive (LFK), which includes materials of children's folklore sent in from all over Latvia. The fact that the materials come from culturally and historically diverse regions allows drawing conclusions on the spread of the respective finger names.

In children's folklore, finger names have a special place. Just like many other nations, Latvians have a tradition to call each finger by its particular name, both to teach small children to count their fingers and introduce them to the closest world by using imaginative humor. In getting familiar with the closest surroundings a child first of all turns attention to his or her hands and fingers. Playing with fingers is also used to divert the attention of a crying or naughty child. There are lots of names for each finger, but when they are grouped it becomes clear, which methods of word-building have been the most productive and attractive, which words have spread to the largest areas, and which coinages have been of secondary importance or even coincidental.

The name for the thumb 'utubunga' can be found in materials sent in from across Latvia, while other finger names are found in certain areas, which sometimes can be quite small. The collection shows that the fifth finger (baby-finger) has the highest number of names. The semantics of finger names is associated either with the appearance of the finger, its size or functions.

There are plans to supplement the existing material with notes from other LKF collections, as well as information obtained in field studies.

Gatis Ozoliņš

Dievturu krustabu rituāls¹

Latviešu tautasdziesmās krustabu rituāls ir laikā izvērsts notikums, ko veido vairākas sociāli un reliģiski nozīmīgas epizodes. Krustabas sākas ar kūmu izvēli un aicināšanu. Var fiksēt vairākus kritērijus, pēc kuriem izvēlas kūmas. Uzmanība tiek pievērsta krustvecāku bagātībai vai nabadzībai (LTdz² 23 333; 23 342), raksturam (LTdz 23 338; 23 339) vai pat tādām metaforiskām spējām kā uguns nešanai sauļā (LTdz 23 335). Tomēr nozīmīgākais izvēles kritērijs visticamāk ir bijusi radniecība. Parasti kūmās aicina krustāmā bērna (pādes) vecāku brāļus un māsas. Tā ir būtiska izvēle, jo tādējādi tiek stiprinātas radnieciskās saites vienas paaudzes brāļu un māsu vidū (LTdz 23 340; 23 344; 23 359; 23 360; 23 370; 23 404). Savukārt kūmās aicinātie izjūt ļoti lielu atbildību, uzskatot to par godpilnu pienākumu, dažkārt uzsverot savas labās īpašības vai spējas. Vēlākās rituāla epizodēs tiek negatīvi raksturotas tās kūmas, kas nevēlas vai nespēj rīkoties atbilstīgi noteikumiem (LTdz 23 616–23 628), jo rituāls ir pozitīvs (sociāli nozīmīgs) tikai tad, ja to pareizi veic. It kā no retrospektīvām pozīcijām izteikta arī krustāmo bērnu pateicība vecākiem par pareizu kūmu izvēli, sevišķi akcentējot, ka kūmās ņemta jauna krustmāte (LTdz 23 369), kas ne tikai nes pie krusta, bet arī izvada tautās, tādējādi iedibinot divu nozīmīgu pārejas rituālu pēctecību. Gatavojoties krustabām, kūmas veic virkni maģisku darbību, kuru mērķis ir veicināt pādes labvēlīgu mūža gājumu, saticīgu raksturu, darbīgumu, raitu valodu un bagātību. Piemēram, kūmas krustabu rītā muti mazgā rakstītā bļodā, tā iezīmējot saikni ar nākamo nozīmīgo rituālu – kāzām, novēlot “Pādei braukti / Rakstītās kamanās!” (LTdz 23 378). Kūmas pirms krustabām lasa “Lielu rakstu grāmatiņu, / Lai aug mans krustdēliņš / Lielu rakstu rakstītājs” (LTdz 23 380) vai stāda rozi, “Lai mana pādīte / Visu darbu darītāja” (LTdz 23 390).

Nākamās krustabu rituāla epizodes saistītas ar pādes ģērbšanu un vešanu krustīt, ar kūmu mielastu, pādes dīdīšanu. Arī šajās tautasdziesmās tiek īstenotas vairākas maģiska rakstura darbības, kurām nākotnē pozitīvi jāietekmē pādes liktenis, raksturs, augums. Piemēram, jāattin pādes kājas, lai tā ātri sāktu staigāt (LTdz 23 457), krustot pāde augstu jātur, lai aug liela (LTdz 23 458). Kūmu pārbraukšana no krustabām iezīmē nozīmīgu

notikumam bērnam mūžā, ko simboliski apliecina vārda došana. Līdz krustabām bērns ir bez vārda, bet no baznīcas (tautasdziesmās!) atgriežas ar vārdu, parasti krusttēva vai krustmātes (LTdz 23 463; 23 464; 23 466; 23 470–23 475). Vairākās tautasdziesmās apgalvots, ka bērna vārds tiks teikts tikai istabā, pie šūpuļa. Vārds bērnu iesaista noteiktā radniecības terminoloģijā un dzimtā, pastiprina tuvu radnieku atbildību par jaundzimušo. Krustabu rituāla laikā bērns tiek atzīts, iekļauts noteiktā sociālā grupā. Tā kā sociālā grupa kļūst bagātāka ar vēl vienu jaunu un vēlāk nozīmīgu saimniecisku spēku, tas ir visai grupai ārkārtīgi svarīgs notikums. Jauns loceklis apliecina sociālās grupas dzīvotspēju un tālāku attīstību. Bērns būs tas, kas vēlāk rūpēsies par tradīciju uzturēšanu, pieminēs mirušos senčus un dievības. Tāpēc jau pirmā, šķietami tikai individuāli nozīmīga rituāla laikā bērns tiek socializēts – sasaistīts ar noteiktu sabiedrību, tās dievību pasauli, tikumības principiem un pasaules izpratni.

Kūmu mielasta aprakstā dominē sadzīviski un praktiski apsvērumi. Piemēram, mielasta dalībniekiem jāsež cieši kopā, lai bērnam neaugtu reti zobi (LTdz 23 574–23 576). Dainās minēts, ka mielasta laikā obligāti jāpiemin Laima un Māra, pateicoties par dāvanu – jaundzimušo bērnu (LTdz 23 551–23 560). Kūmu mielasta ietvaros nozīmīgākā epizode saistīta ar pādes didīšanu. Krustabu rituālu noslēdz šūpuļa kāršana, kad tiek apdziedāts šūpulis, bērns, krustvecāki, tiek aicināts ziedot bērnam naudu, drēbes un citas dāvanas. Savukārt krustmāte šūpuli izpušķo. Rituāla noslēdzošajā daļā, kad pāde jau iedancināta dzimtā, šūpulis pakārts un izrotāts un pāde tajā iecelta, ir dāvanu mešana, ko pavada krustāmā bērna mūža gājuma, vecāku, krustvecāku un citu tuvu radnieku pienākumu un rūpju apcerēšana (LTdz 23 957–24 433).

Kā tautasdziesmās fiksējama tradīcija atbalsojas mūsdienu latviešu dievturu tradīcijā? Kāda ir mūsdienu latviešu dievturu krustabu rituāla izpratne, struktūra, funkcijas? Vai dievturu krustabu tradīcija atbilst krustabu attēlojumam latviešu tautasdziesmās? Atbildes uz šiem un citiem jautājumiem cerēju iegūt lauka pētījumā, tomēr – kā veikt lauka pētījumu Latvijā? Es cerēju uz cilvēku atsaucību, viņu vēlmi sadarboties, “sniegt godīgas un pilnīgas atbildes uz jautājumiem un labprātīgi piekrist visām pētījuma iecerē paredzētajām pārbaudēm un eksperimentiem”.³ Man veicās – latviešu dievturi darbojas publiski, atklāti un godīgi, viņu reliģiskā pieredze un latviešu kultūras interpretācija ir rūpīgas izpētes vērtā, viņi mani uzņēma laipni, bija ieinteresēti un labprāt atbildēja uz jautājumiem.

Krustabas arī dievturībā ir viens no trim svarīgākajiem ģimenes godiem, tāpēc lauka pētījumā izdevās iegūt daudzveidīgu materiālu, kas ataino rituāla uztveri no atšķirīgiem skatpunktiem: rituāla vadītājs/priesteris, rituāla vadītāja palīgi/folkloras kopas, rituāla dalībnieki/vecāki, krustāmās

bērns/pāde. Savāktā materiāla analīze ļāva izveidot sākotnēju teorētisku priekšstatu par dievturu krustabu rituālu. Jāatzīmē, ka dievturu krustabu rituāls salīdzināts galvenokārt ar latviešu tautasdziesmām, jo, manuprāt, arī dievturu rituālās tradīcijas izveidē noteicošais līdz šim ir bijis daīnu materiāls.

Kas krusta? Kas liek vai atļauj cilvēkam mūsdienu Latvijā uzņemties reliģisko praksi un saskatīt/apjaust sevī pietiekamu reliģisko spēku, lai vadītu rituālu? Oficiālā līmenī neeksistē institūcija, kas kādam atļauj vai aizliedz veikt latviskās dievestības rituālu. Tātad šī atļauja, ja tā var izteikties, ir paša izsniegta. Daļa rituāla veicēju to dara saistībā ar amata pienākumiem – viņi ir dievturu sadraudzes vai draudžu vadītāji, un rituālu veikšana ir oficiāli reģistrētās dievturu organizācijas tiesības un pienākums. Intervijās fiksēts, ka tad, kad cilvēks vairs neieņem oficiālu amatu, viņš arī neveic šo vai kādu citu rituālu. Dažkārt šiem cilvēkiem ļabi nevedas dziedāšana un citas sabiedrībā populāra tēla iegūšanas darbības, tomēr amata pienākumu dēļ viņi ir spiesti to darīt un vismaz visu lasīt no papīra. Augstāk gan tiek vērtēta radoša pieeja, nevis statiska, “no papīra lasīta” rituāla veikšanas kārtība. Daudzi vadās no pieredzes un situācijas un rituāla veikšanai nekad nav īpaši gatavojušies.

Starp rituālu vadītājiem ir arī tādi cilvēki, kas kādreiz bijuši dievturu rindās, bet dažādu iemeslu dēļ atšķīrušies un praktizē dievestību individuāli. Parasti viņi to neafišē, un tas, ka viņi to dara, ir šo cilvēku personības un rakstura iezīme. Daži atzīmē, ka iesākums bijis nejaušs – viņi tikuši uzaicināti veikt rituālu. Apkārtējie cilvēki zinājuši vai domājuši, ka viņi to var un prot, ka viņi ir aktīvi, atraktīvi, pārzina seno mantojumu, latviskās tradīcijas. Intervijās atzīmēts, ka krustabu rituālu veic arī folkloras kopas, tomēr šajā gadījumā tas drīzāk ir latvisko tradīciju demonstrējums. Vārdu sakot, tas, kurš spēj vadīt pasākumus, ir cienījams un atraktīvs, zina latviskās tradīcijas, – drīkst krustīt! Par hipotētisko rituāla norises gaitu senāk intervijās izteikts viedoklis, ka to vadījis dzimtas cienījamākais vīrs, kas nebija tam speciāli gatavots, bet prata dziedāt, ievadīt latviskajās tradīcijās. Kopumā šķiet, ka sevišķi daudz šādu rituālu mūsdienu Latvijā nav noticis. Aktīvākie dievturi veikuši ap desmit vai nedaudz vairāk krustabu, tomēr šādu cilvēku Latvijā nav daudz. Precīzus datus iegūt ir sarežģīti, jo šis process netiek fiksēts un oficiāli reģistrēts.

Ko krusta? Pamatā krustabas attiecina uz jaundzimušo, vienā intervijā norādīts latviešu etnogrāfijā fiksētais laiks – ka krusta devītajā dienā, tomēr šis teorētiski pareizais laiks, visticamāk, ir ievērots reti un kopumā nekādu vecuma ierobežojumu nav. Viens un tas pats cilvēks ir krustījies gan bērnu līdz gada vecumam, gan divdesmit vienu gadu vecu jaunkundzi. Parasti to pamato, ka tāda ir dzīve, mūsdienu situācija. Šobrīd svarīgāka ir nevis

formāla rituāla veikšana, bet gan nobriešana, sagatavošanās tam. Ja šo rituālu veic mazam bērnam, tad tā ir vecāku gatavība un izvēle, ja krustās pusaudža, jaunieša vecumā, tad tā ir pašas personas motivēta un apzināta izvēle. Intervijās arī norādīts, ka pēc būtības dievturu krustabas ir jāveic bērnam, tātad akcentēta vecāku un krustvecāku funkcija, kuru pienākums ir ievest savā ticībā. Ja tas nav noticis un jaunais cilvēks pats nonācis līdz dievturībai neatkarīgi no vecākiem un ģimenes tradīcijas, tad krustabas nenotiek, bet cilvēks tiek uzņemts dievturu vidū jostošanas rituāla laikā.⁴ Lai kā arī būtu, biežāk tajos gadījumos, kad krustās pieaudzis cilvēks, tas tomēr ir saistīts ar tuviniekiem. Piemēram, vienā intervijā fiksēts, ka pirmie divi bērni krustīti kopā ar trešo jaunāko, kad vecāki bija uzsākuši aktīvu darbību dievturu draudzē.⁵ Konstatēts, ka krustabu rituāls vienlaikus var tikt veikts vairākiem bērniem. Šajā gadījumā mainās pādes daudzinašanas veids (to nav iespējams nodot no rokas rokās). Taču visticamāk, ka, reizē krustījot vairākus bērnus, viens no krustāmiem ir jaundzimušais un ap viņu fokusējas rituālās darbības.

Ko aicina krustabās? Pirmkārt, uz krustabām aicina "lasītus ļautiņus", tas ir no latviešu tautasdziesmām nācis motīvs, kas atkārtojas visās intervijās un tātad izceļas ar stabilitāti kopējo priekšstatu sistēmā. Ar "lasītiem ļautiņiem" tiek saprasta darbība jeb analītisks process, kad vecāki atlasa tos cilvēkus, kuru īpašības viņi vēlētos redzēt saviem bērniem, gadījuma ļautiņu krustabās nav. Intervijās raksturotas arī mūsdienu aicināšanas procesa īpatnības: "Pamēģini neuzaicināt kādu niķīgu radagabalu vai pļāpīgu tanti, onkuli tikai tāpēc, ka tu negribi, lai tāda būtu pāde. Kādreiz cilvēki bija noteiktāki, neatkarīgāki."⁶

Ar krustabās aicināšanu saistās vēl viens tikpat stabils un no krustabu ieražām un dziesmām nācis priekšstats – zēnam divi krusttēvi un viena krustmāte, meitenei divas krustmātes un viens krusttēvs. Tomēr šis priekšstats netiek uzskatīts par obligātu, un ierasts variants ir pāris – viena krustmāte un viens krusttēvs. Kāds teicējs pat atcerējās, ka krustījies pādi, bet ceremonijā piedalījies tikai viens no krustvecākiem, otrs kaut kādu iemeslu dēļ nav varējis būt klāt. Krustabas var notikt šaurā lokā ar vecākiem un kūmām, tomēr parasti tiek aicināti arī citi radi vai draugi. Mūsdienās krustabas notiek vienā dienā un izpaliek viens nozīmīgs folklorā fiksējams otrās dienas pasākums – liksts ciršana un šūpuļa kāršana, kam gan ir visai racionāls un tagadējiem dzīves apstākļiem atbilstošs izskaidrojums. Dievturī bieži uzsver, ka nav nepieciešams verdziski sekot tradīcijai, ja tā vairs nav realizējama un neatbilst mūsdienu realitātei.

Parasti vecāki sevišķi neuzsver krustabu veicēja priesteru personību, lai arī tam ir nozīme. Kādā intervijā uzsvērts, ka teicējas krustvecāki bijuši Ernests Brastiņš un Anna Salaka, kas, no mūsdienu pozīcijām raugoties, ir

ārkārtīgi ekskluzīvi un iegūst vārdos sarežģīti formulējamu nozīmi, bet ar pietiekami lielu emocionālo piesātinātību, kas motivē uz aktīvu darbību dievturu draudzē.⁷ Minēšu vēl vienu piemēru, kas netieši norāda uz mūsdienu dievturības “lielo personību” savstarpējās komunikācijas problēmām. Ļoti spēcīgām personībām ar neapšaubāmi mūsdienīgas dievestības garu bērns nav krustīts, jo līdz šim nav sastapts cilvēks, kas būtu pietiekami cienīgs un autoritāte vecākiem, kas viņu acīs būtu latviskais priesteris. Pagaidām bērns iekļaujas dievestībā caur vecākiem, viņš ir pieslēgts šim (dievturības) ergonam, kanālam. Tas tomēr netieši norāda uz dievturu krustabām kā tradīciju, kas ir svarīga funkcionāli, ne formāli.

Kur krusta un kā krusta? Krusta mājās vai ārpus telpām – pagalmā, zem ozola, dzimtas svētvietā. Teicēji uzsver, ka nozīmīga ir tradīcija iekurt ugunskuru vai vismaz aizdedzināt sveces, kuras pēc nerakstītas tradīcijas glabā līdz bedību rituālam. No praktiskiem piederumiem nepieciešams tīrs avota ūdens, kas arī ir rituāla galvenā sakrālā substance, kāds zariņš vai ziediņš, Māras krusts (krustakrusts, to identificē ar tautasdziesmās minēto zelta krustu), lai arī pēdējais nav obligāts. Ja krustabās piedalās lielāks pulks ļaužu, tad tās sākas ar “ātro” rituāla mielastu. Vikšējs saka ievadvārdus, visi cieši sastājas kopā, lai būtu vienība un tuvība, jaunas meitas katram iedod kādu pīrādziņu vai plātsmaizes gabalu. Visu noēd klusējot, bez liekas vilcināšanās, lai pāde nebūtu pļāpīga, bet izdarīga. Rituālais aplis ap pādi ir obligāts krustabu nosacījums, kas var vairākkārt atkārtoties rituāla gaitā. Atšķirības vērojamas pašā krustīšanas procesā: minēts, ka koka zariņu vai ziedu iemērc avota ūdenī un pārvelk pār pādi Māras krustu.⁸ Citā gadījumā pirkstus iemērc avota ūdenī un tos papurina virs pādes galviņas, lai pādei Dieva, Laimas, Māras svētība.⁹ Akcents no zīmes vilkšanas pārcelts uz ūdens un zemes stihiju simbolisko spēku – tās ir vielas, no kurām veidots cilvēks. Kas nāk no zemes, uztur dzīvību. Šajā laikā apcer/daudzina pādes mūžu, dzimtu, tautu. Rituālās darbības savijas ar novēlējumiem pādei, tiek uzsvērts saules virziens – “ar sauli, pret sauli”, pāde vērsta pret gaismu, aicināta turēt sauli, tātad – labestību sirdī. Bērna parādīšana saulei (LTdz 23 703; 23 704) un bērna izcelšana, iestādīšana, iedancošana, iediešana, ienešana u.tml. ir pārejas rituāli, kuros sociālie un kosmiskie elementi ir cieši saaudušies, un šādi rituāli jaundzimušo iekļauj kosmiskajā un sociālajā pasaulē.

Vikšējs un pārējie var būt tautiski tērpti, ja nav tautastērpa, tad ģērbjas gaišās drēbēs. Ja pāde pavisam maziņa, apģērbā var būt tautiski elementi – sudraba sakta vai kas cits. Rituāla veicējam jājūt un jānovērtē, kas notiek apkārt, ja pāde mierīga, rituāls un daudzinašana var būt plašāka, ja nemierīga un raud, tad ilgi nekavējas. Atzīmēts, ka kūmas dāvina sudraba saktas, karotes, arī naudu. Veicot sevišķi nozīmīgas darbības, piemēram,

krustīšanu, cilvēki vēro norises dabā. No tām tiek secināts, kāds mūžs būs bērnam – vētrains, notikumiem bagāts, rāms, mierīgs, saulains.

Krustabu būtība, funkcija, nozīme, jēga. Lauka pētījuma intervijās uzsvērts, ka krustabas ir sens un labi saglabājies rituāls, lai gan tas nekā sevišķi pamatots netiek. Šķiet, ka argumentācija implicēta priekšstats par dainu senumu. Kā atzīmēts intervijās, dievturu krustabas ir vārda došanas svētki. Krustabas vajadzīgas, lai ar iedoto vārdu cilvēkam uzliktu aizsardzību. Vārdam ir jāder bērnam, tas nedrīkst bojāt viņa dzīvi, jo vārds nes enerģiju. Piemēram, Jānis – Dieva dēls, milzīgs spēks, gudrs, darbīgs.¹⁰ Teicēji akcentē vārda izvēles nozīmi, jo ar to bērns tiek ievirzīts uz noteiktu darbības veidu. Vārds nes sevī pienākuma apziņu, krustijot tiek apstiprināts dievu spēks. Vārdu būtu ieteicams periodiski mainīt – bērna vārds, pusaudža vārds, brieduma vārds, jo katra šāda maiņa iezīmē ne tikai vecumposmu, bet ir arī ievirze, darbības virziens. Vārds nav kaut kas sastindzis, “bagātai dvēselei var piemeklēt dažādas verbālās izpausmes” un “mīļam bērnam daudz vārdiņu”.¹¹ Vārdu krustabās izvēlas, iedod, to sajūt, tas parādās sapņos (samērā brīva vārdu izvēle), lielākoties vārdi meklējami latviešu leksikā, respektīvi, mēs tos varam saprast, nešķirstot latīņu, grieķu vai citu valodu vārdnīcas, tie ir priekšmeti, parādības, dzīvas būtnes, piemēram, Bite, Egle, Rasa, Šautra, Junda utt. Intervijās fiksēti arī citi kritēriji, piemēram, vārds atbilst tās dievturu draudzes nosaukumam, kura atbalstījusi vecākus, vai asociējas ar seno baltu tautu pilskalnu valdniekiem (*rex*).

Dievturu krustabu tradīcija reti kad pārsniedz vienu paaudzi, un vēl grūti runāt par laiku, kad Latvijā vienā dzimtā nepārtraukti krustītas divas trīs paaudzes, lai gan lauka pētījumā fiksētas dzimtas, kur dievturu krustabas notikušas jau trīs paaudzēs,¹² tomēr tas drīzāk ir izņēmums, nevis likumsakarība. Intervijās fiksēta atšķirīga krustabu pieredze. Ja ir krustīti bērni, tad vecāki dievturu tradīciju apguvuši patstāvīgi, nemantojot no saviem vecākiem. Ja teicēji krustīti jau E. Brastiņa laikos, tad pamatā vai nu paši šo faktu piemirsuši/izslēguši, vai arī bērni šo tradīciju nav turpinājuši. Vairākās intervijās teicēji uzsvēra latviskuma/latviskās dievestības izpratnes izaugsmi savā ģimenē. Pirmajās krustībās dominēja vēlme darīt, savukārt otrajās, kā atzīmē teicēja, mēs vairāk bijām jau iekšā (radusies lielāka izpratne par šī rituāla nozīmi un veikšanas kārtību), bet trešajās mēs jau bijām tautastērpā, krustabas notika restaurētajā jaunatklātajā dzimtas svētvietā, starp ābelēm, pie akmens.¹³

Nav arī vienotas dievturu krustabu rituāla veikšanas kārtības, kas no pētnieka viedokļa ir īpaša situācija, kas, jādodomā, saglabāsies arī turpmāk. Kanons iespējams tikai spēcīgas, centralizētas varas apstākļos vai politiskās varas aizbildniecības gadījumā, kas dievturībā būtu neraksturīga tendence.

Lielā mērā tas skaidrojams ar politisko un ideoloģisko sistēmu maiņām 20. gadsimta Latvijas vēsturē. Taču varbūt tam ir dziļāki, pašā dievturībā apslēpti aspekti, jo krustabas vēl ir “rituāls, kas top”, iespējams, to var attiecināt uz latviešu dievturību kopumā.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Publikācija ir tapusi projekta “Sabiedrība un dzīvesstili” ietvaros. 2006. gada vasarā apmeklēti un intervēti 24 teicēji Vidzemē un Zemgalē, cenšoties noskaidrot dievturu krustabu rituāla tradīcijas izpausmes Latvijas kultūrvīdē. Publikācijā atainotais dievturu krustabu rituāls pilnībā balstīts uz teicēju sniegtajām intervijām, kas atrodas autora privātajā kolekcijā. Lai arī daudzos gadījumos teicējiem nav iebildumu pret viņu istā vārda un uzvārda publiskošanu, tomēr publikācijas autors ņēmis vērā projekta ētikas komisijas ieteikumus un lietojis pseidonīmus. Pseidonīmu izvēles pamatā ir savulaik P. Einhorna teiktais, ka latvieši saviem bērniem liek putnu vārdus, turklāt šī tradīcija vēl joprojām ir sastopama (piemēram, Zīle, Irbe, Sniedze, Dzilna, Kaija, Žubīte). Latvijā ligzdojošo putnu vārdu izvēle pēc būtības ir tuva latviešu folkloras pasaulei, jo arī tautasdziesmās cilvēki bieži saukti putnu, koku, puķu u.tml. vārdos.
- ² LTdz – *Latviešu tautasdziesmas*. 6. sēj. Rīga: Zinātne, 1993.
- ³ Džordžs R. A., Džonss M. O. Sabiedrība un kompromisi. *Kentaurs XXI*. 2002. Nr. 27. 128. lpp.
- ⁴ Tuvāk par jostošanas rituālu datus iegūt vēl nav izdevies, taču, cik var spriest pēc netiešām norādēm, tas tomēr tuvs krustabu rituālam, varbūt vairāk uzsverot izziņošos/pedagoģiskos faktoros: jaunais cilvēks apgūst tradīciju, ar kuru vēlas būt saistīts. To neuzskata par vienu no trim pamatgodiem jeb galvenajiem rituāliem, tikai par it kā (kvazi) rituālu, kas daļēji tuvs kristietības iesvētībai, jo apliecina paša cilvēka, nevis vecāku noteiktu apņemšanos tad, kad cilvēks ir pieaudzis un pats izvēlas savu reliģisko pārliecību.
- ⁵ Intervija ar Žubīti 29.06.2006. Ziemeļvidzemē.
- ⁶ Intervija ar Zīriņu 19.07.2006. Rietumvidzemē.
- ⁷ Intervija ar Dzērvī 06.08.2006. Ziemeļvidzemē.
- ⁸ Intervija ar Svilpi 10.08.2006. Vidusvidzemē.
- ⁹ Intervija ar Zīriņu 19.07.2006. Rietumvidzemē.
- ¹⁰ Intervija ar Svilpi 10.08.2006. Vidusvidzemē.
- ¹¹ Intervija ar Cielavu, Kraukli un Ķīvīti 16.08.2006. Ziemeļrietumvidzemē.
- ¹² Intervija ar Dadzīti 01.11.2006. Rīgā.
- ¹³ Intervija ar Žubīti 29.06.2006. Ziemeļvidzemē.

Gatis Ozoliņš

Dievturi baptism ritual

Summary

The baptism ritual of the Dievturi, the followers of the Latvian traditional pagan religion, is performed by the leaders of congregations or 'Dievturi' who are able and qualified to lead ceremonies and are active, attractive and respectable people, have a good knowledge of ancient heritage and Latvian traditions. It is pointed out in interviews that the baptism ritual may also be performed by folklore groups. Narrators who regard themselves as Dievturi do not see any differences between the baptism rituals performed by Dievturi and folklore groups. Basically, baptism primarily concerns the newborn, yet nowadays it is seldom observed, as instead of a formal performance of the ritual, maturing and getting ready for it is of importance. If the ritual is performed to a small child, it is the parents' choice; if a person is baptized at the age of adolescence or youth, it is the individual's conscious and motivated choice. Interviews also indicate that essentially the Dievturi baptism must be performed to a child, thus stressing the role of the parents and godparents who consider it as their duty to introduce the child to their faith. If this has not happened and the young person has come to the Dievturi faith independently, he or she is not baptized but accepted to a Dievturi congregation through a different ritual.

The Dievturi baptism takes place at home or in an outdoor location – in a yard, under an oak-tree, at a family sanctuary. One needs candles, pure spring water that is the major sacred substance of the ritual, a twig or a flower, the Māra Cross or Crossed Cross that is identified with a golden cross featuring in folk songs. The twig or the flower is immersed in spring water and used to draw the Māra Cross across the baptized. In a different version, fingers are dipped into spring water and dripped over the baptized child's head, to secure the blessing of God, Laima, and Māra. Simultaneously, participants of the ritual sing praise to life, the kin, and folk of the baptized. Participants may be dressed in traditional costumes or at least in light clothes. If the child is very small, the clothing may have such traditional elements as a silver brooch. During the baptism ritual the future life of the child is foretold by observing processes in

nature. Interviews conducted during field studies suggest that the Dievturi baptism is an ancient, well-developed ritual, which also includes name giving. The ritual is needed to secure protection for the child bearing the particular name, which must be suitable for the child. The name is believed to direct the development of the child towards certain activities and carry vital energy.

The Dievturi baptism tradition in Latvia seldom reaches beyond one generation; however, interviews have shown that there are a number of families in which the ritual has been performed in three generations.

Inga Sarma

Bērnu rotaļlietas, spēles un vaļasprieki 20. gadsimtā Latvijā

Ievadam

Ja būtu jāizvēlas kāds vizuāls tēls, lai apzīmētu bērnības būtību, tad parasti par tādu tiek izraudzīta kāda rotaļlieta – spēļu lācītis, krāsaina gumijas bumba, šūpuļzirdziņš. Bērnu rotaļlietas ir aktuāls bērnības atribūts jebkurā laikmetā. Apgalvojums, ka rotaļlietas ir tikpat senas kā cilvēce, nebūt nav pārspīlēts. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti gan akmens jo-jo, gan dzīvnieku figūriņas. Senajā Grieķijā un Romā bērni rotaļājās ar bumbām, māla grabuļiem, koka zirdziņiem un stīpām.¹ Protams, ne vienmēr izrakumos uzietie minētie priekšmeti pilnīgi droši ir bērnu rotaļlietas. Īpaši tas attiecināms uz dzīvnieku figūriņām un lellēm. Ja šīs lietas nav atrastas bērna apbedījumā, tad tikpat labi tās var būt piederīgas pieaugušo pasaulei un būt maģisku rituālu sastāvdaļa.

Bērnu rotaļlietu un spēļu senākā vēsture ir visumā neizzināts lauks līdz pat “vēsturiskajiem” laikiem, kad cilvēki sāk mērķtiecīgi fiksēt savu vēsturi dažādu pierakstu veidā. Tomēr arī šeit ir iebilde – pieraksti attiecas galvenokārt uz saimniecību, likumu normām, militārām lietām un reliģiju. Viduslaiku un renesanses apcerējumi, kas saistās ar bērnu un viņa iekšējo pasauli, lielākoties ir pedagoģiska vai reliģiska satura raksti. Līdz pat 19. gadsimta beigām bērnības laiks, kad bērns varēja atļauties rotaļāties, bija visai īss. Līdzko bērni spēja noturēt rokās darbarīkus (un reizēm arī ieročus), laika rotaļām un spēlēm vairs neatlika.

Bērns kā apzināta un atzīta vērtība Rietumu sabiedrībā iezīmējas 19. gadsimta otrajā pusē līdz ar modernās ģimenes veidošanos, kad savienība starp diviem indivīdiem tiek slēgta uz abpusējas mīlestības pamata un bērns uzskatāms par šīs mīlestības augli. Tolaik Latvijā attiecībā uz ģimeni valdīja visai patriarhāli uzskati. Citāda attieksme pret ģimenes veidošanu un bērnu audzināšanu, kad bērns nav tikai īpašuma, darba tradīciju un prasmju pārmantotājs un palīgs darbos, veidojās intelīģences un materiāli nodrošinātu cilvēku vidū. Tomēr jāpiezīmē, ka arī izglītotu cilvēku aprindās jaunā tipa ģimene vēl joprojām bija retums.

Rotaļlietu vēsturi var pētīt gan kā sociālantropoloģisku, gan kultūrfilozofisku un vēsturisku parādību. Rotaļlietu vēstures pētniecībai pievērsušies izglītības zinātnes speciālisti, psihologi, antropologi un vēsturnieki Eiropā un ASV.² Latvijā šī tēma būtībā nav pētīta. Tai nedaudz pieskārušies autori, kas pētījuši dzimumu vēstures, bērnu folkloras un pedagogijas vēstures jautājumus.³ Šis publikācijas uzdevums ir sniegt ieskatu rotaļlietu vēsturiski tipoloģiskajā izplatībā Latvijā 20. gadsimtā, apkopot ziņas par pagājušā gadsimta bērnu spēlēm un vaļaspriekiem mūsu zemē. Dziļākai kultūrfilozofiskai analīzei nepieciešami papildu pētījumi. Mūsu rīcībā esošie avoti ir galvenokārt dažādu cilvēku atmiņu pieraksti un muzeju, kā arī privātpersonu fotogrāfiju kolekcijas. Pamatā izmantoti Jūrmalas pilsētas muzeja krājumā esošie materiāli, kas apkopoti 2005. gadā, veidojot izstādi "Laiks spēlēties", kuras mērķis bija dot ieskatu rotaļlietu un spēļu vēsturē Latvijā 20. gadsimtā.

Atmiņas lielākoties attiecas uz 20. gadsimta 20.–30. gadiem un vēlākajiem gadu desmitiem, netiešā veidā – retrospektīvi arī uz 20. gadsimta sākumu, kad atmiņu teicējiem taujāts par viņu vecāku un vecvecāku bērību. Vērtīgs materiāls ir fotogrāfiju kolekcija, kas ļoti precīzi un daiļrunīgi atklāj gan rotaļlietu nozīmi bērna dzīvē (tik nozīmīgā pasākumā kā pozēšana fotokameras priekšā līdzī tiek ņemta mīļākā rotaļlieta), gan arī dažādiem sociālajiem slāņiem piederīgo bērnu rotaļlietas. Vairāk materiālu ir par vecuma posmu no sešiem septiņiem līdz piecpadsmit gadiem, jo atmiņu sniedzēji un aptauju dalībnieki vislabāk atceras savu skolas laiku un par pirmsskolas laiku zina vairāk pēc vecāku stāstītā, tādēļ mūsu apskatā vairāk informācijas par jaunākā skolas vecuma un pusaudžu rotaļlietām, spēlēm un vaļaspriekiem. Laika posms no 50. līdz 90. gadiem apskatīts visplašāk, jo par šo periodu ir objektīvi vairāk atmiņu sniedzēju nekā par 20. gadsimta sākumu. Jūrmalas pilsētas muzejs no 1962. līdz 1994. gadam gandrīz katru gadu rikoja kompleksās krājuma papildināšanas ekspedīcijas. To laikā fiksēto atmiņu pierakstu mērķis parasti bija Jūrmalas pilsētas vai kūrorta vēstures izziņāšana, atsevišķos gadījumos ekspedīcijas veltīja noteiktām tēmām – 1905. gada notikumi, Otrais pasaules karš, apģērba vēsture u.c. Mērķtiecīgi jautājumi par bērnības laiku – rotaļlietām, spēlēm, izklaidi ekspedīcijās parādījās kopš 1988. gada. Detalizēta uzmanība šai tēmai pievērsta tikai kopš 2005. gada, kad, gatavojot izstādi "Laiks spēlēties", veica iedzīvotāju aptauju. Tika aptaujāti 168 respondenti vecumā no 45 līdz 85 gadiem. Aptaujā iekļauti jautājumi par rotaļlietu veidiem, iegādi, cenām, izgatavošanas materiālu, datējumu, kā arī spēlēm, izklaidēm un vaļaspriekiem.

Jūrmalas pilsēta ir izveidojusies no vairākiem zvejnieku ciemiem, 19. gadsimta beigās kļūstot par ievērojamu kūrortu. 1959. gadā Rīgas

Jūrmalai pievienoja Sloku un Ķemerus – rūpniecisku mazpilsētu un balneoloģisko kūrortu. Līdz pat mūsdienām Jūrmala apvieno sevī lauku mazpilsētas, industriālas pilsētas un kūrorta iezīmes. Tādējādi Jūrmalā visa 20. gadsimta garumā pārstāvēts ļoti plašs iedzīvotāju sociālais spektrs – zvejnietki, strādnieki, kalpotāji, ierēdņi, inteliģence. Vasarās pamatiedzīvotājiem pievienojās atpūtnieki no Rīgas un citām Latvijas pilsētām, 20. gadsimta sākumā un padomju gados tos papildināja vairāki simti tūkstošu viesu no Krievijas. Kaut gan Jūrmalai nenoliedzami piemīt sava īpaša specifika, ko raksturo īpatnējais ģeogrāfiskais izvietojums un spēcīgā centra – perifērijas polarizācija, kā arī izteiktais patērētāju kultūras raksturs, ko nosaka kūrorts un izklaides industrija, tomēr izpētes priekšmeta – bērnu rotaļlietu, spēļu un vaļasprieku vēsturei Jūrmala kā pētījuma lokalizācija ir pietiekami atbilstoša, jo atspoguļo tos procesus un tradīcijas, kas raksturīgi Latvijai kopumā, gan laukiem, gan pilsētai. Vairāki atmiņu pieraksti, kas izdarīti Jūrmalā, attiecas uz citām Latvijas apdzīvotajām vietām, kur aizritējusi stāstītāju bērnība.

Jūrmalas pilsētas muzeja rotaļlietu kolekcija salīdzinājumā ar pārējām krājuma kolekcijām ir neliela – ap simt glabāšanas vienību. Apmēram puse kolekcijas ir iegūta ekspedīciju laikā, četras lelles muzeja krājumam iepirktas antikvariātā, puse kolekcijas iegūta vispārizglītojošo skolu projektu nedēļas laikā, iesaistot skolēnus materiālu vākšanā izstādei “Laiks spēlēties”. Kolekcijā ir sešas 20. gadsimta sākuma lelles un vairākas leļļu mēbeles, pārējās rotaļlietas attiecas uz laika posmu no 40. līdz 80. gadiem. Kolekcijas komplektēšanas un izpētes darbs turpinās.

Rotaļlietas

20. gadsimta sākumā Latvijā zemnieku bērni stājās pie vienkāršu mājas darbu veikšanas jau četru piecu gadu vecumā, sasniedzot astoņus gadus, bērni uzsāka ganu gaitas. Četrpadsmit piecpadsmit gadu vecas meitenes jau darīja visus sieviešu darbus saimniecībā, jaunāko māsu un brāļu pieskatīšana ietilpa viņu pienākumos jau krietni agrā vecumā. Zēni palīdzēja lauku darbos tūrumā no kādiem divpadsmit gadiem, bet piecpadsmit gadu vecumā parasti uzsāka patstāvīga darba gaitas.⁴ Arī pilsētās zemāko sociālo slāņu bērnu darba gaitas aizsākās agri. Rotaļlietas un rotaļas bija greznība un svētku sastāvdaļa. Līdz pat 20.–30. gadiem rotaļlietas lauku bērniem galvenokārt gatavoja vecāki. Tās bija lupatu un koka lelles, stīpas, svilpes, vilciņi, lēkātāji, rūcēji. Rotaļlietu pagatavošanai izmantoja turpat saimniecībā atrodamus materiālus – auduma un kažokādu atgriezumus, dziju, dzīvnieku kaulus, koku, mālu. Rotaļlietas, sevišķi pirktās, tika labotas, atjaunotas un nodotas nākamajām bērnu paaudzēm.⁵

Turīgajās ģimenēs bērnu audzināšanā un skološanā piedalījās aukles, guvernantes un mājskolotājas. Bērni apguva klavierspēli, zīmēšanu, svešvalodas. 20. gadsimta sākumā populārākās “smalko” aprindu rotaļlietas bija porcelāna lelles, alvas zaldātiņi, mehāniskais dzelzceļš. Šīs rotaļlietas tika pasūtītas ārzemēs, galvenokārt Lielbritānijā un Vācijā. Tā laika fotogrāfijās redzamas Francijā izgatavotās modes lelles – tā sauktās Bebē, ko ražoja Žimē rūpnīca. Bebē porcelāna galvu greznoja garu cirtu parūka, caurdurtajās ausu līpiņās bija ievērti auskari. Bebē var droši uzskatīt par mūsdienu Bārbijas priekšteci, jo kopš 19. gadsimta beigām lelles bērnišķo ķermeņi nomainīja jaunas sievietes figūras atveidojums ar korsetē iežņaugtu vidukli. Bebē apģērbs bija darināts saskaņā ar aktuālākajām modes tendencēm, tāpat kā aksesuāri – cepures, somiņas, rotas. Šīs lelles maksāja ļoti dārgi, un ne katra ģimene varēja tādas atļauties.

19. gadsimta beigās gan pedagoģijas zinātnē, gan sabiedrībā kopumā vairāk uzmanības sāka pievērst personības audzināšanas jautājumiem. Rotaļas vairs neuzskatīja tikai par laika kavēkli un izklaidi, bet arī par bērna personību attīstošu elementu.⁶ Arvien vairāk parādījās attīstošās rotaļlietas – mozaikas un klucīši ar dažādiem uzdevumiem un miklām. Rūpnieciski ražotas rotaļlietas bija lētākas un līdz ar to plašāk izplatītas. 19. gadsimta beigās Lielbritānijā tika ieviests jauns alvas zaldātiņu ražošanas paņēmieni – metāla formā bija iespējams atliet viengabalainu figūriņu, tas sekmēja šīs rotaļlietas masveida ražošanu. 1890. gadā britu kompānija “Omega” uzsāka plīša rotaļlietu ražošanu, līdz tam mikstās rotaļlietas bija pašdarinātas. 1902. gadā ASV parādījās pirmie rotaļu lāči Tediji. Visas minētās rotaļlietas bija sastopamas arī Latvijā. Visbiežāk tās nopirka ārzemju ceļojumu laikā vai pasūtīja pēc kataloga. Bija arī veikali, kas iepirka ārzemju ražojumus vai veica pasūtījumu. Atmiņu pieraksti liecina, ka Latvijā ražotās rotaļlietas visbiežāk bijušas gatavotas no koka un auduma.⁷ 30. gados Rīgā bija iecienīts rotaļlietu veikals “Pestaloci”, īpaši pateicoties attīstošajām rotaļlietām. Bez burtu un ciparu klucīšiem un saliekamajām bildēm šeit varēja iegādāties arī leļļu galvas, rokas un kājas, tādējādi bērni varēja paši pagatavot vai labot rotaļlietas. No galda spēlēm iecienītākie bija dažādi loto.

20. gados parādījās pirmās rotaļlietas, kurās izmantoja sintētiskos materiālus. ASV celuloīda lelles ražoja jau kopš 1860. gada. Šādas rotaļlietas bija daudz lētākas nekā porcelāna. Neskatoties uz celuloīda rotaļlietu plašo izplatību, Latvijā lelles ar porcelāna galvu bija sastopamas vēl līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem.⁸

Tāpat kā atšķirās zēnu un meiteņu audzināšanas principi, atšķirīgas bija arī viņu rotaļlietas. Meiteņu audzināšanā uzsvēra viņu sievišķīgo dabu un centās attīstīt jūtīgumu, maigumu, paklausību, čaklumu, savukārt

zēnus audzināja vīrišķīgus, bezbailīgus, izturīgus. 20. gadsimta fotogrāfijās redzamas meitenes ar lellēm un spēļu lāčiem un zēni ar rotaļu zirdziņiem pie sāniem, koka bisēm un zobeniem vai spēļu kuģiem rokās. Neitrālākas un abiem dzimumiem pieņemamas bija mikstās rotaļlietas – auduma lāči un zaķi.

Bērnu rakstnieka Alberta Kronenberga un ārstes Marijas Mežances-Kronenbergas meita Ruta Kronenberga stāsta, ka pirmās rotaļlietas viņai dāvinājuši krustvecāki Gustavs Šķilters ar kundzi Irmu kristību dienā (1928. gadā). 30. gados Ruta Kronenberga dāvanā saņēmusi arī divas no ārzemju ceļojumiem pārvestas lelles: itālieti Rozi un Mildu no Vīnes. Milda virināja acis, un viņai bija lokanas rokas un kājas. Lai gan Kronenbergu ģimene bija pārtikusī, mazās Rutas lelles vairākkārt labotas un atjaunotas.⁹

Otrā pasaules kara laikā rotaļlietu ražošana daudzās valstīs tika pārtraukta. Kad rūpnieciski ražotas rotaļlietas nebija pieejamas, talkā tika ņemti dažādi palīgmateriāli, lai pagatavotu lelles un spēļu dzīvniekus. Lelles taisīja no zāļu pudelītēm ar nolaidenu kaklu (nereti, lai iegūtu kā-roto pudelīti, tās saturs paslepus tika izliets laukā), no pakulām veidoja matus un no auduma atgriezumiem šuva kleitas. Lelles darināja arī no krusteniski savienotiem skaliņiem, kurus aptina ar vilnas dziļu, tad skaliņus izņēma, dzijas saišķišus sasēja, izšuva lelei sejiņu un no auduma atgriezumiem sašuva apģērbu.¹⁰ Vietās, kur uzturējās vācu karavīri, par spēļu objektiem kļuva higiēnas priekšmeti (trešā reiša karaspēks tika apģādāts ar augstas kvalitātes izstrādājumiem) – ziepju trauki, odekolona pudelītes, arī zāļu iepakojumi, kas pārtapa par kuģiem, automobiļiem vai leļļu mēbelēm.¹¹ Kara laika zēnu iecienīta izklaide bija visāda veida mūcīcijas vāksšana, slēpšana un spridzināšana, kas nereti beidzās traģiski. Izplatīta bija arī mainīšanās ar dažādām lietām, kas tika iegūtas saistībā ar karaspēka uzturēšanos, sākot ar jau minētajiem higiēnas piederumiem, kā arī dažādiem mehānismiem, kabatas nažiem, kompasiem, blašķēm u.c. 1945. gadā, vācu karaspēkam atkāpjoties no Kurzemes, daudzviet neiztukšotas bija palikušas tam piederošu mantu noliktavas. Talsos zēni, sirojot pa šīm noliktavām, uzgāja šķūni, pilnu ar divriteņiem, taču, kamēr skrējuši saukt talkā citus zēnus, kāds viņiem aizsteidzies priekšā – atgriežoties noliktava bijusi tukša.¹²

Pēckara laikā rotaļlietas joprojām bija greznība. Dzimšanas dienās un svētkos vecāki centās bērniem dāvināt ko derīgu un praktisku – apģērbu, skolas lietas, grāmatas. 40. gados popularitāti uz vairākiem gadu desmitiem ieguva mazas kabatas izmēra lellītes, sauktas par “puplellītēm” vai “pupsikiem”. 40. gados tās ražoja no celuloīda, 60.–70. gados – no vīnīla.¹³ Mazajām lellītēm no kartona kurpju kastēm darināja mājas: kartonā

izgrieza lodziņus un durvis, ko aizklāja ar auduma aizkariņiem. No papīra un dažādiem iepakojumiem, arī no plastilīna pagatavoja mēbeles. Tukša sērkokociņu kastīte ar tajā ielaistu zuzošu mušu pārtapa par radioaparātu.¹⁴

Ap 60. gadiem parādījās lelles ar plastmasas galvu un auduma rumpi, mati bija vai nu linu pakulu, vai uzzīmēti uz plastmasas galvas. Neskatoties uz plastmasas izplatību, veikalos joprojām bija nopērkamas lelles ar porcelāna un papjēmašē galvu (tautā dēvētas par “gīpša” lellēm). Visiemīļotākā meiteņu nodarbe ar lellēm bija to vannošana, pārgērbšana, skološana un ārstēšana. Bieži vien pēc vannošanas leļļu pakulu mati zaudēja krāsu, bet papjēmašē galvas īpašnieces palika bez galvas. Visilgotākās lelles bija tās, kas virināja acis un sašūpojot izdeva raudienam līdzīgas skaņas. Rotaļlietas varēja iegādāties specializētos veikalos, kā arī rūpniecības veikalu bērnu preču nodaļās. Sevišķi iecienīts bija universālveikals “Bērnu pasaule” Rīgā, kur iepirkšanās saistījās ar īpašu piedzīvojumu – uzbraukšanu augšējos stāvos ar eskalatoru. Latvijā rotaļlietas ražoja rūpnīcā “Straume”, veikalos bija nopērkamas citās Padomju Savienības republikās, kā arī ārzemēs ražotās rotaļlietas. Viskvalitatīvākās un glītākās bija Vācijas Demokrātiskajā Republikā ražotās lelles. 50. gados tās bija porcelāna lelles, parasti ļoti lielas, krāšņos tērpos, ar mazliet pavērtu mutīti, no kuras spīdēja divi mazi, balti zobīņi. Šīs lelles ļoti atgādināja istus bērnus. 60. gados sāka parādīties vinila lelles ar mazgājamiem matiem no sintētiska materiāla. Vācu lelles varēja iegādāties tikai caur pazišanos (kā tolaik teica, “pa blatu”) vai arī izstāvēt garu rindu veikalā, ja lelle parādījās uz letes. 70. gados šādas lelles vairs nebija retums, taču maksāja diezgan dārgi – 8–10 rubļi.¹⁵ Leļļu vārdi parasti bija aizgūti no kinofilmām un iemīļotām grāmatām. Tā kā filmas pārsvarā bija padomju izcelsmes, leļļu vārdi bieži bija krieviski: Nataša, Oksana, Marina. 70. gados, parādoties franču kino epopejai par Anželikku (ar Mišelu Mersjē galvenajā lomā), daudzu meiteņu lelles tika pie Anželikas vārda (filmu gan bija aizliegts skatīties bērniem līdz 16 gadiem, tomēr Anželika parādījās uz žurnālu vākiem, un bija arī dažādi veidi, kā iemanīties iekļūt kinoteātrī).¹⁶ 60.–70. gados reti kura meitene nespēlējās ar lellēm. Leļļu periods ilga līdz trīspadsmit četrpadsmit gadu vecumam, reizēm pat ilgāk. Arī sešpadsmit septiņpadsmitgadīgu meiteņu istabās lelles parasti tika uzsēdinātas uz grāmatplaukta vai skapjaugšas un noņemtas, ierodoties pirmajiem kavalieriem.

Tāpat iecienītas bija papīra lelles – gan veikalā nopērkamās, gan pašdarinātās. Bija arī lelles no dažādu žurnālu pielikumiem. Papīra leļļu komplekts ir viens no rotaļlietu ilgdzīvotājiem – šādu komplektu bez izmaiņām varēja nopirkt gandrīz trīsdesmit gadu. Tajā bija divas lelles – brunete un blondīne ar diezgan plašu garderobi: tautas tērpu, pionieru uniformu, svētku apģērbu un lietusmēteli.¹⁷

Zēnu iecienītākās rotaļlietas šajā laikā bija visāda veida spēļu automobiļi. Līdz 70. gadiem automašīnas parasti bija izgatavotas no koka vai metāla, vēlāk – arvien vairāk parādījās plastmasas auto. Dārga un ekskluzīva zēnu rotaļlieta bija ar pedāļiem aprīkota vadāma sporta automašīna, kurā varēja iesēsties un braukt. Spēļu dzelzceļš ar lokomotīvi (sākotnēji darbināms ar uzvelkamu mehānismu, vēlāk – ar baterijām) uz veikala letes nekad neparādījās, taču atsevišķu izredzētu bērnu īpašumā nonāca. Zēni veidoja auto trases no smiltīm un grants. Rīkoja sacensības – kura automašīna ātrāk nobrauks no kalniņa. 70. gados parādījās spēļu “Konstruktori” – dažādas metāla detaļas, kuras sastiprinot pārtapa automobiļos, lidaparātos, traktoros.

Bez veikalā pirktajām rotaļlietām bērni dažādas lietas izgatavoja paši. No priežu mizas taisīja laiviņas, no ceļmallapām – lelles (ceļmallapas izrāva ar visām saknēm, saknes bija mati, bet lapas – tērs). Plaši izplatīta bija tā sauktā noslēpumu veidošana (parasti to dēvēja krievu valodā “sekretik”) – smiltis izraka seklu bedrīti, ko izklāja ar foliju un ziedlapiņām, tad pārklāja ar stiklu un uzbēra virsū smiltis. Notraušot smiltis no stikla, vēroja krāsu laukumus no ziedlapiņām uz mirdzošās folijas. Šāda nodarbe bija izplatīta gan zēnu, gan meiteņu vidū.¹⁸

60.–70. gados un arī vēlāk rotaļlietu veikalos lielā izvēlē bija visāda veida spēļu ieroči. Šodien dzirdam daudz iebildumu pret agresīvām datorspēlēm, bet tolaik tā bija normāla “Tēvzemes sargu” audzināšana. Pirmie protesti pret rotaļu ieročiem izskanēja 80. gadu beigās ar Vides aizsardzības kluba aktivitātēm. Ar spēļu ieročiem parasti rotaļājās zēni, meitenes – ļoti reti.

80. gadu beigās Latvijā parādījās pirmās Bārbijas. Parasti tās bija pārvestas no ārzemēm, bet dažviet kooperatīvu buma laikā tirdzniecībā parādījās arī Bārbiju pakaļdarinājumi. Lai kā šī lelle tiktu kritizēta no pieaugušo puses, tai pieder vai visas pasaules mazo meiteņu simpātijas. Tā joprojām ir iecienīta rotaļlieta arī Latvijā, pretstatā 90. gadu beigu ienācējiem Tomagoči un Fērbijiem, kas piedzīvoja strauju modes rotaļlietas popularitāti un arī tās norietu.

Spēles, rotaļas un vaļasprieki

20. gadsimta sākumā iemīļota bērnu rotaļa bija “Diena un nakts”. Spēlētāji sadalījās divās komandās, spēles vadītājs meta gaisā koka ripu, kuras viena puse nokrāsoja balta, otra – melna. Ja vadītājs uzmet balto pusi uz augšu – diena ķer nakti, ja otrādi – nakts ķer dienu.¹⁹ Līdz pat 20. gadsimta beigām bērnu spēles saistījās ar aktīvu darbošanos

un uzturēšanos svaigā gaisā, ar skriešanu, slēpšanos, ķeršanu. Vairāku 20.–30. gadu rotaļu un spēļu nosaukumi liecina, ka tās aizgūtas no agrākiem – cara laikiem: “Stoj!” (“Stāvi!” – acīmredzot “Sālsstabu” paveids), “Žuļiki – garstiķi” un “Žuļiki – gorodovoji” (“Policistu un zagļu” variācija), “Haļimbamba”, kas vēl nesenā pagātnē Latvijā spēlēta ar nosaukumu “Kaļimbamba” (tai savukārt atbilst etnogrāfiskā latviešu bērnu rotaļa “Es bij’ viens kupls koks”).²⁰ Ruta Kronenberga atceras, ka 12–14 gadu vecumā ar draudzenēm spēlējušās ar populāru ārzemju kinoaktieru Freda Astēra, Lorensa Olivjē, Šērlijas Templas, Marlēnas Dītrihas un Zāras Leanderas fotogrāfijām. Tika sacerēti un izspēlēti dažādi sižeti un situācijas. Iedomātie tēli satikās, iemīlējās, precējās, devās ceļojumos.²¹ Meitenes arī kolekcionēja aktieru fotogrāfijas. Zēnu iecienītākais kolekcionēšanas objekts 20. gadsimta sākumā un 30. gados – alvas zaldātiņi. 70.–80. gados alvas vietā bija plastmasa, taču šīs figūriņas bija vairāk spēļu, ne kolekcijas objekts, kaut gan paretam bija dzirdams par senās tradīcijas uzturēšanu – metāla figūriņu krāšanu. 20. gadsimta sākumā meitenes bieži kolekcionēja pastkartes – gan ar mākslas darbu reprodukcijām, gan dabasskatiem. No 60. līdz 70. gadiem gandrīz katrs bērns kaut neilgu laiku bija krājis pastmarkas, daudziem bija konfekšu papīrišu vai etiķešu kolekcijas. 70. gados visiecienītākais kolekcionēšanas objekts bija kabatas kalendāri. Kaut ko kolekcionēt padomju laikos bērnu vidū bija slavējami un prestiži. Bieži vien bērni uzsāka kolekcionēšanu tikai tādēļ, lai neatpaliktu no klasesbiedriem. Šāda krāšana ātri beidzās, vai arī kolekciju veidi bieži mainījās.

Visumā zēnu rotaļas bija daudz agresīvākas nekā meitenēm – “kariņi”, šaušana mērķī ar kaķeni, nazišu mētāšana. Meitenes savukārt spēlēja skolas, slīmnīcas, mājas (t.i., ģimenes), “klasītes”. Tomēr bija arī spēle, kas dažādos laikos apvienojusi abus dzimumus teicamā saskaņā, – tā bija veikalu spēlēšana. Parasti tirgoja māla un stikla lauskas, kuras bija jāztēlojas par dažādām ēdamām un neēdamām lietām. Oļi parasti aizstāja kartupeļus, ķieģelis – maizes kukuli. Bija arī gadījumi, kad bērni lielā aizrautībā sākuši tirgot īstas mantas no savām mājām, tikai par neīstu naudu – transporta biļetēm vai no apgrozības izņemtām vecām naudaszīmēm. Meitenes un zēni kopīgi spēlēja arī “Paslēpes”, “Krāsas”, “Sunīšus”, “Augstāk par zemi”, “Vai kurpnieks mājās?”. 70. gados, iezīmējot tehnikas progresu, parādījās jauna rotaļa – “Sabojātais telefons”. No 20. gadsimta sākuma līdz 50. gadiem populārākie skaitāmpantiņi, ko izmantoja spēlēs, bija: “Oliņ, boliņ”, “Viena maza turku pupa”. 60. gados parādījās skaitāmpantiņi krievu valodā, tos skaitīja arī latviešu bērni. Vispopulārākais bija skaitāmpantiņš par zelta lieveni, kurā sēž cars, cara dēls, kurpnieks un skroderis. Lielākajās Latvijas pilsētās šajā laikā bija jau ļoti daudz cittautiešu – un reti kura

nama pagalmā nebija krievu tautības bērnu. Laukos joprojām dominēja latviskie skaitāmpanti.²²

Iecienītas galda spēles, kas varētu pretendēt uz “mūžīgo” nomināciju no 20. gadsimta līdz mūsdienām, – “Cirks”, “Riču račs”, “Domino”, “Loto”, dambrete. Reizēm bērni spēlēja arī kārtis. 20. gadsimta sākumā pret to izturējās nosodoši, gadsimta vidū – pilnīgi neitrāli, ja vien bērni nespēlēja uz naudu. Iecienītākās spēles: “Zolīte”, “Cūkas” (“Duraki”), “Melnais Pēteris”. 70. gadu beigās Latvijā parādījās no ārzemēm ievestā galda spēle “Monopols”. Šodien tā ir nopērkama veikalā, bet pirms trīsdesmit gadiem tā bija pašdarināts meistardarbs. “Monopolu” spēlēja pusaudži, jaunieši un arī pieaugušie. Jāpiezīmē, ka līdz ar šīs spēles parādīšanos veikalu plauktos tā krietni zaudējusi savu popularitāti. Ilga mūža spēles ir arī “Kuģu gremdēšana” (ar zīmēšanu uz rūtiņu lapas), “Krustiņi un nullītes”, “Desas”, kā arī “Ģeogrāfiskā spēle” (sagrafētā lapā uz noteiktu burtu bija jāraksta valsts, pilsēta, ūdenstilpe, dzīvnieks).

70. gados DEFA kinostudijas (Vācijas Demokrātiskā Republika) indiāņu filmu iespaidā gan meitenes, gan zēni pārtapa par siū vai apačiem. No dažādu putnu spalvām (kādas attiecīgajā vietā bija pieejamas) taisīja rotas, no lokana koka – loku un bultas. Ciltis naidojās savā starpā – ķēra gūstekņus, bēguļoja, ūjināja un vicināja šķēpus. Savukārt “zobena un apmetņa” filmu cienītāji (franču filmas ar Žanu Marē, Žerāru Filipu, Alēnu Delonu galvenajās lomās) darināja koka zobenus un imitēja paukošanu.

Populārākie bērnu vaļasprieki visā 20. gadsimtā bija saistīti ar aktīvu atpūtu brīvā dabā. Vasarās tā bija peldēšanās, braukšana ar divriteni un bumbas spēlēšana, ziemā – slēpošana un slidošana. Ziemā neiztrūkstoša bija sniega cietokšņu būvēšana, pikošanās un sniegavīra velšana. Līdz 40. gadiem laukos slēpes un ragavas bieži bija mājās darinātas. Slidas līdz pat 60. gadiem bija divu veidu: smalkākās bija kopā ar slidzābaku, vienkāršākās piesaitēja ar auklām pie zābakiem. 70. gados slidotavās pārākas jutās tās meitenes, kas varēja dižoties ar baltajām daiļslidošanas slidām (brīvā pārdošanā nebija pieejamas).

Pienākot pavasarim, kūstošā sniega urdziņās tika laisti pašdarināti kuģīši, celti dambji un aizsprosti. Lielākās peļķēs tika iemēģināta kuģošana ar silēm, vannītēm un plostiem.

50.–60. gados vasarās peldoties izmantoja ar gaisu pildītu autoriepas kameru. To bērnu vidū uzskatīja par piedienīgāku palīglīdzekli nekā bērnu peldriņķi. Piepūšamie peldu matračī parādījās 70. gados. 60. gadu beigās popularitāti guva badmintons, 70. gadu beigās – plastmasas šķīvīša mētāšana.

Padomju okupācijas gados katrai bērnu grupai pagalmā, mājā lauku sētā kaut kur bija savs štābs – slepena mītne (par kuru gan parasti visi

zināja). Tās iekārtošanā iesaistījās gan zēni, gan meitenes. Štābus iekārtoja koku lapotnēs, mežā zaru būdā, no kara laika palikušos bunkuros (60. gados Jūrmalā, bij. zvejnieku kolhoza “Uzvara” teritorijā), pagrabā (80. gados Jūrmalā, Kauguros daudzstāvu dzīvojamās ēkas pagrabā Skolas ielā 41), šķūnī vai arī gluži neiedomājamās vietās, tādās kā malkas grēda (60. gados Jūrmalā, Dzintaru prospektā 47) vai pamestas kapličas bēniņi (70. gados Talsu rajona Valdgālē, baronu Firksu kapliča netālu no muižas ēkas). Štāba celšanā galvenais bija pats process, jo, kad tas bija gatavs, parasti savu nozīmīgumu zaudēja.²³ Padomju laiku bērniem raksturīgā dēku un piedzīvojumu meklēšana, domājams, notika galvenokārt kino un literatūras iespaidā. Bērni bieži rotaļājās neatļautās vietās – pie dzelzceļa sliedēm (monētu likšana uz sliedēm) un jaunceltnēm (“stroikām”). Ļoti iecienīts bija tūrisms – pārgājieni, ceļošana ar divriteni vai braukšana ar gumijas laivām pa upēm. Pārgājiena diena parasti noslēdzās pie ugunsкура ar dziesmu dziedāšanu un briesmu stāstu stāstīšanu, kas turpinājās teltīs līdz vēlai naktij un nereti pārauga aktīvās darbībās – zēni biedēja meitenes un otrādi, izspēlēja dažādus jokus un nerātības.

Galvenās izklaides šajā laikā – grāmatu lasīšana, kino un sports. 70. gados gandrīz katrā ģimenē jau bija televizors. No tā laika televīzijas programmām bērni visvairāk skatījās svētdienu rīta programmas bērniem, ko raidīja Maskavas Centrālā televīzija, kā arī izglītojošos raidījumus “Dzīvoņieku pasaule” un “Kinoceļotāju klubs”. Ļoti iecienītas bija sporta pārraides. Zēni aizrāvās ar hokeja, meitenes – ar daiļslidošanas sacensību vērošanu.

Vislielāko brīvā laika daļu aizņēma grāmatu lasīšana. Grāmatas ņēma līdzī uz skolu, lasīja starpbrīžos, veicot obligātos staigāšanas vingrinājumus gaitējos, lasīja arī stundās, riskējot ar to, ka grāmatu atņems. 50. gados iecienītākie autori bija Arkādijs Gaidars, Vilis Lācis, Anna Sakse, Džeks London, 60. gados – Zenta Ērgle, Žils Verns, Aleksandrs Dimā, 70. gados – Staņislavs Lems, Džeimss Fenimors Kūpers, Tomass Mains Rīds, Džeralds Darels. Ļoti iecienītas bija grāmatu sērijas “Piedzīvojumi, ceļojumi, fantastika”, “Stāsti par vēsturi”, “Stāsti par dabu”.²⁴ Bērni, kuru lasīšanas kāri latviski izdotās grāmatas nespēja apmierināt, lasīja arī krievu valodā, jo tajā ārzemju autorus un klasiku izdeva vairāk. Pusaudži vāca makulatūru un izstāvēja garas rindas, lai apmaiņā pret to dabūtu talonus deficīta grāmatu iegādei. Par sevišķu šiku grāmatmiļu aprindās tika uzskatīta 20.–30. gadu literatūras lasīšana (tādēļ pat apguva veco drukus), tās iegūšanai bieži tika apmeklēti antikvariāti un pat melnais tirgus. Ar grāmatām mainījās, tās aizdeva, uz noteiktu grāmatu pierakstījās rindā bibliotēkā. Lielāki lasītāji bija pilsētas bērni, jo viņiem bija vairāk brīvā laika. Lauku bērni šai nodarbei varēja atlicināt laiku ziemas vakaros, jo vasarās bija jāstrādā.

Kino bija ļoti iecienīta un arī plaši pieejama izklaide, jo kino biļetes bija lētas. Kinofilmas rādīja arī klubos un kultūras namos. Svētdienās kinoteātros bija tā sauktie Bērnu rīti, kad biļete maksāja tikai desmit kapuiku. Filmas lielākoties bija padomju ražojuma, ļoti daudz par karu un revolūciju. Iecienītas bija 30. gadu komēdijas ar Ļubovu Orlovu un Leonīdu Utjosovu, tās rādīja līdz pat 70. gadiem. Šīs filmas labprāt skatījās gan krievu valodā runājošie, gan arī latviešu bērni (to popularitāti noteica gan izvēles trūkums, gan tas, ka šīs kinofilmas pēc satura bija daudz pievilcīgākas nekā kara un revolūcijas tematikas filmas). Krievu valodu labā līmenī pārvaldīja vairākums lielāko pilsētu bērnu, sliktāk – lauku bērni, kur krievu valodas vide nebija tik plaša. Katras ārzemju filmas parādīšanās bija notikums, kinoteātros demonstrēja sociālistisko valstu filmas un, sākot ar 60. gadiem, diezgan daudz franču filmu. Divas kinofilmas atstāja paliekošu iespaidu uz ilgiem gadiem, parādoties uzrakstos un zīmējumos uz ēku sienām, durvīm, žogiem, – 60. gadu beigās “Fantomass” un 70. gadu beigās “Zorro”. Jāpiezīmē, ka “Fantomass” netika uztverts kā parodijfilma, bet gan īstena šausmu žanra pārstāve, un daudzi vecāki aizliedza saviem bērniem to skatīties. Filmas ar erotiskiem skatiem (t.i., skūpstīšanās) bija aizliegts skatīties bērniem līdz 16 gadiem. Aizliegto filmu skaitā bija gan minētais “Fantomass”, gan Franko Dzeffirelli “Romeo un Džuljeta” un 70. gadu kulta filma “Smiltāju ģenerāļi”. Lai iekļūtu kinoteātrī, tika liktas lietā dažādas viltības ar pārgērbšanos, frizēšanos un kosmētikas lietošanu. Bērni parasti zināja, kurā kinoteātrī ir pielaidīgāki kontrolieri, un šīs ziņas ātri izplatījās. Meiteņu vidū iecienītas bija indiešu filmas, zēniem tuvākas bija piedzīvojumu filmas un komēdijas.

80. gadu beigās parādījās pirmie videomagnetofoni un videofilmas. Tās bija daudzārt pārrakstītas, atvestas no ārzemēm, pirktas no jūrniekiem u.tml. Notika nelegāli videoseansi dzīvokļos, uz kuriem iemanījās tikt arī pusaudži, uzdodot lielāku vecumu vai ejot kopā ar pieaugušajiem. Tomēr lielākoties bērniem bija jāapmierinās ar stāstiem par šādiem seansiem, jo tie maksāja dārgi un notika vēlās stundās, citreiz – visu nakti, tāpēc reti kurš varēja tos apmeklēt. Šajos seansos rādīja šausmu un erotiskās filmas (jau ar patiesu erotiku) un ļoti bieži arī animācijas filmas, kā “Toms un Džerijs”. 90. gados parādījās videonomas punkti, kur legāli varēja irēt filmu kaseti.

Sporta nodarbības bija iecienītas un plaši pieejamas, jo par tām nebija jāmaksā. Gandrīz katrs bērns vismaz kādu laiku bija nodarbojies ar kādu sporta veidu. Dīvainā kārtā šī mīlestība pret sportu neattiecās uz fiziskās audzināšanas nodarbībām skolā, tāpat kā mīlestība pret grāmatām – uz obligāto literatūru mācību stundās.

Apkopojot uzkrāto faktu materiālu, jāsecina, ka pat vissarežģītākā politiskā situācija vai sociāli nelabvēlīgi apstākļi nav atturējuši bērnus no

spēlēm un rotaļšanās. Varam novērot ilgstošu pēctecību dažādu spēļu (paslēpes, sunīši) un rotaļlietu (uzvelkamie vilciņi, zirdziņi, alvas zaldātiņi) vēsturē. 20. gadsimta sākumā zēni un meitenes ar savām rotaļlietām un spēlēm jau no mazotnes veidoja nodalītas un atšķirīgas pasaules: meitenes – saimniecības vadītājas, audzinātājas un skolotājas, zēni – karotāji, eksperimentētāji, atklājēji. Šī atšķirība gadsimta vidū un beigās nedaudz mazinājās, taču pilnībā neizlīdzinājās un neizzuda. Jāsecina, ka rotaļlietu izvēle no vecāku puses vienmēr bijusi mērķtiecīga un līdz pat mūsdienām saglabā stereotipu par meiteņu sievišķīgo un pasīvo dabu, turpretim zēniem jābūt līderiem, aktīvajiem, darbīgajiem. Visu 20. gadsimtu bērnu rotaļas un spēles bijušas aktīvas, sportiskas un bērni daudz uzturējušies svaigā gaisā. 60.–80. gados grāmatu lasīšana un sports aizņēma lielāko daļu bērnu brīvā laika. Lai gan 50.–60. gados arvien vairāk parādījās rotaļlietas no sintētiskajiem materiāliem, kas bija lētākas un plašāk pieejamas, bērni bieži vien rotaļājās ar dažādām pašdarinātām, alternatīvām rotaļlietām (koku miza, augi).

Domājams, mūsdienās nevienam neizraisa šaubas tas, ka rotaļšanās nav tikai izklaide – tā ir gan prāta un iztēles attīstīšana, gan sociālo prasmju veidošana, gan pašidentitātes meklējumi.

Analizējot un detalizētāk pētot bērnu rotaļlietu un vaļasprieku vēsturi Latvijā, turpmāk nepieciešams iedalīt tēmu ne tikai hronoloģiski, bet arī pa vecuma posmiem, apskatīt tēmas psiholoģiskos, kultūrfilozofiskos un sociālantropoloģiskos aspektus.

Cilvēki mēdz aizmirst ļoti daudz lietu, bet viņi nekad neaizmirst savas rotaļlietas. Tā ir būtiska cilvēka mūža sastāvdaļa un ir pelnījusi pētnieku uzmanību.

Atsauces

- ¹ Daiken L. *Children's Toys throughout the Ages*. London: Spring Books, 1965. P. 5.
- ² Brougere G., Buckingham D., Goldstein J. *Toys, Games and Media*. Lawrence Erlbaum Associates, 2004. P. 249; Hamlin D. The Structures of Toys Consumption: Bourgeois Domesticity and Demand for Toys in Nineteenth-Century Germany. *Journal of Social History*. 2003. Vol. 36.
- ³ Zelče V. *Nezināmā. Latvijas sievietē 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga, 2002; Krogzeme-Mosgoroda B. *Atmiņu albumu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai folkloristikas zinātņu nozarē. Latvijas Universitāte, 2005; Keštere I. *Pedagoģijas vēsture*. Rīga, 2005.
- ⁴ Zelče V. *Nezināmā*. 71. lpp.

- ⁵ Jūrmalas pilsētas muzeja pamata krājums, inv. nr. 28688 (L. Grīnbergas un Z. E. Sarmas pētījums "Bērnu rotaļlietas, spēles un izklaides Latvijā 20. gadsimtā").
- ⁶ Zelče V. *Nezināmā..* 72. lpp.
- ⁷ Jūrmalas pilsētas muzeja zinātniskais arhīvs, inv. nr. 2421 (ekspedīcijas materiāli Rīgas rajona Salas pagastā 1997. gadā).
- ⁸ Jūrmalas pilsētas muzeja pamata krājums, inv. nr. 28688.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Jūrmalas pilsētas muzeja pamata krājums, inv. nr. 2868.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Jūrmalas pilsētas muzeja zinātniskais arhīvs, inv. nr. 2421, 2187, 2186 (ekspedīciju materiāli).
- ¹⁹ Diča J. Bērnu rotaļlietas pirms 100 gadiem. Muzejpedagoģiska nodarbība. RPI-VA, Cēsu studiju nodaļa, 2003.
- ²⁰ Jūrmalas pilsētas muzeja zinātniskais arhīvs, inv. nr. 2421, 2187, 2186 (ekspedīciju materiāli).
- ²¹ Jūrmalas pilsētas muzeja pamata krājums, inv. nr. 2868.
- ²² Turpat.
- ²³ Turpat.
- ²⁴ Turpat.

Inga Sarma

Children's toys, games and hobbies in the 20th century

Summary

One can draw a conclusion that even the most turbulent times in history, social deprivation or other restrictions cannot prevent children from playing. We can see traditional and popular games like Hide and Seek or Catch Me if You Can and toys like train models, horses, tin soldiers walking through history.

In the beginning of the 20th century boys and girls created different worlds around themselves starting from the very early childhood. Girls played ladies of the house, teachers and babysitters, while boys were warriors, explorers or adventurers. We could draw a conclusion that the choice of toys was well thought from the parents' point of view. The stereotype of girls being passive and feminine and boys being masculine and active is still alive even to this day.

Throughout the 20th century children's plays and games involved high activity, as sports and outdoor activities prevailing. From the 1960s to the 1980s sports activities and reading dominated children's leisure time.

In the 1950s and 1960s vinyl toys appeared, they were more affordable and widespread, children often played with many self-made, alternative toys made from timber or other natural materials.

It is also obvious that playing with toys is not just fun – these activities facilitate mental development, provide social skills and self-identification.

Analyzing and exploring toys and children's pastime activities in all Latvia it became clear that the theme has to be divided not just by the historical timeframe, but also by age groups, and that it is necessary to look deeper into the psychological, cultural, philosophical, social and anthropological aspects of the subject.

People can forget many things they went through their lives but they never forget the toys of their childhood. Toys are a very essential part of people's lives and deserve academic attention.

Ilva Skulte

Bērns un lasīšana: Mīti, teksti un popkultūra

Ievads: Rietumu kultūra un mīts par lasīšanu

Gluži tāpat kā mūsdienu Rietumu civilizācijas racionālajam cilvēkam ar loģiskas likumos skoloto prātu ir neiespējami nonākt atpakaļ vēsturē un piekļūt mitoloģiskajam pasaules skatījumam, gandrīz tikpat grūti ir piekļūt bērnu domāšanas pamatprincipiem un bērnistabas kultūras normām, kodiem un nozīmēm. Šī kultūra, līdzīgi pirmatnējo tautu kultūrai, savas atziņas pauž un gūst nevis cēloņsakarīgos spriedumos un teorijās, kas balstās faktos un loģiskos pierādījumos, bet gan maģiski tvērtā stāstā – mītā. Jau pirmajos divos dzīves gados “egocentriskās uztveres haosu nomaina vienota pasaule”¹ ar tās “maģiski fenomenālisko cēlonību”.² Pirms bērna jēdzieniskā domāšana veidojas abstraktāka, lasīšanai un saprašanai atbilstoša, viņš mēģina, bieži ne visai veiksmīgi, kā arī svārstoties starp egocentrisko – subjektīvo un sociālo – objektīvo,³ korelēt sinkrētisko un analītiski loģisko domāšanu.⁴

Rakstīt- un lasītprasme, plašākā nozīmē – zīmju zināšana cilvēces bērnībā daudzu tautu mitoloģiskajos priekšstatos saistījās ar noslēpumainu, maģisku varu. Viens no galvenajiem mītiem, kas ir bērnistabas kultūras pamatā, ir mīts par skolu un grāmatu, mīts par lasīšanu. Tieši 6–8 gadu vecumā, kas ir šajā rakstā analizētā vecuma grupa, bērns apgūst to, ko izcilais krievu psihologs Ļevs Vigotskis savulaik dēvējis par rakstu runu, raksturojot to kā vairāk abstraktu, no situācijas nodalītu, maksimāli izvērstu, tīšāku un formāli pabeigtāku runu, kuras mācīšanās motīvi bērnam nav izprotami.⁵ Tādēļ arī lasītprasmes apguves procesā stimulējoši darbojas tieši mīts – maģisks stāsts par burtu pazīšanu un kopā savilkšanu, kā rezultātā tiek apgūts kods, iegūta simboliska atslēga, nevis praktiska nepieciešamība apgūt lasītprasmi tālākai un pakāpeniskai zināšanu, panākumu vai baudu gūšanai. Šādu stāstu par lasīšanas un rakstīšanas nepieciešamību bērns arī mūsdienu pasaulē iemācās nevis saskarsmē ar saviem biedriem un vienauzdiem, bet nepārbaudāmu pārmanto no iepriekšējās paaudzes – lasītprasme

ir, iespējams, viens no pēdējiem bērna pieņemtajiem postulātiem. Margarēta Mīda savā esejā "Kultūra un pārmantojamība. Pētījums par konfliktu starp paaudzēm" izvirza kultūru dalījumu pēc pārmantojamības,⁶ izšķir postfiguratīvās kultūras jeb kultūras, kurās bērni pārsvarā mācās no pieaugušajiem, kofiguratīvās kultūras, kur bērni un pieaugušie mācās no vienaudžiem, un prefiguratīvās kultūras, kurās pieaugušie mācās arī no bērniem. Pēc šī dalījuma lasītprasme kā vērtība tradicionālā izpratnē ieraksta postfigurativitātes iezīmi mūsdienu pamatā kofiguratīvajā kultūrā. Kā tādu to nostiprina gan ģimene, gan skola un vēl plašāk – sociokulturālā vide, samērā maz un lēni revidējot pieņemtos priekšstatus par lasīšanas apguves metodēm un mērķiem, lai gan pēdējos gadu desmitos strauji mainījušies lasāmo tekstu mediji, forma un saturs.⁷

Šajā rakstā analizēts bērības mīts par lasīšanu un lasīšanas tradīcija atsevišķu teoriju, kas saista kultūras izmaiņas ar mediju evolūciju, kontekstā. Mūsdienu bērni apgūst kultūru – tās vērtības, normas, tikumus, paradumus, īpatnās formas, simbolus, mītus un nozīmes – dinamiskā ikdienas dzīvē, kurā samērā bieži parādās pretrunas starp pieņemto/cienīto un jaunām, mainīgām, vēl īsti nekvalificētām, nenosauktām, mītos neiesaistītām un tādēļ nereti nonicinātām realitātēm. Britu kultūras studiju skolas pārstāvis Reimonds Viljamss savulaik rakstījis: "Kultūra ir ikdienišķa: tas ir pirmais fakts. Katrai cilvēku sabiedrībai ir sava forma, savi mērķi un savas nozīmes. Katra cilvēku sabiedrība tās izsaka institūcijās, mākslā un mācoties. Sabiedrības veidošana ir kopīgu nozīmju un virzienu atrašana, un tās augšana ir aktīva domu apmaiņa un uzlabojumi. Tiešā pieredzes, kontakta un atklāsmes ietekmē, kas notiek, ierakstot sevi šajā zemē. Augoša sabiedrība eksistē, pat ja tā tiek veidota un pārveidota katra cilvēka individuālajā prātā. Prāta veidošana ir, pirmkārt, lēna formu, mērķu un nozīmju iemācīšanās tā, lai darbs, vērojums un komunikācija būtu iespējami. Otrkārt, bet vienlīdz svarīgi ir pārbaudīt to praksē, veidot jaunus novērojumus, salīdzinājumus, nozīmes. Kultūrai ir divi aspekti: zināmās nozīmes un virzieni, kuros tās piederīgie ir apmācīti; jaunie novērojumi un nozīmes, kas tiek piedāvātas un testētas. Šie ir ikdienišķi cilvēku sabiedrību un cilvēcisko prātu procesi, un caur tiem mēs redzam kultūras dabu: ka tā ir vienmēr gan tradicionāla, gan radoša; ka tā ir gan visparastākās kopīgās nozīmes, gan smalkākās individuālās nozīmes. [...] Kultūra ir parasta katrā sabiedrībā un katrā prātā."⁸ Tā mūsdienu bērns, sākot savu patstāvīgo dzīvi skolā, sastopas ar dinamisku un pretrunīgu kultūrvidi ar tās izteiktajām un latentajām funkcijām un prasībām. No vienas puses, lasīšana kā tikums un lasītprasme kā ekskluzīva vērtība (jo tā ir pieņemtais veids, kādā atšifrēt nozīmes un saņemt kultūrā laika gaitā uzkrātās zināšanas), no otras puses, radoši un alternatīvi šo pašu vai līdzīgu mērķu sasniegšanas

veidi, ko arvien aktīvāk piedāvā modernās tehnoloģijas. No vienas puses, kultūras tradicionāli kolektīvais raksturs, no otras puses, tehnoloģiju kā cilvēciskās darbības produktu noteiktās spilgtās individualizācijas tendences – vēl viena iespēja vai izaicinājums kultūrā, uz ko vismaz eiropeskā kultūra spazmaini reaģē vismaz jau no 19. gadsimta vidus.

Tehnoloģiju loma lasīšanas kultūras izmaiņās

Moderno tehnoloģiju attīstību 20. gadsimtā arvien pavadījušas teorijas, kas – optimistiski vai pesimistiski tverot – mēģina analizēt tās iespaidu uz kultūru, sākot ar nelielām izmaiņām, kuras saistītas ar instrumenta vai medija maiņu, un beidzot ar kardinālām pārmaiņām, kuras skar ikvienu cilvēku ikdienas dzīvē un satiksmē ar līdzcilvēkiem. Viena no šādu teorētisko spriedumu kopām, aplūkojot mediju evolūciju, pareģo arī lasīšanas kultūras norietu. Kaut vai tādēļ, ka modernās tehnoloģijas, saīsino t darbībām nepieciešamo laiku sprīdi un sablīvējot milzu daudzumu ātri pieejamas informācijas, paradoksālā veidā radījušas laika trūkumu mūsdienu kultūrā. Šeit ar nolūku lietots termins “laika sprīdis”, kam pamatā attāluma metafora. Laika linearitātes izjūtu var sasaistīt ar priekšstatu par lineāro, loģisko, rakstā izsakāmo domu. Mūsdienās, kad informācijas plūsmas krājas cita uz citas, šo linearitāti vairs nejutām. Savulaik grāmata ir bijusi jauns solis mediju vēsturē, kas nodrošināja raksta kultūrai īpašu izplatību. Ne velti norvēģu sociālantropoloģijas profesors Tomass Hillanns Ēriksens savā bestsellerā “Mirkļa tirānija” laika trūkuma un laika zuduma analīzi sāk ar ieskatu raksta un grāmatniecības vēsturē.⁹ Grāmatu kultūras laiks ir citāds nekā datora un interneta laiks, lai lasītu grāmatu, mums ikdienā jāprot atlicināt laiks, cita veida laiks, vienlaidu lineārais laiks lasīšanas procesam.

Bet tās nav tikai bažas par to, ka ātrās un kompaktās informācijas pārvadišanas formas – kino, televīzija vai internets (kurš savā veidā apvieno visus iepriekš lietotos medijus) no mūsu ikdienas darbībām izspiedīs grāmatu lasīšanu. Pats Rietumu kultūras pamats – ar aci tās pakāpeniskajā attīstībā uztveramā salasāmo zīmju rindiņa, kas nodrošina gan zināšanas, gan komunikācijas iespējas, gan baudas, – saskaņā ar daudzu mūsdienu domātāju novērojumiem zaudē savu vietu un īpašo, simbolisko vērtību.

Tā, piemēram, vācu mediju kultūras teorētiķis Vilems Flusers 1989. gadā esejā “Alfanumeriskā sabiedrība” runā par sabiedrību,¹⁰ kurā lasīšanas/rakstīšanas prasmi kā vērtību nomainīs prasmes un zināšanas, kas saistītas ar cipariem un aritmētiskām sakarībām. Uzskatot, ka visi, kas gribēs līdzdarboties kultūras jomā, būs spiesti apgūt jaunus kodus,

V. Flusers raksta par jauno aristokrātiju un cita veida literaritāti un izglītību. Jaunieši un pat bērni ir daudz elastīgāki šo jauno prasmju apguvē, viņi jau tagad ienāk pasaulē, kur dators, mobilais telefons un internets ir ikdienišķi objekti, rotaļlietas un rotaļu biedru aizstājēji, un nereti kļūst par savu vecāku un vecvecāku padomdevējiem jauno tehnoloģiju jomā. Arī tā realizējas M. Mīdas 1970. gadā rakstītais: “Tagad mēs ieejam mūsu vēsturei jaunā periodā, kad jaunatnei ar tās prefiguratīvo vēl nezināmās nākotnes aptveršanu tiek piešķirtas jaunas tiesības.”¹¹

V. Flusers uzsver, ka šie datorkodi ir ideogrāfiski, tas ir, tiek sarauta šķietami nesaraujamā saikne starp domāšanu un valodu, “jaunā elite” domā skaitļos, formās, krāsās un skaņās, pagātnei pieder arī vēsturiskā (laikā izvērstā) domāšana, domāšana ceļoņsakarībās.¹² Nav materiāla, kas reiz pretojās irbulītim vai tinteī, pieskaršanās tastatūras taustiņiem ir cita veida spēle, datorā radītie teksti ir, piemēram, viegli izmaināmi un dzēšami, jo ir nemateriāli jeb imateriāli.¹³ Cipari glabā potenci lietotāja saskarnē izpausties dažādos veidos jeb modos, ir vienlīdz daudz gan vārdu, gan attēlu, gan muzikālo skaņu un trokšņu.¹⁴ Pats termins “lasīt” tiek lietots attiecībā uz dažādu mediju un modu piedāvātās informācijas uztveri un kombinācijām – Rietumu kultūrā arvien mazinās monomodalitātes dominance,¹⁵ un lasīšana tiek akceptēta kā aktīvs nozīmes radišanas process.¹⁶ No otras puses – komunikācijas arvien lielāka daļa tiek realizēta virtuālā telpā, internetā, kur salinkota teksta specifika aizved no datnes pie datnes (nevis no rindkopas pie rindkopas) un rezultātā lasītājs pats rada savu tekstu. Mūsdienīgu tehnoloģijas daudz vairāk ļauj pašiem kļūt arī par tekstu radītājiem. Mūsdienīga lasītprasme ir spēja ne tikai interpretēt, bet arī radīt tekstu, spēja spēlēties, kombinēt, kritiski domāt. Mūsdienīgs teksts kā nekad agrāk – un bērniem domātie teksti šajā ziņā ir avangardā – ietver ne vien lineāri uztveramu zīmju rindu un vizuālu ilustrāciju, bet arī valodas spēles, alūzijas, hipertekstuāla un intertekstuāla lasījuma iespējas utt.¹⁷ Tā atsevišķu bērnu popkultūras varoņu gaitas var tikt un tiek izprastas nevis viena teksta vai moda ietvaros, bet savienojot literatūras, žurnālu, televīzijas, kino, rotaļlietu, plakātu, emblēmu u.tml. lietošanas pieredzi.¹⁸

Jau minētais vācu mediju kultūras pētnieks Vilems Flusers vairākkārt akcentējis tehniskiem līdzekļiem veidota attēla lomu (piemēram, “mūsdienās kodificētajā pasaulē mums lielāko daļu vēstījumu pārraida tehniski veidoti attēli, nevis teksti kā vēl nesen”¹⁹). Vizuālā kultūra kā disciplīna, kas formējas uz 21. gadsimta sliekšņa, izvirza priekšplānā attēlu ne tikai kā patiesības atspoguļojuma vizuālo formu, kam ir ilustratīvs un sekundārs raksturs, bet kā pilnīgi jaunu un dominējošu vidi ar patstāvīgu vizuālo valodu un loģiku, kurā informācija vai doma tiek izteikta bez valodas pastarpinājuma. Mūsdienīgi bērnu teksti – kā daiļliteratūra, tā mācību līdzekļi

adaptē šo ideju – ilustrācijas kļūst arvien integrētākas saprašanas procesā un nereti vizuālais saprašanas ceļš dominē. Zīmīgi, ka nereti arī lasīt bērns mātās nevis boksterējot, bet iegaumējot visu vārdu kopumā no logo, reklāmām, izkārtņēm un preču nosaukumiem. Bieži šis vārds pat nav viņa dzimtajā vai kādā citā saprotamā valodā, bet svešvalodā, kas gan netraucē izprast to (iemācīties lasījumu) saistībā ar tā nosaukto priekšmetu.

Mediju attīstība ir pamatā arī konceptuāli atšķirīgām kultūras attīstības versijām. Jau pirms V. Flusera Herberts Māršals Maklūens, aprakstot jauno elektronisko mediju radīto telpu, pareģoja vēl plašāka mēroga pārmaiņas – dzirdes jeb klausīšanās (iepretim redzes jeb lasīšanas) kultūras atgriešanos. Pretstatot akustisko telpu (Austrumu kultūrās pārstāvētā takti-lā, telpiskā un muzikālā uztveres pasaule, ko autors raksturo kā holistisku, māksliniecisku, simbolisku, vienlaicīgu, garīgu, kvalitatīvu un sintētisku) un vizuālo telpu (Rietumu kultūras attēla, runas un vārdu pasaule, ko autors raksturo kā loģisku, lineāru, secīgu, intelektuālu, vārdisku, kvantitatīvu un analītisku, kā arī dominējošu), H. M. Maklūens atzīmē, ka cilvēces bērnībā, cilšu laikmetā, kad viss nebija pakļauts acs varai, daudz harmoniskāk tika izmantoti visi jutekļi un elektroniskais laikmets mums sola kaut ko tamlīdzīgu.²⁰

Vācu estētikas filozofs Volfgangs Velšs, ironiski aplūkojot dzirdes kultūras apoloģētu argumentus, raksta: “Ne tikai aiz vienlīdzības apsvērumiem pēc vairāk nekā divarpus tūkstošu gadu ilgas skatīšanās kundzības tagad jāatbrīvo dzirde un varbūt pat jāpiešķir tai privilēģijas. Jo dzirdošais cilvēks ir labāks cilvēks – proti, viņš ir spējīgs atzīt citu un to respektēt, nevis tikai pārvaldīt. Uz cilvēku dzimuma un planētas Zeme tālāko pastāvēšanu var cerēt tikai tad, ja mūsu kultūra par pamatmodeli priekšdienām ņems dzirdēšanu, jo senā redzes kundzība pašreizējā tehnizētajā ikdienā nenovēršami dzen mūs uz katastrofu, no kuras var pasargāt tikai receptīvā, komunikatīvā un simbiotiskā dzirdēšanas attieksme pret īstenību.”²¹ Ātra vai lēna, principiāla vai ne tik principiāla dzirdes kultūra tomēr iekaro savu vietu līdzās vizuālās uztveres noteiktajai. Viena no šī pētījuma ietvaros intervētajām skolotājām atzina, ka datoru lietošanas ietekmē skolēnus arvien grūtāk motivēt mācīties rakstīt (ar roku). Jau tagad tehniski iespējama akustiska komunikācija ar un caur datoru. Turklāt valoda, kas lietota interneta forumos un tiešsaistes sarunās, lielā mērā ir sarunvaloda, slengs, ja ne īpašs individuālo stilu krustojums sava veida virtuālā oikolektā. Tā ir spēlējosa, situatīvi orientēta valoda, kas atgādina runu un iesaista ne tikai jaunvārdus un okazionālismus, bet arī grafiskus paņēmienus (sk. iepriekš par vizuālās komunikācijas nozīmes pastiprināšanos).

Teksts un konteksts: popkultūra, internets un grāmata

Saistībā ar modernajām komunikācijas tehnoloģijām jārūnā arī par globalizācijas procesu, kas bērnu sasniedz pirmkārt kā globālā popkultūra. Populārajai kultūrai pieder plaša patēriņa teksti, kas nereti ir seriāli un iesaista dažādu mediju veidu produktus (grāmatas, žurnālus, filmas). Tieši mediju pieejamība bērnostabas kultūru spēj izmainīt visvairāk. Tas pirmām kārtām nozīmē ietekmju dažādību. Pieejamība ir populārās kultūras raksturīga pazīme. Zīmes un simboli tajā nereti neko neapzīmē, bet no tautas kultūras patur formālās iezīmes – dažādu rituālu ritmiskumu, maģijas un mīta elementus, kas piesaista un iesaista. Bērns tajā kļūst par patērētāju, kas visai ātri iemācās zīmes un zīmolus, uz kuriem orientēties. Arī tā ir sava veida lasīšana – popkultūras lasīšana – un arī tā saistīta ar noteiktu apgūstamu prasmī, noteiktu vides pieredzi un obligāto zināšanu minimumu. Globālā popkultūra ir atvērta sistēma, tā reizē piedāvā it kā vienotus globālus kodus, gan arī iesaista dažādu kultūru elementus. Mūsdienās iespējams veidot savu individuālo kodu sistēmu šajā daudzveidīgajā masu mediju pabalstītajā pasaulē, un tā spiests rīkoties arī bērns, kura lietojumā jau kopš pirmajiem dzīves gadiem ir izteikti atšķirīgas vērtību sistēmas, stereotipus un paradumus kultivējoši izdevumi.²²

Ne velti lasīšanas teorija mūsdienās arvien vairāk uzmanības pievērš situatīvā konteksta, sociokulturālās prakses un pieredzes jautājumiem.²³ Nozīmi lasot nevar veidot neatkarīgi no daudzveidīgā konteksta, kurā teksts parādās. Bez tam, tā kā lasīšanas prasmes pamati tiek likti ģimenē, jāņem vērā, ka ģimenes atšķiras gan mediju lietojuma paradumu ziņā (tas attiecas arī uz grāmatu kā mediju), gan vērtīborientācijas un (ikdienas) kultūras ziņā. Pirmklasniekiem, kas skolā pulcējas no dažādām ģimenēm un kultūrām, lasīt mācīšanās kā nozīmju darināšanas ceļš ir jo vairāk sarežģīts.²⁴

Kultūru dažādība klasē ir vēl viens lasītmāku ietekmējošs elements, ko atzīmē arī skolotāji. Vieni skolēniem šie valodas prasmes kodi ir atvērtāki, citiem – ierobežotāki. Tas savukārt rada situācijas, kurās nav īsti skaidrs, kā klase akceptē teksta nozīmi. Valodas stils, ko skolēns atpazīst kā apgūstamo rakstu valodu, nereti ir ļoti standartizēts, neradošs, bet teksti pieaugušo bērniem adresētā diskursa aizbildnieciskajā un dominējošajā tonī tiek noraidīti līdzīgi neizprotamiem.

Bērnu literatūra ir sarežģīti aptverams un klasificējams lauks. Šeit jāņem vērā gan dažādās vecuma grupas, gan mērķi un nolūki, kādiem konkrētā grāmata paredzēta. Tomēr visās vecuma grupās arvien vairāk

vērojama attīstošo spēļu formātu ieviešanās. Autoru talants un radošā izdoma parādās gan noformējuma, gan teksta asprātībā. Drukātie teksti kļūst interaktīvi, tie jālieto sarunājoties, izmainot to vēstījumu, tie lasīšanas darbības laikā kritizē tradicionālo priekšstatu par bērnu grāmatu – tekstu ar bildēm. Teksts un attēli daudzos pēdējo gadu izdevumos (lai atceramies kaut vai neskaitāmās enciklopēdijas bērniem) ir vienlīdzīgi, viens otru papildinoši informācijas uztveres modi. Ir daudz izdevumu, kurus tikpat kā nenākas lasīt no augšas uz leju un no kreisās uz labo pusi. Kritiska, analītiska attieksme ir jau pret valodu pašu, piemēram, tādu latviešu bērnu autoru kā Māras Cielēnas, Vika vai Pētera Brūvera darbos. Līdzīgi arī latviešu bērnu žurnāli – “Ezis”, “Zilīte”, “Spicīte” – daudzveidīgās spēlēs piedāvā lielisku atbalsta materiālu lasīšanas, skaitīšanas un rakstīšanas prasmju apguvei. Attīstošas spēles gan sastopamas arī globālajos bērniem adresētajos žurnālos, taču to ir mazāk, un, kā liecina šī raksta autore veiktais pētījums par stereotipiem 2004./2005. gada bērnu žurnālos²⁵, izteikti atšķirīgs konteksts un vērtības, ko caur tām mācīties. Piemēram, “Ezis” rosina padomāt par vārdu ar vienu sakni nozīmēm, “Spicīte” mudina krāt iemācītos burtiņus un aizpildīt pielikumā atsūtīto, pašam pagatavojamo burtnīciņu, “Barbie” nākamā patērētāja tiek aicināta izvēlēties no Bārbijas somu klāsta viņas tērpam piemērotāko. Savukārt globālie izdevumi bieži ir asimilējuši pompoziem konfliktiem bagātos literatūras klasikas un pasaku sižetus un tēlus, kas brīvāk raisa bērnu fantāziju.

Interesanta attīstība vērojama mācību grāmatu jomā. Arī šeit arvien vairāk integrēti multimodalitātes, interaktivitātes, hipertekstualitātes un intertekstualitātes principi. Tā, piemēram, 1. klases mācību līdzekļu kopums “Ar gudru ziņu”,²⁶ no kura mācās lielākā daļa pētījuma ietvaros aptaujāto skolēnu, piedāvā aplūkot vienu un to pašu tēmu visos apgūstamajos priekšmetos – latviešu valodā, matemātikā, dabaszinībās un sociālajās zinībās, strādājot pārmaiņus ar mācību grāmatu, vingrinājumu un darba burtnīcām. Katra lappuse īpaši strukturēta, ietilpinot tajā intertekstuāli un hipertekstuāli lasāmo. Attēli veidoti “ar gudru ziņu”,²⁷ un skolēns aicināts radīt savu grāmatu.

Mīts un realitāte: pētījuma rezultāti

Balstoties uz iepriekš sniegtajiem teorētiskajiem spriedumiem un atziņām par pieejamo bērniem adresēto drukāto izdevumu klāstu, 2006. gada oktobrī šī raksta autore triju Latvijas skolu piecās pirmajās klasēs veica pētījumu, lai noteiktu pirmklasnieku attieksmi pret lasīšanu un lasīšanas paradumus. Metodes ietvēra skolēnu anketēšanu un intervijas ar skolotājām.

Klases tika izvēlētas pēc dažādības principa – divas Rīgas centra skolā, divas – Pierīgas lauku skolā un viena – Daugavpilī. Kopumā aptaujāti 111 skolēni. Skolotājas raksturoja klases kā kultūras (un valodas lietojuma) ziņā neviendabīgas. Piemēram, vienā klasē no 27 skolēniem tikai 13 nāk no ģimenēm, kurās abi vecāki ir latvieši, resp., ģimenēm, kuras iekšējā komunikācijā lieto latviešu valodu.

Vispirms jāsaka, ka bērnu atbildes parāda, ka tradicionālie priekšstati par lasītprasmi un grāmatu kā kaut ko vērtīgu joprojām ir dzīvotspējīgi. Tas, ka gandrīz visi respondenti (arī apmēram vienādi visās skolās) atbild, ka lasīt ir svarīgi, ka viņi labprāt mācās lasīt un rakstīt, protams, nenozīmē, ka tas nevienam nesagādā grūtības, bet liecina, ka bērni zina, ka sabiedrība pieaugušo veidolā no viņiem sagaida lasītprasmi, viņi to uztver arī kā izaicinājumu un attiecas pret šo uzdevumu ar interesi (šeit gan jāņem vērā arī anketas aizpildīšanas situācija – klase, skolotājas uzraudzība, iespēja ietekmēties citam no cita). Tomēr šī pozitīvā attieksme veidojas galvenokārt pārmantotā mīta ietvaros, jo atbildes par brīvā laika pavadīšanas iespējām rāda jau nedaudz citādu ainu.

Vairāk nekā puse respondentu atzīst, ka lasīt iemācījušies no māmiņas, 15% šajā lomā akceptē tēti, vēl nedaudz vairāk kā pietkā daļa atbilžu indicē citus vecāko paaudžu pārstāvjus – audzinātājas, skolotājas, vecmāmiņas, vectētiņus, onkuļus, tantes un citus, bet interesanti, ka vienpadsmit pirmklasnieki uzskata, ka lasīt iemācījušies paši (variants: no burtiem).

Analizējot skolēnu iecienītāko lasāmvielu un lasīšanas medijus un veidus, izrādījās, ka vispopulārākais medijs ir grāmata. Tikai viens skolēns atzīst, ka vislabāk nelasa neko, žurnālu lasīšanai izvēlas 23% respondentu, 14% – citu lasāmvielu, ieskaitot praktiskas informācijas tekstus (piemēram, tehniski sarežģītu rotaļlietu lietošanas instrukcijas) un datoru. Savukārt visbiežāk brīvo laiku pavada, grāmatu lasot (vai, precīzāk, ar grāmatu lasīšanu asociē), 62% visu atbildējušo.

Interesanti, ka arī intervētās skolotājas nenoliedz skolēnu interesi par lasīšanu. Viena, piemēram, atzīmē, ka pirmklasnieks, pat nevarēdams izlasīt tik daudz teksta, ņems grāmatu bibliotēkā, ja viņam būs papildu interese, piemēram, ja viņš par grāmatu vai tās varoni būs dzirdējis kur citur, no gados vecākajiem bērniem, vienaudžiem, televīzijas, žurnāliem u.tml. (kā piemērs tiek minēts Harijs Poters). Tieši šis konteksta informācijas moments ir izšķirošais un nereti konkurē ar vecāku apsvērumiem lasāmvielas iegādē un ieteikumiem tās izvēlē. Skolotājas novērojumi rāda, ka skolēni nelasa literatūras klasiku un pasakas – galvenokārt tāpēc, ka nesaprot valodu, kādā tās sacerētas. Traucē vecvārdi, apvidvārdi, frazeoloģismi, kuru nozīme paliek neskaidra. Vispārēja iezīme ir arī neprasmie abstrahēties, norobežoties no teksta, ietilpinot tajā jēgu. Atstāstot izlasīto,

skolēni izvēlas tos pašus vārdus un konstrukcijas, kas lasītas tekstā, vārds vārdā atkārtojot tiešās runas.

Pēc aptaujā iegūtajiem datiem, kopumā lasāmvielas izvēlē oriģināl-literatūru (gandrīz 22%) un pasakas (ap 14%) apsteidz populārā literatūra – žurnāli un grāmatu seriāli, kuru popularitāti vairo citu mediju produkcija, pamatā tie ir globālie zīmoli, kā Harijs Poters, Donalds Daks, Bārbija utt. (ap 33%). Atsevišķi izdalāms populārākais – Vinnijs Pūks, ko par savu mīļāko lasāmvielu nosauc deviņi skolēni, kas ir vairāk nekā 8% no visiem atbildējušajiem, turklāt vismaz vienreiz katrā klasē. Šeit gan jāatzīmē grūtības bērnu literatūras darbu klasifikācijā, mēģinot izdalīt popkultūras kategoriju. Pasaku un literatūras klasikas adaptācijas ieņem ievērojamu vietu bērnu literatūras klāstā. Tādas tiek veidotas dažādām vecuma grupām un uztveres līmeņiem. Nereti šīs adaptācijas kļūst par populārās literatūras un žurnālu formālo pamatu. Vinnijs Pūks, piemēram, ir ne tikai A. Milna grāmatas varonis, tas vairāk pazīstams kā Volta Disneja multfilmas varonis, kura zīmē iznāk arī Latvijā nopērkams periodiskais izdevums un neskaitāmas ilustrācijām bagātas grāmatas. Daudzi kā mīļākās grāmatas minējuši arī mācību grāmatas, daži (3) – enciklopēdijas. Interesanti, ka tieši Daugavpils skolēni visvairāk iecienījuši pasakas un klasiku, tāpat mācību grāmatas, šeit arī mazāk respondentu kā iecienītākos minējuši populārajai kultūrai pieskaitāmos izdevumus, te ir visvairāk skolēnu (49%), kas lasīšanu nosauc par savu iemīļotāko nodarbošanos līdzās rotaļām un zīmēšanai. Savukārt citu skolu dati rāda drīzāk korelāciju starp lasīšanas kā darbības un popkultūras kā lasāmvielas iecienītību.

Kopumā brīvā laika pavadīšanai apmēram ceturtdaļa aptaujāto pirmklasnieku vislabprātāk izvēlas lasīšanu, gandrīz tikpat – rotaļas un sportu, vairāk nekā 6% – datoru, bieži vien min arī dzīvniekus, ar deju un vizuālo mākslu saistītas nodarbes, izteikti abās Rīgas klasēs mīļāko nodarbību vidū ir televīzijas skatīšanās (attiecīgi 7% un pat 16%).

Viens anketas jautājums bija iecerēts, lai fiksētu iespējamās dzirdes kultūras attīstības zīmes. Piedāvātie atbilžu varianti pretstatīja lasīšanu divām dzirdes kultūrai raksturīgām darba ar tekstu formām – klausīšanās un stāstīšanas formām. Atbildes dažādās klasēs atšķīrās tikai nedaudz – kopumā vairāk nekā 55% sešus – astoņus gadus veco respondentu tomēr izvēlējās lasīšanu par veiksmīgāko teksta uztveres formu (ap 21% – klausīšanos, 22% – stāstīšanu, ap 2% – neatbildēja).

Nobeigumā jāsecina, ka jauno mediju attīstības ietekmē mainās ne tikai sociokulturālā vide lasīšanas iemaņu apguves kontekstā, bet arī paši “lasāmie” mediji un lasīšanas specifika. Mūsdienu bērns mācās lasīt, aktīvi kombinējot dažādos veidos (raksts, zīmējums, fotogrāfija, filma utt.) un tekstos uztverto (lasot “starp tiem”, t.i., lasīšanas gaitā mainot tekstus un verificējot un padziļinot iegūto informāciju), papildinot to ar savu pieredzi. Tā lasītprasme visbiežāk tiek lietota, lai patērētu popkultūru, savukārt popkultūras saturs un uztveres forma ietekmē skolā apgūstamo. Tomēr bērnu priekšstati par grāmatu kā vērtību ir stabili, zināmās pretrunas skolēnu atbildēs (lasīt grāmatas ir labi, tomēr patīkamāk ir darīt ko citu) liecina, ka tie tradicionāli veidojas vecāku un skolas ietekmē. Tādējādi, neskatoties uz moderno tehnoloģiju izaicinājumu kultūrā, var uzskatīt, ka mācību gaitas uzsākošais bērns Latvijas skolās joprojām sevi apzinās mantota mīta par literaritāti kā burtu prasmi un lasīšanu ietvaros, turklāt pat pašā lasītprasmes apgūšanas sākumā ar lasīšanu viņa priekšstatos saistās vispirms tieši grāmata kā visu zināšanu avots, intīms pārdzīvojums un izsmalcināts laika pavadīšanas līdzeklis.

Atsauces

- ¹ Piažē Ž. *Bērna intelektuālā attīstība*. Rīga: Pētergailis, 2002. 295. lpp.
- ² Turpat, 296. lpp.
- ³ Turpat, 299.–300. lpp.
- ⁴ Vigotskis Ļ. *Domāšana un runa*. Rīga: EVE, 2002. 74., 139. lpp.
- ⁵ Turpat, 244. lpp.
- ⁶ Мид М. *Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями*. Москва: Наука, 1988. С. 322.
- ⁷ Hassett D. D. Signs of the times: The governance of alphabetic print over “appropriate” and “natural” reading development. *Journal of Early Childhood Literacy*. London, Thousand Oaks, CA: Sage, 2006. Vol. 6 (1). P. 79.
- ⁸ Williams R. Culture is Ordinary. *Studying Culture: An Introductory Reader*. Ed. A. Gray, J. McGuigan. London: Edward Arnold, 1993. P. 6.
- ⁹ Ēriksens T. H. *Mirkļa tirānija. Straujs un gauss laiks informācijas sabiedrībā*. Rīga: Norden AB, 2004. 52., 63. lpp.
- ¹⁰ Flusser V. *Medienkultur*. Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997. 2. Aufl. S. 41–60.
- ¹¹ Мид М. *Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями*. С. 322.

- ¹² Flusser V. *Medienkultur*. S. 53.
- ¹³ Turpat, 63. lpp.
- ¹⁴ Manovich L. *The Language of New Media*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press, 2001. P. 36.
- ¹⁵ Kress G., van Leeuwen T. *Multimodal Discourse. The Modes of Contemporary Communication*. London: Arnold, 2001. P. 1.
- ¹⁶ Turpat, 68. lpp.
- ¹⁷ Hassett D. D. Signs of the times: The governance of alphabetic print over “appropriate” and “natural” reading development. P. 87–88.
- ¹⁸ Alverman D. E., Hagod M. C., Williams K. B. Image, Language and Sound: Making Meaning with Popular Culture Texts. *Reading Online*. 2000. No. 4 (3). [http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp? Sk.15.09.2006](http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?Sk.15.09.2006).
- ¹⁹ Flusser V. *Medienkultur*. S. 89.
- ²⁰ McLuhan M., Powers B. R. *The Global Village. Transformation in World Life and Media in 21st Century*. New York, 1989. P. 15.
- ²¹ Velšs V. *Estētikas robežceļi*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2005. 205. lpp.
- ²² Skulte I. Global baby – Latvian Barby. An Analysis of Children Media Cultivated Stereotypes. Referāts RSU 2005. gada 19. aprīļa konferencē. <http://www.politika.lv/index.php?id=3772> Sk. 11.01.2007.
- ²³ Hassett D. D. Signs of the times: The governance of alphabetic print over “appropriate” and “natural” reading development. P. 78; Gee J. P. Discourse and Sociocultural Studies in Reading. *Reading Online*. 2000. No. 4. (3). [http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp? Sk. 15.09.2006](http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?Sk.15.09.2006); Alverman D. E., Hagod M. C., Williams K. B. Image, Language and Sound: Making Meaning with Popular Culture Texts. *Reading Online*. 2000. No. 4 (3). [http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp? Sk.15.09.2006](http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?Sk.15.09.2006).
- ²⁴ Hassett D. D. Signs of the times: The governance of alphabetic print over “appropriate” and “natural” reading development. P. 83.
- ²⁵ Skulte I. Global baby – Latvian Barby. An Analysis of Children Media Cultivated Stereotypes. Referāts RSU 2005. gada 19. aprīļa konferencē. <http://www.politika.lv/index.php?id=3772> Sk. 11.01.2007.
- ²⁶ Dirnēna V., Dubova A., Irbe I., Ivana Z., Mazjāne J., Miruškina I., Urbanoviča D. *Ar gudru ziņu...* 1. klasi. Mācību grāmata. 2. daļa. Rīga: Raka, 2003.
- ²⁷ Turpat, 2. lpp.

Ilva Skulte

Children and reading: Myths, texts and popular culture

Summary

One of the most important effects of the development of modern communication technologies on contemporary culture and society is the change in the forms of information gathering and knowledge acquisition. As the analyses of many Western philosophers and culture and media theorists (such as H. M. McLuhan, V. Flusser, T. H. Eriksen et al.) show, the printed book and reading as a time based practice lose their place and exceptional role in culture due to the advent of new communication means, new perception forms and their increased use in popular culture.

It is even before school that most children acquire reading skills and approach the diverse and analytic but sometimes confusing world of thought expressed in written language. This article is looking for answers to the following questions – what, where and how much children who have just acquired reading skills (6 – 8 year-old first-year school children) are reading and how changes in culture pushed forth by the development of the new media have changed the attitude of children towards reading and varied their reading and text understanding techniques. The findings of the survey carried out in 3 Latvian schools in October 2006 in which first-grade pupils were asked to describe their reading skills and possible reading habits were put in the context of the changes observed in contemporary Latvian literature, including schoolbooks, and popular media. It was found that children still value reading skills and reading vs. hearing and telling and that they associate reading mainly with books, however, a closer analysis showed that 1) the favorite texts are mainly pop-culture books and magazines; 2) reading is significantly less favored as compared to others pastime activities (playing, sports, pets, TV, etc); 3) even schoolbooks use innovative forms of texts breaking the traditional Western left – right; top – bottom reading tradition with informative images and (language) games. This shows a gap between the statements of the surveyed children and the everyday use of these skills. This can be explained by the strength of the still existing children room's myth about book reading.

Una Smilgaine

Saru pāršana maziem bērniem: Tradīcijas izpausmes agrāk un tagad

“Ja bērns ir nemierīgs, tad viņam ir sari jāzper. Viņu nes uz pirti, viņa miesu aptraipa ar kviešu jeb rudzu miltu mīklu un tad per uz lāvas. Pēc tam uz bērna miesas parādās sari. Ja šos sarus atstāj iekšā, tad bērnam no tiem ceļas dažādas kaites.”

(LTT 26 274)

Pētīt latviešu saru pāršanas tradīcijas mani pamudināja diskusija 2005. gada pavasarī interneta portālā “Cālis”. Sadaļā “Zīdainis”¹ kur vecāki tiešsaistē var iztīrīt un risināt dažādas problēmas, kas saistītas ar bērniem līdz gada vecumam, tika apspriesta saru dzīšana. Pētot latviešu bērnu folkloru, jau biju saskāries ar tekstiem, lielākoties ticējumiem, kuros aprakstīta saru dzīšana vai pāršana maziem bērniem. Blakus saru pāršanai ticējumos kā ļoti līdzīgas parādības var minēt spārnu cirpšanu un pinekļa griešanu. Tāpat kā darbības ar sariem, arī spārnu cirpšanu un pinekļa griešanu veic maziem bērniem, lai viņi neraudātu, būtu mierīgāki un nākotnē viņus nepiemeklētu dažādas kaites. Tādēļ nozīmīgs ir jautājums: kādēļ no visām maģiski aizsargājošām darbībām, ko vecmātes vai mātes veic pēc bērna piedzimšanas, tieši saru pāršana ir aktuāla arī mūsdienās? Šis apstākļi mani rosināja papētīt, kādas saru pāršanas tradīcijas sastopamas senākos – 19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma avotos un kādas tās ir šodien, reizē salīdzinoši skatot, kā šīs tradīcijas transformējušās mūsdienās.

Avoti un publikācijas par saru pāršanu

Saru pāršanu pirmoreiz apraksta Fricis Brīvzemnieks (tolaik Fricis Treilands) 1881. gadā Maskavā iznākušajā krājumā “Материалы по этнографии латышского племени”.² Pēc tam šo pašu aprakstu

Brīvzemnieks iekļauj apcerējumā par latviešu krustību ieražām,³ kas publicēts 1885. gadā Sanktpēterburgā rakstu krājumā “Сборник материалов по этнографии”. Minētais apcerējums ir īpašs ar to, ka tajā pirmoreiz saru pēršana parādās kā krustību ieražu sastāvdaļa, kura veicama krustību priekšvakarā pirtīžu laikā. Aprakstot latviešu radību un krustību dziesmas, uz šo 1885. gada publikāciju atsaucas arī izcilais 19. gadsimta vācu tautības valodnieks un etnogrāfs Eduards Volteris.⁴ Pētījumā “Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии” E. Volteris balstās uz F. Brīvzemnieka pausto viedokli un saru pēršanu atspoguļo kā vienu no krustību sastāvdaļām.

Kad 1894. gadā Jelgavā iznāk Krišjāņa Barona sastādītais “Latvju dainu” 1. sējums, tajā bez tautasdziesmām publicēti arī ieražu apraksti, tostarp pāris saru pēršanas aprakstu. Tie atrodami nodaļā “Atmiņas no senām ieražām radībās, krustībās un mazu bērnu kopšanā”.⁵ Šajā izdevumā saru pēršana netiek saistīta ar krustībām.

1901. gadā ar Jelgavas Latviešu biedrības gādību tiek izdots Kārļa Pētersona tautas gara mantu apkopojums “Latviešu māte ar bērnu”.⁶ Tajā autors publicē paša savāktos ticējumus un ieražas, kas saistītas ar bērna gaidīšanu, radībām un viņa kopšanu. Šajā izdevumā saru pēršanai atvēlēta vesela apakšnodaļa, kurā atrodami izsmelši apraksti no Kurzemes un Zemgales.

1940. gadā iznāk Pētera Šmita sastādītais “Latviešu tautas ticējumu” 3. sējums, kurā saru pēršanai veltīts atsevišķs šķirklis.⁷ Tā lielāko daļu veido Kārļa Pētersona savāktie saru pēršanas apraksti, arī “Latvju dainu” 1. sējumā ievietotie teksti, daži paša P. Šmita savāktie un citi iepriekš npublicēti apraksti. To var uzskatīt par plašāko saru pēršanas aprakstu publicējumu. Folkloras teksti šajā izdevumā liecina, ka saru pēršana izplatīta ne tikai Kurzēmē un Zemgalē, kā to var spriest pēc K. Pētersona savāktā materiāla, bet visos Latvijas reģionos.

Padomju laikā jauni saru pēršanas apraksti netiek vākti un publicēti, un šī tēma nav bijusi arī latviešu folkloristu pētījumu objekts.

Par ko vēsta apraksti

Kāpēc rodas sari? Parasti aprakstos netiek minēts, kāpēc bērna ķermenī ir sari. Vienkārši sari ir visiem, un tie ir jāizdzen. Kādā ticējumā no Vecpiebalgas minēts, ka, ja grūta sieviete ēd cūkas kamaru (ādu – *U.S.*), tad bērnam miesā metoties sari.⁸ Arī pats termins *sari* vedina domāt, ka šai parādībai ir saistība tieši ar cūkas apmatojumu. Šajā gadījumā paralēles var vilkt arī ar citu simbolisku darbību, ko veic maziem bērniem, – spārnu

cirpšanu, kas, kā apgalvots ticējumos, ceļoties no grūtnieces saskarsmes ar putniem.⁹

Kad bērnam jāper sari? Precīzs bērna vecums lielākoties nav norādīts. Izņēmums ir F. Brīvzemnieka un E. Voltera publikācijas, kuras sniedz ziņas par saru pēršanu kā pirtīžu sastāvdaļu. Apraksti vēsta, ka visbiežāk sarus per vienu – divpadsmit nedēļu vecam bērnam, bet to var darīt arī pusgada un gada vecumā. Svarīgi, ka šo darbību veic bērnam zidaiņa periodā.¹⁰ Kārlis Pētersons no Raņķiem ir ievācis šādas ziņas: “Tomēr mazākiem bērniem labāki sarus pērt nekā dižam.. Kad jauniņiem aizmirstot sarus pērt, perot vecākiem. Tā teicēja savu meitu Anneli maziņu neizpēruse, par ko šai iesākušas acis sāpēt – aiz sariem. Pēdīgi viņai, jau 4 gadus vecai, izpērti sari, un no tā laika meitenei acis kā ripas.”¹¹ Ticējumos un citos saru pēršanas aprakstos minēts, ka bērnam sarus dzina tad, kad izkurināta pirts – tā tad sestdienās. Bet, ja bija īpaša vajadzība, ja bērns bija ļoti nemierīgs, tad pirti varēja kurt (un sarus pērt) arī nedēļas vidū.

Kur per sarus? Apraksti vēsta, ka parasti sarus per pirtī, par ko liecina jau pats nosaukums – saru pēršana, taču to var darīt arī istabā. “Dara ir tā: nenes nemaz pirtī bērnu, bet patura bērnu istabā; nosmērē ar raugu, ietin paladziņā un liek siltā šūpulī gulēt. Raugs spurus izrauj, lai gan ne tik ātri kā pirtī.”¹²

Kāpēc sari jāper? Sarus per divu iemeslu dēļ. No vienas puses, šai darbībai ir praktiska nozīme, lai novērstu jaundzimušā kaites un slimības, kuru dēļ viņš raud un ir nemierīgs, arī tāpēc, lai novērstu dažādas nelaimes nākotnē (lai nesāpētu acis, nebūtu lika, sāpīga mugura, smagas krūtis, lai meitenes augtu smukas, vīriešiem nekristu ārā mati). No otras puses, šai darbībai ir arī simboliska nozīme. Kad bērns piedzimst, viņš vēl nav pilnvērtīgs cilvēks, ir nepieciešams veikt vairākas simboliski rituālas darbības, kuras viņu socializē un kuru rezultātā tas kļūst par pilnvērtīgu ģimenes locekli. Kā redzam, saru pēršanas gadījumā jaundzimušajam ir dzīvniekam raksturīgs apmatojums – sari. Lai bērnu atbrīvotu no tiem, nepieciešams veikt ne vien praktiskas darbības, saru pēršanas laikā starp dalībniekiem tiek veidots arī simbolisks dialogs. Piemēram, Kārļa Pētersona pierakstītais dialogs no Plāņiem: “Kādam tai laikā jāskrien trīs reizes ap pirti un jāsauc: “Ko tur per?” “Sarus,” pērājs atbild. “Per, per, ka vari izpērt!””¹³ Anneniekos pierakstītais ticējums vēsta, ka tekstu var sacīt arī viens cilvēks: “Pie saru pēršanas jāsakot: “Kas iekšā, tas iekšā; kas ārā, tas ārā!””¹⁴

Par to, ka saru pēršanai nav tikai praktiska nozīme, liecina arī citas līdzīgas maģiskas parādības – spārnu ciršana un pinekļa ciršana vai griešana. K. Pētersona savāktie materiāli vēsta, kā spārni mazam bērnam cērpami: “Griez trīs piektvakarus krustiem pa pliku muguriņu ar šķērēm trīs reizes. Viens prasa: “Ko tu cērp?” Otrs atbild: “Spārnus cērpju.” Pirmais:

“Cērp, cērp, ka vari nocirpt.”¹⁵ Līdzīga teksta formula lietota arī tad, kad bērnam ir tā saucamie pinekļi (kad neiet kājām). “Trīs rītus uzmauc pinekļus kājās un tad pārcērt. Viens laukā prasa: “Ko cērt?” Cirtējs atbild: “Pinekļus cērtu!” “Cērt, cērt, kamēr pārcērt!” nosaka tas, kas laukā.”¹⁶

Kā praktiski notiek saru pēršana? Parasti to dara māte vai vecmāte, taču var piedalīties arī vairākas sievietes reizē. Nevienā avotā nav minēts, ka saru pēršanā piedalītos vīrieši. To dara tā: iet izkurinātā pirtī, iepriekš no kviešu vai rudzu miltiem sagatavo tādu kā mīklu, klāt var pievienot raugu, pienu, olas, citreiz liek arī medu un alaunu.¹⁷ Ar šo masu apsmērē auduma gabalu un tajā ietin bērnu. Var darīt arī otrādi; vispirms ar mīklu viscaur nosmērē pašu bērnu, tad ietin viņu drēbē, bet pēc tam to viegli per ar slotiņu. Kad drēbi noņem, tajā redzami mazi melnumiņi – tie arī ir sari. Tā kādā aprakstā no Ilūkstes apgalvots, ka sari dažreiz lienot pat cauri palagam.¹⁸ Pēc tam bērnu nomazgā siltā ūdenī, kam nereti pieliek dažādas zālītes. P. Šmits Skaistā pierakstījis, ka mazgājamam ūdenim liek klāt laikšņus (dzeltenās ūdensrozes).¹⁹ Ja sarus ar vienu reizi neizdodas izdzīt, to atkārto divas trīs sestdienas pēc kārtas, kamēr tie no bērna miesas vairs ārā nenāk.

Tradīcija pērt vai dzīt sarus maziem bērniem Latvijā aktualizējusies arī šodien. 2004. gada vasarā žurnālā “36,6 °C” publicēts raksts “Zīdāinis un māmiņa Jāņu vainaga spēkā”.²⁰ Publikācijā atspoguļota saruna ar vecmāti Dinu Cepli no ģimenes veselības centra “Stārķa ligzda”. Viņa ir viena no nedaudzām Latvijas vecmātēm, kas atbalsta grūtnieču tiesības dzemdēt mājās. Ilgu laiku mūsu likumdošanā mājdzemdību jautājums netika skarts; tikai pirms gada dzemdēt oficiāli atļāva arī mājās. Dina Ceple arī pati pieņem mājdzemdības. Minētā žurnāla publikācijā cita starpā atspoguļota šīs vecmātes pieredze un pārdomas, dzenot sarus vairāk nekā desmit pašas pieņemtiem mazuliem.

Lai iegūtu izsmeļošāku informāciju no pirmavota, ar Dinu Cepli nolēmu tikties pati. Saruna ar šo teicēju notika 2006. gada septembra vidū viņas mājās netālu no Rīgas.²¹ Tolaik viņas jaunākajam dēlam tikko bija apritējis mēnesis. Tā bija ļoti pateicīga situācija, jo astotajā dienā pēc dēla dzimšanas viņa bija dzinusi sarus savam mazulim. Pēc teicējas uzskatiem, sari jādzen pirtīžu laikā (8. dienā), jo 9. dienā ir krustabas. Uz jautājumu, no kurienes viņa smēlusies informāciju par saru pēršanu pirtīžu laikā, Dina Ceple nevarēja sniegt precīzu atbildi. Teicēja atbildēja, ka viņai par to saglabājušās miglainas atmiņas no bērnības. Viņa pa pusei ir baltkrieviete, un viņas vecvecmāmiņa bijusi tā saucamā *znaharka*, kurai piemitušas īpašas spējas ārstēt cilvēkus. Kā apgalvoja Dina Ceple, viņa ziņas ieguvusi arī no latviešu ticējumiem. Pirmo reizi saru pēršanu Dina Ceple veikusi

pirms astoņiem gadiem, kad to darīja savas draudzenes jaundzimušajam bērniņam. Šajā reizē viņa vadījusies pēc ticējumiem, ko lasījusi kopā ar jauno māmiņu, un tā arī rikojusies. Liels bijis teicējas pārsteigums, kad pirmo reizi savām acīm ieraudzījusi sarus.

Dina Ceple atzina, ka pirtīžas, kurās ietilpst saru pāršana, ir simbolisks grūtniecības un dzemdību noslēgums. Viņa uzskata, ka tieši pirtīžu laikā ar ūdens palīdzību bērns tiek enerģētiski atdalīts no mātes. “Un to atdalīšanu veic pirmām kārtām ar ūdeni, tiek gatavota tā speciālā vannīņa bērnam, kur met iekšā gan maizi, gan naudu, gan sarkanu dzīpariņu, gan ogles.. Tas sarkanais dzīpariņš ir veselībai vai zaļš dzīpariņš attiecīgi, tā ogļīte, lai neviens nevar nobrīnēt, tad naudiņa ir savukārt, lai būtu bagāts, un maizīte, lai nekad netrūktu maizītes..” (LFK 2129, 157)²²

Kad teicēja savam jaunākajam bērnam astotajā dienā gatavoja pirtīžas, tajās piedalījās visi, kuri bija klāt dzemdībās,²³ – divi viņas vecākie bērni, vīrs un, protams, viņa ar mazuli. Kad vannā tika liets ūdens, teicēja virtuvē vārija zaļu tēju, kuru pēc tam trīs krustu veidā pielēja ūdenim, tad tika pielikta ogļīte un nauda. Pēc tam kad vanna bija sagatavota, ūdenī tika likts pats mazulis. Visi, kas bija klāt, saujām apšļakstīja mazuli, izsakot tam dažādus vēlējumus. Kā teica Dina Ceple, pēc šīs procedūras bērniņš parasti ir piekusis un izsalcis, un tad viņam vannā pievienojas mamma. Barojot mamma ar brīvo roku var bērniņu masēt. Apmēram pēc piecu minūšu braucīšanas bērna āda kļūst sārta un asa kā smilšpapīrs. “Nu tā, ka tu brauc pāri un tu jūti, ka tas bērns ir tā kā cūka, kas ir ar ļoti īsiem sariņiem” (LFK 2129, 160). Pēc teicējas sacītā, sari ir drīzāk cieti nekā mīksti, un tos nevar vienkārši izraut, bet tikai izmasēt. Visa masāža kopā aizņem apmēram stundu; vienā brīdī bērna ādiņa kļūst gluda – un sari vairs ārā nenāk.

Kas ir sari, un kurās ķermeņa vietās tie atrodas? “Es domāju, ka tie ir sierveida ziedes, latīniski *vernix caseosa*, dziedzeri, kas atrodas augļa ādā un kas ražo .. sierveida ziedi nedzimušam bērnam, kas pasargā viņu no atmiekšķēšanās mātes miesās. Un tad, kad viņš piedzimst, tad viņam šie dziedzeri vairs nav vajadzīgi. Savās pirmajās dienās viņi vēl turpina funkcionēt un ražot šo verniksu, kas ieeļļo ādu un pasargā no termozuduma” (LFK 2129, 160). Pēc teicējas sacītā, sari parasti mēdz būt uz bērna pleciem, muguras, dibena, augšstilbiem, dažreiz arī uz apakšstilbiem; uz vēdera un galvas sari nekad nemēdz būt. Katram bērnam tie ir atšķirīgās vietās, citiem vairāk, citiem mazāk. Ja no sariem neatbrīvojas, tie var kairināt bērna ādu, mazulim niez mugura, un viņš knosās. Pēc Dinas Ceples teiktā, medicīnā ir pat tāds termins – jaundzimušā deļa, kas apzīmē šo bērna knosišanos.

Saru pēršanas tēma 2005. un 2006. gadā tika apspriesta arī interneta portālā "Cālis" sadaļā "Zīdāinis". Apkopojot visus viedokļus, tos varētu iedalīt divos blokos: tie, kas atzīst saru pēršanu, un tie, kas to noliedz. Daudz ir arī tādu portāla apmeklētāju, kas neko par to nezina, bet ir gatavi praktiski izmēģināt saviem bērniem.²⁴ Saturiski interneta komentāros lielākoties vairs nav runa par saru pēršanas simbolisko jēgu, kā to īpaši uzsvēra Dina Ceple, bet gandrīz tikai par tās praktisko nozīmi un zinātnisko skaidrojumu.

Interneta portālā "Cālis" publicētie apraksti un komentāri

Kāpēc rodas sari? Galvenokārt tika izvērsti divi saru rašanās iemesli. Par mānīcīgu un muļķīgu uzskatīts viedoklis, ka sari rodas no māmiņu kontakta ar mājdzīvniekiem grūtniecības laikā.²⁵ Saru pēršanas simboliskā nozīme un saikne ar agrāko laiku tradīcijām pieminēta tikai dažos komentāros. Atsaucoties uz žurnāla "36,6 °C" publicēto rakstu, par vienīgo ticamo skaidrojumu atzīts Dinās Ceples skaidrojums, ka sari ir dziedzeri bērna miesā, kas pēc piedzimšanas vairs nav nepieciešami. Šī tradīcijas interpretācija tikusi izplatīta ne vien portālā "Cālis", bet arī jaunajiem un topošajiem vecākiem domātajā televīzijas raidījumā "Māmiņu klubs".

Šodien lielākoties saru dzišana tiek uztverta kā patīkama masāža, kas reizē atbrīvo bērnu no sierveida ziedes dziedzeriem. Tiem, kas, šīs neparas-tās tēmas ieinteresēti, pamēģināja dzīt sarus, bija dažādi rezultāti. Vienām māmiņām, masējot bērna muguru un plecus, izdevās no miesas dabūt laukā sarus samērā ātri, un parasti tas viņas ļoti izbrīnīja, citām savukārt tas neizdevās. Līdz ar to viņu ticība šai tradīcijai kā kaut kam nopietnam un vērā ņemamam bija zudusi.

Kād bērnam jāper sari? Apkopojot diskusijā paustus viedokļus, nevar skaidri pateikt, kad precīzi notiek saru pēršana vai kāds ir vēlmais bērna vecums. Parasti, aprakstot savu pieredzi, interneta lietotāji nenorāda vecumu, šķiet, ka pašiem vecākiem tas īsti nav skaidrs. Gadījumos, kad vecāki min sava mazuļa vecumu, tas reti kad pārsniedz gadu. Nevienā no viedokļiem un komentāriem nebija norādes, ka saru pēršana saistīta ar pirtīzām, kā to īpaši uzsvēra Dina Ceple.

Kur per sarus? Galvenokārt sari tiek pērti mājās pēc bērna vannošanas. Tas arī ir pašsaprotami, ja ņem vērā, ka lielākā daļa interneta lietotāju dzīvo kādā no Latvijas pilsētām, tādēļ viņiem pirts nav pieejama. Tikai vienā gadījumā kā saru pēršanas vieta minēta pirts.

Kāpēc sari jāper? Pēc interneta portāla “Cālis” apmeklētāju domām, sarus per tāpēc, lai bērns labāk un ilgāk gulētu un arī lai atbrīvotos no nevajadzīgajiem sierveida ziedes dziedzeriem. Daži vecāki uzskata, ka galvenais šīs darbības mērķis ir nevis saru pēršana, bet bērna masāža, kas uzlabo viņa labsajūtu un veicina asinsriti. Divos komentāros pausts uzskats, ka laikus neizpērti sari var ietekmēt ne tikai tagadni, bet iespaidot arī veselību nākotnē. Pieaugušiem neizpērti sari var radīt grumbuļainu ādu; minēts, ka var būt arī slikta redze.

Kā praktiski notiek saru pēršana? Kā raksta portāla apmeklētāji, lielākoties bērni vairs netiek pērti ar slotiņu, bet vienkārši pēc mazgāšanās vai tās laikā masēti. Saru pēršana tradicionālā manierē tiek uzskatīta par pārāk sarežģītu, tādēļ šodien tiek meklēti vienkāršāki varianti un šai darbībai pielāgotas vecākiem pieejamās izejvielas.

Vīle, 25-02-2006 13:43:23 Nu man ar tiem sariem ir pieredze ☹️ piedzimst bērns, un vecāmmamma saka, tās spalviņas uz muguras ir sari (pēc ticējuma sari ir tiem bērniem, kuru mammas ar mājlopiem kontaktējušās, stāvoklī esot) ☹️ Man tās spalviņas diezko nepatīk, bet sari 😊😊😊, es un mājlopi???

Nu labi, salasū receptes. Tā ar miltu-rauga putru liekas, ka ķēpa pa lielu tādām mazam ☹️, mēģinu paritināt ar samīcītu rudzu maizes kamoļiņu (nekas ārā nenāk).²⁶

Komentāri internetā liecina, ka no sariem bērnus cenšas atbrīvot, masējot muguras daļu (arī plecu daļu, dibenu, jostasvietu) ar pienu, bumbiņā saveltu maizi vai vienkārši ar bērnu eļļu. Vienā aprakstā minēts, ka to darījis bērna tēvs. Taču senākajos avotos īpaši uzsvērts, ka tradicionāli sarus pērt drīkst tikai sievietes.

F. Brīvzemnieka un E. Voltera zinātniskās publikācijas sniedz ziņas par saru pēršanu kā pirtīžu sastāvdaļu. Taču nevienā no K. Pētersona saru pēršanas aprakstiem, P. Šmita publicētajiem ticējumiem un citiem saru pēršanas aprakstiem nav minēts, ka šī darbība veicama vienīgi krustību priekšvakarā. Tāpat “Latviešu tautas ticējumu” 3. sējumā šķirkli “Pirtīžas”²⁷ nav ziņu par to, ka pirtīžu laikā bērnam tiktu pērti sari. Domājams, ka šajās publikācijās sniegtās ziņas drīzāk ir izņēmums vai arī Brīvzemnieks apzināti saru pēršanu “pielicis klāt” pirtīžām, lai bagātinātu latviešu krustību ierāžas.

Lai arī interneta komentāros rakstītos viedokļus nevar attiecināt uz visiem mūsdienu jaunajiem vecākiem, tomēr nepārprotami saru pēršanas tradīcijas laika gaitā ir transformējušās. 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma avotos un publikācijās sniegtajās ziņās netiek apšaubīts – sari ir vai nav – vienkārši tie ir jādzen, bet šodien galvenais jautājums ir – vai

tas ir ticami? Ir vēl ļaužu grupa (pie tās pieder vecmāte Dina Ceple), kas apliecina vēlmi saglabāt un ievērot senču tradīcijas arī mūsdienās. Tomēr šī pieeja drīzāk ir izņēmums un gandrīz nemaz nav tikusi atspoguļota interneta lietotāju komentāros. Nevar vilkt tiešas paralēles starp internetā atrodamo materiālu un 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta pirmās puses publicētajiem avotiem, jo mūsdienu materiāls formas un satura ziņā stipri atšķiras. Tā vēl pirms gadsimta bija nepieciešams kāds starpnieks (folkloras vācējs, izdevējs), lai paražas vai tradīcijas darītu zināmas plašākam ļaužu lokam, bet interneta vidē katrs pats var izteikt savu viedokli – un to uzreiz uzzina visi, kam par to ir interese. Protams, saru pāršanas tradīcijas nav veidojušās un izplatījušās līdz ar pirmajām publikācijām par tām; zināšanas par saru pāršanu nodotas mutvārdu formā jau sen pirms tam. Tāpat ir skaidrs, ka saru pāršanas tradīcija neiznīka padomju gados, kad apraksti par to netika vākti, publicēti un pētīti. Par to liecina vairāki komentāri interneta portālā “Cālis”. Pēc komentāru autoru aprakstiem var spriest, ka ideja par saru pāršanas nepieciešamību gūta no vecvecāku stāstītā. Tādēļ nevar runāt par to, ka saru pāršana būtu atdzimusi no jauna, tā tikai aktualizējusies daļā sabiedrības līdz ar interneta iespējām.

Saīsinājumi

LFK – Latviešu folkloras krātuves fondu materiāli. Pirmais skaitlis apzīmē manuskriptu numuru fondos, otrs – varianta kārtas numuru manuskriptā.

LTT – Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi* 4 sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.

Atsauces un piezīmes

¹ <http://www.calis.lv/aprunasimies/konf2/forum.php?id=3>

² Трейланд Ф. Я. *Материалы по этнографии латышского племени. Труды этнографического отдела*. Кн. VI. Москва, 1881. С. 25.

³ Трейланд Ф. Я. *Крестинные обряды у латышей*. Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском Этнографическом Музее. Вып. I. Москва, 1885. С. 173–205.

⁴ Вольтер Э. А. *Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии*. Часть I. Санкт-Петербург, 1890.

⁵ Barons K., Visendorfs H. *Latvju dainas*. 1. sēj. Jelgava, 1894. 171.–198. lpp.

⁶ Pētersons K. *Latviešu māte ar bērnu. Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas Sestais rakstu krājums*. Jelgava, 1901.

- ⁷ LTT. 3. sēj. Rīga, 1940. 1585.–1587. lpp.
- ⁸ Turpat, 1585. lpp.
- ⁹ “Dažs cilvēks staigājot ar apaļu, pakumpu muguru; pleci esot kā uz priekšu (uz krūšu pusi) sarauti. Tas ceļoties no tam, ka mātei, tādai staigājot, uzskrējusi virsū vista vai kāds cits spārnainis. Tādam bērnam jācērp spārni.” LTT. 3. sēj. 1719. lpp.
- ¹⁰ “Sarus bērnam pēra citi priekš, citi pēc krustībām, citi pus gadu, citi gadu vecam, kā nu kur bija ierasts..” LTT. 3. sēj. 1586. lpp.
- ¹¹ Pētersons K. Latviešu māte ar bērnu. 38. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ LTT. 3. sēj. 1586. lpp.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ Pētersons K. Latviešu māte ar bērnu. 40. lpp.
- ¹⁶ LTT. 3. sēj. 1453. lpp.
- ¹⁷ Alauns ir kodīga ķīmiska viela, ko izmanto ādas apstrādē tās krāsošanai.
- ¹⁸ LTT. 3. sēj. 1585. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Rozenbaha L. Zidainis un māmiņa Jāņu vainaga spēkā. 36,6 °C.
<http://berni.calis.lv/peretava/dzemdibas/mamina-un-zidainitis-janu-vainaga-speka/>.
- ²¹ Sarunas ieraksts un tā atšifrējums atrodas LFK arhīvā (LFK 2129, 156–161).
- ²² Dinas Ceples teiktais citēts iespējami tuvu, izlaižot sarunvalodai raksturīgos liekvārdus un atkātojumus.
- ²³ Arī pašai teicējai bija mājdzemdības, kurās viņu atbalstīja vīrs un arī tobrīd aizmigušie bērni.
- ²⁴ **_puuce**, 26-02-2006 12:52:19
man šovakar kā reiz pirts paredzēta. varētu pamēģināt. vai kāda to ir darījusi pirti? un cik grādos var bērnu nest pirti? mums 7 nedēļas. izlasīju tos ticējumus un izklausās reāls pasākums un vecums mums atbilstošs. sliktā jau nu nekā tur nevar būt... <http://www.calis.lv/aprunasimies/konf2/topic.php?id=4:3094784>
- ²⁵ **ro**, 25-02-2006 16:35:44
pēc ticējuma sari ir tiem bērniem, kuru mammas ar mājlopiem kontaktējušās stāvoklī esot O jē, tad jau daudz viņu jābūt! ☹ Turpat.
- ²⁶ **Vile**, 25-02-2006 13:43:23. Turpat.
- ²⁷ LTT. 3. sēj. 1453.–1455. lpp.

Traditions of children's hair thrashing in the past and in modern times

Summary

According to old Latvian beliefs, a newborn child has hair in its body and it is necessary to get rid of this hair. In most cases, the hair thrashing procedure is performed in a bath (sauna), by preparing yeast from wheat or rye flour, covering the baby with this mix and wrapping the child up in a cloth. Then the mother or a midwife thrashes the baby with a soft brush, thus making the hair come out of the body. If the child's inner hair is not removed, the baby is restless and inclined to crying, and later in the life can have a disposition for various illnesses and diseases (painful eyes, hair loss, rash. etc.).

The descriptions of hair thrashing have been published in various sources. The phenomenon was first described in a Fricis Brivzemnieks' (then Fricis Threilands) article in *Материалы по этнографии латышского племени* (Ethnographic Materials on the Latvian Tribe) published in Moscow in 1881. A more detailed description of this tradition can be found in Vol. 3 of the *Latvian Popular Beliefs* (1940). The collection and publication of hair thrashing descriptions was stopped during the Soviet regime, and Latvian folklorists, too, have largely ignored the subject.

The tradition of hair thrashing has seen a revival in modern times. In 2004, Latvia's 36,6 °C health magazine published an article dedicated to this old tradition. Among other things, the publication describes the experience and considerations of a midwife who had thrashed hair out of ten newborns. In her opinion, the hair is vernix caseosa, a gland in the newborn's skin, which produces a cheese-like wax that prevents the unborn child's skin from soaking off, but becomes unnecessary after the child is born.

The subject of hair thrashing was also debated on the Latvian Internet portal for parents Cālis in 2005 and 2006. Although the comments posted on the portal cannot be regarded as characteristic of most of modern-day parents in Latvia, it is clear though that the hair thrashing tradition has undergone transformation. While the publications of the late 19th century and early 20th century do not question the existence of hair inside newborn babies, now focus is on the credibility of this assumption. There are people, including midwife Dina Ceple, who assert their willingness to stick to the old tradition. This approach, however, is rather an exception and almost does not appear in the comments posted on Cālis portal.

Bārbala Stroda

Bērnišķā varoņa pieaugšana: Pasakas kanona izmaiņas jaunākajā fantāzijas literatūrā bērniem

Fantāzijas žanra literatūra ir Latvijā vēl maz pētīts literārs fenomens, kaut gan tā ietekme uz kultūras procesiem mūsdienās ir ievērojama. Rietumvalstīs šī žanra pētniecība ir visai plaši izvēsta literatūras teorijas nozare. Viens no tematiem, kas pēdējos desmit gados iemantojis dažādu nozaru speciālistu uzmanību, ir fantāzijas žanra uzplaukums visas pasaules bērnu literatūrā, daļēji nomainot līdz šim ierastāko pasakas modeli. Šis parādības cēloņus nereti meklē darbu sērijā, kas radījusi pati savu fenomenu bērnu literatūras ietvaros, – tā ir visā pasaulē pazīstamā angļu rakstnieces Džoannas Ketlīnas Roulingas grāmatu sērija par mazā burvja Harija Potera piedzīvojumiem, kas iespaidojusi līdzīgu darbu tapšanu Eiropas, tai skaitā arī Latvijas bērnu rakstniecībā. Šis parādības apskatam veltīts arī šis pētījums, kurā raksturotas pasakas modeļa izmaiņas, kas Dž. K. Roulingas darbu iespaidā izplatās bērnu literatūrā, – plašs mītisko tēmu lietojums, bez didaktikas ievēdot darbā motīvus un problemātiku, kas aktuāla ne tikai bērniem, bet arī pieaugušajiem.

Fantāzijas žanru nereti raksturo kā “moderno brīnumpasaku”, tomēr fantāzijas un pasakas saistība nav gluži nepastarpināta. Literārās fantāzijas koncepcija tiešām ir tuva pasakai – to raksturo augsta sižeta un tēlu nosacītība un fantastisko elementu koncentrācija. Tāpat kā pasaku, arī fantāziju iespējams tulkot simbolu valodā – kā izsakās amerikāņu psihoanalītiķis Bruno Betelheims, abi žanri vizualizē garīgus procesus, lai tie notikumu un varoņu kontekstā iegūtu jēgu,¹ taču fantāzijas darba materiāla apstrāde, sižeta un tēlu traktējums, stilistika un kompozīcija ir raksturīga romānam. Salīdzinot fantāziju ar pasaku, pirmā atšķirība konstatējama jau uzbūvē: fantāzijas darbs ir ne vien apjomīgāks, bet arī daudz komplicētāk struktūrēts. Brīnumpasaku dažādajos variantos redzamas pūles saglabāt stāstījumu iespējami tuvu vienotai sižetiskai un strukturālai versijai, bet fantāzijas autors, saglabājot mītisko pamatstruktūru, apzināti variē stāsta formu atkarībā no vēstījuma nolūka. Fantāzijas darbu neievada noteiktas formulas,

tieši otrādi, lasītājs tiek iesviests notikumu virpulī, pasaules vidū, kurai jūtams plašs, bet pilnībā neizskaidrots vēstures fons, arī galvenie varoņi ir psiholoģiski sarežģītāki par pasakas lomdefinētajiem statistiskajiem tēliem.

Otrs būtiski atšķirīgs aspekts – lielākā daļa brīnumpasakas darbības noris maģiskā realitātē, kur sasaiste ar pastāvošo realitāti bieži ir tikai fragmentāra (stāsta iesākumā) un tālākajā stāstījumā pilnībā distancējas no mūsu laiktelpas. Tādi iesākumi kā *aiz trejdeviņām jūrām*, pēc pasaku pētnieka Bruno Betelheima domām, skaidri liecina, ka lasītājs pamet ikdienas vidi un nokļūst līdz šim apslēptā pasaulē.² Fantāzijas laiktelpa ir definēta – tā ir vai nu mūsu pasaule, no kuras varoņi tiek ierauti pārdabiskajā, vai pašpietiekama paralēlā pasaule. Tādējādi fantāzija apvieno reālās un iztēlotās pasaules elementus un, aprakstot citas pasaules atšķirīgos principus, tā atšķirībā no pasakas nepiedāvā jau gatavus problēmu risinājumus. Šos un citus aspektus plašāk analizēšu raksta ievadā minēto bērnu fantāzijas darbu kontekstā.

Fantāzijas romāni bērniem un pusaudžiem pasaules literatūrā nebūt nav jaunums, taču pēdējo gadu laikā plašāku ievēribu humanitāro zinātņu pētnieku aprindās izpelnījusies galvenokārt grāmatu sērija par angļu zēna Harija Potera piedzīvojumiem, kas nosaka kanonu veselai virknei šobrīd iznākošo bērnu fantāzijas romānu. Pēc vairāku pētnieku domām, Harija popularitātes pamatā ir, pirmkārt, grāmatu tematiskā ievirze. Lasītājus piesaista tematu daudzveidība, kur apvienoti fantastiski (burvji un maģija), mitoloģiski (mītiskas radības un meklējumi), piedzīvojumu (detektīvisižeti, noslēpumi) un psiholoģiskie (augšanas grūtības, savstarpējās attiecības) motīvi.³ Dž. K. Roulingas grāmatās labi saskatāma fantāzijas žanra raksturīga maniere apvienot folkloras žanriem raksturīgo formuliskumu ar reālistiskas literatūras pazīmēm. Veiksmīgi izmantojot tā sauktās pārejas fantāzijas paņēmieni, autore inkorporē maģijas pasauli mūsdienu cilvēkam, it īpaši pusaudžim, labi pazīstamā lielpilsētas vidē – internātskolas sadzīve, saistošas un netikamas stundas, iecienīti un nīsti skolotāji, pirmās attiecības, sporta spēles, saldumi, krājamās kartītes ir tikai daži no rūpīgi piemeklētiem atpazīstamiem sīkumiem. Paralēlajai pasaulei (Cūkkārvas burvestību skolai) piemīt iekšēja loģika un pašpietiekamība, tai pašā laikā šī pasaule ir cieši sasaistīta ar mūsdienu realitāti. Cūkkārpa un Londona kopā veido vienotu pasauli un nav novietotas kontrasta pozīcijās. Ar katru nākamo grāmatu lasītājs arvien sīkāk iepazīst šo pasauli attiecības un līdzspastāvēšanas veidus. Tas arī, kā uzskata bērnu literatūras pētniece Enna Eltone, nosaka grāmatu statusu fantāzijas darbu, nevis pasaku vidū.⁴ Bērnam un pusaudžim ir viegli identificēt sevi šai pasaulē, sava loma te ir arī sērijas varoņa ikdienišķajam vārdam, kas radniecīgs pasaku varoņu anonimitātei, nozīmējot “ikviens, viens no jums”.⁵

Otrkārt, Roulingas maģiskā pasaule veiksmīgi konkurē ar 20. gadsimta otrajā pusē dominējošajām tendencēm bērnu un pusaudžu literatūrā, ko būtiski ietekmējusi pēdējo piecdesmit gadu laikā notikusī paradigmu maiņa Rietumu kultūrā. Mūsdienu cilvēks dzīvo laikmetā, kurā vērtību skalu nosaka izklaides industrija un daudzu universālu patiesību nozīme sarūk; šis pats process vērojams arī literatūrā – postmodernais varonis, sapinies dažādu patiesību un pretrunu jūklī, protestē pret visu un vispirms pats pret savu nepilnību. Neraksturīgi laikmetam, kurā varoņa jēdziens ir zaudējis jēgu, Harijs ir mītisks, gandrīz mesianisks personāžs – ne pati pilnība (pretējā gadījumā lasītājam būtu grūtības identificēties – tāpēc autore apveltījusi varoni gan ar tuvredzību, gan viduvējām sekmēm mācībās), taču nešaubīgs, kad jāizdara izvēle starp labu un ļaunu – visvairāk izplūdušajiem jēdzieniem postmodernisma laikā. Grāmatas valdzina lasītāju, jo tajās nepastāv iespēja just simpātijas “nepareizajā pusē”, tā radot ilūziju, ka pasaulē pastāv stabilitāte.⁶ Bruno Betelheims grāmatā par pasaku izmantošanu psihoterapijā “Noderīgais brīnums: pasaku nozīme un svarīgums” atzīmē, ka modernā bērnu literatūra bieži izvairās no eksistenciālu problēmsituāciju apraksta, taču tieši šīs situācijas bērnu interesē visvairāk, jo tās ir aktuālas viņa dzīvē. Katra pasaka, kā uzskata Betelheims, ir bērna iekšējā konflikta apraksts, kam pasaka piedāvā simbolisku risinājumu, palīdzot izprast tādas jautājumus kā mīlestība un greizsirdība, pieaugšana un nāve, piemēram, daudzas pasakas sākas ar varoņa vecāku nāvi.⁷ Pa pasakas iestaigāto ceļu sākotnēji iet arī Harija Potera piedzīvojumu apraksts, mūsdienu Anglijas kontekstā izspēlējot labi pazīstamo sižetu par nelaimīgu bērnu audžuvecāku paspārnē, kurš nokļūst citā pasaulē un atklāj sevī varoni. Vecāku nāvi Harijs neatminas, taču zēnam atkal un atkal jāastopas ar atmiņu uzplaiksnijumiem par viņiem, fotogrāfijām un pat spoku tēliem, tātad šos stāstus var interpretēt kā vientuļa bērna iedomātās ģimenes meklējumus. Taču tas ir tikai viens interpretācijas līmenis – atšķirībā no daudzām bērnu grāmatām draugi un ģimene šais darbos nav centrālais mērķis.

Harija piedzīvojumi būtiski atšķiras no pasakām un bērnu literatūras darbiem, kuros ikdienišķs bērns tiek nostādīts varoņa lomā. Saskaņā ar literatūras teorētiķa Nortropa Fraja definīciju⁸ literāra darba varoņa attiecībās ar lasītāju iespējami vairāki modeļi. Frajs uzskata, ka paralēli pastāv četri varoņtipi – pārdabiski spējīgais mitoloģiskais varonis, kuru no ikdienišķā cilvēka šķir nepārejams bezdibenis, augsti mimētiskais / romantiskais varonis, kurš ir cilvēcis, bet pārāks par vairumu, zemi mimētiskais jeb līdzvērtīgais varonis – “viens no mums” un, visbeidzot, ironiskais, nicināmais varonis, kurš izpelnās lasītāja līdzjūtību, bet arī pārākuma apziņu. Fantāzijā šis varoņu kategorijas saaužas un pārklājas – tās varonis parasti ir necils “mazais cilvēks”, kas paveic nepieredzētus darbus, kaut gan viņam

trūkst mitoloģiskā varoņa pārdabisko spēju un tās jāiemanto iniciācijas ceļā.⁹ Iespējams teikt, ka fantāzijā notiek pasakas varoņa izaugsme episkā varonī. Šeit rodams viens no fantāzijas popularitātes iemesliem: lasītājam ir vieglāk identificēties tieši ar ikdienišķu tēlu, un ir pamats nepiekrīst kritiķei R. Džeksonei, kas vienādo fantāziju ar pasaku, uzsverot, ka abos gadījumos vēstījums ir vispārīgs un abstrakts, bet lasītājs – pasīvs.¹⁰

Literārajā pasakā, lai panāktu lasītāja pilnīgu identifikāciju, iesākumā varonis bieži tiek attēlots reālā situācijā, vēlāk nokļūst fantastiskā pasaulē, lai pēc piedzīvojumiem atkal nomestu varoņa “ietērpu”, zaudētu burvju spēku vai maģiskos palīgus un atgrieztos pieaugušo pasaulē (kā tas notiek, piemēram, ar bērniem Edītes Nesbitas grāmatās). Turpretī Harijam, katra skolas gada noslēgumā atgriežoties ikdienas pasaulē, jāpiedzīvo, ka maģiskā realitāte ielaužas arī tur – pa nomaļu Londonas ieliņu kļūst maģiskās pasaules rēgi, kaimiņiene izrādās ragana, beidzot zēnu apciemo pats burvju skolas direktors. Tas liecina, ka Harija maģiskais potenciāls nav īslaicīgi piešķirts normas apvērsums, bet personības daļa, ar ko jāmācās sadzīvot, – tāpēc varonis periodiski nespēj kļūt par parastu zēnu. Šais grāmatās nenotiek bērna atgriešanās ierastajā pakļautības statusā, nenotiek transformācija no romantiskā uz ironisko, kas ļautu uzskatīt šīs grāmatas par iedomu piedzīvojumiem. Tas ļauj arī apšaubīt pētnieces Marijas Nikolajevas izvirzīto teoriju, ka Harija periodisko pārcelšanos uz maģisko dimensiju un atgriešanos no tās iespējams klasificēt kā Mihaila Bahtina raksturoto normu apvērsumu un atjaunošanu.¹¹ Atšķirībā no jau raksturotā bērnu literatūras modeļa Harija Potera sērijā karnevālā inversija, kurā bērns attiecībā pret pieaugušo pasauli tiek padarīts varens, zinošs un neatkarīgs, saglabājas ne tikai noteiktā laika periodā un zināmu apstākļu kontekstā, bet kļūst par noteicošo sērijas premisu, kaut gan faktā, ka Harijam piemīt plašs cilvēcisko īpašību un vērtību spektrs, iespējams saskatīt arī zemi mimētiskā varoņa iezīmes. Atbilstoši mītiskā naratīva kanonam Harijs un viņa antagonists ļaunais burvis Voldemorts ar katru sērijas grāmatu arvien vairāk progresē attiecīgi mesīāniska un dēmoniska tēla virzienā.¹²

Daudzi pētnieki (piemēram, krievu zinātnieks Vladimirs Props,¹³ rumāņu zinātnieks Mirča Eliade¹⁴ un latviešu zinātniece Janīnas Kursīte¹⁵) definējuši brīnumpasaku kā iztēlē transformētu iniciācijas rituālu, jauna cilvēka pāreju “caur simbolisku nāvi un atdzimšanu no nezināšanas un negatīvības uz garīgu briedumu”¹⁶. V. Props grāmatā “Pasakas morfoloģija” šo pieņēmumu pamato ar pasakas vienoto morfoloģisko struktūru, kas sastāv no noteiktā secībā savirknētiem arhetipiskiem notikumiem (funkcijām), kuru ietvaros darbojas tipiski tēli.¹⁷ Šo struktūru var attiecināt arī uz fantāzijas žanru, ko uzskatāmi ilustrē Dž. K. Roulingas darbi – visas sešas izdotās sērijas daļas pieaugošā intensitātē reproducē mītisko modeli, kurā

varoņa galvenā funkcija ir pieaugšanas un attīstības ceļš no “neglītā pīlēna” par varoni, no neziņas uz apziņu, ko atveido meklējumu ceļš: vienlaikus piedzīvojumiem bagāts ceļojums un varoņa dvēselisko pārmaiņu avots.

Saskaņā ar V. Propa shēmu varoņa ceļš sākas vienmuļā ikdienas realitātē, kad savu eksistenci piesaka pārdabiskā pasaule un parādās problēma, kas jārisina. Savā ceļā varonis nonāk apburtās vietās (bieži pazemē vai mežā, kas ir simboliski viņsaules attēli), sastop Palīga vai Padomdevēja tēlu un saņem maģisku priekšmetu, kam jāpalīdz cīņā ar ļauno spēku. Seko iniciācijas rituāliem raksturīga pārbaudījumu virkne – cīņas ar briesmoņiem, nepārvarami šķēršļi, neatminamas miklas, pat šķietama vai īsta nāve. Kā uzskata Jeļezars Meletinskis, iniciācijas pārbaudījumos “ģenētiskā līmenī savijas gan kosmiskā cīņa ar htoniskajiem briesmoņiem – haosa spēkiem (haosa kosmizācija un kosmosa aizsardzība), gan episkā cīņa ar svešzemniekiem, gan varoņa rituālā iesvētīšana varoņa statusā, gan vienkārši fizisko spēku demonstrējums; tāpat iespējama paaudžu / varas nomaiņa pēc divcīņas ar vadoni / karali, gadalaiku nomaiņa u.c. Visi šie nojēgumi apvienojas, savijas vai, gluži otrādi, diferencējas. Kopējā jēga – cīņa varoni padara par personību un sava “cilvēciskā” sociuma sargātāju, aizstāvi un labklājības nesēju.”¹⁸ V. Propa definētajā iniciācijas shēmā pēdējai konflikta stadijai parasti ir trīskārša struktūra, kurā ik nākamā pakāpe ir sarežģītāka par iepriekšējo un kuras gaitā jāsasniedz mērķis vai jāsakauj ienaidnieks. Darba pēdējā stadija pārved varoni mājās, kur tas ievieš taisnību, apbalvo labo, soda ļauno.

Harija Potera grāmatās atkal un atkal atkārtojas iniciācijai raksturīgais pazemē nokāpšanas motīvs, ko ceturtajā grāmatā “Harijs Poters un Uguns biķeris” ilustrē pārbaudījumu pilnais labirints, kas jāiziet maģiskās sacensības Trejburvju turnīra dalībniekiem un kas attēlots kā noslēpumaina pasaule pasaulē, nošķirta teritorija, kurā pat saulgriežu pievakarē valda tumsa: “Augstā dzīvzoga sienas pār eju meta melnas ēnas, un – vai nu tāpēc, ka dzīvzogs bija tik kupls un augsts, vai arī tāpēc, ka tas bija apburts, – kolīdz viņi spēra soli labirintā, pūļa troksnis noslāpa.”¹⁹ Nokāpšana tumsā mītiskajā kodā apzīmē nokāpšanu varoņa būtības dziļumos – labirinta briesmoņi ir gājēja dvēseles atspulgi, tādējādi, ejot labirintu, varonis virzās uz sevis paša centru. Doties tumsā nozīmē nāvi, iznākt no tās – atdzimšanu, pārēju no vecās pasaules jaunajā. Šai epizodē došanās labirintā arī burtiski nozīmē pamest iepriekšējo dzīvi, lai iegūtu jaunu pieredzi, – sacensība, kas sākusies kā sportiska spēle, vainagojas ar Harija konfrontāciju ar Voldehortu, kas atgriezies dzīvē.

Pārbaudījumu un konfliktu motīvu fantāzija paplašina, liekot varonim cīnīties ne vien ar sabiedrības, bet arī personisko ienaidnieku, Junga terminos – pašā ēnu. Arī Harija pieaugšana nav automātiska norise, bet

ists, dzīvs un sāpīgs process, kurā viens no smagākajiem pārbaudījumiem ir savas tumšās puses atklāšana. Šis motīvs ieskanas jau sērijas pirmajā grāmatā – Cūkkārpas skolas maģiskā šķīrotājcepure nespēj izlemt, vai Hariju ievietot tumšo vai gaišo burvju mājvietā. Šis fakts liek pamatu Harija šaubām visas otrās grāmatas garumā par to, vai cepures lēmums par labu otrajai iespējai bijis pareizs. Sērijas trešajā un ceturtajā grāmatā Harija atklājums, ka viņa nelaiķis tēvs nebūt nav bijis ideāls, sakrīt ar centrālā ienaidnieka – Voldemorta izzināšanu kā cilvēku, kura ļaunumam var būt arī sociāla, ne tikai ģenētiska izcelsme. Pamazām tiek atsegtas daudzas paralēles starp Voldemortu un Hariju – abi ir talantīgi bāreņi no jauktām ģimenēm, izauguši neizpratnes un nemīlestības atmosfērā, abi zina čūsku valodu, viņu burvju amatrīki – ziļļi satur tā paša fēniksa spalvas. Ar laiku Harijs konstatē, ka spēj ielūkoties Voldemorta prātā un Voldemorts viņējā, tumšo burvju vidū kļūst baumas, ka Harijs ir nākotnes Tumsas pavēlnieks. Varoņa un tā pretpola radnieciskās iezīmes signalizē par paša varoņa dvēseles tumsas esamību. Sērijas sestajā grāmatā Harijs iepazīst Voldemorta pagātni ar brīnumspoguļa ekvivalenta – atmiņu uzkrājēja trauka Dominicas – palīdzību, kas atsauc atmiņā Junga koncepciju par ēnas arhetipa sastapšanu ūdenī / atspulgā. Psiholoģiskā aspektā varonim šī ēnas puse sevi ir jāpieņem un jāuzveic. Šī atklāsme Hariju šokē: “Tā pareģojuma beigās... tur bija kaut kas tāds... “neviens nespēs dzīvot...” – “... kamēr dzīvs ir otrs,” pabeidza Dumidors. – Tātad, – sacīja Harijs, vārdus smeldams itin kā no dziļas izmisuma akas, – tātad, tas nozīmē, ka ... ka viens no mums otru nogalinās ... beigās? – Jā, – teica Dumidors.”²⁰ Varonis nespēj izbēgt no savas ēnas – viņam nāksies ar to sastapties vaigu vaigā.

Otrs smags pārbaudījums ir fakts, ka pakāpeniski Harijam tiek atrauts ārējais atbalsts – vecāki, krusttēvs, beidzot arī labais burvis Dumidors. Šis norises, pēc Betelheima domām, apraksta procesu, kādā pasakā tiek atspoguļots varoņa un lasītāja ceļš no atkarības (vecākiem) uz autonomiju.²¹ Šis motīvs aizsākas jau sērijas pirmajā grāmatā, kad sirmmais padomdevējs Dumidors aizrāda Harijam, ka pārlieku ilgā lūkošanās Sagli (Ilgu) spogulī, kurā redzami zēna mirušie vecākie, nespēs sniegt viņam ne mierinājumu, ne patiesību – tā netieši norādot, ka atkarība no vecākiem nevar būt mūžīga un apdraud viņa neatkarību. Sestajā grāmatā autonomijas motīvs sasniedz pilnbriedu: “.. sēdēdams karstajā saulē, Harijs no jauna skaidri redzēja, kā cilvēki, kuriem viņš bijis mīļš, bija cits pēc cita viņu aizstāvējuši – māte, tēvs, krusttēvs un visbeidzot Dumidors, visi pilni apņēmības viņu pasargāt, bet tagad tam bija pienācis gals. Viņš nevarēja pieļaut, ka vēl kāds cits nostājas starp viņu un Voldemortu; viņam uz visiem laikiem jātiek vaļā no ilūzijas, ko būtu vajadzējis zaudēt jau gada vecumā, – ka vecāku nodrošinātais patvērumis nozīmē to, ka viņam neviens

nespēs nodarīt pāri.”²² Šī pāreja no bērnišķības briedumā ir smaga krīze, taču nepieciešama, lai varonis nekļūtu par iesaldētu “mūžīgā bērna” tēlu. Kādā no piektās grāmatas beidzamajām ainām burvis, kurš iekritis laika cilpā, atkal un atkal pārvēršas par radījumu ar pieaugušā ķermeni un zīdaiņa galvu – šādi Roulinga netieši norāda, kas notiek, ja raksturs nespēj pieaugt. Tāpēc autore atļaujas lauzt ierasto paredzamo bērnu literatūras stilu un ļauj savam varonim pakāpeniski pieaugt.

Sekojoš Harijam no vienpadsmit līdz septiņpadsmit gadu vecumam, mainās arī grāmatu sižetiskais centrs. Filozofiskās tēmas, kas pirmajās grāmatās ieskanas fragmentāri – nāve un nemirstība, patiesība un ilūzija, – piektajā un sestajā grāmatā izvērsas par vadmotīviem. Grāmatās labi saskatāma novirze no pasakās valdošā taisnīguma principa: pasakā nav iedomājams, ka maģiskais zizlis salūst vai pūķis apēd bruņinieku. Fantāzijā šis pasaku likumības vairs nav nelokāmas, arī varoņi zaudē viendabīgumu. Fantāzija noliedz pasakas varoņu bieži melnbalto iedalījumu, uzsverot, ka katrā cilvēkā ir gan labā, gan ļaunā potenciāls, šī iemesla dēļ varoņi pret ļaunumu nereti ir bezspēcīgi. Kaut gan tiklab pasaku, kā fantāzijas tēli parasti ir bērni vai jauni cilvēki (to nosaka abu žanru galvenais postulāts – labā cīņa ar ļauno gan ārpusaulē, gan varoņos, kas pakļāvīgi abu šo spēku iedarbībai), pasakā, kā norāda Bruno Betelheims, mēs nesekojam varoņa psihes stāvoklim, bet saskaramies tikai ar efektu,²³ kamēr fantāzijas darbs piešķir vienpusīgajam un anonīmajam pasakas tēlam personību, vārdu, biogrāfiju, psiholoģiju. Harijs pieaugot pakāpeniski izzina pasauli, kas radikāli atšķiras no bērna skatījumā (un bērnu literatūrā) bieži melnbaltā visuma, – pasauli, kurā mājo vilšanās un nodevība, kurā maģija nav universāls ļaunuma pretlīdzeklis, bet neitrāls spēks, ko ar vienādiem panākumiem izmanto abu nometņu pārstāvji. Varonim pieaugot, būtiski mainās tā piedzīvojumi atšķirībā no bērna piedzīvojumiem: ārējos briesmoņus nomaina iekšējās dilemmas, vilšanās, dusmas, visu pazīstamo parādību divdabība, bērnišķas skaidrība izzūd pieaugušo pasaules izplūdušo neskaidrību priekšā. Uzvaru vairs neizšķir fiziskā veiklība vai maģiskās prasmes, bet gan varoņa cilvēcība. Varonis vēlas saņemt atbildes, rīkoties pareizi, bet sastopas ar faktu, ka viss vairs nav tik viennozīmīgi kā bērniībā – šī ir galvenā fantāzijas atšķirība no pasakas, kur atbildes nereti ir skaidri zināmas jau iepriekš.

Kā uzsver J. Meletinskis, pasakā liela nozīme ir varoņa darbības formalizētajam raksturam. Pasakas varonis ir pasīvs, viņa rīcību nosaka ne tik daudz personiska motivācija, cik ārēji impulsi – uzdevumi, aizliegumi, dāvanas, burvju priekšmeti un palīgi, kas darbojas varoņa vietā un kuru labvēlība atkarīga no tā, vai varonis ievēro striktus izturēšanās noteikumus – pārkāpj aizliegumus, pilda norādījumus, pareizi reaģē uz izaicinājumiem.²⁴ Fantāzijā iepriekšnolemtības faktors ir daudz mazāks: noteicošā

loma ir varoņa brīvajai gribai, jo autors nostāda varoni nevis fiziskas drosmes pārbaudījumu, bet morālas dilemmas priekšā, savukārt brīnumainie spēki fantāzijā funkcionē kā līdzeklis mērķa sasniegšanā, nevis vadošais spēks. Pasaku un fantāziju vieno mītiskā meklējuma struktūra, kurā tiek ievietots varonis, – ceļojums ar īpašu mērķi, bieži citu varoņu sabiedrībā, kas, pēc J. Meletinska domām, ir atvasināta no kultūrvaroņa starppasauļu ceļojuma sakrālā objekta meklējumos. Taču pasakas meklējumā bieži galvenais ir atrodamais objekts (gredzens, kauss, zelta putns), kamēr fantāzijā priekšmets, kaut gan atrodas darbības degpunktā, taču nenosaka tās virzienu; priekšmeta liktenis atkarīgs no varoņiem, nevis otrādi.

Viena no būtiskākajām atšķirībām starp pasaku un fantāziju slēpjas stāsta noslēgumā. Fantāzijā atšķirībā no pasakas nesastapsim tradicionālās “un viņi dzīvo laimīgi vēl šobaltdien” formulas: noslēgumā labais parasti uzvar tikai “pagaidām”; uzvara nes līdzī zaudējumu. Šis aspekts ļauj apšaubīt pētnieces R. Džeksones viedokli, ka fantāzija vienādojama ar pasaku tās laimīgo beigu dēļ.²⁵ Iespējams secināt, ka fantāzijas darbu sižets iziet “ārpus” mītiskā pasaules skatījuma, kur ar pasaules kosmizēšanu atkal iestājas harmonija, un uzdod jautājumu par ētiskajiem aspektiem, par maksu, ko pasaules sakārtošana prasa no varoņa, t.i., uzlūkojot varoni ne kā instrumentu dievību rokās, bet kā personību, kurā misijas apziņa nereti konfliktē ar paša tieksmēm un vajadzībām. Pēdējās trīs Potera sērijas grāmatās autore izmaina no pirmajām grāmatām ierastās noslēguma formulas, kas gan nevēsta caurcaurēm laimīgu nākotni (Harijam jāatgriežas nīstajā audžuvecāku paspārnē), tomēr ir cerīgas (visi ir izdzīvojuši, Voldemorta atgriešanās aizkavēta). Ceturtajā grāmatā Voldemorts atgriežas – un sākas izmisīga cīņa ar nevienlīdzīgu pārspēku, birokrātiju, burvju pasaules iekšējo sadrumstalotību, cīņa, kuras pavadonis jau triju grāmatu garumā ir nāve. Šādi, pēc pētnieces Deboras Derozas domām, autore atrauj savam varonim iespēju “atpūsties” bērnības nevainības, psiholoģiskā komforta zonā pirms traumas / pārbaudījumiem, kas to gaida līdz ar izešanu pieaugušo pasaulē – reiz tajā iegājušam, varonim vairs nav atpakaļceļš.²⁶

Visu rezumējot, Harija Potera piedzīvojumos redzams, kā pasakas modelis šais darbos progresē fantāzijā – pasakai raksturīgajā shēmā varonim meklējumu ceļā ir vairāk laimīgu nejaušību, maģiskas palīdzības, piedzīvojuma rezultāts ir sociālā statusa paaugstināšanās vai materiāli labumi; trūkst detalizēta pasaules apraksta. Fantāzijā pārdabiskā palīdzība figurē tikai līdz zināmai robežai, pārbaudījumi varonim jāiziet vienam, piedzīvojuma rezultāts ir kosmiska konflikta atrisinājums un personiska transformācija, ieguvumu apvienojot ar zaudējumu.

Harija Potera fenomens atbalsojas arī citu Eiropas tautu fantāzijas rakstniecībā. Krievu autora Dmitrija Jemeca romānu sērija “Taņa Grotere”

stāsta par pusaugu raganu, kura lido ar burvju kontrabasu un mātās “grūti audzināmo” burvju Abrakadabras skolā. Kaut gan šī sērija, pēc autora teiktā, iecerēta kā parodija par Harija piedzīvojumiem, jau pirmās grāmatas tālākajās nodaļās darbs izvērsas par oriģinālu, slāvu folkloras un mūsdienu Krievijas realitātes detaļu piesātinātu fantāzijas stāstu, kurā no Potera sērijas aizgūta tikai sižetiskā sākuma struktūra. Daudz biežāk sastopami darbi, kuru autori bez parodijas tendencēm apzināti vai neapzināti aizgūst Poteriādes formulu kopumu savu varoņu gaitām. Harija panākumi acimredzami inspirējuši tādus latviski tulkotus darbus kā amerikāņu rakstniece Džordžijas Bingas “Mollijas Mūnas fantastiskā hipnozes grāmata” un “Mollija Mūna aptur pasauli”, vācu autora Pētera Freinda darbus “Laura un Avanterras noslēpums”, “Laura un Septiņu Mēnešu zīmogs”, īru rakstnieka Oīna Kolfera grāmatu sēriju par brīnumbērnu Artēmiju Faulu u.c. Līdzīga tendence vērojama arī latviešu bērnu literatūrā – pēdējos gados iznākuši atsevišķi darbi, piemēram, Signes Kvaskovas divu darbu sērija par Moniku un Gunta Bereļa jau atkārtotu izdevumu piedzīvojuši pasaka “Agnese un Tumsas valdnieks”, kurus tipoloģiski iespējams salīdzināt ar Harija Potera fenomenā raksturīgajām iezīmēm. Kaut gan šis prozas tradīcijas radušās neatkarīgi viena no otras un rakstnieku piederība pie dažādām tautībām un atšķirīgām literārām tradīcijām parādās gan tēmu izvēlē, gan to interpretācijā, to paralēles liecina par līdzīgu procesu ietekmi uz žanra attīstību.

Šai darbu kopumā, ko nosacīti iespējams dēvēt par Potera tipa fantāzijas darbiem, paralēlā pasaule nereti ir vienkāršota un melnbalta, vietām sižeta dramatismam upurēts loģiskums, taču Potera ietekme ir nenoliedzama – grāmatu varoņi ir bērni pārejas vecumā, kuri atklāj sevī neparastas spējas, draugu un maģisku būtņu pavadībā ceļo uz citām pasaulēm, lai stātos pretī ļaunumam, turklāt viņu piedzīvojumos noteicošās izrādās cilvēcīgās īpašības, nevis brīnumainās spējas. No šī viedokļa bērns – varoņa tēls ir būtiskākais grāmatu sērijas vienojošais faktors. Šie bērni ir neparasti apdāvināti un izredzēti cīņai pret ienaidniekiem; tomēr tie ir ikdienišķi pusaudži, kuri cieš no neticības sev, augšanas grūtībām, no vientulības biedējošā un mainīgā apkārtējā pasaulē. Tomēr šķietami necili bērni kontrastā pašpārliecinātajiem pieaugušajiem spēj glābt pasauli. No tipiskās bērnu fantāzijas šos darbus nošķir fakts, ka Harijs un citi varoņi savās gaitās sastopas ar reālu ļaunumu un ne vienmēr spēj nodrošināt labā galīgo uzvaru. Tādējādi autori ir radījuši jaunu jēdziena “bērnu fantāzija” standartu – bez patētiskuma un obligātām laimīgām beigām, bez sentimenta un morāles, bez viennozīmīgi pozitīviem varoņiem. Autori izmanto diezgan vienveidīgu formulu kopumu, taču darbu popularitāte liecina, ka lasītāji šais formulās acimredzot atpazīst paši sevi, savu dzīvi un problēmas.

Grūti teikt, vai tas, ka Harija Potera fenomens vienlaikus parādās daudzu tautu literāro varoņu klāstā, ir sakritība, postmodernisma laikmetā valdošā varoņa trūkuma sekas vai aizraujoša sižeta starpnacionāla ekspluatācija, taču kaut vai fakts, ka arī latviešu literatūrā radusies sava Potera līdzinieci un tulkojumos turpina iznākt arvien jauni līdzīgi darbi, apliecina fantāzijas žanra arhetipisko pievilcību. Šo darbu pamatdoma nav tikai burvju pasaules iepazīšana, cīņa ar briesmoņiem vai pasaules glābšana; tie mudina atgūt ticību mīta varonim, kas pārstāv kosmosu un aizsargā to no haosu pārstāvošajiem spēkiem kā kontrasts apjukušajam postmodernajam antivaronim. Nereti postmodernā laikmeta literatūrā tikusi apšaubīta mītiskā varoņa ticamība, taču autori cenšas ievietot mīta varoni mūsdienās un parādīt, ka mūžīgās vērtības ir aktuālas arī šodien.

Atsauces

- ¹ Bettelheim B. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. London: Penguin Books, 1991. P. 25.
- ² Turpat, 62. lpp.
- ³ Alton A. H. Generic Fusion and the Mosaic of Harry Potter. In: *Harry Potter's World. Multidisciplinary Critical Perspectives*. New York: Routledge Falmer, 2003. P. 141.
- ⁴ Turpat, 155. lpp.
- ⁵ Nikolajeva M. Harry Potter – a Return to the Romantic Hero. In: *Harry Potter's World. Multidisciplinary Critical Perspectives*. New York: Routledge Falmer, 2003. P. 131.
- ⁶ Turpat, 134.–135. lpp.
- ⁷ Bettelheim B. *The Uses of Enchantment..* P. 8.
- ⁸ Frye N. *Anatomy of Criticism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000. P. 33–34.
- ⁹ Meletinsky E. M. *The Poetics of Myth*. London: Routledge, 1998. P. 239.
- ¹⁰ Jackson R. *Fantasy: The Literature of Subversion*. New York: Methuen, 1981. P. 154.
- ¹¹ Nikolajeva M. Harry Potter – a Return to the Romantic Hero. P. 128–129.
- ¹² Alton A. H. Generic Fusion and the Mosaic of Harry Potter. P. 158.
- ¹³ Propp V. *Morphology of the Folktale*. Second Edition Revised and Edited with a Preface by Loius A. Wagner. Austin: University of Texas Press, 2005.
- ¹⁴ Eliade M. *Mīta aspekti*. Rīga: Mīnerva, 1999.
- ¹⁵ Kursīte J. *Mītiskais literatūrā, folklorā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 1999.
- ¹⁶ Eliade M. *Mīta aspekti*. 203. lpp.
- ¹⁷ Propp V. *Morphology of the Folktale*. P. 22.

- ¹⁸ Мелетинский Е. М. *О литературных архетипах*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1994. С. 51.
- ¹⁹ Roulinga Dž. K. *Harijs Poters un Uguns biķeris*. Rīga: Jumava, 2002. 558. lpp.
- ²⁰ Roulinga Dž. K. *Harijs Poters un Fēniksa ordenis*. 2. daļa. Rīga: Jumava, 2003. 413. lpp.
- ²¹ Bettelheim B. *The Uses of Enchantment*. P. 8.
- ²² Roulinga Dž. K. *Harijs Poters un Jauktasiņu princis*. Rīga: Jumava, 2006. 565. lpp.
- ²³ Bettelheim B. *The Uses of Enchantment*. P. 25.
- ²⁴ Мелетинский Е. М. *О литературных архетипах*. С. 26.
- ²⁵ Jackson R. *Fantasy: The Literature of Subversion*. P. 154.
- ²⁶ De Rosa D. Wizardly Challenges to and Affirmations of the Initiation Paradigm in Harry Potter. *Harry Potter's World. Multidisciplinary Critical Perspectives*. New York: Routledge Falmer, 2003. P. 163–184.

Maturation of the childlike hero: Changes of the fairy-tale canon in the latest children fantasy literature

Summary

The present article discusses the modifications of the traditional fairy-tale model in the world-famed fantasy book series about the adventures of Harry Potter by Joanne Kathleen Rowling. Not only has the series attracted the interest of a multitude of readers and literary critics, it also has inspired a unique phenomenon in the children's literature all over the Western world including Latvia – namely, the spawn of similarly oriented children's fantasy books that step away from the common and didactic “black-and-white” action and character model and introduce serious problems, mythological themes and allow their readers as well as heroes to “grow up” as they read. The article discusses the most obvious examples of these modifications in Harry Potter books and offers the following hypothesis – the appearance of the typically Romantic hero in the antiheroic post-modern age signifies that the reader longs to regain faith in the myth – which explains also the archetypal fascination of the fantasy genre literature in the modern age.

Rita Treija

Kristību ceremonijas analogi padomju tradīcijās

Ievadam

Baznīcas kristības ir sakraments, kas cilvēku ievada kristīgajā dzīvē, ar rituālām darbībām darot viņu par Kristus draudzei piederīgo. Sakramenta īstenošanai ir sava noteikta forma – kristību ceremoniāls. Kristības vienlaikus ir nozīmīgi ģimenes godi, pirmie kristāmā bērna dzīvē. Ateistiskajās padomju tradīcijās kristībām (līdzīgi kā iesvētībām, kristīgām laulībām un apbedīšanai) bija jāmeklē sekulāri analogi – tādas svinības, kuru saturs un forma iekļautos jaunajā padomju dzīvesveidā. Nepieciešamību pēc jaunām sadzīves tradīcijām ateistiskās ideoloģijas propagandētāji skaidro ar padomju cilvēka pasaules uzskata maiņu: “Sociālistiskās sabiedrības cilvēks ir atbrīvojies no nezinātniskā reliģiskā pasaules uzskata un līdz ar to viņam kļuvušas nepieņemamas arī visas reliģiskās kristību, iesvētību, kāzu vai bērņu ceremonijas. [...] Tagad sociālistiskā sabiedrība cenšas cilvēku dzīves svarīgāko notikumu atzīmēšanai radīt jaunas un skaistas tradīcijas, kas balstās uz marksistiski ļeņinisko pasaules uzskatu un komunistiskās morāles prasībām.”¹

Rakstā aplūkotas padomju tradīcijas, ar kurām aizstāja kristības. Jaunizveidoto godu iztīrījumā uzmanība pievērsta gan to īpatnajām, gan no kristībām “mantotajām” iezīmēm. Vārda došanas svinību un Bērņības svētku norises rekonstrukcija, kā arī raksta autore izpratne par to funkcijām balstīta galvenokārt svētku aprakstu un preskriptīvās literatūras analizē. Tradīciju aprakstus (nereti ar ieteikumiem scenāriju uzlabošanai u.tml.) bagātīgi sniedz padomju perioda publicējumi grāmatās, brošūrās un preses izdevumos. Daļa to autoru ir paši jauno tradīciju veidotāji un īstenotāji. Padomju sadzīves tradīciju apraksti fiksēti arī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves (LFK) arhīva materiālos un 2006. gadā ierakstītajās intervijās (ar kādreizējām svētku dalībniecēm Rīgā un Turlavā). Ziņas par kristību ceremonijas kārtību gūtas no evaņģēliski luteriskās, Romas katoļu un pareizticīgās baznīcas liturģiju aprakstiem.

Aizstāšana

Mērķtiecīga padomju tradīciju veidošana Latvijā (Latvijas PSR) tika uzsākta 20. gs. 50. gadu beigās. Līdz tam, kā liecina literatūra, “galvenajā vietā bija tautas saimniecības atjaunošanas, industrializācijas un kolektīvizācijas problēmas”². Jaunās padomju tradīcijas nostiprinās 60. gados, un 70. gados aprimst debātes par vienu vai otru tradīciju nepieciešamību.³

Sociālistiskās ieražas un svētki bija gan jaunas cilmes, gan mantoti un atbilstīgi pārveidoti. Pēc satura un nozīmes tos mēdz dalīt trīs tematiskās grupās:

- 1) valsts un revolucionārie svētki;
- 2) darba svētki un ieražas;
- 3) sadzīves tradīcijas (t. sk. arī ģimenes svētki un ieražas).⁴

Padomju apoloģēti apgalvo – sadzīves tradīcijas veidojas pašā tautā, izaug no tautas masu radošās iniciatīvas.⁵ Tā sauktais zinātniski materiālistiskais pasaules uzskats ir ateistisks, tas reliģiju uztver kā atmirstošu (ja vēl ne mirušu) pagātnes parādību, līdz ar to sadzīves tradīcijās tiešā vai netiešā veidā tiek īstenota ateisma propaganda. 1964. gadā laikrakstā “Padomju Zeme” sadaļā “No ateisma propagandistu pieredzes” rakstīts: “Baznīcas ietekme lielā mērā balstās uz tradīcijām. Tas nozīmē, ka jācīnās pret tradīcijām, ka reliģisko ceremoniju un rituālu vietā dažādu svarīgu cilvēka dzīves notikumu atzīmēšanai jārada kaut kas skaistāks, svinīgāks un emocionālāks. Tieši tā arī darija Kokneses karojošie ateisti. Pēc pilngadības svētkiem viņi sāk rīkot bērības svētkus, sabiedriskās kāzas, mirušo apbedīšanu un citus pasākumus, kas pakāpeniski izspieda baznīcas tradīcijas.”⁶

Ar bērna piedzimšanu saistītie padomju svētki – **Bērības svētki** un **svinīga vārda reģistrācija** – stājās iepriekšējo – baznīcas kristību – vietā. Kā vienas, tā otras svinības ir godi, kuros bērns var piedalīties tikai vienreiz dzīvē.

Pirmie kolektīvie Bērības svētki rīkoti 1956. gadā Tukuma rajona zvejnieku kolhozā “Selga”. Tiesa, jau 1954. gadā valmierieši esot sarīkojuši “sabiedriskas vārda došanas svinības” vietējo skolotāju ģimenē dzimušajiem dvīņubrāļiem.⁷ Paši Bērības svētki vēl ap 50.–60. gadu miju dēvēti arī par (*kolektīvajām*) *vārda došanas svinībām, vārdībām, sabiedriskajām kristībām*, tādējādi norādot uz vienu no galvenajām nomainīto godu funkcijām – vārda došanu. Jauno Bērības svētku dalībnieku vecums bija no viena līdz diviem gadiem, dažkārt arī lielāks (līdz septiņiem gadiem). Tomēr šajā vecumā svētku dalībnieki jau tika saukti savā vārdā, vārda došana Bērības svētkos faktiski vairs nenotika. Šī neatbilsme raisīja organizatoru šaubas, vai svētku jēga pareizi traktēta.⁸

60. gados svinīgo uzdevumu paziņot bērna vārdu pārņēma cita ģimenes svētku forma – vārda došanas svinības.⁹ Reģistrējot jaundzimušā vārdu, vecākiem svinīgos apstākļos tika izsniegta bērna dzimšanas apliecība – viņa pirmais dokuments. Lai gan Bērnības svētkiem trūka skaidras motivācijas, tie turpināja pastāvēt, kļūdami par vieniem no iemīļotākajiem ģimeņu svētkiem Latvijas PSR. Vēlāk Bērnības svētku teorētiskam pamatojumam tika minēta bērna ievēšana sabiedrībā, kolektīva lomas apzināšanās bērna audzināšanā u. c. Svētku izplūdušo, neskaidro nozīmi pauž arī teicēju vērtējums intervijās: “Nu, tā ir viena tāda diena bērnībā” (Velta, dz. 1947. g.)¹⁰; “Jā – priecīgi svētki, tur izdod tādu apliecību, tur dāvanīņas, ziedus visi radi pasniedz...” (Dzidra, dz. 1934. g.). Filozofe un folkloras pētniece Renāte Tavare raksta: “Bērnības svētku galvenā jēga varētu būt bērna personības modināšana, liekot viņam izjust savu vietu ģimenē, radniecības saites ar tuviniekiem, audzinot viņā pateicības un mīlestības jūtas pret vecākiem. Šie svētki palīdz veidot arī kopības izjūtu ar vienaudžiem.”¹¹

Jauno tradīciju ieviešanu sekmēja pastāvīgais “izskaidrošanas” darbs. Jau 50. gados parādās pirmie publicējumi grāmatās, kas daudzina jaunās sadzīves tradīcijas, skaidro to nozīmi un nepieciešamību (akcentējot svētku augsto idejiskumu, estētiku un morāli ieaudzinošo aspektu), izklāsta ceremonijas gaitu, sniedz ieteikumus un kritizē neveiksmes. Še minami tādi izdevumi kā A. Serdanta “Sadzīvei jaunas tradīcijas!” (1958), Z. Saukānes un A. Auziņa “Bērnības svētki. Sabiedriskās kāzas” (1959), J. Andersona un M. Sāres “Padomju sadzīves tradīcijas” (1960). Ar jauno padomju dzīvesveidu pamācoši iepazīstina arī preses izdevumi. Būtisks ir jautājums par svētku kvalitātes augšupeju – tā sasniedzama, pilnveidojot ceremoniāla scenāriju, izraugoties piemērotu mūzikas, deju, deklamāciju u.c. reperuāru, aicinot uz sadarbību profesionālus aktierus un komponistus. Tiek publicēti aizvien jauni statistikas dati, kas rāda ticīgo skaita un baznīcā veikto rituālu sarukumu iepretim jaunajām padomju tradīcijām. Avīžu virsraksti vēstī: “Tāka uz baznīcu aizaug”¹², “Apklusuši baznīcu zvani”¹³ u.tml. Jauno dzīvesveidu raksti un statistikas aprēķini lasītājam rāda kā dominējošo, uzvarošo, taču arī atgādina, ka aizvien kāda daļa sabiedrības “atpakaļrāpuliģi” turas pie vecajām paražām – šādi cilvēki vēl pareizi pārliecināmi. Kā problēma parādās fakts – cilvēki pat mēdz kombinēt vecās un jaunās tradīcijas: “.. bieži abi notikumi pastāv līdzās – vecāki pagūst gan nokristīt bērnus baznīcā, gan arī piedalīties klubu rīkotajos bērnības svētkos. Aprādīto iemeslu dēļ daudzi Rīgas klubu darbinieki nelabprāt ķeras pie šo svētku organizēšanas...”¹⁴

Ar jaunajām tradīcijām iepazīstināja ne vien republikāniskā un reģionālā prese, publicējumi grāmatās un brošūrās, bet klātienē arī rosīgie

tradīciju īstenotāji, tiekoties ar potenciālajiem svētku dalībniekiem. Par pirmajām sekmēm Bērņības svētku aģitācijā 1959. gadā raksta Zenta Saukāne: "Tas ir ļoti svarīgi, kā prot vecākus iesaistīt šajā jaunajā pasākumā. Labi panākumi darbā ar vecākiem bija Kuldīgas pilsētas bērņības svētku orgkomitejai. Tā panāca, ka svētkos pieteicās 40 bērņu vecāki. Noteiktajā dienā, kad vecāki bija sapulcējušies, orgkomiteja iepazīstināja viņus ar saviem priekšlikumiem svētku sarīkošanā. Vecākus ierosināja izteikt arī savas domas, uzklaušja viņu priekšlikumus; orgkomitejas locekļi centās pamodināt vecākos pēc iespējas lielāku interesi, lai viņi aktīvāk piedalītos svētku sagatavošanā."¹⁵

Svinību dalībnieki

Jau 60. gadu otrajā pusē gan Bērņības svētki, gan svinīga vārda reģistrācija bija sistemātiski kopti un organizēti pasākumi. To norisi izstrādāja speciālas padomju sadzīves tradīciju komisijas (laika gaitā šai kompetencei bijusi dažāda institucionālā piederība). Izmantojot metodiskos materiālus, kultūras darbinieki laukos un pilsētās varēja idejiski un formāli attīstīt svinību gaitu. Bērņu svinībām vajadzēja būt skaistām, sirsnīgām, emocionāli bagātām, tādām, kas atstāj gaišas atmiņas, kā arī audzinošām. "Vajadzētu panākt, lai vecāki un viesi, aizejot no šiem svētkiem, paņemtu līdz dziļu prieku un gandarījumu, lai šī diena vienmēr paliktu atmiņā un palīdzētu saprast, cik liela nozīme bērņu pareizai audzināšanai pirmsskolas periodā,"¹⁶ teikts kādā jauno tradīciju preskripcijā.

Bērņu vecāki svinību ceremonijas sagatavošanā piedalījās minimāli – vien laikus ziņoja par bērnam izraudzīto vārdu un kūmām. Vecāku ziņā bija bērņu sapašana, cienasta sarūpēšana, viesu uzaicināšana u. tml.

Vārda došanas svinības tiek rīkotas par godu jaundzimušajam. (Kopš 1969. gada 1. oktobra, kad stājās spēkā laulības un ģimenes kodekss, bērņa reģistrācija bija jāveic trīs mēnešu laikā kopš bērņa piedzimšanas vecāku un kūmu klātbūtnē, ja vien vecāki tam piekrita.¹⁷) Vārda došanas ceremonijā piedalās viena ģimene, klātesošo viesu skaits ir neliels. Savukārt Bērņības svētku dalībnieki ir jau paaugušies bērņi pirmsskolas vecumā (mazo dalībnieku skaits dažāds – no pieciem līdz vairākiem desmitiem). Piedalās gan vienā gadā dzimušie (piemēram, visi ciema četr- un piecgadnieki), gan jaunāki un vecāki bērņi kopā (divgadīgam brālim un piecgadīgai māsai svētkus var svinēt vienā reizē). Svētki ir publiski, ar lielu viesu (skatītāju) skaitu.

Kā vienā, tā otrā ceremonijā piedalās bērņa kūmas jeb (laicīgie) **krustvecāki**, kuru funkcijas ir gandrīz tādas pašas kā kristībās iegūtajiem

krustvecākiem – līdz ar vecākiem rūpēties par sava krustbērna (pādes) audzināšanu, izglītošanu, nepieciešamības gadījumā uzņemties tēva un mātes pienākumus (laicīgo krustvecāku pienākumos, saprotams, nav bērna reliģiskā audzināšana).

Bērna dzimšanas reģistrācijas ceremoniju vada civilstāvokļu aktu reģistrācijas nodaļas, ciema izpildkomitejas vai kultūras nama darbinieks, kura pārziņā ir arī juridiski korekta pirmā dokumenta sagatavošana. Savukārt Bērnības svētku ceremoniju parasti vada **dižā kūma (sabiedriskā kūma)** – cienījams cilvēks no pašu vidus (t. i., ciema, kolhoza u. tml.) vai uzaicināts viesis. Nereti pasākuma vadīšanai uzaicina profesionālu dziedātāju, aktieri. Folkloriste Vilma Greble aprakstījusi pirmos Bērnības svētkus Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā 1964. gada maijā (LFK 717, 2261). Goda kūmas bijuši “filol. zin. kand. V. Vāvere un Etnogr. sektora vad. vēstures zin. kand. H. Strods”, kas svētkus vadījuši kopā ar profesionālām skatuves māksliniecēm – “Pa apdāvināšanas laiku Ļeņina komjaunatnes Valsts jaunatnes teātra aktrise (kas vada ceremonijas māksliniecisko daļu) A. Krūmiņa skandē gaviļņiekam veltītu tautasdziesmu vai dzejnieka dzejoļa fragmentu. Akadēmiskā operas un baleta teātra soliste Austrā Tauriņa nodzied kādu tautasdziesmu.” Dižās kūmas lomas veicējam nepieciešamas labas publiskās runas spējas, atraisītība. To apstiprināja arī raksta autore intervētās teicējas, piemēram, Dace (dz. 1963. g.), kuras vecāki, apveltīti ar runas dāvanām, vairākkārt bijuši dižkūmas Turlavā rīkotajos Bērnības svētkos.

Vārda došanas svinību norise

Ceremonijas vadītājs, skatot klusinātai mūzikai, aicina ienākt t.s. rituālu telpā ģimeni. Ienācēju secība var būt brīva, bet tai var būt piešķirta arī simboliska nozīme – pa priekšu nāk vecākā paaudze (jaundzimušā vecvecāki), tad vidējā paaudze ar jaunāko uz rokām utt.

Bērna apģērbā, kā liecina redzētais ģimeņu fotogrāfiju albumos, daudzi vecāki pieturas pie “kristību stila”, izvēloties garu baltu (rozā vai zilu) “kristību kleitu” ar pieskaņotu cepurīti, lentēm. Pašu bērnu nereti tur rokās uz “kristību spilvena”.

Ceremonijas telpa ir neliela, tajā ir “svinīgo darījumu” galds, aiz kura atrodas ceremonijas vadītājs (-i). Interjeru rotā Republikas ģerbonis (var būt arī karogs), kas norāda uz svinību valstiski oficiālo raksturu. Uz galda atrodas svečturis ar trim svečēm, kas laicīgā rituāla laikā tiks simboliski aizdegtas. Vārda reģistrētāji var rūpēties par citām zīmīgām detaļām interjerā. Velta (dz. 1947. g.), ilggadēja ceremonijas organizatore, atceras:

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Nauris Vecpils ar kūmām Āriju un Miķeli Vesperiem pozē fotogrāfam pirms došanās uz Bērņības svētku norises vietu. Automašīnu rotā ziedi, lentes un rotaļlieta – Pekausis. Liepāja, 1976. Foto no Vesperu ģimenes albuma

Nauris Vecpils with his godparents Ārija and Miķelis Vespers posing to a photographer before heading for the venue of the Childhood Festival. The car is decorated with flowers, ribbons and a toy – a character of a popular Soviet-era animation film. Liepāja, 1976. The photo is taken from the Vespers' family archive

“Un tad vēl uz galda bija tāds stārķītis. [...] Ar tādu domu, lai šis ģimenei nebūtu pirmais un pēdējais bērniņš, bet lai ģimene kuplotu un augtu, nu, ar tādu novēlējumu.” Telpā sava vieta var būt arī šupulītim, ko izmanto rituālā pēc juridiskās procedūras.

Sociālistiskajām tradīcijām izstrādātās preskripcijas pieļāva un pat ieteica dažādību ceremoniāla kārtībā. Kāds 1975. gadā sarakstīts scenārijs jaundzimušā svinīgajai reģistrācijai piedāvā: “Zālē vispirms ienāk zēns un meitene, kuri ievēd vecmāmuļu un vectēvu, aiz viņiem seko tautas tērpos ģērbies bērnu pāris, kas nes tautisku jostu, ziedu groziņu vai uz speciāla paliktņa dzimšanas apliecību un mazu, neaizdegtu svecīti. Tad seko vecāki, kas nes jaunpiedzimušo. Aiz viņiem – kūmas un viesi. Ienākot zālē,

abās pusēs celiņam stāv bērni goda sardzē (pēc tam bērni nostājas abās pusēs dekoratīvam šūpulītim, ja tāds ir telpā).¹⁸ Šis svinīgais gājiens ar greznotu simbolu pārvietošanu mudina saskatīt ārēju līdzību ar baznīcas (katoliskās un pareizticīgās) procesiju, taču uzreiz atzīmējams, ka procesija nav kristīšanas rituāla daļa.

Vadītājs pasludina faktu – ir piedzimis jauns PSRS pilsonis, tādu un tādu vecāku dēls vai meita, vārdā... Īsiem apsveikuma vārdiem seko uzaicinājums vecākiem parakstīties civiltāvokļa aktu grāmatā par bērna piedzimšanu. Vecākiem parakstoties, skan mūzika. Seko uzruna kūmām, viņu solījums rūpēties par bērnu izskan kā apstiprinoša atbilde dialogā ar ceremonijas vadītāju. “Ja apsolāties uzņemties rūpes un atbildību darīt visu, kas jūsu spēkos, lai [...] [ši meitene] izaugtu par krietnu mūsu lielās Dzimtenes meitu, tad atbildiet “Mēs apsolām”.¹⁹ Solījuma forma aizgūta no kristību ceremonijas. Baznīcas liturģijā garīdznieks uzrunā krustvecākus, atgādina par viņu atbildību, ar “Jā” vai izvērstāku apstiprinošu atbildi aicina krustmāti un krusttēvu bērna vārdā apliecināt ticību un atteikties no velna kārdinājumiem. Arī kūmas sociālistiskajos gados parakstās dzimšanas akta ierakstā. Atzīmējams, ka baznīcā parakstīšanās notiek pēc kristību sakramenta svinībām, parasti palīgtempās (sakristejā), šai kancelejas procedūrai ir vienīgi lietišķs raksturs.

Pirms dzimšanas apliecības pasniegšanas notiek simboliska laicīgo kristību sveču aizdedzināšana. Vecāki aizdedz katrs savu sveci un abi kopā – bērniņa sveci. Neveiksmi, sveci aizdedzinot, ģimene var tulkot kā sliktu zīmi. Teicēja: “Bet tas ir tāds riskants... – un ja nu svecīte nedeg?” Šādas bažas atspoguļo arī latviešu tautas ticējumi: “Ja kristot nodziest svece, tad kristāmais drīz mirs” (LIT 15276). Zināms, kristību sveces aizdegšana ietilpst reliģiskajā rituālā. Kristību svece nozīmē, ka Kristus ir apgaismojis jaunkristīto. Kristītie Kristū ir “pasaules gaisma” (Mt 5:14).²⁰ Dzimšanas apliecību var pasniegt kopā ar piemiņas medaļu.

Ar uzrunu vai nelielu priekšnesumu – dziesmu, deklamāciju – organizatori sveic vecvecākus. Vecvecāki un vecāki, kā arī citi ģimenes locekļi tiek aicināti pašūpot mazuli šūpulī. Aplī nostājušies, klātesošie var veikt arī “pādes didīšanu”, kurā katrs pieaugušais pašūpo zīdainīti rokās, tad dod nākamajam.

Seko ziedi, dāvanas un, iespējams, neliels cienasts (torte vai kliņģeris ar tēju, limonādi, šampanieti – to sarūpējuši vecāki vai kūmas). Svinības šaurā ģimenes lokā var turpināt mājās.

*Kūmas iešūpo bērnu dzīvei.
 Dalībniekam rokās Bērņības svētku
 apliecība. Liepāja, 1976.
 Foto no Vesperu ģimenes albuma
 Godparents are swaying their
 godchild into life. The participant
 is holding the Childhood Festival
 certificate. Liepāja, 1976.
 The photo is taken from the Vespers'
 family archive*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
 attēls nav pieejams.

Bērņības svētku norise

Bērņības svētkus parasti atzīmēja vasarā. Par to norises datumu tradicionāli izvēlējās kādu no jūnija pirmās puses dienām – ap Starptautisko bērnu aizsardzības dienu 1. jūnijā.²¹ Tradīciju sākumposmā svētkus rīkoja arī rudenī (līdz ar ražas novākšanas svinībām atzīmēja arī bērnu “birumu”) un ap Jaungadu.

Par svinību telpām izraudzījās plašas klubu iestādes (retāk brīvdabas estrādī), un tās – piemēroti gadalaikam – rotāja ar zaļām meijām, ziediem, puķu un lapu vītņēm, kā arī baloniem, rotaļlietām, zīmējumiem un lozungiem. Kāds sociālistisko tradīciju sākumposma Bērņības svētku apraksts vēstī: pie maza bērnu galdiņa “nosēdina lielu lelli un lāci. Tie norāda uz lozungu “Laimīgu bērņību!”.”²² Skatuves centrā ir ziediem rotātas šūpoles, retāk šūpuļkrēsls, rotaļu zirdziņš, karuselis, sākumposmā t.s. goda soliņš. Līdzās skatuvei ir neliels galds un sēdvietas pasākuma vadītājiem, īpašajiem viesiem (piemēram, kolhoza priekšsēdētājam, kas teiks runu). Sēdvietu pirmās rindas paredzētas mazajiem svētku dalībniekiem, viņu vecākiem un kūmām. Tālākās rindās sēž svētku viesi.

Interesanti folkloras ekspedīcijas materiālos atklājas Bērņības svētku telpas vērojumi Marjannas Aunas pierakstos (LFK 1968, 2555). Viņa rūpīgi, turklāt paužot arī personisko attieksmi, apraksta 1964. gada Bērņības svētkus Dobeles rajona kolhozā “Gaisma”. Svētkus folkloriste paralēli sauc par “kristabām” jeb “krustabām”. “Kristabas notiek kolhoza “Gaisma”

klubā. Klubs vecās muižas atjaunotā ēkā. Telpa ļoti svinīga. Telpa baznīcas stilā. [...] Viesiem līdzī ziedi, dāvanas. Aizmugurē augšā, tā kā baznīcā, vieta dziedātājiem un orķestrim. Tur nu ir novietojies kolhoza "Gaisma" pūtēju orķestris."

Norādītajā laikā bērni ar vecākiem un kūmām pulcējas vienuviet, lai svinīgi dotos uz Bērņības svētku norises vietu. Saposušies bērni un pieaugušie virknējas gājienā. Vēlāk ieviesās tradīcija bērņus vizināt īpaši rotātās automašīnās. Vieglos automobiļus rotāja ar lentēm, baloniem, rotaļlietām. Meitenēm uz auto priekšdaļas parasti apsēdināja lelli, zēniem – rotaļu lāci u.tml.

Iešanai uz svētkiem pieder arī svinīgā iesoļošana pasākuma telpā, ko kāda teicēja dēvēja par svētku polonēzi. Bērņības svētku dalībniekus telpā var ievest citi bērņi. Nereti gaviļņiekiem pa priekšu iet meitenīte ar ziedu groziņu. Vecāki bērņi (piemēram, oktobrēni, pionieri) var sagaidīt mazos ar godasardzi abās pusēs ejai.

Kad bērņi apsēdušies izrotātajos krēslos, ceremonija var sākties. To ievada oficiālie apsveikumi – uzrunas bērņiem, kūmām un vecākiem. Runu garums un patoss laika gaitā ir mainījies. Sākumposma garos, kaismīgos apsveikumvārdus nomainīja ar īsākām un draudzīgām uzrunām. 70. un 80. gados Bērņības svētkos vairs nenodarbojās ar klaju aģitāciju. Tāda vēl fiksēta 1963. gada Folkloras sektora ekspedīcijas laikā Mirdzas Berzinskas pierakstos (LFK 1965, 3981). Pagarajā svētku runā (pierakstā 8 lappuses) izskan gan atgādinājums, ka "šie bērņības svētki ir mūsu Komunistiskās partijas CK nesenā plēnuma lēmumu īstenošana dzīvē", gan mudinājums saglabāt modrību, jo "pretī mūsu bērņu gaišajai nākotnei vēl šobrīd kapitālisma zemēs ir pacelti lielgabalu stobri".

Pēc uzrunām tiek godināts katrs bērņs atsevišķi. Bērņu aicina uz skatuves, kur viņu dzīvei iešūpo kūmas, dižā kūma. Šūpošana ir Bērņības svētku ceremonijas kulminācija. Tikmēr svētku dalībniekiem velta dzejoļus, īsas dziesmiņas. Piemēram, kad izsauc kādu Ozolu, atskaņo "Ozolīti, zemzarīti..." (LFK 1975, 2458), puisēnam ar sprogainiem matiem skandē tautasdziesmu "Kūmās iedama, kažoku vilku, / Lai aug pādīte sprogainu galvu" (LFK 717, 2267).

Katram dalībniekam tiek pasniegta Bērņības svētku apliecība – šķietami juridisks dokuments, kurā ierakstīts bērņa un kūmu (citkārt arī vecāku) vārds, ielīmēta bērņa fotogrāfija, iespiests apsveikuma teksts. Tā, piemēram, 1982. gadā Cēsis izsniegtā apliecībā iespiesti šādi apsveikuma vārdi: "Šodien – Tavā svinību dienā – sabiedrība uzņem savā kolektīvā un priecājas par Tevi, tādu mazu, draiskulīgu un drošu, kas jau tagad tik daudz grib zināt. Liela un skaista ir Tava nākotne. Miera un draudzības zeme – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība – stāv Tavas dzīves un

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Bērības svētku dalībnieks saņem dāvanas. Liepāja, 1976.

Foto no Vesperu ģimenes albuma

Participant of the Childhood Festival is receiving presents. Liepāja, 1976.

The photo is taken from the Vespers' family archive

saulainās bērības sardzē.” Kā liecina senākas svētku dalībnieku apliecības, apsveikuma teksti atšķiras vienīgi ar nelielām variācijām vārdu izvēlē un kārtībā. No citātiem iecienīti ir padomju rakstnieka Maksima Gorkija vārdi par Cilvēku ar lielo burtu un viņa doma – “Cilvēks – tas skan lepni”.

Dāvanas pasniedz svētku rīkotāji un kūmas. Parasti dāvina rotaļlietas (meitenēm – lelles, zēniem – mašīnas, rotaļu dzīvniekus), nereti sudraba karotītes, kas, kā zināms, ir arī tradicionāla dāvana jaunkristītajam.

Bērības svētki tradicionāli izskan ar Arkadija Ostrovska vokālo kompozīciju “Lai vienmēr būtu saule” (dzejnieka Ļeva Ošaņina teksts). Pēc svinīgās daļas seko fotografēšanās – ar krustvecākiem, plašākā radu pulkā, ar citiem svētku dalībniekiem utt. Ir gādāts par rotaļām, jautrām atrakcijām (laimes aka). Uzaicināti ir aktieri, un bērni var spēlēties kopā ar Sprīdīti, Karlsonu, Pepiju Garzeķi, rūķiem utt. Var noskatīties, piemēram, leļļu teātra izrādi. Svinības ar mielastu un jautrām izdarībām turpinās mājās radu un draugu pulkā.

Nobeiguma vietā

Tātad bērnu kristības – sakramentālu baznīcas rituālu un ģimenes godus – padomju sadzīves tradīciju veidotāji mērķtiecīgi aizstāja ar sekulārām svinībām – Bērņības svētkiem un svinīgu vārda reģistrāciju. Jauno laicīgo godu ceremoniālā saglabāja vairākas kristību ceremonijas formālās iezīmes, kas līdz ar citas jēgas piešķiršanu “attīrītas” no iespējamā reliģiskā satura.

Kādi Bērņības svētki paliek pašu dalībnieku atmiņās? Tie ir kā jauks piedzīvojums, ja vien tos atceras vai spēj uzburt no fotogrāfijām ģimenes albumā. Rakstnieks Pauls Bankovskis Bērņības svētku pieredzi ataino stāstu krājumā “Skola”²³:

“Kad nu man tā jums tagad jāpasaka, nemaz īsti nezinu, vai tas viss nav bijis tikai sapnis. Nekādu sakarīgu un saturīgu bērņības atmiņu man nav. Nekā tāda, ko varētu nodēvēt par notikumiem. Ja nu vienīgi bērņības svētki. Taču pat par tiem neesmu īsti drošs, vai patiesi ko atceros vai varbūt esmu sācis atcerēties vēlāk, aplūkojot albumā tālaika fotogrāfijas vai klausoties mātes stāstītājā. Un arī no šī notikuma atmiņā palicis maz, tikai tāds pavisam īss brīdis – es sēžu ar ziedu un mētru vītņēm rotātās šūpolēs uz kultūras nama skatuves, zāle ir ļaužu pilna, gaisā jaušams grīdas vaska smārds, telpas stūros iestutētas apvītušas meijas, skatuves malā ir ar tautisku jostu apņemts svečturis, pa logiem atspīd spoža saule, un tās staros rūtis tādas pelēki nespodras – pēc ziemas vēl nav mazgātas. Abpus šūpolēm stāv sveši cilvēki. Vienā pusē vīrietis pelēkā uzvalkā, otrā sieviete violeti vizuļojošā vakartērpā. Tad vēl tur ir mamma un tētis, un onkulis Egons, un tante Ilga. Es esmu ietērpts baltā krekļā, melnās īsajās bikšēlēs un baltās pusgarajās zeķēs. Ar pušķīšiem. Ap kaklu man apsieta tautiska prievīte. Kamēr Egons un Ilga mani šūpo, svešais onkulis un tante mūzikas pavadībā pamīšus skaita tautasdziesmas. Protams, es neko no tām dziesmām neatceros. Tikai vienu tādu rindiņu: “Puisīts dzied, ne meitiņa.” Un vēl tādu: “Tēvs, māmiņa, arājiņa.”

Vai nu pirms, vai nu pēc tam vīrietis pelēkā uzvalkā saka runu. Šodien mums visiem ir ļoti nozīmīga diena, viņš saka. Jo īpaši mūsu jaunajai paaudzei. Un nosauc manu vārdu.

Ar ko šī diena mums visiem – un man jo īpaši – tik ļoti nozīmīga, es neatceros. Vienīgi zinu – kopš tā laika onkulis Egons un tante Ilga ir mani krustvecāki. Un atceros, ka pēc šūpošanas man pasniedza lielu, čaukstīgā celofānā ietītu ziloni. Zilonis man jau uzreiz nepatika – tas tiešām bija zils, tumši, tumši zils kā negaisa mākonis vasarā, tumšzils un pūkains ar koši oranžu pavēderi un snuķa galu. Vairāk neko neatceros.”

Pēc šī pagārā, bet spilgtā Paula Bankovska stāsta citāta vien jāpiebilst, ka mūsu dienās, kad ģimenes godu vidū ar cieņu ir atgriezušās bērna kristības, ne svinīga vārda reģistrācija, ne Bērnības svētki nav pavisam izzuduši. Daļa ģimeņu labprāt saņem jaundzimušā dzimšanas apliecību svinīgos apstākļos. Sporādiski Latvijā tiek organizēti arī no padomju tradīcijām mantotie Bērnības svētki.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Serdants A. *Sadzīvei jaunas tradīcijas!* Rīga, 1958. 10. lpp.
- ² Zavarina A. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijas pilsētās. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1970. 9. sēj. 197. lpp.
- ³ Saburova L. 70. gadu literatūra par jaunajiem svētkiem un ieražām (galvenās īpatnības un tematika). *Sociālistiskie svētki un ieražas*. Rīga, 1987. 9. lpp.
- ⁴ Brēde A. Padomju tradīciju veidošanās. *Latviešu etnogrāfija*. Rīga, 1969. 526. lpp.; Mežgailis B., Cimermanis S., Podnieks V. *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji un viņu kultūra mūsdienās*. Rīga, 1985. 167. lpp.
- ⁵ Fišers R., Juškevičs B. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1964. 6. sēj. 207. lpp.
- ⁶ Siliņš J. Aplkušī baznīcu zvani. *Padomju Zeme*. 1964. 6. febr.
- ⁷ Zavarina A. Padomju sadzīves tradīciju attīstība.. 197. lpp.
- ⁸ Fišers R., Juškevičs B. Padomju sadzīves tradīciju attīstība.. 209. lpp.; Mežgailis B., Cimermanis S., Podnieks V. *Padomju Latvijas lauku iedzīvotāji..* 203. lpp.
- ⁹ Par svinību aizsākumiem nav gluži drošu ziņu. Vladimirs Rudņevs raksta, ka svinības (*имьянаречение*) uzsāktas pēc Ļeņingradas rūpnīcas “Светлана” strādnieku vēstules laikrakstam “*Ленинградская правда*” 1963. gadā. Vēstulē strādnieki izsacījuši sašutumu par to, ka vēl aizvien atrodoties jauni cilvēki, kas izlemj savus bērnus kristīt, viņi ierosina radīt padomju rituālu jaundzimušajiem pilsoņiem. (Руднев В. А. *Советские праздники, обряды, ритуалы*. Ленинград, 1979. С. 119.) Savukārt lietuviešu materiāls sniedz liecības par vārda došanas svinībām (*vardynos*) jau 1962. gadā. (*Padomju sadzīves tradīcijas: No lietuviešu pieredzes*. Rīga, 1969. 3. lpp.)
- ¹⁰ Šeit un citur – no raksta autorees intervijām ar teicējām Rīgā un Turlavā 2006. gada vasarā.
- ¹¹ Tavare R. *Folkloras tikumiskās un estētiskās vērtības sociālistisko ieražu pilnveidošanā (palīgmateriāls lektoriem)*. Rīga, 1984. 18. lpp.
- ¹² Krauce R. Taka uz baznīcu aizaug. *Padomju Zeme*. 1963. 26. dec.
- ¹³ Siliņš J. Aplkušī baznīcu zvani. 4. lpp.
- ¹⁴ Zavarina A. Padomju sadzīves tradīciju attīstība.. 204. lpp.
- ¹⁵ Saukāne Z. *Bērnības svētki*. Auziņš A. *Sabiedriskās kāzas*. Rīga, 1959. 6. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 16. lpp.

- ¹⁷ Gūtmane D. Par bērniem un viņu svētkiem. *Svētku varavīksne*. Rīga, 1972. 136. lpp.
- ¹⁸ *Kad saulīte rotājās: Metodiski norādījumi un rekomendācijas tradicionālu pasākumu organizēšanai bērniem*. Rīga, 1975. 6.–7. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 7. lpp.
- ²⁰ *Katoliskās baznīcas katehisms*. Rīga, 2000. 328. lpp.
- ²¹ Starptautisko bērnu aizsardzības dienu 1. jūnijā atzīmē kopš 1925. gada, kad Ženēvā (Šveicē) norisa bērnu aizsardzībai veltīts kongress.
- ²² Fišers R., Juškevičs B. Padomju sadzīves tradīciju attīstība.. 209. lpp.
- ²³ Bankovskis P. Nelietīgi vārdu valkāt. *Skola*. Rīga, 2006. 159.–160. lpp.

Rita Treija

Analogues of baptism rituals in Soviet traditions

Summary

The article deals with the traditions that were developed as a replacement for baptism rituals during the years of the Soviet rule in Latvia. In the second half of the 20th century, the Christian ritual was replaced by new, secular civil traditions – Childhood Festival (in the former Soviet Latvia since the 1950s) and a name registration ceremony (since the 1960s). Special commissions were set up to substantiate the content and pen the scenarios of these celebrations. In the initial stages, the authorities' efforts on improving the quality of these festivities also included constant "explanatory" work.

The article describes the course of both the Childhood Festival and name giving ceremony, as well as the role of their participants, organizers and guests. The author of the article has identified the traces of Christian rituals in these ceremonies, such as godparents, godchildren, the symbolic lighting of a candle, etc., as well as the new, specific elements. When looking at the aesthetics of these Soviet festivities, attention is paid to the clothes of participants, interior decoration and the like.

Name giving ceremonies were usually held at a civil registry office, a town hall or a club. The key parts of the scenario is the proclamation of the birth of the new Soviet citizen, entering the data of birth into the civil registry book, handing out the birth certificate and the congratulation of the parents, godparents and grandparents.

The structure of Childhood Festival was more complicated. Participants of these festivities were children of pre-school age, and the venue was usually a spacious room designated for such purposes at a local club or a school, or sometimes an open-air stage. Indoors ceremonies were often followed by a participants' parade through the village or the town, a ride in cars decorated specially for the occasion, games in open air and other activities. The key parts of the scenario are the arrival of participants to the venue of the festival, congratulation speeches, the swinging of the godchild, and handing out the certificates of a participant of the Childhood Festival.

Māra Vīksna

Vilmas Grebles mūžs zinātnei un bērniem

Divdesmit pirmā gadsimta sākumā – 2006. gadā mēs atzīmējam ne tikai Krišjāņa Barona 171. un Friča Brīvzemnieka 160. gadskārtu, bet arī jau 20. gadsimtā dzimušo folkloristu nozīmīgās gadskārtas. Tā pienākusi simtgade lielākajai latviešu tautasdziesmu, revolucionāro dziesmu un bērnu folkloras pētniecei, folkloras bibliogrāfei, brīnišķīgam cilvēkam, folkloristikas leģendai – Vilmai Greblei.

Katra īsta folklorista intereses un faktus no dzīves gājuma ļoti labi atklāj viņa savāktais folkloras materiāls, protams, arī personiskais arhīvs un intervijās gūtais.

Vilma Greble ir ziemeļvidzemniece, var teikt – malēniete. Viņas vecākus Otto un Kristīnu vecuma ziņā šķīra tikai pusgads, un viņi mūžībā aizgāja ar pusotra mēneša atstarpī, abi cēlušies Vecgulbenes pagastā. Tēvs bija galdnieks, stalta auguma, melnām, kuplām ūsām, valdonīgas dabas un plašas sirds cilvēks. Māmuļa sīciņa, gaiša rakstura, sirsnīgas dabas sieviete, kas četrus gadus mācījusies rokdarbus un vācu valodu Gulbenes Izabellas skolā. Viņa sešpadsmit gadu laikā dzemdēja divpadsmit bērnus, no kuriem lieli izauga pieci dēli un piecas meitas.

Vilma Vanda Luīze dienas gaismu ieraudzīja 1906. gada 28. maijā (pēc jaunā stila) Valkas apriņķa Kalnciema pagasta Kalnmuižas Kapukrogā, vēlāk pārdēvētā par Kalncempju pagasta Kalnienu, bet šobrīd Kalniena pieder Stāmerienas pagastam Gulbenes rajonā, toties Kalncempji – Alūksnes rajonam. Mātesmāsa, piesakot mācītājam jaundzimušo, bija aizmirsusi īsto datumu un nokļūdījiesies par desmit dienām.

Tēvs nevēlēja saviem bērniem izglītību, un dēli rāvās prom no mājām, vecākie aizgāja strēlniekos – viens vadīja kara komisariātu un kopš 1925. gada bija Orehovozujevas pilsētas galva, otru nošāva Kolčaks 1919. gadā Vladivostokā, trešais kļuva par čekistu, ko iznīcināja Staļins 1933. gadā, jaunākais 1940. gadā aizgāja miličos un Otrajā pasaules karā, atgriezoties Latvijā, krita Latgalē pie Ozolmuižas, vēl viens nomira jaunībā. Kaut brāļiem bija piecas atvases, tās izklīdušas Krievzemē un zudušas Latvijai.

Vilma Greble 1931. gadā

Vilmai pašai bērnu nebija. Un no māsām tikai vecākā – Joana bija precējusies, viņas dēls Vilis nomira vēl pirms mātes, bez pēcnācējiem. Māmuļa un vecākā māsa, kas visvairāk mantojusi no vecākiem, bija Greblītes (kā Vilmu dēvēja kolēģi) labākās teicējas. Vilma pēc Gulbenes pamatskolas beigšanas vārgās veselības dēļ kopā ar māsu Idu (1900) bija palaišta uz Rīgu. Tā arī viņas nodzīvoja kopā visu mūžu, rūpējoties viena par otru. Idas daļā bija praktiskā dzīve un brīnišķīgie, no mātes apgūtie rokdarbi. Viņa bija sešus gadus vecāka, bet tieši tikpat gadus pārdzīvoja Vilmu. Viņām bija iespējams ar lielām grūtībām 30. gados adoptēt Padomju Krievijā nogalētā brāļa meitiņu Regīnu, bet to viņas neizdarīja un palika vienas. Kā liecina fotogrāfijas, Regīna ar savu dēlu 50. gados viesojusies Latvijā pie vecmāmiņas, sarakstījusies ar māsām, bet pēc Greblītes nāves 1991. gada 25. februārī nebija vairs pierunājama pārcelties uz Latviju pie deviņdesmitgadīgās Idas tantes, kaut bija viņas vienīgā radniece.

Vilma mācījās Luža Bērziņa vadītajā Rīgas skolotāju institūtā, kuru viņas klasesbiedri beidza 1927. gadā. Uz izlaidumu bija ieradies izglītības ministrs Rainis. Lai arī meitene slimības dēļ gadu bija atpalikusi no savējiem, viņa pēc pasākuma uzrakstīja sajūsmas un uzmundrinājumu pilnu vēstuli augstajam viesim, dzejnieks to pat pieminējis savā dienasgrāmatā. Vēlāk viņa arī iestājās Raiņa, t.i., sociāldemokrātu partijā.

Institūtnieku draudzība pastāvēja uz mūžu, ir saglabātas visas vēstulītes un kartītes, kas sūtītas Vilmai uz tuberkulozes sanatoriju 1927. gadā. Viņa sarakstījās un uzturēja sakarus arī ar emigrējušiem institūta audzēkņiem – Arturu Plaudi, Jāni Martinsonu, studiju biedriem – reliģiju

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

pētnieku Haraldu Biezo un rakstnieku Mārtiņu Zivertu. H. Biezais, viņu kaitinādams, vienmēr lietoja uzrunu *jaunkundze*. Saviem ārzemju draugiem viņa sūtīja labākās latviešu grāmatas, sevišķi M. Zivertam, par kura ierašanos Rīgā allaž vēstīja Greblītes "sabojāties" telefons. Kādas vēstules uzmetumā jau 1956. gada 24. februārī viņa rakstīja saviem draugiem Ruļikoviem uz Ameriku: "Kad mēs tiksīmes, man būs jau balta galva. Reizēm paslimoju vēl ar vecajām kaitēm – ar plaušu vainām. Dzīvoju un intensīvi strādāju. Bibliotēka man jau ir tik liela, ka drīz ielūzīs grīda, ja vēl to mēģināšu papildināt, bet jāpapildina būs, jo kā tad lai norobežojas no tā, kas ir dzīvības intereses, bez kā nevar iztikt."

Rīgas skolotāju institūta pasniedzēji Ludis Bērziņš, Jānis Alberts Jansons, arī Jēkabs Vītoliņš vēl "dzīvības interesēm" pievienoja folkloras vākšanu, izpētes darbu un nopietnās mūzikas mīlestību. Pirmie sūtījumi no Vilmas Grebles Latviešu folkloras krātuvē pienāca 1928. gada maijā un ieguva [717] kārtas numuru fondos. Tie bija no vecākiem pierakstīti ticējumi un burvības. No mātes to bija pārliecināši vairāk, arī padoms: "Ja bērni niķīgi, tad jānoper ar vēja slotiņām, kas aug pie bērziem" (717, 139). Netrūka arī mīklu, ātrrunas vingrinājumu, spēļu un sakāmvārdu, piemēram, no astoņdesmit gadu vecās Babuļu mātes Kalncempju Lauķos – "Rokas klēpī maizi nepelna" (717, 451).

Lai arī Vilma Greble pēc institūta ieguva tikai rezerves skolotājas vietu, viņa bija starojoša un radošu ieceru pilna. Savai fotogrāfijai otrā pusē viņa bija uzrakstījusi Sofokla Antigones vārdus: "Ne līdzī nīst – līdz milēt esmu te." Viņas pienākumos ietilpa aizstāt pa mēnesim, pa ceturksnim saslimušos skolotājus dažādās Rīgas pamatskolās. Visvairāk sāpēja biežā šķiršanās no iemīlētiem skolēniem. Tās bija abpusējas jūtas. Paralēli skolas darbam viņa mācījās latīņu un grieķu valodu, lai iestātos augstskolā. No 1933. gada līdz 1940. gada 1. jūlijam viņa studēja LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē, apgūdama arī psiholoģijas, pedagoģijas, literatūras vēstures kursus. Šo izglītību vēlāk gan neņēma vērā, augstskola bija jābeidz otrreiz. Triecienu nesa arī 1934. gads, kad viņai kā sociāldemokrātu partijas biedrei liedza strādāt skolā.

Palīdzīgu roku sniedza viņai tuvs cilvēks Andrejs Punka, kas deva iespēju strādāt korektora darbu savā izdevniecībā "Rūķis". Jau 1932. gadā viņi abi ar pseidonīmiem A. Ģints un V. Vigre bija izdevuši skolām domātu grāmatu "Īsi chronoloģiski dati un darbu satura atstāstījumi"¹, kas izmantojama faktu un izlasīto darbu vieglākai apguvei un atminēšanai pirms pārbaudījumiem. Vilma Greble jau bija sagatavojusi brošūras ar J. Lautenbaha-Jūsmiņa "Niedrišu Vidvuda"² un J. Janševska "Dzimtenes" konспектиem.³

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Vilmas Grebles jubileja Valodas un literatūras institūta Folkloras daļā 1986. gada 7. jūnijā.

Vilma Greble's jubilee at the Folklore department of the Institute of Language and Literature, June 7, 1986

Pirmajā rindā no kreisās/in the front row from the left: Miks Buls, Jadvīga Darbiniece, Elza Kokare, Jānis un Arnis Mežāļi, Olga Vitoliņa, Vilma Greble, Alma Ancelāne, Rita Drizule, Rihards Olups, Liene Darbiniece

Otrajā rindā/in the second row: Iveta Politere, Dace Bula, Zaiga Sneibe, Beatrise Reidzāne, Jānis Rozenbergs, Māra Viksna, Ojārs Ambainis, Benedikta Mežale, Harijs Skuja, Helēna Erdmane, Edīte Olupe

Nākamais folkloras materiālu sūtījums [717] fondā ienāca 1945. gada nogalē, kad viņa pēc prof. J. A. Jansona uzaicinājuma jau strādāja Latviešu folkloras krātuves mantiniecē – Folkloras institūtā. Savas spējas folkloristikā un zinātniskā darbā Vilma Greble bija apliecinājusi ar skrupulozo pētījumu par krāsām latviešu tautasdziesmās⁴, ko pilnībā atreferējis Ludis Bērziņš savā grāmatā “Ievads latviešu tautas dzejā”⁵. Otrajā folkloras vākumā daudz kara atskaņu. Interesanti, ka vairākas anekdotes, notikumi, dziesmas pierakstītas no tādiem cilvēkiem kā Andrejs Punka un Voldemārs Ruļikovs, kas materiālu iesniegšanas laikā jau atradās tālu no Latvijas. Pārdomas rada spilgtais atmiņu un nostāstu krājums no nezināmas personas,

kas varētu būt pati rakstītāja, kam Darba pārvalde spiedusi strādāt kara pēdējos gados Sanitārajā parkā Rīgā, Citadeles ielā 1, pie medikamentu saiņošanas un sagatavošanas vācu armijai (717, 683-688). Toties nav nekādu šaubu, ka nostāstā par Kalnmuižas galdnieka dēlu, kas neskūpstijis baronam roku ap 1914. gadu, vēstīts par Greblītes brāli (717, 626). Vecāki daudz stāstījuši par muižas dzīvi un notikumiem tajā. Jau 1947. gadā biezā melnā klādē par viņiem dotas sīkas ziņas, kuru vēl trūka skolas laika vākumā. No radiem aizvien vairāk tiek pierakstīta bērnu folklorā – spēles un galvas uzdevumi no mātes skolas laika Vecgulbenē ap 1880. gadu, šūpuļdziesmas, skaitāmie panti, sasituma appūšana, putnu valoda un skaņu atdarinājumi, pirkstiņu nosaukumi, atjautības uzdevumi un mīklas, arī izvērsti stāsti par mīklu minēšanu, jo tas tobrīd var interesēt citus kolēģus. Viena no māsas dotām mīklām: “Kurā mēnesī bērni vismazāk raud? – Februārī” (717, 558). Nav jābrīnās, ka meklēti stāsti par partizānu vadoni Otomāru Oškalnu, jo viņš bijis klasesbiedrs institūtā, uzklausi partijas skolas audzēkņi, jo arī viņiem daudz kara laika atmiņu. O. Oškalns teicis: „Kur es stāvu, tur ir padomju zeme” (717, 1051). No vecākās māsas 1972. gadā pierakstīta lakstīgalas dziesma, kas togad saklausīta dziedam tā: „Ķirurg! Ķirurg! / Nāc drīz! Nāc drīz! / – Ko nu? Ko nu? / Ķirurg! Ķirurg! / Griez! Griez! Griez! / Trrr! / Fuit! Fuit!” (717, 2403)

Vilmas Grebles personiskajā krājumā parādījās arī skolēnu folklorā bērnišķīgā rokrakstā. Jau no 1944. gada rudens viņa strādāja Rīgas Anrī Barbisa 11. vidusskolā (bij. Franču licejā) par latviešu valodas skolotāju vecākajās klasēs, bet izjautāja arī mazākos bērnus. Te tika veidots jauns interesants folkloras vākums [1769], kas apraujas 1950. gadā. Mūsdienu rakstnieku biogrāfiskajās vārdnīcās ieviesusies kļūda⁶, ka viņa skolā strādājuši līdz 1956. gadam, šo neprecizitāti mums palīdzēja labot viņas skolnieks Jurgis Skulme, kurš arī sniedza daudz izziņas materiālu par saviem skolas biedriem. Bijusī skolniece Ieva Šnore-Cimmermane atcerējās, ka skolotāja Greble katru ceturtdienu uzdeva jaunu sacerējumu, ko pēc nedēļas savāca un izlaboja, nereti arī lūdza uzrakstīt kara laika anekdotes vai dziesmas. Bijušā Franču liceja materiālos daudz tādu spilgtu atmiņu un stāstu par pārdzīvoto kara laikā. Skolēnu pieraksti sniedz spožu laikmeta atspoguļojumu. Tā Māris Grēviņš pierakstījis no tēva atmiņas par vectēva gaitām 1905. gadā (1769, 1141–1145; 1973–1976); Imants Adermanis fiksējis sava drauga Imanta Plotnieka stāstījumu (1769, 1033); Jurgis Skulme attēlojis Rīgas Ausekļa ielas blokmāju latviešu un vācu bērnu grautiņus (1769, 288–293; 536); Ausma Derkēvica pierakstījusi padomus tautas medicīnā (1769, 724–739); Ieva Šnore – dziesmas par jūru (1769, 713–723). Skolu folklorai par teicējiem izmantoti arī cienijami skolotāji. Daļa vākuma sakārtota pašu skolēnu noformētā greznā krājumā.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
 attēls nav pieejams.

Vilma Greble (pirmā no labās) radnieku vidū. Pa kreisi – māte Kristīne, brāļameita Regīna, priekšā Regīnas dēls, aizmugurē stāv māsa Johanna ar dēlu Vili Eglīti. 20. gs. 50. gadi.

Vilma Greble (first from the right) with her relatives. On the left – her mother Kristīne, niece Regīna, Regīnās son in the front, and sister Johanna with son Vilis Eglītis are standing behind. 1950s.

Vilma Greble 1951. gadā atkārtoti beidza LVU ar teicami novērtētu diplomdarbu “Lielā Tēvijas kara latviešu folklorā”, kas vēlāk iekļāvās kā nodaļa grāmatā “Latviešu padomju folklorā”⁷. Viņa steidzās arī izstrādāt kandidāta disertāciju par bērnu folkloru⁸, ko aizstāvēja 1956. gadā, bet grāmatā⁹ atskaņas no pētījuma iznāca 1973. gadā. Viņas ieguldījums bērnu folklorā ir rosinājis daudzus jaunu zinātnieku darbus.¹⁰

Paralēli sava fonda papildināšanai Vilma Greble no 1950. gada piedalījās arī vairākās ekspedīcijās. Bija sākusies liksmā padomju dzīve ar gājieniem, rindām, ar sapulču norišu stenogrammām, sienasavīzēm. Tā savā dzimtajā pusē viņa fiksēja, kā bērni smilšu kastē ceļ kolhoza labklājību, būvējot jaunas ēkas. Ventspilī 1952. gadā kopā ar profesoru Pēteri

Birkertu sniedza priekšlasījumus par padomju folkloru un tās jaunradi, apjūsvoja veco ļaužu dzīvi pansionātos, mēģināja viņos izraisīt vēlēšanas savstarpēji apdziedāties un veltīt savas dziesmas arī vadībai, ietverot tajās jaunas reālijas un vārdus. Tajā pašā laikā citi folkloristi bēga no vilkiem Ugāles mežos, Kurzemē, kur nav pieņemts pacienāt¹¹, pārtika tikai no konserviem un stiklenēm, izcīnīja blakšu kaujas Ventspils slimnīcā.

Vilmas Grebles pārraudzībā bija nonākuši vairāki "tautas dzejnieki": Eda Eilande Praulienā, Emīlija Ducena Lizumā, Jānis Jaunzems Beļavā, pēdējais vēl arī Māras Cielēnas teicējs pēc trīsdesmit gadiem. Viņi visi bija "jāpamāca" labāk dzejot. Viņa gan nebija vienīgā folkloriste, kas ar to nodarbojās. 1952. gadā Oto Nesterovs viņu aicināja uz Valmieras pedagoģisko skolu pastāstīt par padomju folkloru, notika audzēkņu koncerts, kurā tika dziedāti pašu sacerēti panti dziedāšanas skolotāja Artura Salaka muzikālajā pavadījumā, turklāt viņš vēl paspēja pasākumā nodemonstrēt savas deviņu veidu kokles. Greblīte iegāja arī Valmieras invalīdu namā, kur izdzirdēja, ka vienai sieviņai vīratēvs stāstījis par Kauguru nemieriem. Viņa piezīmēs rakstīja: "Man sirds iedrebējās kā medniekam, kas ticis uz pēdām kādam dārgam medījumam." Tomēr izrādījās, ka tās ziņas ir tikai par pēršanu Kauguros, jo stāstītājs bijis pārāk jauns.

Vilmas Grebles atklāti vai atkārtoti satikti un izjautāti bija daudzi izcili labi teicēji – Anna Zilberjāne Ventspilī, Made Žagare Lizumā, Anna un Oskars Damrozes un viņu meita Alise Robežniece Jaunpiebalgā, Anna Gudriķe Nīcā, kurai, tāpat kā Greblītei, brāļi bija cīnītāji par taisnību, un tāpēc viņas pūrā atradās daudz revolucionāro dziesmu. Cīņu dziesmas bija Vilmas Grebles tēma visa mūža garumā.¹² Pateicoties viņas neatlaidībai un taktiskumam, folkloristi ieguva bagātīgo bārtenieka Ķīburu Jēkaba dziesmu krājumu, par folkloras vācējam kļuva Anna Gudriķe un Alise Robežniece. Visā Vilmas Grebles vākumā ir ap 8000 folkloras variantu.

Folkloras institūtā par tuvākajiem kolēģiem Greblītei kļuva viņas skolotāji no Rīgas skolotāju institūta – profesori J. A. Jansons un J. Vītolīņš, skolas biedrs Arturs Ozols, kura rakstu krājumus un darbu bibliogrāfiju viņa veidojusi. Dienas un gadi pagāja, strādājot pie tautasdziesmām¹³, apcerējums par kristībām¹⁴ publicēts vēl pēc viņas nāves (1993) Latviešu tautasdziesmu 6. sējumā. Četrdesmit piecus gadus Zinātņu akadēmijas telpās tika strādāts plecu pie pleca ar Almu Ancelāni. Viņām bija līdzīgas intereses, bet dažādi raksturi, gandrīz vienāds vecums, bet līdz mūža galam viņas viena otru uzrunāja uz jūs un godāja par biedreni.

Vilma Greble dzīvoja tik sarežģītā laikmetā, ka viņai netika nekādi apbalvojumi – ne Staļina, vēlākā Valsts prēmija, ko par tautasdziesmu izdošanu saņēma citi, ne Triju Zvaigžņu ordenis, ne Brīvzemnieka, ne Folkloras gada balva. Kad 1981. gadā notika pirmā Barona diena, viņa

jau vienpadsmit gadu bija atlaista "pelnītā atpūta". Apbrīnojama bija viņas nereaģēšana uz šo bēdīgo faktu. Pēdējos divdesmit mūža gadus Vilma Greble nostrādāja ZA Valodas un literatūras institūta folkloras sektorā bez atlīdzības, darot visus nepieciešamos darbus, rediģējot, rakstot bibliogrāfijas, kārtojot krājumus.

Viņai bija apbrīnojamas attiecības ar savu kolēģu bērniem. Greblīte viņiem rakstīja vēstules un apsveikumus svētkos, sūtīja jaunākās bērnu grāmatas, ko vienmēr pirka vairākos eksemplāros, interesējās par viņu gaitām. Viņas astoņdesmit gadu jubileja ZA Valodas un literatūras institūtā izvērtās par istu bērnu balli, jo bija ieradušās visas viņas uzmanību baudījušās folkloristu atvases.

Ar labu vārdu viņu pieminēja arī viņas skolas bērni – kā gaišu un sirsnīgu personību, kā kultūras cilvēku (Ieva Šnore-Cimmermane), kā ārkārtīgi tolerantu, izturētu, bezgala mīļu cilvēku, kas nekad stundās nerunāja par politiku (Ausma Derkēvica), kā ļoti inteligentu, mierīgu, laipnu cilvēku, kas ievadīja gaišā, tīrā pasaulē, kas klasē radīja labu auru, kur visi jutās līdztiesīgi un pilnvērtīgi (Regīna Grīse-Zariņa), kā gaišāko skolotāju pēckara Franču licejā (Jurgis Skulme).

Atsauces un piezīmes

- ¹ Ģints A., Vīgre V. *Īsi chronoloģiski dati un darbu satūra atstāstījumi (latviešu literatūras atkārtošana)*. Rīga: Rūķis, 1932. 208 lpp.
- ² Vīgre V. *Lautenbacha-Jūsmiņa „Niedrišu Vidvuda” satūra atstāstījums*. Rīga: Rūķis, 1931. 40 lpp.
- ³ Vīgre V. *J. Janševska „Dzimtenes” satūra atstāstījums*. Rīga: Rūķis, 1931. 48 lpp.
- ⁴ Greble V. Krāsu izjūta latvju dainās. *Sējējs*. 1939. Nr. 11. 1137.–1143. lpp.
- ⁵ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*. I daļa: Metrika un stilistika. Rīga: LU, 1940. 283.–292. lpp.
- ⁶ *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 2003. 213.–214. lpp.
- ⁷ Greble V. Lielā Tēvijas kara latviešu padomju folklorā. *Latviešu padomju folklorā*. Rīga, 1952. 5.–35. lpp.; 2. papildinātais izdevums iznāca 1953. gadā. (5.–50. lpp.)
- ⁸ Greble V. *Bērnu dzīve un darbs latviešu priekšpadomju tautasdziesmu atspoguļojumā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Aizstāvēta 1956. gadā.
- ⁹ *Latviešu bērnu folklorā*. Sastādījusi un komentējusi V. Greble. Rīga: Zinātne, 1973. 232 lpp.
- ¹⁰ Garīgi vistuvākā Vilmai Greblei un arī viņas darba turpinātāja ir Elga Melne ar "Latviešu tautasdziesmu" 6. sējuma, kurā ietvertas bērnu dziesmas, sastādījumu

un redakciju, ar vairākiem rakstiem par bērnu folkloru. Par jādināšanas dziesmām rakstījusi Beatrise Reidzāne, par šūpuļdziesmu melodiku – Vilis Bendorfs, bērnus kā teicējus pētījis Jāzeps Rudzītis, bērnus kā folkloras vācējus – Māra Vīksna. Doktora disertāciju “Atmiņu albumu tradīcijas Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā” aizstāvējusi Baiba Krogzeme-Mosgorda, šūpuļdziesmas u.c. ar bērniem saistītas tēmas pēta Una Smilgaīne.

¹¹ Šo faktu apliecināja Mirdza Berzinska un Ojārs Ambainis savos stāstos par 1952. gadu, kad Latvijā tiešām bija jūtama gan nabadzība, gan neuzticība svešiem cilvēkiem. Par to pilnībā pārliecinājās raksta autore Talsu rajonā 1971. gadā, kad Laidzē vienīgo atbalstu guva no vidzemnieku Miesnieku ģimenes un Valdemārpilī satiktās teicējas Annas Drafenes, kas dzimusi Popē. Gluži cita pieredze gūta 20. gadsimta beigās pie Kurzemes lībiešiem, kam raksturīga sirsnīga viesmīlība.

¹² *Ciņas dziesmas*. Rīga, 1957. 348 lpp. Kopā ar E. Kokari un J. Vītoliņu. V. Grebles sastādījums un komentāri 1. daļā: 1905.–1907. gada dziesmas. 21.–135., 257.–290. lpp.; 2. daļā: 1917.–1919. gada dziesmas. 137.–176., 290.–296. lpp.; Strādnieku ciņu dziesmu publicējumi 1900.–1954. gadam. 310–338. lpp.; Гребле В. О. *Революционная песня в Советской Латвии*. Рига, 1971.

¹³ *Latviešu tautasdziesmas. Izlase*. 1. sēj. Rīga, 1955. V. Greble sakārtojusi nod.: Pieguļnieku dziesmas. 224.–233. lpp.; Ganu dziesmas. 239.–286. lpp. 2. sēj. (1956): Bērnu dzimšana. 103.–123. lpp.; Kristības. 137.–183. lpp.; Bērnu kopšana, audzināšana un mācīšana. 197.–319. lpp. Raksti: Dziesmas par bērna dzimšanu. 93.–101. lpp.; Kristību dziesmas. 125.–135. lpp.; Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu. 185.–196. lpp. 3. sēj. (1957): Mītiskās dziesmas. Dabas spēku un dabas parādību personifikācija un pielūgsmē. 739.–784. lpp.; “Mātes”. 785.–790. lpp. Raksts: Mītiskās latviešu tautasdziesmas. 725.–738. lpp.

V. Greble izstrādājusi publicēšanas un kārtošanas principus akadēmiskajam “Latviešu tautasdziesmas” izdevumam, bijusi redaktore 1.–6. sēj. (1979–1993).

¹⁴ Greble V. Krustību ieražas un dziesmas. *Latviešu tautasdziesmas*. Rīga: Zinātne, 1993. 607.–619. lpp.

Māra Vīksna

Vilma Greble – a life dedicated to science and children

Summary

The article is dedicated to the centenary of the outstanding Latvian folklorist Vilma Greble. She was the greatest specialist of children's folklore, with her dissertation, a number of books, a compilation of folksongs and essays in academic publications dedicated to the subject. Greble has also researched and compiled collections of war songs, and written a bibliography of Latvian folklore and folklore studies. The article attempts to trace her life as a folklore collector, archive documents and photographs, interviews with Greble's students, as well as to reveal her relations with the youngest generation of her relatives, her students and colleagues' children.

Kārtējais krājums “Kultūras krustpunkti”

Kultūras krustpunkti.

Latvijas Kultūras akadēmijas zinātnisko rakstu krājums.

3. laidieni.

Rīga: Mantojums, 2006. 182 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Latvijas Kultūras akadēmija turpina publicēt Latvijas un ārzemju zinātnieku rakstus, un nu klajā nācis jau trešais 2004. gadā iesāktās sērijas “Kultūras krustpunkti” krājums. Atšķirībā no iepriekšējiem šis krājums ir samērā šauri specializēts un tematiskā ziņā vērsts galvenokārt uz tādu zinātņu kā folkloristika un arheoloģija savstarpējām attiecībām. Krājuma pamatu veido 2005. gadā Latvijas Kultūras akadēmijā notikušās starptautiskās konferences “Arheoloģija un folkloras” referāti. Autoru vidū ir gan jauni zinātnieki, gan arī pieredzējušas un atzītas akadēmisko aprindu

personības no Latvijas un no citām valstīm – Baltkrievijas, Lietuvas, Norvēģijas. Krājuma uzbūves princips ir virzība no konkrētākiem, izteikti empīriskiem pētījumiem uz abstraktākiem – uz pārdomām par lietišķu arheoloģijas un folkloras datu izmantošanu, metodoloģiskas dabas jautājumu apspriešanu, iepazīšanos ar šo abu zinātņu profesionālas pielietošanas iespējām un rezultātiem. Vai konference un rakstu krājums spēja sniegt atbildi uz to iniciatora profesora Jura Tāivalža Urtāna krājuma ievadā uzdotajiem jautājumiem – vai pēdējā laikā novērojama abu zinātņu nozaru tuvošanās, un vai šie konkrētie pētījumi nozīmē, ka veidojas vienota un patstāvīga zinātņu nozare – arheofolkloristika vai varbūt folkloarheoloģija, – par to jāspriež lasītājiem.

Ludmilas Dučicas rakstā “Baltkrievu arheofolkloras sižeti” apskatīti un sargrupēti izplatītāko teiku par pilskalniem un uzkalniņu kapulaukiem sižeti. Autore secina, ka šo arheoloģisko pieminekļu izcelsme tautas apziņā saistās ar vēsturiskiem notikumiem un ka, izmantojot folkloras datus, var izsekot dažādu laikmetu uzslāņošanās procesiem, jo ar arheoloģiskajiem pieminekļiem saistītajā folklorā atspoguļojas pirmskristietiskie reliģiskie priekšstati, kristianizēšanas process, kari un citi vēsturiski notikumi.

Ludmilas Dučicas, Valērija Vinokurova un Aleksandra Karabanova rakstā “Baltkrievu kulta akmeņu folklorā” aprakstītos sižetus autori ir sargrupējuši, par kritēriju ņemot tautā izplatītus priekšstatus par kulta akmeņiem un tiem piedēvētajām maģiskām, ārstnieciskām u. tml. īpašībām. Tā baltkrievu folklorā ir izplatīti sižeti, kuros akmeņi tiek saistīti ar animismu, senču kultu, dažādām pagāniskām dievībām, kuru nosaukumi joprojām figurē šo objektu apkaimē dzīvojošo cilvēku stāstītajās teikās un nostāstos.

Baiba Dumpe rakstā “Podniecība latviešu folklorā” analizē dziesmās un buramvārdos sastopamos motīvus par mālu un citiem tradicionālajā podniecībā izmantotajiem materiāliem, apskata podniecības tehnoloģiskās īpatnības, iezīmē vīriešu un sieviešu lomu, nodarbojoties ar šo saimniecības veidu. Pēc autores domām, folklorā atspoguļotais podniecības veids parādās galvenokārt kā līdz dzelzs laikmeta beigām pastāvējušās māsjaimecības sastāvdaļa, ar ko pamatā nodarbojušās sievietes, savukārt podniecība kā atsevišķa amatniecības nozare folklorā nav iezīmējusies.

Lilija Jakubenoka rakstā “Mazās vērtības lauku kultūrvidē – folkloras un arheoloģijas vienotājas” iezīmē nepieciešamību kultūrvēsturiskās ainavas objektus apskatīt kompleksi un zinātniskās intereses neatdalīt no dzīves realitātes diktētajām. Kā problemātisku autore vērtē situāciju, kad, folkloristiem vācot nostāstus un teikas par noteiktiem dabas objektiem, nepietiekami tika novērtēts ģeogrāfiskais aspekts, tādēļ vairs nav iespējams identificēt to atrašanās vietu. Autore uzskata, ka tāpēc ir apdraudēta šo objektu kā kultūrvēsturisku vērtību funkcionēšana mūsdienās.

Sandis Laimē rakstā “Kosmoloģiskie priekšstati Latvijas klinšu rakstos un sprēslīcu ornamentos” analizē četrus struktūras ziņā identiskus zīmējumus, kas, viņaprāt, attēlo vertikālo un horizontālo pasaules modeli. Autors aplūko arī atsevišķus kosmoloģiskā mīta elementus, tādus kā Zeme, Debesu kalns, Saules rati un Saules koks, kas sastopami latviešu un citu pasaules tautu folklorā, uz etnogrāfiskiem priekšmetiem un arheoloģiskos artefaktos.

Valdis Rūsiņš rakstā “Arheoloģijas dati Jumja attīstības izpētē latviešu mītiskajos priekšstatos” mēģina izsekot ornamenta un Jumja tēla dinamikai latviešu mītiskajos priekšstatos un uzskata, ka šis tēls, formas ziņā atveidots kā grauds, vārpa vai kopā saauguši augi, laika gaitā ir ieguvis

antropomorfas iezīmes un kļuvis par reliģisku virišķo un sievišķo aspektu apvienojošu divdzimuma figūru, kam tiek piedēvēta druvu ražīguma veicināšanas funkcija. Autors iezīmē arī šī procesa hronoloģiju.

Juris Urtāns rakstā “Arheoloģiska studija par Augšzemes pilskalnu aploces vietvārdiem” ir pievērsies līdz šim praktiski neizmantotai pilskalnu un to ietekmes uz apkaimi pētīšanas metodei. Analizējot pilskalnu apkaimes vietvārdus, kas sastopami iespējami senākos rakstiskajos avotos un kartēs, autors meklē paralēles ar pilskalnā vai tā apkārtnē notikušajiem procesiem un reālijām, kas arheologiem varētu dot papildu informāciju par noteiktos laikposmos tur dzīvojušo cilvēku saimniecisko darbību, viņu pasaules uzskatu, sakrālo dzīvi u. tml.

Vikinta Vaitkevičus raksta “Lietuvas arheoloģija un folkloras ceļš uz sadarbību” izejas punkts ir folkloristikas un arheoloģijas identiskā būtība – cilvēces pagātnes pētīšana. Autors īsi ieskatās atsevišķu autoru darbos, kuros apvienoti arheoloģijas un folkloras pētījumu dati, un ar konkrētiem piemēriem pierāda interdisciplināro pētījumu potenciālu, kā arī norāda uz nepieciešamību veidot kopīgu pētniecības bāzi, jo īpaši tādos kultūrvēsturiski nozīmīgos pētījumos, kas skar apbedīšanas rituālus, pasaules izpratni, reliģiskos priekšstatus, zīmju simbolikas skaidrojumus u. tml.

Baiba Vaska rakstā “Baltu pasaules modeļa atspoguļojuma iespējamās paralēles folklorā un arheoloģiskajā ornamentā” pauž domu, ka folklorā var saskatīt baltu pirmskristietiskā pasaules modeļa elementus, arī atsevišķi etnogrāfiskie ornamenta, iespējams, ir saistīti ar baltu cilšu priekšstatiem par pasaules uzbūvi un kārtību tajā. Īpašu uzmanību veltot tā sauktā pasaules koka simbolikai, autore apskata spilgtākos ornamentu motīvus un salīdzina tos ar tautasdziesmu tekstiem. Autore ir pieskārusies arī etnogrāfiskā ornamenta simbolikas “tulkošanai” mūsdienās un iezīmē tās spekulatīvo dabu.

Asta Višinskaite rakstā “Stāstījumi par sapņiem un sapņu interpretācijas: respondenta un teksta attiecības” mēģina atbildēt uz jautājumiem, kāpēc cilvēkiem, stāstot sapņus, ir svarīgi pārliecināt citus par sapņu nozīmīgumu, pēc kādiem kritērijiem stāstītāji atlasa sapņus un kāds ir to stāstīšanas mērķis. Autore, balstoties uz Sandras Štālas pētījumiem, skaidro, kādus paņēmienus lieto stāstītājs, lai pārliecinātu klausītāju par sava sapņa saistību ar realitāti, kā klausītājs uztver un interpretē stāstu, uzsverot galvenokārt sapņa prognozēšanas funkciju.

Ieva Vītola rakstā “Teikas kā mantas vietu izpētes avots” apšaubā klasiskajā folkloristikā pieņemto teiku iedalīšanu mitoloģiskajās, etioloģiskajās un vēsturiskajās, jo tajās esošie motīvi ir daudzpusīgāki un neietilpst šajās trijās kategorijās. Rakstā iezīmētas arī folkloras datu fiksēšanas un apstrādes neprecizitātes, kas samazina folkloras kā informācijas avota no-

zīmi, lokalizējot mantas vietas Latvijas kultūrvēsturiskajā ainavā. Autore secina, ka, neskatoties uz tekstu subjektivitāti un to apšaubāmām attiecībām ar realitāti, folkloras tomēr savā veidā rekonstruē laikmeta ainu, paplašina pagātnes notikumu interpretācijas iespējas un arī pietuvina tos mūsdienām.

Kristeris Vesterdāls rakstā “Pareizo cilvēku atrašana un pareizo jautājumu uzdošana pareizajiem cilvēkiem. Par mutvārdu tradīcijas izmantošanu arheoloģijā” uzsver informantu nozīmi lauka pētījumā. Izmantojot lauka pētījumos mutvārdu tradīciju, autors iesaka pievērst uzmanību četriem – ģeogrāfiskajam, sociālajam, dzimuma un personiskās nozīmes – principiem. Ar ģeogrāfisko principu autors apzīmē to, ka folklorā parasti saglabājas liecības par vides objektiem un, ja nav citu pieturas punktu, mutvārdu tradīcija var sniegt nepieciešamās norādes. Sociālais princips attiecas uz tādu teicēju atrašanu, kuri glabā patiešām vērtīgu un unikālu informāciju. Dzimuma princips autora izpratnē saistās ar novērojumu, ka labākās informantes parasti ir sievietes. Personiskās nozīmes princips izceļ personiska, ar telefona, pasta vai elektroniskā pasta palīdzību nepastarpināta, kontakta nozīmību attiecībās ar informantiem.

Aušra Zabieliene rakstā “Arheoloģiskā vai vēsturiskā tautas tērpa ceļš pie folkloras ansambļiem” atzīmē, ka tautas tērpa valkāšana ir viens no pamatveidiem, kā izrādīt savu etnisko piederību. Mūsdienās 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma parauga tautas tērpu savos priekšnesumos izmanto folkloras ansambļi, tautas deju kolektīvi un lauku kapelu dalībnieki. Daži lietuviešu folkloras ansambļi, tiecoties atšķirties no citiem, sāka izmantot tā sauktā arheoloģiskā modeļa tērpus, kas attiecināmi uz 9.–15. gadsimtu. Rakstā autore piedāvā intervijas ar dažiem ansambļu vadītājiem, kurās atspoguļojas arheoloģiskā modeļa tautas tērpa valkāšanas motivācija, tā darināšanas process.

Edvards Zaikovskijs rakstā “Teikas par Baltkrievijas pagāniskajiem kulta pieminekļiem un arheoloģija” noteiktus folklnaratīvus sadala grupās, par atskaites punktu ņemot to pamatmotīvus, un sniedz arheoloģisko pētījumu datus par tajos pieminētajiem objektiem. Autors izdara secinājumu, ka folklorā var atrast būtiskas liecības, kas attiecas uz pagānisko svētvietau eksistenci. Protams, ir nepieciešams paturēt prātā to, ka šī informācija tiek kodēta saskaņā ar konkrētā folkloras žanra likumiem.

Rūta Muktupāvela

Aizsākums Aknīstes enciklopēdijai

Valdemārs Ancītis. *Aknīstes grāmata II.*

Sēlijas grāmatas otrā daļa. Fakti. Atmiņas.

Versijas. Dzeja.

Saldus: Signe, 2007. 380 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Kad 2007. gada aprīlī iznāca ilgi gaidītā un lolotā Aknīstes grāmata, tās autors jau vairākus mēnešus kā bija aizgājis satikties ar sev tuvajiem aknišāniem. Uz kuru pusi, nav zināms. “Atlika tikai divi ceļi – vai nu uz Debesīm, vai uz Elni. Debesīs, jūs jau zinit, aknišānus nelaiž iekšā. Pašiem savā mātītāja mums nav, baznīcas grāmatas neviens neved. Gribi vai negribi, ja esi aknišāns, tad uz Elni projām.” (95. lpp.) Cerēsim, ka Valdemārs Ancītis (06.06.1921. – 05.12.2006.), līdzīgi kā Degšņa Viļams, ar *colstaka* palīdzību būs sev pienācīgu vietu atradis. Savu pienākumu pret dzimto pagastu viņš ir izpildījis.

Pēdējā laikā mums iznāk ļoti daudz grāmatu par atsevišķiem Latvijas pagastiem, citas vēl top. Tās ir ļoti dažādas – gan akadēmiskas, gan entuziastu savāktas, arī vairāku interesentu kopdarbs, pat skolas bērnu veidotas. Tās nevar uzrakstīt ātri, jo materiālu sameklēšana nav viegla lieta. Daudzi iegrimst arhīvu dzīlēs, citi steidzas izjautāt vecākus cilvēkus. Arī Valdemārs Ancītis uz šo grāmatu gājis visu mūžu. Piecdesmit astoņus gadus dzīvodams Saldū, viņš vēl nemitīgi vācīs ziņas par savu Sēliju. 1999. gadā iznāk pirmā “Sēlijas grāmata” (176 lpp.), kas vēsta par vārdiem, darbiem un cilvēkiem. Materiālu sakrājis tik daudz, ka varētu sarakstīt vēl astoņas grāmatas par līdzīgu tematiku, – tā Ancītis teicis kādā vēstulē. Te nu mūsu priekšā otrā Sēlijas grāmata divtik biežāka par

pirmo. Arī šajā skarta vēsture, valoda, folklorā, pagasta kultūras dzīve, pieminēti un raksturoti 187 novadnieki, cits plašāk, cits īsāk. Grāmata ir ļoti personiska, jo pamatos runāts par to, ko pats autors *aizredzējis*. Viņš nav vairījies no subjektīvām atmiņām un uzskatījis, ka pagasta izpēte vēl turpināsies. Te ir tikai aizsākums ceļā uz Aknīstes novada enciklopēdiju. Viņa vēlējums ir kādam rakstīt skolu vēsturi, viņš atgādina mūsu norunu, ka varētu iznākt pilnīgs aknīšanu folkloras krājums, mudina turpināt vākt ziņas par visiem Geidāniem.

Aknīstes vēsture, no kuras grāmatā, pēc paša autora domām, tikai dažas drumstalas, ir savdabīgāka nekā citām vietām Latvijā, jo līdz 1920. gadam pagasts piederējis Lietuvas Kauņas guberņai. Spītīgajā un neatlaidīgajā seļu raksturā šis fakts devis savu nokrāsu un atšķirības zīmi. “Aknīšanu dzīslās rit laba tiesa leišu asiņu, aknīšanu valodā ir laba tiesa leišu vārdu, un aknīšanu dabā ir arī laba tiesa leišu gara.” (7. lpp.) Rakstīt par aknīšanu valodu Valdemāram Ancītim ir prieks un bauda, jo platu ceļu šajā jomā jau ieminis brālis Krišjānis ar savu grāmatu “Aknīstes izloksne” (1977), ko pēc viņa nāves Valdemārs bija aicināts pabeigt. Pilnīgi no jauna ir viņa no Ancīšu mātes Emīlijas Ancītes pierakstītie “Vecie personvārdi”. Māte ir teikusi vārda formu izloksne, pieminējusi un pastāstījusi par reāliem vārda nesējiem, salīdzinājusi ar formu Bībelē, norādījusi, vai tas nav vairāk pie leišiem izmantots. Dažus personvārdus papildina arī folkloras materiāls. Piemēram, skaitāmais pie *Moaras* vārda, ieraugot kukainīti *moariņu*. Pie Pētera (*Petra*), kas “senoak beja gondreiz tik-pat, cik Joaņu”, – bērnu dziesma:

Četri Petri putru vyra,
 Ūtri četri dzysynava,
 Atskrīn Grīta, yzād putru,
 Palīk Petri raudoadami. (64. lpp.)

Visinteresantākā ir nodaļa “Novada garamantas”, kurā raksturotas dziesmas, ziņģes, kad un kā tās dziedātas, vēstīts par lielākajiem stāstniekiem, viņu stāstījuma atšķirībām, ko un kā katrs stāstījis, ko mazotnē par viņiem domājis pats autors. Atsevišķi izceltas teikas par pūķiem, tēva mīklas, bibliemi un korāļismi, rokrakstu folklorā, debesu grāmatas. Ar varu piespiests karot, arī Valdemārs līdz kabatiņā ielicis debesu grāmatu. Jau kauju pirmajā dienā kritis rotas rakstvedis un Ancītis palicis viņa vietā. “Citu vidū rakstveža pienākums bija salikt kopā, iesaiņot un nosūtīt uz dzimteni piederīgiem kritušo personiskās lietas. Gandrīz visiem starp tām atradās arī debesu grāmatas. Tās nebija palīdzējušas...” (85. lpp.) Šeit arī stāsts par pagasta rīmniekiem, no kuriem dzirdētas dziesmas ar māju personu vārdiem.

Folkloras materiāli atrodami arī nodaļās “Laika ritums”, “Kultūras laukos”, “Atmiņu lāde”, “Aknīšāni” un “Aknīstes novadnieki”, kur sniegtas ziņas par astoņiem Ancīšiem, deviņiem Geidāniem un astoņpadsmit Mežaraupiem. Izmantojot kapsētu raksturošanai arī Latviešu folkloras krātuvē iesniegtos Līgas Jaujenieces vākus, doti vērtīgi padomi epitāfiju ieguvē un izpētē. Ancītis atceras Kārļa Ulmaņa aicinājumu sakopt vecos kapus, kas “nozīmētu ne vien godināt tur apglabāto ļaužu piemiņu, bet arī lieku reizi rādītu, ka mums nav vienaldzīga novada pagātne un vēsture” (137. lpp.).

Grāmata ļoti ieguvusi, ka pavisam nesen Ancītis izpildījis Ievas Markausas doto “Mājasdarbu par rotaļām”. Šeit ļoti smeldzīgā veidā atklājas dažas lappuses no bērnības, no attiecībām ar tuvāko draugu Osvaidu Kriškānu, ar viņa saudzīgo attieksmi pret dabu un labestīgo ietekmi uz autoru. Ziņas par Osvalda biogrāfiju Ancītis nobeidz ar vārdiem: “Kad lasu par “Staburaga bērnu” autora Valža bērēm, mani aizgrābj teikums par Marču. “Un es esmu tas Marčs, tas Marčs”, pie kapa esot teicis kāds sirmgalvis. Mēs nu nebijām Staburaga, bet pavisam vienkārši bērni. Taču zināma līdzība ir.” (311. lpp.)

Grāmatā ļoti daudz vērtīgu un humora pilnu tēlojumu par piederīgiem un spilgtiem pagasta cilvēkiem. Tā ir laba literatūra. Tā vien gribas steigties atkal uz Aknīsti, lai šoreiz jau ar citām acīm paskatītos uz aprakstītām vietām un notikumiem. Valdemārs Ancītis nepaspēja uzrakstīt grāmatu par sevi, bet šeit ir aizsākums darbam, ko varētu turpināt rakstīt mazdēls, citi tuvinieki un draugi.

Māra Viksna

Umurgas garīgais mantojums

Senos laikos Umurgā: Pasakas, teikas un nostāsti, anekdotes, sakāmvārdi un parunas, tautasdziesmas, ticējumi.

No LKF 556. kolekcijas tekstus atlasījusi, krājumu sastādījusi, ievadu uzrakstījusi un leksikas skaidrojumu sagatavojuši Elga Melne.

Rīga: Zinātne, 2006. 511 lpp.

Nav nekas pārsteidzošs, ka katra novada ļaudis grib iegūt un brīvi lietot (nedodoties uz arhīviem un muzejiem) kādus kultūrvēsturiskus dokumentus, kuros rodams liecības par novada dabas bagātībām, saimniecisko dzīvi un īpaši par izciliem objektiem, kas piesaistītu kā vietējos, tā ārzemju tūristus. Toties priecē tas, ka pastiprinās cilvēku interese par sava novada vēsturi (piemēram, J. Būmaņa "Mazā Zemgale" par Rudzātu pagastu, A. Trukšāna sastādītā grāmata "Ciblas novads" u.c.), par tam raksturīgām sadzīves īpatnībām, arī gara dzīvi (piemēram, autoru kolektīva veidotais izdevums

Autortiesību ierobežojumu dēļ
 attēls nav pieejams.

"Ludzas igauņu pasakas" u.c.), par ievērojamiem novada pārstāvjiem, starp personībām ierādot vietu arī izciliem folkloras teicējiem un vācējiem, ko apliecina apgāda "Zinātne" izdevumu sērija "Novadu folklorā" (pirmā šīs sērijas grāmata bija "Latviešu tautasdziesmas. Salasītas un sakrātas iz Bērzaunes apgabala no Āronu Matīsa", 2002) un arī šajā sērijā iznākusi grāmata "Senos laikos Umurgā", ko sastādījusi folkloriste Elga Melne.

Runājot par šo grāmatu, īpaši nozīmīgi šķiet divi aspekti: pirmkārt, divu izcilu folkloras druvas kopēju saskarsme – Elga Melne, ilggadēja tautasdziesmu zinātniskā izdevuma autore, redaktore un sējumu vadītāja, un tautskolotājs Mārtiņš Bērziņš (1874–1950), folkloras materiālu

pierakstītājs un iesūtītājs laika posmā no 1927. līdz 1947. gadam, kurš laikabiedru atmiņās palicis kā “fotomākslinieks, mākslinieks autodidakts, tautas garamantu vācējs, ļoti izglītots cilvēks ar plašu redzesloku savā darba nozarē” (6. lpp.). Otrkārt, līdzās visam pārējam, kas ir vērtīgs šajā izdevumā, tā spēj rosināt katru latvieti justies lepnam un bagātam: šī pabiezā – 511 lappušu grāmata, kurā ietilpinātas 14 057 folkloras vienības, ir tikai izlase no vienas folkloras kolekcijas (Nr. 556), kuru vienā nelielā pagastā (sk. karti uz grāmatas vāka) savācis viens cilvēks. Vēl ņemsim vērā, ka Umurgas (agrāk Sāruma) pagasts nav no tām Latvijas slavenajām dziesmotajām vietām kā Nica vai Lielvārde. Tas ietilpst libiskā dialekta zonā, ko raksturo pārlatvināto libiešu strupinātā latviešu valoda, tāpat, domājams, šī procesa ietekmē nokļuvis arī kā latviešu, tā libiešu garīgais mantojums: mazāk klasisko dziesmu, vairāk ticējumu, sakāmvārdu, parunu un prātulu, nostāstu un teiku. Katra lielāka kolekcija neapšaubāmi atklāj arī tās vācēja personības iezīmes. Savdabīgs M. Bērziņa individualitātes – varbūt arī novada, teicēju un vācēja libisko sakņu – apliecinājums ir viņa sakāmvārdu un noteicienu (parunu) vākums, ko krājējs pierakstījis lielā daudzumā (4000 vienību). Te krājējs veidojis pats savu terminu “noteicieni” un ietilpinājis daudz žanra kanoniem neatbilstoša materiāla – lielākoties tās ir filozofiskas ievirzes, bieži vien stipri didaktiska rakstura prātulas. Tas varētu liecināt arī par novadnieku atmiņā saglabātu libisko mantojumu, kas, pārtulkots latviski, izklausās neveikls, neapslīpēts. Būtu vērts iesaistīt Umurgas materiālu salīdzinošā libiešu – latviešu sakāmvārdu un parunu pētījumā.

Grāmatas sastādītāja Elga Melne ir zinātniski korekti apstrādājusi kolekciju, viņa arī atlasījusi tekstus, rūpīgi caurskatot, izvērtējot un tad apkopojot daudzus dažāda laika iesūtījumus, klasificējusi tos atbilstoši latviešu folkloristikā pieņemtajiem žanra kanoniem, kā arī, kārtojot pa žanriem, ieguldījusi lielu darbu tādā it kā nemanāmā lietā: tautasdziesmas sakārtojot atbilstoši “Latvju dainu” struktūrai, pasakas un teikas – saskaņā ar A. Mednes un K. Arāja pasaku tipu rādītāju. Izlasē teksti seko cits citam kārtībā, kāda tradicionāli ir Latviešu folkloras krātuves fondu žanru apzīmējumu secībai: pasakas, teikas un nostāsti, anekdotes, miklas, sakāmvārdi, tautasdziesmas, skaitāmie panti un spēlītes, ticējumi, sapņu tulkojumi, putnu valoda, palamas un mājvārdi. Profesionāli veiktā materiāla apstrāde pirmkārt sekmē šī materiāla konceptuālo piesaisti un salīdzināšanas iespējas gan ar citiem publicētajiem avotiem, gan citām kolekcijām, kas atvieglinās materiāla izmantošanu zinātniskā pētniecībā. E. Melne uzrakstījusi arī ievadu un sagatavojusi leksikas skaidrojumus. Īsajā ievadā precīzi raksturota šāda tipa publicējumu nozīme no dažādiem aspektiem: tas ir novada īpatnību atsedzējs, ko īpaši novērtēs novadpētnieki un vietējie ļaudis, tas ir pieminēklis izcilam novada cilvēkam, jo, lai

arī ir skaitliski bagātākas viena vācēja kolekcijas (piemēram, Āronu Matīss nelielajā Bērzaunes pagastā pierakstījis pāri par 2000 tautasdziesmu) par M. Bērziņa kolekciju, toties viņējā ir savākta vienā novadā. Bet – tikai latviešu folklorists spēj sūroties, nosaucot Umurgu par no dziesmām “tukšo novadu”, tāpēc ka M. Bērziņa kolekcijā to ir tikai “drusku vairāk par 800” (12. lpp.). Ziņa, ka kāds folkloras vācējs pierakstījis vairāk nekā 3000 rindu poētiskā teksta, izsauktu apbrīnu un dziļu cieņu jebkuras citas valsts folkloras pētnieku vidū.

Un atkal viens Latvijas stūrītis ir kļuvis garīgi sakoptāks. Umurgas novads ir saņēmis kultūrvēsturisku dokumentu, kur rodamas liecības gan par novada gara dzīvi kopumā, gan tam raksturīgām īpatnībām, gan par izcila novada pārstāvja kā personības redzesloku, interesēm un kolosālām darbaspējām. Kolekcija, kā uzsver sastādītāja, vēlreiz apliecina, kāda nozīme bija un var būt tautskolotājam savā pagastā.

Par to paldies sakārtotājam un izdevējiem.

Beatrise Reidzāne

Spoguļattēla krāsainība

Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība.

Sast. Māra Zirnīte. Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”,

LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007. 358 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ietilpīgā spoguļa metafora turpina kalpot par Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku veikuma izkārtņi – sērijā “Spogulis” šogad iznācis jauns krājums – “Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība”. Bet, kamēr krājuma veidotāju iecerē sērijas metaforiskais nosaukums, domājams, mudina uztvert mutvārdu stāstījumu kā verbālu attēlu, kurā spoguļojas stāstītājs un kurā redzam sabiedrības un kultūras apveidu viņa skatījumā, es šo tropu izmantošu citādi. Proti, es lūkošu apjomīgā sējumā samant vesela zinātnes virziena atspulgu: kā šis publicējums atklāj tematiski, teorētiski un metodoloģiski sazaroto pētniecisko interesi par dzīvesstāstu Latvijā un pasaulē?

Vispirms jāpasaka, ka krājums ir svarīgs sasniegums, kas apliecina LU Filozofijas un socioloģijas institūta mutvārdu vēstures grupas pētniecisko briedumu un šī virziena “dvēseles” – Māras Zirnītes – entuziasma un mērķtiecības auglīgumu. Pusotra desmita gados ne tikai izveidota vērienīga mutvārdu vēstures kolekcija (ap 3000 interviju ierakstu), kas tagad var kalpot par bagātu avotu pētījumiem un kas jau piesaistījusi starptautisku ievērību. Latvijas mutvārdu vēsturnieki arī aktīvi iekļāvušies savas nozares zinātniskajā dialogā un iedibinājuši darbīgu starptautisko kontaktu tīklu, par ko vēsta arī aplūkojamais krājums – tā pamatā ir konference “Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā”, kas 2003. gadā notika Latvijas Universitātē un pulcināja mutvārdu vēstures pētniekus no 14 valstīm. Publicējumā ar rakstiem piedalās 36 autori, kas pārstāv 12 valstis; 22 raksti

veltīti latviešu dzīvesstāstu izpētei plašā fiziskajā (Latvijā, Amerikā, Brazīlijā, Austrālijā) un politiski simboliskajā (neatkarīgā valstī, okupācijas režīmā, trimdā, izsūtījumā) ģeogrāfijā.

Nespējot visiem rakstiem atvēlēt atsevišķu analīzi, raudzīšu tos grupēt pēc tā, ko uztveru par katra apcerējuma īpašo pienesumu (krāsu) mutvārdu vēstures pētniecības spoguļattēla veidošanā aplūkojamā izdevuma robežās. Sprotams, ka daudz kas pieminēšanas vērts paliks ārpusē.

Daudzi autori savos rakstos iekļāvuši īsāku vai garāku apceri par vispārīgiem mutvārdu vēstures izpētes jautājumiem, un kopumā krājums sniedz labu ieskatu, kā šis pētnieciskais virziens izveidojies un šobrīd situēts daudzviet pasaulē, īpaši Ziemeļeiropas valstīs. Atsevišķi apcerējumi ir īpaši vēltīti nozares pārskatam – tādi ir igauņu autoru Enes Keresāres un Rutas Hinrikusas raksti par biogrāfiskās pētniecības attīstību Igaunijā un igauņu dzīvesstāstu kolekciju. Tāpat gandrīz vai katrs autors savas tēmas kontekstā pievēršas arī metodoloģijas jautājumiem, bet specifiski metodoloģiskai problēmai pilnībā vēltīts viens no krājuma rakstiem – Nikoles Nauas smalki izstrādātā apcere par mutvārdu stāstījuma pārtapšanu tekstā, kas ietver arī konkrētus tekstu transkripcijas paraugus un praktiskus ieteikumus atšifrēšanā un rediģēšanā.

Interesants dialogs veidojas starp krājuma pirmo divu rakstu autorēm – socioloģi Baibu Belu un latviešu izcelsmes britu antropoloģi Viedu Skultāni. Kopīgs abiem rakstiem tas, ka pētnieces pievēršas stāstīšanas stratēģijām un mutvārdu stāstījumu literārajiem/kultūras paraugiem. Bet abas autore arī lūko atbildēt uz jautājumu par mutvārdu vēstures un stāstīšanas lomu noteiktā sabiedrībā, un te viņu skatieni krustojas. Baiba Bela secina, ka dzīvesstāstu stāstīšanai ir īpaša nozīme trimdas sabiedrībā, jo “stāsts bija nozīmīgs trimdas identitātes veidotājs” (23. lpp.), kamēr Vieda Skultāne īpašu “dzīvesstāstu stāstīšanas intensitāti” (34. lpp.) sastapusi Latvijā, kur mutvārdu stāstiem jāizlīdzina nepilnības un sagrozījumi zināmu laikposmu oficiālajā vēsturē. Literāri un kultūras paraugi, kas ietekmē stāstījumu, interesējuši arī kultūras socioloģi Dagmāru Beitneri, pētot mīlestības tēmas atveidi latviešu dzīvesstāstos. Autore, analizējot konkrētus tekstus, izdara viegli prognozējamu secinājumu, ka latviešu dzīvesstāsti ir jūtu izpausmes ziņā mēmi. Šis parādības saknes pētniece saskata ne tikai kultūras tradīcijā, bet arī skarbjā vēsturiskajā pieredzē.

Stāsts un trimdas sabiedrība ir krājumā visplašāk pārstāvētā tēma, kas dažādu autoru skatījumā gūst atšķirīgu izvērsumu. Maija Hinkle, Amerikas Latviešu apvienības mutvārdu vēstures projekta vadītāja, izceļ trimdas identitātes izpausmes dzīvesstāstos, kā arī dalījumu “mēs – jūs” un stāstos bieži izteikto viedokli, ka atšķirīgā pieredze padara saprašanas abu tautas daļu starpā neiespējamu. Autore piedāvā risinājumu – viņasprāt, līdzēt var tieši mutvārdu vēsture, respektīvi, pieredzes izstāstīšana, kas ir pirmais solis ceļā uz sapratni. Psihologe Sandra Sebre salīdzina divu

latviešu vīriešu dzīvesstāstus, vērojot, kā patriotisma balss ieskanas trimdas apstākļos dzīvojoša un padomju okupāciju pieredzējuša vīrieša visai atšķirīgajos stāstos. Interesanti ir autores vērojumi par “trimdas ideoloģijas balsi” – “sociokulturāli konstruētu viedokli” (303. lpp.), kura klātbūtne jaušama mutvārdu stāstījumā. Šī balss, domājams, sadzirdama arī Birutas Abulas aplūkotajos stāstos, kas iegūti no Latvijas ciema iedzīvotājiem Amerikas vidienē. Savukārt Tina Kirss apcer savu pieredzi darbā ar Toronto igauņu dzīves aprakstīšanas semināru – īpaši radītu kopienu, kurā apvienojušies cilvēki, kas vēlas atstāt rakstiskas liecības par savu dzīvi. Pētniece secina, ka izsūtīto un trimdinieku dzīvesstāsti lasāmi arī kā liecinājuma literatūra, jo caur tiem tiek labota “izkropļotā vēsturiskā aina” un atjaunots “īstenais redzējums” (285. lpp.). Šī atziņa sasaucas ar literatūrzinātnieka Jura Roziša pretējā virzienā vērsto interesi par trimdas romānu, ko autors arī uzlūko par liecinājuma literatūru, saskatot tajā paralēles ar mutvārdu vēsturi. Diasporas naratīvu tēmai krājumā pieslejas izceļotāju dzīvesstāstu analīze Brigitas Tamužas apcerējumā par Brazīlijas latviešu baptistiem un Leonijas Vusas-Mundeciemas Sibīrijas vāciešu identitātes vēstījumu pasniegumā. Dažādu kultūru sastapšanās, sadursmes, līdzspastāvēšanas diskurss, kas visai spilgti izpaužas diasporas stāstījumos, krājumā skarts arī saistībā ar citām tēmām – Irēnas Salenieces rakstā par to, kā stāstos par citiem etnosiem (šai gadījumā latviešu stāstos par ebrejiem pirmskara Latvijā) atklājas stāstītāju kultūras normas un vērtības, tāpat Ilzes Vasariņas apcerējumā par multikulturālisma iezīmēm dzīvesstāstos.

Krīzes pieredze kā viela stāstam un mutvārdu liecība kā materiāls krīzes pieredzes izpētei ir tēma, kam pievēršas vairāki krājuma autori, rodot krīzes pieredzes interpretācijas gan krasas politiskās pārmaiņas, gan personisku lūzumu piedzīvojušu cilvēku dzīvesstāstos. Aleksandrs fon Plato iepazīstina ar plašāku pētījumu par to, kā vācieši apraksta savu personisko pieredzi aukstā kara laikā un Vācijas apvienošanās gaitā, bet Jūlija Vajda raksta par identitātes krīzēm, kas saistītas ar politiskās sistēmas maiņu Ungārijā. Ulla Maija Peltonena savukārt aplūko ietekmi, ko uz divu sieviešu dzīvi atstājuši senāki vēstures notikumi – somu pilsoņu karš; pētniece pievēršas arī tam, kā cilvēki rauga izprast sev būtisku vēsturi – kombinējot liecības no visiem pieejamajiem avotiem. Šķietami personiskā krīzes pieredze analizēta antropoloģes Agitas Lūses pētījumā par ciešanu interpretācijām un apjēgsmes paņēmieniem depresijas piemeklētu sieviešu naratīvos. Tomēr pētniece šais stāstījumos atrod arī Latvijas 20. gadsimta vēstures atbalsis un ieskicē sakarības starp cilvēku individuālajām krīzēm un krasām pārmaiņām sabiedrībā. Mutvārdu vēstures un politikas attiecības (gan ne krīzes pieredzes aspektā) risinātas zviedru pētnieka Bū G. Nilsona pētījumā par Ziemeļu muzeja Strādnieku atmiņu kolekciju. Autors skata šo kolekciju kopsakarā ar politisko ideoloģiju, kas bija tās izveides pamatā. Protī, tā bija zviedru 20. gadsimta 30. gadu tautas mājas

(*folkhemmet*) ideoloģija, kuras interesēs tika izvēsta strādniecības diskursa popularizēšana, lai veicinātu sabiedrības demokratizāciju un integrāciju. Tai pašā laikā pētnieks norāda uz sabiedrisko attiecību hierarhiju, kas ietekmējusi kolekcijas veidolu – ne visu iedzīvotāju grupu pieredze un ne visa pieredze bija vienlīdz pieņemama; publicēšanai domātie stāsti tika rediģēti ne tikai valodnieciski, bet arī ideoloģiski.

Dzīvotās telpas un vietas jēdziens ir atslēgas vārds četriem krājuma rakstiem, kas pieejas ziņā gan visai atšķirīgi. Filozofe Dace K. Bormane, pamatojoties uz atziņu, ka “dzīvesstāsts ir daļa no tā, kur tas rodas” (346. lpp.), ieskicē dažādus telpas un stāsta attiecību konceptuālos aspektus. Somu pētnieks Simo Lakonens raksta par atmiņu stāstu īpašo nozīmi vides vēstures izpētē un vides apziņas veicināšanā, socioloģe Maruta Pranka – par mutvārdu vēstures lomu lokālās identitātes konstruēšanā. Vācu pētnieks Tomass Loers savukārt pēta reģiona ietekmi uz cilvēka ikdienas dzīves paradumiem, un biogrāfijas viņu interesē tā iemesla dēļ, ka tajās atklājas “reģiona ietekmējošās struktūras un to mehānismi” (341. lpp.).

Par mutvārdu vēstures saikni ar robežzinātnēm, pieeju radniecību un atšķirību, noteiktu metožu kopību un nozares specifiku savos rakstos vēsta folkloristes Janīna Kursīte un Tīu Jāgo (Igaunija), socioloģe Ilze Trapenciēre, etnoloģe Lilita Vanaga. Divu nozaru – folkloristikas un mutvārdu vēstures – sastapšanās skaidri jaušama Ievas Gardas Alsungas novada dzīvesstāstu pētījumā, kurā atpazīstams mūsdienu folkloristikai raksturīgais diskurss ar teksta – konteksta attiecību problemātiku, kontekstuālās pieejas izmantojumu un žanrisko terminoloģiju (dzīvesstāsti kā personiskās pieredzes stāsti).

Krājuma kopainu kuplina virziens, ko varētu uzskatīt par pielietojamo jeb lietišķo mutvārdu vēsturi: vairāki pētnieki apcer pieredzi, kas uzkrāta, strādājot ar mutvārdu vēstures materiāliem muzejā – veidojot krājumus un ekspozīcijas, izstrādājot izglītības programmas, veicot novada kultūras izpēti un sabiedrības izglītošanas darbu. Iepazīstam mutvārdu vēstures izpratni, tās izmantošanas gaitu un metodes piecu muzeju darbā; tie ir: Mariannas Auliciemas aprakstītais Viktorijas muzejs Austrālijā; Latvijas Okupācijas muzejs, kura darbība raksturota Danutes Dūras, Ievas Gundares un Andreja E. Feldmaņa rakstos; Ilzes Gaujēnas pārstāvētais Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs; Jurjānu dzimtas muzejs Ineses Mailītes aplūkojumā un Tukuma muzejs, kura novadpētniecības darbu muižu vēstures apzināšanā atklāj Agrita Ozola. Šķiet, ka šo atšķirīgo pieredžu kopsaucējs ir pārliecība, ka vienīgi mutvārdu vēstures izmantojums ļauj muzejam veikt, kā to formulē Marianna Auliciema, tā īpašo pienākumu – sniegt apmeklētājam “patiesu saikni ar pagātņi” (210. lpp.).

Baltkrievija – tuvā un tālā

2006. gadā notikušas vairākas ekspedīcijas, kas Latvijas folkloristu interešu zonā iezīmēja tuvo kaimiņzemi – Baltkrieviju. Braucieni sadalās divās plašākās tēmu aplocēs – Baltkrievija kā teritorija, kas iekļaujas bijušajā rietumbaltu areālā, un Baltkrievija kā 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma latviešu emigrantu jaunā mītnes zeme.

Turpinot Sibīrijā aizsāktos pētījumus par izbraukušajiem jauno zemju apgūvējiem no Latvijas Stolipina agrārās reformas laikā, 2006. gadā no 9. līdz 12. jūnijam un no 11. līdz 16. novembrim Janīnas Kursītes vadībā, piedaloties LU maģistrantiem un doktorantiem un Latviešu folkloras krātuves pārstāvjiem (Daina Leimane, Jolanta Upeniece, Māris Mičerevskis, Aigars Lielbārdis, Sandis Laimē), tika organizētas divas ekspedīcijas uz Vitebskas apgabalu. Redzētais bijušajos Baltkrievijas latviešu ciemos liek domāt, ka citādās vēsturiskās situācijas dēļ latviešu kolonijas Baltkrievijā izzudušas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Latviete Irma Šimanska ar vīru Potašņas ciemā Vitebskas apgabalā
Latvian Irma Šimanska with husband in Potashnya village in Vitebsk region

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Rozālija Dubnovska no Vološovas ciema pielūdz akmenī iemīto Dieva pēdu
Rozālija Dubnovska from Voloshovo village worships God's footprint in a stone

daudz ātrāk nekā Sibīrijā, jo par latviešu klātbūtni apmeklētajās vietās galvenokārt liecināja tikai ciemu nosaukumi (piemēram, Latiši), latviešu uzceltās, bieži jau pamestās mājas un latviskie uzvārdi uz kapu pieminekļiem (lasot kapu plāksņu uzrakstus, nejausi tika atrasti arī Ilgas Reiznieces senču kapi Potašņas ciemā). Šeit jāņem vērā gan tas, ka daudzi Baltkrievijas latvieši tika deportēti uz Sibīriju 20. gs. 30. gados, gan tas, ka liela daļa emigrantu vai viņu pēcteči, mainoties politiskajai situācijai Baltkrievijā, atgriezās Latvijā, kā arī Baltkrievijas iekšējā migrācija. Savukārt nedaudzie bijušajās latviešu kolonijās vai tikšanās reizē Latvijas konsulātā Vitebskā sastaptie emigrantu pēcteči savās atmiņās varēja dalīties tikai krievu valodā.

Ekspedīciju laikā bijušajās latviešu kolonijās tika meklēti ne tikai no Latvijas izceļojušo dzimtu pēcteči, bet arī veiktas intervijas ar tur šobrīd dzīvojošajiem citu tautību iedzīvotājiem, uzklusot atmiņu stāstījumus par latviešiem, kas arī ir nozīmīgs latviešu diasporas pētniecības aspekts, atklājot, cik lielā mērā latviešu klātbūtne šajos ciemos jūtama brīdī, kad viņu tur gandrīz vairs nav.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

*“Akmens meitene”
mežā pie Mazo Ļipšanu ciema
“Stone Maiden” in a forest
near Malyie Lyiplyani village*

Novembra ekspedīcijas laikā Vitebskā tika apmeklēti vairāki pasākumi, kas norisinājās, sagaidot 18. novembri. Gan konference “Latvieši Vitebskas apgabalā”, kurā nolasītie referāti bija veltīti dažādiem (arheoloģiskiem, vēsturiskiem, kultūrvēsturiskiem) latviešu un baltkrievu kontaktu aspektiem, gan Raiņa dzejas vakars liecināja par vēsturiski noteikto dzīvo interesi par kaimiņiem un ciešajiem dažādu Vitebskas un Daugavpils institūciju sakariem.

No 28. septembra līdz 4. oktobrim dažādu specialitāšu pārstāvji – LU maģistranti un doktoranti Kristīne Markevica, Daina Leimane,

Mārtiņš Vesperis, Aigars Lielbārdis, Māris Mičerevskis un Sandis Laime, arheologs Juris Urtāns un antropoloģe Rita Grāvere LU projekta “Rietumbalti kultūru krustcelēs” ietvaros devās Janīnas Kursītes organizētā ekspedīcijā uz Minskas, Gomeļas un Grodņas apgabalū. Viens no galvenajiem brauciena mērķiem bija iepazīties ar iespējamām rietumbaltu kulta vietām, kas lielākoties savu nozīmi ir saglabājušas līdz pat mūsdienām. Minskā braucienam pievienojās etnoloģe Olga Lobačevska, kuras pētniecisko interešu lokā ietilpst arī baltkrievu koka un akmens krustu ģērbšanas tradīcijas. Īpašu interesi izraisīja vairākos ciemos aplūkotās t.s. akmens meitenītes (krusta formā apskaldīti akmeņi), kuras joprojām noteiktās dienās katru gadu tiek apģērbtas un kurām tiek ziedota nauda un ēdiens. Mutvārdu tradīcijā par šiem akmens tēliem joprojām pastāv teikas, kurās stāstīts, ka par akmeni pārvērtusies meitene, kuru nolādējusi māte, jo meita viņu nav klausījusi. Līdzīgi akmens krusti, pēc J. Urtāna atziņas, sastopami arī Latvijā, tomēr trūkst ziņu, ka Latvijas krusti kādreiz būtu bijuši saistīti ar līdzīgām tradīcijām.

Ekspedīcijas laikā tika apmeklēti arī cita veida kulta objekti. Pie tiem atrodamās naudaszīmes, āboli, cepumi un konfektes liecināja, ka tie arī mūsdienās nav zaudējuši savu nozīmi. Brauciena dalībnieki kādā ciemā pat kļuva liecinieki pēdakmens pielūgšanas rituālam. Ciema iedzīvotāja, kas piekrita aizvest un parādīt akmeni ar Dieva pēdu, pie tā nonākusi, nokrita ceļos, kādu laiku skaitīja lūgšanas, skūpstīja akmeni iemīto Dieva pēdu un pēc tam ziedoja maizes gabalu. Līdzīgs rituāls tika izpildīts arī, akmeni pametot.

Tāpat brauciena laikā tika veiktas nelielas intervijas ar sastaptajiem ciemu iedzīvotājiem par dažādām tradicionālās kultūras tēmām. Pāris ciemos pat tika uzklausi spontāni tradicionālās dziedāšanas priekšnesumi.

Neskatoties uz to, ka baltkrievu tradicionālā kultūra iekļaujas plašākā austrumslāvu kultūras apgabalā, tajā saglabājušies arī daudzi baltu kultūras substrāta relikti. Salīdzinājumā ar Latviju tradicionālā kultūra mūsdienu Baltkrievijā ir daudz dzīvīgāka, jo daudzas tās izpausmes, kas Latvijā fragmentāri atrodamas tikai arhīvu materiālos, Baltkrievijā joprojām ir fiksējamas lauka pētījumu apstākļos, tāpēc brauciena laikā uzkrātie vērojumi un ar zinātniekiem nodibinātie kontakti varētu izvērsties interesantos nākotnes sadarbības projektos.

Sandis Laime

Ekspedīcija “Pa Kurzemes kuršu ķoniņu pēdām” Turlavā un apkārtņē

2006. gada vasarā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte un Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures pētniecības grupa rikoja kopīgu tradicionālās kultūras ekspedīciju “Pa Kurzemes kuršu ķoniņu pēdām”. No 6. līdz 13. augustam divdesmit divi ekspedīcijas dalībnieki strādāja Kuldīgas rajona Turlavas pagastā un tā apkārtņē – Snēpelē, Kurmālē, Kuldīgā, arī Basos, Gudeniekos un Apriķos. Kopā ar profesori Janīnu Kursīti, etnogrāfi Aiju Jansoni un LU FSI Nacionālās mutvārdu vēstures pētniecēm Māru Zirnīti, Dagmāru Beitneri, Ievu Gardu, Kristīni Rubinu ekspedīcijā piedalījās arī Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves darbinieki Sandis Laime, Aigars Lielbārdis, Rita Treija, Filoloģijas fakultātes Baltu filoloģijas bakalaura un maģistrantūras studenti, kā arī citi interesenti.

Ekspedīcijas galvenais uzdevums bija apzināt novada vēsturisko nozīmi, kas saistīta ar kuršu ķoniņu pēctečiem, viņu atmiņām un paaudžu paaudzēs mantotiem nostāstiem. Pirms desmit gadiem – 1996. gada vasarā – par šo tēmu tika ierakstītas piecpadsmit intervijas Nacionālās mutvārdu vēstures krājumam. 2006. gada ekspedīcija ļāva atgriezties pie vairākiem iepriekš intervētiem teicējiem. Tāpat uzdevumos ietilpa kādreizējo kuršu ķoniņu ciemu un svētvietu apzināšana, vietvārdu fiksēšana, Turlavas pagasta māju, baznīcu un kapsētu apskate. Izvēlētā pētniecības forma – apvienot folkloras un dzīvesstāstu intervijas – nebija nejauša, tā jau agrāk bija pielicinājusi sniegtās iespējas kāda atsevišķa novada izpētē (Sēlijā – Sunākstē (2000. gadā), Kurzemē – Bārtā, Rucavā, Nīcā (2001. gadā), Alsungā (2002. un 2003. gadā) un Latgalē – Vārkavā (2004. un 2005. gadā)).

Kuršu ķoniņiem, brīvajiem novadniekiem, kas nekad nav bijuši dzimt-ļaužu kārtā, piederējušas zemes septiņos brīvcimos – Ķoniņos, Pliķos, Kalējos un Ziemeļos tagadējā Turlavas pagastā un Dragūnos, Viesalgos un Sausgaļos Snēpeles pagasta teritorijā. Tontegodes un Peniķi ir ķoniņu dzimtu uzvārdi, kas joprojām sastopami gan Turlavas pagastā, gan ārpus tā. Ekspedīcijai daudz palīdzēja Tontegožu dzimtas pēcteči, no kuriem tikai Kristaps vēl dzīvo Turlavā, bet citus varēja sastapt Kuldīgā, Kurmāles un Snēpeles pagastā. Tontegode Mārtiņš ar dēlu Ivaru, lai parādītu savu senču mājvietu Pliķu ciemā, atbrauca no Rīgas. Ja nevarētu sapulcināt iedzīvotājus, kas Pliķu ciemu var atsaukt savās bērnības atmiņās, par tā kādreizējo apdzīvotību liecinātu vairs tikai kapsēta. Bijušā ciema ainavas tēlojums tika fiksēts audio un video ierakstos.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ķoniņciems. Foto/Photo: S. Laime

Vērtīgi papildinājumi stāstiem atradās vairākos privāto dokumentu krājumos, fotogrāfiju albumos. Silvijas Taubes māte no ķoniņu dzimtas Sibīrijas izsūtījuma ceļos rūpīgi bija glabājusi zemju robežu plānus, kas tagad atrodas pie meitas. Iepriecināja arī bijušā Ķoniņciema Peniķu mājās saglabātās ēkas, vēstures liecības un jaunākās paaudzes iesaiste dzimtas vēstures stāsta turpināšanā. Turklāt, lai paplašinātu pētījumus, ekspedīcijas dalībnieki intervēja ne vien brīvcieņu iedzīvotāju pēctečus, bet arī citus vecākos iedzīvotājus, lai iepazītu viņu attieksmi pret novada vēsturisko identitāti.

Jāatzīmē, ka Turlavas pagasts un tā apkārtnē ir bagāta ar dažādām tradīcijām, un daļa ekspedīcijas dalībnieku Turlavā varēja atrast materiālus savām pētnieciskajām interesēm. Tā, piemēram, Aija Jansone pētīja tekstilijas un to darināšanu pagastā, Iveta Dukaļska – vietējās muzicēšanas tradīcijas, Dagmāra Beitnere – mīlestības tēmu dzīvesstāstos, Sandis Laime vāca folkloru par Elku birzi, Aigars Lielbārdis ierakstīja stāstus par vārdošanas tradīcijām, Jānis Puntulis ar palīgiem mērija un fotografēja

ēkas, pētīja to dokumentus, Sintija Kvēpa iztaujāja teicējus par kolhozu veidošanās laiku, Rīta Treija – par Bērnības svētkiem, Aivars Zariņš – par folkloras izmantošanu svinību ceremonijās, tādējādi veidojot plašu kultūrvēsturisku interešu vadītu ieskatu novadā.

Kopumā ekspedīcijā ierakstītas un LU FSI Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā iesniegtas 43 intervijas (ap 60 ieraksta stundu), videoieraksti (ap 10 stundu) un fotogrāfijas. Savāktais materiāls veido pamatu pētījumiem, kurus iecerēts apkopot un izdot zinātnisku rakstu krājumā.

Ekspedīciju finansiāli atbalstīja Valsts kultūrkapitāla fonds. Paldies par laipno uzņemšanu un ekspedīcijas dalībnieku izmitināšanu Turlavas pagasta padomei, Lipaiņu draudzes priekšniecei Veltai Krūmiņai un īpaši atsaucīgajiem pagasta iedzīvotājiem. Pētījumi izpelnījās arī vēstures entuziasta un jurista Ērika Grinberga ievēribu. Ne vienu vien vakaru viņš pēc darba Rīgā mēroja ceļu uz Turlavu, lai piedalītos ekspedīcijas dalībnieku vakara apspriedēs un uzzinātu par atradumiem. Viņš arī sekmēja ekspedīcijas darbu, piedāvājot gan transportu, gan tehnisko aprikojumu.

Sastopoties ar cilvēku atsaucību un interesi, pētījumiem paveras jauna perspektīva, kas saistīta ar cilvēku interesi padziļināt izpratni par savu identitāti un kultūrvēsturiskajām saknēm.

Rīta Treija

Aizstāvēts promocijas darbs etnomuzikoloģijā

2006. gada 29. augustā promocijas darbu "Vēlinās izcelsmes vokālā daudz balsība latviešu tradicionālajā mūzikā" aizstāvēja etnomuzikoloģe Anda Beitāne. Folkloras un tradicionālās kultūras pētnieku un praktiķu aprindām šis notikums sagādāja gandarījumu, taču nebija nekāds pārsteigums. Andas Beitānes pedagoģiskā darbība Latvijas Mūzikas akadēmijā, viņas devums etnomuzikoloģijas programmas izveidē, tāpat arī pētnieces gaitas Latviešu folkloras krātuvē, aktīvā un lietpratīgā līdzdalība folkloras kustībā visnotaļ vedināja sagaidīt šādu pavērsienu.

Andas Beitānes pētījums veltīts konkrētai, reģionāli norobežotai tradicionālās mūzikas formai – vēlinājai daudz balsībai ar augšējo pavadbalsi Ziemeļlatgalē. Šī forma darbā vispusīgi raksturota – gan no izplatības, gan funkcionāli tematiskā, gan formālā, gan vēsturiskā un tradīcijas dinamikas viedokļa. Pētniecisko deskripciju būtiski papildina darbam pievienotais ilustratīvais materiāls – tautas dziedājumu paraugi (CD formātā) un mūzikas piemēru nošu pielikums, kas būtībā veido pētījuma otro sējumu.

Promocijas darba autore nav aprobežojusies ar izvēlētās kultūras parādības šauru aprakstu, pētījums sniedz plašu, dažāda līmeņa kontekstuālu informāciju. Darbā raksturota ne tikai vēlinā daudz balsība ar augšējo pavadbalsi, bet arī latviešu tradicionālā mūzika kopumā. Darbs satur rūpīgi izstrādātu latviešu tautas mūzikas izpēti un dokumentācijas vēsturi, kā arī ieskatu tradicionālās daudz balsības pētniecībā pasaulē, īpaši pievērsoties

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

sistematizācijas, terminoloģijas un tipoloģijas jautājumiem. Bez publicētās literatūras un arhīva materiālu studijām autore vēl izmantojusi lauka pētījumu metodi, iegūstot ne tikai vērtīgas muzikālo tradīciju dokumentācijas, bet arī pašu tradīcijas nesēju interpretācijas – t.s. *tautas viedokli*. Šāda pieeja promocijas darbu ierindo patiesi mūsdienīgas folkloristiskas, etnoloģiskas un kultūrantropoloģiskas ievirzes pētījumu lokā.

Darba aizstāvēšanu vērtēja Latvijas Mūzikas akadēmijas Promocijas padome, ko šai sēdē vadīja profesore Lolita Fūrmane. Pētījumu recenzēja profesors Boriss Avramecs, profesors Mārtiņš Boiko, asociētais profesors Ēvalds Daugulis. Visi recenzenti bija vienisprātis, ka darbs pilnā mērā atbilst promocijas darba prasībām. Īpaši tika uzsvērts darba novatorisms – pievēršanās maz pētītai jomai, kā arī tā pamatīgums un izpētītā materiāla apjoms (daudz balsība ar augšējo pavadbalsi apzināta 59 teicēju repertuārā). Pētījums tika raksturots arī kā būtisks pienesums latviešu tradicionālās mūzikas izpētes vēsturei – tas sniedz šobrīd pilnīgāko apkopojumu par līdzšinējo pētniecības gaitu. Promocijas darbam tika vēltas arī atsevišķas kritiskas piezīmes, piemēram, B. Avramecs autorei pārmeta ierobežotu ārzemju pētnieku koncepciju un pieeju izmantojumu. Tomēr minētās nepilnības nedeva pamatu būtiski apšaubīt darba kopējo kvalitāti un atbilstmi nepieciešamajam zinātniskajam standartam.

Pētījuma aktualitātes un Andas Beitānes pētnieces prestiža nepārprotama zīme bija arī kuplais interesentu pulks, kas piedalījās aizstāvēšanā, tāpat lielais ziedu klēpis, ko jaunā zinātni doktore saņēma pasākuma noslēgumā. Jācer, ka pētījums drīzumā pārtaps plašākai sabiedrībai pieejamā publikācijā.

Dace Bula

Aizvadīts pirmais gads J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā jaunatvērtajā studiju programmā “Etnomuzikoloģija”

2006.–2007. studiju gads J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā uzskatāms par īpaši nozīmīgu, jo darbību šeit uzsāk jauna studiju programma – Etnomuzikoloģija. Programmas mērķis ir sagatavot kvalificētus tradicionālās mūzikas pētniekus un dokumentētājus, tradicionālās mūzikas pedagogus mūzikas un interešu izglītībā, organizatorus un speciālistus tradicionālās mūzikas mūsdienīgu praksē (folkloras kopu vadītāji, kolektīvu darbības un tradicionālās kultūras pasākumu organizatori, tradicionālās kultūras un mūzikas centru vadītāji, mūziķi).

Studiju programmas uzdevumi ir sniegt zināšanas par Latvijas un Baltijas tradicionālo mūziku un kultūru, tradicionālo instrumentāriju, pasaules tautu mūzikas kultūrām, etnomuzikoloģijas un folkloristikas vēsturi, tradicionālās mūzikas analīzi, kā arī zinātniskā darba teorijām un metodēm. Līdztekus minētajam programma paredz apgūt pedagoģiskās un organizatoriskās iemaņas darbam tradicionālās mūzikas nozarē, kā arī attīstīt tradicionālās dziedāšanas un instrumentu spēles prasmes.

Etnomuzikoloģijas studiju plānā ir tādi nosaukumi kā etnomuzikoloģija, Eiropas profesionālās mūzikas vēsture, džeza vēsture, populārā mūzika, pasaules tautu mūzika, Latvijas un Baltijas tradicionālā mūzika, latviešu tradicionālās dziedāšanas stili, tradicionālais instrumentārijs un instrumentālā mūzika, folkloras, kultūras antropoloģija, mūzikas teorija un analīze, tradicionālā dziedāšana un instrumentu spēle, ansamblis u.c. Nozīmīga vieta programmā ierādīta lauka pētījumiem un arhīvu praksei.

Etnomuzikoloģijas studijas Latvijas Mūzikas akadēmijā tiek veidotas, vienādi svarīgu lomu ierādot gan vispusīgai teorētiskai izglītībai, gan praktisko iemaņu apguvei, pieņemot, ka etnomuzikologs ne tikai orientējas teorijās, bet arī pārvalda vismaz dažus lokālus tradicionālās dziedāšanas stilus un prot spēlēt vairākus tradicionālās mūzikas instrumentus.

Pirmā studiju gada pirmajā semestrī topošās etnomuzikoloģes – 1. kursa studentes – devās savā pirmajā ekspedīcijā uz Balvu rajona Medņevas pagastu, kur dokumentēja apdziedāšanās tradīciju izpausmes mūsdienīgu kontekstā, piedaloties apdziedāšanās dziesmu vakarā Medņevas kultūras namā ne tikai kā dokumentētājas un pētnieces, bet arī kā dziedātājas, kas neapmulsa situācijā, kad bija jādzied pretī izcilām apdziedāšanās tradīciju zinātniekiem – Medņevas, Baltinavas, Rekovas, Šķilbēnu un Bērzpils etnogrāfisko ansambļu dziedātājiem.

Ekspedīcijas ietvaros tika veikti arī lauka pētījumi, intervējot Medņevas teicējas Natāliju Smušku (1937), Antoniju Pabērzu (1933), Valentīnu Lapšāni (1934), Bārbalu Dukaļsku (1926), Janīnu Kaimiņu (1932) un ermoņiku spēles meistarū Alfrēdu Circeni (1950), kā arī dokumentējot (audio un video) viņu mūzikas repertuāru. Šo pētījumu galvenais uzdevums bija dot iespēju studentēm vingrināties teicēju intervēšanā un tradicionālās mūzikas dokumentēšanā. Lai iepazītu lauka pētījumu specifiku no citas puses, ekspedīcijas dalībnieces pievērsās arī čigānu mūzikas tematikai un devās uz Viļaku, kur ne bez zināmu grūtību pārvarēšanas dažu stundu laikā izdevās sapulcināt vienkopus vairākas vietējo čigānu ģimenes un gūt nelielu ieskatu Viļakas čigānu tradicionālajā kultūrā.

Pirmais studiju gads noslēdzies, apgūstot zināšanas par tradicionālo mūziku pasaulē, veidojot etnomuzikoloģiskās un mūzikas kultūru analīzes pamatiemaņas, sarodot ar antropoloģijas pamatterminoloģiju, iepazīstot Latvijas un Baltijas, kā arī Eiropas, Okeānijas un Dienvidaustrumāzijas tradicionālo mūziku. Līdztekus tam praktiski apgūtas Dienvidkurzemes dziedāšanas tradīcijas un aizsākta stabuļu un dūdu spēle, kā arī ansambļa muzicēšanas prakse. Vēl priekšā neskaitāmi lauka pētījumi un teorētiski praktiskie labirinti, no kuriem nu jau pēc trim gadiem iznāks pirmie bakalaura grāda īpašnieki Latvijā, kuru diplomā būs ierakstīta kvalifikācija – etnomuzikologs.

Anda Beitāne

“Baltā Vilka grāmatas” – programma bērnu un jaunatnes literatūras attīstības veicināšanai Latvijā

Apzinoties bērnu literatūras nozīmīgumu personības tapšanas gaitā – to, ka grāmata var būt tā, kas nosaka cilvēka attieksmi pret pasauli, var būt personības ceļvedis uz to, ko saprotam ar īstu cilvēciskumu, Latvijas Bērnu un jaunatnes literatūras padome (LBJLP) 2006. gadā ir izveidojusi ilgtermiņa programmu bērnu un jaunatnes literatūras attīstības veicināšanai Latvijā “Baltā Vilka grāmatas”. Tās mērķis ir sekmēt daudzveidīgu, mūsdienu vajadzībām atbilstošu latviešu bērnu grāmatu tapšanu. Radot plašāku publicitāti bērnu literatūrai, lasošajiem bērniem un lasīšanai kā ģimenes vērtībai, svarīgi veidot pozitīvu “lasīšanas modi” pretstatā aizspriedumam, ka “bērni mūsdienās vairs grāmatas nelasa”. Nolūks ir pulcēt lasošus bērnus ar plašu redzesloku un emocionālu pasaules uztveri, risināt starp viņiem un picaugušajiem nopietnas sarunas par izlasītajām grāmatām un padarīt viņus sabiedrībai redzamus.

Programma nosaukta rakstnieka Jāņa Baltvilka (1944–2003) vārdā, jo tieši viņš 2003. gada 3. septembrī konferencē, veltītā A. Brigaderes lugas “Sprīdītis” simtgadei, nāca klajā ar ideju par balvu, kas būtu iedibināma bērnu literatūras daudzveidības sekmēšanai. Rakstnieks, kura devums ir vairāk nekā trīsdesmit grāmatu bērniem dzejā, prozā un izziņas literatūrā, bija arī viens no LBJLP aktīvākajiem biedriem.

Programma izveidota, lai bērnu un jaunatnes literatūrai Latvijā palīdzētu nonākt jaunā attīstības pakāpē. Pašlaik tai trūkst daudz kā:

- trūkst aizraujoša vērienīguma; grāmatas ir daļa no kopējās pasaules ainas, un mēs nedrīkstētu pieļaut, ka mūsu bērnu priekšstatos kaut kas svarīgs un vērtīgs notiek tikai kaut kur citur – naudu pelna Īrijā, politiku un filmas taisa Amerikā, bet grāmatas raksta Zviedrijā un Anglijā – tur, kur dzīvo Pepija un Poters;
- labu grāmatu ir par maz – šobrīd Latvijā gadā iznāk tikai 25–30 oriģinālliteratūras grāmatas bērniem;
- bērnu grāmatu ilustrācijas ir stilistiski vienveidīgas – šajā jomā strādā vairāki izcili un atzīti profesionāļi, tomēr kopumā nepieciešama lielāka estētiska dažādība, mūsdienīgāki risinājumi;
- latviešu bērnu literatūrai trūkst daudzveidības – dominē pasakas un dzeja, kur vienmēr atrodamī daži tiešām lieliski darbi, bet daudzos citos bērniem vajadzīgos žanros gadā rodas pa vienai divām grāmatām vai vispār neviena; šodienas bērnam ir nepieciešams

plašs lasāmvielas spektrs, satura un formas ziņā daudzveidīgs augstākās kvalitātes sniegums.

Latvijas Bērnu un jaunatnes literatūras padome, kas dibināta 1993. gadā, ir Starptautiskās bērnu un jaunatnes literatūras padomes (*International Board on Books for Young People – IBBY*) Latvijas nodaļa (pasaulē ir vairāk nekā 70 šādu nacionālu organizāciju, sk. www.ibby.org). LBJLP apvieno vairāk nekā 80 bērnu rakstnieku, grāmatu ilustratoru, izdevēju, bērnu literatūras pētnieku, mākslas vēsturnieku, bibliotekāru, skolotāju u.c. bērnu un jaunatnes literatūras speciālistu. LBJLP mājvieta un galvenais sadarbības partneris ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bērnu literatūras centrs (vadītāja Silvija Tretjakova), kas savas tagadējās moderni aprīkotās telpas Tērbatas ielā 75 ieguvis, veiksmīgi īstenojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas, IBBY Nīderlandes nodaļas un Prinča Bernharda fonda Amsterdamā koprojektu.

Programmu “Baltā Vilka grāmatas” latviešu bērnu literatūras attīstībai un lasīšanas veicināšanai LBJLP īsteno kopā ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bērnu literatūras centru, Latvijas Rakstnieku savienību, Latvijas Kultūras fondu un lielākajiem Latvijas medijiem. To finansiāli atbalsta Rietumu banka, Valsts kultūrkapitāla fonds, Rīgas dome u.c. Projekta sadarbības partneri ir arī Latvijas Literatūras centrs, Vides filmu studija, Latvijas Dabas fonds, laikraksts “Diena”, portāls *draugiem.lv*, ziņu aģentūra LETA, žurnāli “Mans Mazais” un “Spicā”, Latvijas Radio un Latvijas Televīzija.

Viena no programmas sastāvdaļām ir Jāņa Baltvilka balva, kuru piešķir katru gadu 24. jūlijā, rakstnieka dzimšanas dienā, bērnu literatūrā un grāmatu mākslā. Pašlaik tā ir nacionāla balva, bet no 2008. gada iecerēta kā starptautiska Baltijas jūras reģiona bērnu literatūras balva.

Pirmie šīs balvas laureāti 2005. gadā bija Māris Rungulis par ieguldījumu pusaudžu un jauniešu literatūras attīstībā (“Sirsniņsalas”) un māksliniece Anita Paegle par ieguldījumu bērnu grāmatu mākslas attīstībā. Par 2006. gada laureātēm kļuva rakstniece Māra Cielēna, 2005. gadā izdoto bērnu grāmatu “Nau un Murr”, “Dažādas tumsas”, “Kaskabatis meklē burtus” un “Baltā pasaule” autore, un Anita Paegle, grāmatas “Nau un Murr” ilustratore.

J. Baltvilka balvas žūrijā 2006. gadā strādāja LU profesore LBJLP prezidente Ilze Stikāne, LNB Bērnu literatūras centra vadītāja Silvija Tretjakova, Rietumu bankas viceprezidente Inga Šīna, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas docente Aija Kalve, Daugavpils universitātes lektore Rudīte Rinkēviča, LU lektore Austrā Avotiņa un mākslas vēsturnieces Ieva Lejasmeijere un Kristiāna Ābele. Šai žūrijai izvērtējot gada laikā iznākušus 35 jaunus oriģinālliteratūras darbus bērniem, par

veiksmīgākajiem tika atzīti pieci rakstnieki: Māra Cielēna (“Ņau un Murr”, “Dažādas tumsas”, “Kaskabatis meklē burtus”, “Baltā pasaule”), Juris Zvirgzdiņš (“Tobiass dodas pasaule”, “Pēdējais Pūķis un Artūrs Uū!”, “Franklina cepure”), Viks (“Pāri zaļajiem viļņiem”), Inese Zandere (“Pingus Posta piedzīvojumi”, “Limonāde”) un Mirdza Kerliņa (“Pasakas lido”). Savukārt grāmatu ilustrāciju jomā balvai tika nominēti mākslinieki Anita Paegle (“Ņau un Murr”), Gunārs Krollis (“Pētergaiļa pasakas”), Katrīna Neiburga un Andris Vitoliņš (“Pasakas par bērnu dzīvi”), Kristians Šics (“Pingus Posta piedzīvojumi”), Barbara Iltnerē (“Tik mīļa, mīļa dziedāšana vien bērniņam ir saprotama”), Ilze Ramane (“Dažādas tumsas”) un Edmunds Jansons (“Limonāde”).

Jāņa Baltvilka balvas laureātes saņēma diplomu, mākslinieces Ineses Brants veidoto porcelāna vāzi un Latvijas Kultūras fonda stipendiju turpmākam radošam darbam – 1000 latu. Balvas pasniegšana notika Jaunā Rīgas teātra pagalmā, lielu publikas atsaucību izpelnījās pasākuma vadītāji bērnu literatūras varoņi Zirgs, kas naktī dzied, un Kaķīte Martiņa – pēc Laimas Eglītes un Anitas Paegles zīmējumiem izgatavotas lelles (māksliniece Rūta Kuplā), kuras 2006. gada maijā ar latviešu grāmatām iepazīstināja bērnus Prāgas grāmatu gadatirgū. Šoreiz lomās iejutās aktieri Guna Zariņa un Gatis Gāga.

Sarīkojumā tika prezentēts jauns LBJLP sagatavots bezmaksas informatīvs izdevums par latviešu bērnu literatūru – Silvijas Tretjakovas, Ilzes Stikānes un Ineses Zanderes grāmata “Zirgs, kas naktī dzied. Latviešu bērnu literatūra”, kurā dots žanru, autoru un tēmu apskats, sīkāk pievērstoties nesenās pagātnes un jaunākā laika grāmatām.

Vēl “Baltā Vilka grāmatu” programmas ietvaros 2006. gada 29. jūlijā notika (un katru gadu ir paredzēts) ģimenēm ar bērniem domāts izbraukums “Ar grāmatu dabā”: ekskursija mežā, spēles un lasījumi pie ugunsкура, kuros piedalās gan jaunie Jāņa Baltvilka balvas laureāti un citi bērnu rakstnieki, gan dabas pētnieki. Dabas un literatūras draudzības lasījumus vadīja Vides filmu studijas redaktors Valdis Ābols un dzejniece Inese Zandere.

Šīs programmas sastāvdaļa ir arī “Plašā apvāršņa konkurss” – erudīcijas un pārdomu konkurss bērniem, kas lasa. 2007. gadā tas aptvers visus Latvijas novadus. Konkursa laikā bērni stāsta par izlasīto, asprātīgi attēlo šķēršļus, kas viņiem traucē lasīt, iesaka saviem vecākiem grāmatas, kuru lasīšana varētu tuvināt bērnu un vecāku dzīves pasaules, atbild uz dažādiem jautājumiem par savu lasītāja pieredzi. Jautrību izraisa aizrautīgi spēlētais “Baltā Vilka grāmatu cirks”, spēles gaitā atbildot uz dažādu latviešu bērnu grāmatu varoņu uzdotajiem jautājumiem. Šajā spēlē tradicionālā lauvas vietā uz augšu pa garajām kāpnēm ved Guntara Sietiņa zīmētais dzejnieks

zirgā – Jānis Baltvilks, bet lejup var noript kopā ar skābos kāpostos atrasto neveiksminieku Pingu Postu.

Ir paredzēts, ka konkursa uzvarētāji vasarā varēs pavadīt nedēļu radošajā nometnē “Plašā apvāršņa pilsēta”, kur atpūšoties bērni piedalīsies arī sarunās par grāmatām, tiksies ar rakstniekiem un citiem lasošiem pieaugušajiem. Jauno lasītāju konkurss palīdz padarīt sabiedrībai redzamus lasošos bērnus, vairot lasīšanas prestižu un atspēkot izplatīto aizspriedumu, ka mūsdienu bērni vairs nelasa.

2006. gada rudenī sadarbībā ar portālu *draugiem.lv* uzsākts radošs konkurss bērniem “Draugu pasakas”. 2007. gada sākumā ir izsludināts pirmais oriģinālliteratūras (manuskriptu) konkurss “Baltā Vilka grāmata” prozā pusaudžiem, kura uzvarētājs arī saņems Jāņa Baltvilka balvu.

Pilns iecerēto “Baltā Vilka grāmatu” ikgadējo pasākumu cikls ietver:

- Baltvilka balvas piešķiršanu latviešu rakstniekam un ilustratoram, kā arī vienam ārzemju rakstniekam un viņa darba tulkotājam latviešu valodā;
- pasākumu ciklu ģimenēm ar bērniem “Ar grāmatu dabā”;
- latviešu oriģinālliteratūras konkursu “Baltā Vilka grāmata” (ik gadu citā bērnu literatūras žanrā);
- bērnu radošo darbu konkursu un grāmatas izdošanu;
- jauno lasītāju “Plašā apvāršņa konkursu” skolās un bibliotēkās visā Latvijā ar finālu Latvijas sabiedriskajā televīzijā;
- radošu bērnu vasaras nometni “Plašā apvāršņa pilsēta” konkursa uzvarētājiem;
- ikgadējus starptautiskus bērnu literatūras lasījumus, kuros piedalās Baltijas jūras reģiona valstu rakstnieki.

LBJLP vēlas atbilstoši šodienas situācijai no jauna aktualizēt un turpināt Imanta Ziedoņa astoņdesmitajos gados aizsākto bērnu literatūras attīstības kustību, kas toreiz palīdzēja literatūrai izrauties no padomju stereotīpiem. Tagad uzdevums ir – panākt, lai latviešu bērnu grāmatu piedāvājums kļūtu daudzveidīgāks, kvalitatīvāks un mūsdienīgāks, atbilstošs mūsu bērnu vajadzībām.

Ilze Stikāne

Par kādu tautasdziesmu tradīciju turpinātāju Sventājā

Ārpus Latvijas valsts palikusī latviešu etniskā teritorija Palangas Sventājā vienmēr ir vilinājusi etniskās kultūras interesentus. Ar šo rakstu autori pievērš uzmanību Sventājas vecākā latviešu vīrieša Andreja Balčus saglabātajām un pārveidotajām tautasdziesmām.

Ar Andreju Balču bijām tikušies jau laikā no 1987. līdz 1991. gadam, kad vairākkārt pierakstījām viņa māsas Ķērstas Balčus plašo dziesmu pūru. Andrejs (Andrējš – kā viņu sauc Sventājas latvieši) bija vēl skarbāks un nesabiedriskāks par savu māsu – viņš praktiski nekad neko nepiedziedāja, nedz arī īpaši ielaidās sarunās. Tikai reizumis viņš izmeta kādu piemērotu parunu, dziesmu pantiņu vai lūdza ļaut Ķērstai *atsapūst*, kad viņa, bez apstājas dziedot, bija pagurusi, bet mēs savā dziesmu vākšanas azartā to lāgā neievērojām. Tiesa, ik reizes no jauna piebraucot pie Balču mājas, nebijām pārliecināti, vai mūs vispār laidīs istabā un ar mums runās, taču, uzmanīgi risinot sarunu pavedienu, vienmēr spējām aizvirzīties līdz dziesmām.

Diemžēl pati Ķērsta Balčus nu jau atdusas Sventājas kapsētā līdzās citai Sventājas tautasdziesmu karalienei – Kristīnei (viņai netika senais vai “prastais” vārds – Ķērsta) Albužei. Tā nu pērnavasar, atkal apmeklējot Sventāju, nolēmām apciemot Ķērstas brāli Andreju. Jau pēc neilga brīža sapratām, ka tagad ir pienākusi Andreja kārta dziedāt – nu viņš vēlējās cilāt savu dziesmu pūru. Viņš vairākas stundas pēc kārtas izdziedāja savu dziesmu kladi, kur gan pārsvarā ir gadsimta vidus populārākās dziesmas, tādas kā Zuriko, leģionāru dziesmas un pat Kaķuša lietuviski, taču vēlāk tika arī līdz senākām ziņģēm un tautasdziesmām. Vaicāts, kāpēc agrāk viņš nav dziedājis, Andrejs tik atteica, ka tās esot bijušas Ķērstas dainas un ko viņš tur maisīšoties...

Latviešiem reti vairs vēl var atrast kādu teicēju vīrieti, un viņu vidū Andrejs ir īpašs atradums divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, viņš ir pārtulkojis vairākas latviešu tautasdziesmas lietuviešu valodā, un, otrkārt, vismaz vienas tautasdziesmas melodiju viņš ir pats izdomājis.

Latvieši Sventājā ir dzīvojuši no aizseniem laikiem – cik vien tālu sniedzas baznīcas grāmatu un revīziju ziņas, tur jau mitušas latviešu dzimtas, Balčus ieskaitot. 1921. gada starptautiskā šķīrējtiesa pieņēma lēmumu pievienot Palangu līdz ar Sventāju un Butiņģi Lietuvai – un apmēram tūkstotis vietējo (autohtono) latviešu pēkšņi izrādījās ārzemēs un atrauti no pārējiem tautiešiem. Vēl 20. gados lietuviešu statistiskie dati Sventājas ciemā rāda pāri par trim simtiem latviešu, bet neviena lietuvieša. Vēlāk

gan lietuvieši pamazām ieplūda arī Sventājā, un 60. gados viņi jau bija vairākumā. Šobrīd latvieši Sventājā varbūt ir ap 20% no visiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem. Šeit praktiski neiespiedās latviešu literārā valoda – un sventājnieki joprojām runā savā senajā izloksnē, kas reizumis var pat izraisīt pārpratumus. Kad kādam vidējās paaudzes sventājniekam vaicāju, kur viņš dzīvo, saņēmu atbildi, ka zivju fabrikā, – jo, izrādās, vārdam *dzīvot* šeit vēl dzīva senā nozīme “strādāt”.

Etnogrāfiski Sventāja piekļaujas Rucavas novadam – gan valodas, gan dziedāšanas tradīciju, gan arī apģērba ziņā. Tāpat šeit visilgāk saglabājās tautastērpa nēsāšanas un tautasdziesmu dziedāšanas tradīcijas. Starpkaru perioda ģimenes fotogrāfijās vairoms sieviešu ir tautastērpos. Pēc sventājnieču teiktā, vēl tagad vienai otrai sievai esot saglabāts tautastērps, turklāt viena vēloties tajā tikt apbedīta. Sventājas teicējas stāstīja, ka *Lietavas laikā* jauniešiem bija pierasta lieta pulcēties kādā klētī uz dziedāšanu, *vācu laikā* tas notika *jo retāk*, bet jau *krievu laikos nebūt negājām*. Dažādas latviešu etnogrāfiskās vērtības – sadzīves priekšmetus un apģērbus paraugus viena otra sventājniece vēl glabā savā klētī un bēniņos. Vislielākais pūrs ir teicējas Kērstas Balceres meitai Ausmai, kura ilgus gadus rūpīgi glabājusi mātes austos līnu drellu tīstokļus, vilnas audumus, cimdus un citus mājas apstākļos darinātus priekšmetus, kas liecina par Sventājas un Rucavas kopīgām iezīmēm. Tomēr jāatzīmē, ka daudzās citās latviešu mājās esošie materiālās kultūras paraugi ir apdraudēti divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tāpēc ka Sventāja tagad ir populārs piejūras kūrorts, kurā zeme ir ļoti dārga. Šī iemesla dēļ vietējiem iedzīvotājiem ir liels spiediens no turīgo pilsoņu puses, kuri šeit vēlas iegūt zemi māju celšanai. Pārdodot savu īpašumu, sventājnieks pāriet dzīvot uz kādu pieticīgāku dzīvokli un savas mantas atstāj jaunā īpašnieka ziņā. Otrkārt, bieži ne paši latvieši, ne arī viņu mantinieki nenovērtē senču darinātās lietas un vieglu sirdi šķiras no tām, iemetot ugunī vai atkritumos. Šādā veidā pazuda viss Kristīnes Albužes tautastērpu un segu pūrs. Māsasdēla ģimene, kas tagad saimnieko viņas mājīņā, pēc viņu pašu stāstā iemetusi ugunī jostasvietas augstuma kaudzi ar vecām lupatām. Vēl tikai jāpiebilst, ka Kristīnes segu pūru neviens etnogrāfs nebija fiksējis. Labi, ka viņas dziedātās dziesmas nav gājušas zudumā.

Andreja Balčus dzimtas mājas atrodas kādus trīs kilometrus uz dienvidiem no Sventājas, un tālākos ciemos jau senāk bija lietuviešu pārsvars. Viņa tēvs ir bijis pazīstams *zvejs*, kurš jūrā izbraukājis visu tuvāko apkārtni. Būdams arī liels dziedātājs, viņš saviem bērniem iemācījis gan latviešu, gan arī senas lietuviešu dainas. Sventājā pat līdz pagājušā gadsimta vidum bija dzīva tautasdziesmu dziedāšana visdažādākajos gados un ikdienišķās sanāksšanās. Dzīvojot etniski jauktā vidē, kad bieži nācās satikties ar lietuviešiem, kuri nerunāja latviski, bet vēlējās saprast dziesmu vārdus,

Andrejs bija pārtulkojis savu mīļāko latviešu tautasdziesmu tekstus lietuviski. Iespējams, ka Viļņas lietuviešiem Andreja lietuviešu valoda likties pārāk latviska, jo, kā pats Andrejs uzsver, tas jau ir *žemaitiski*. Jāatzīmē, ka Andrejs lietuviski ir iemācījies jau bērnībā un šo valodu labi pārvalda, kaut visu mūžu dzirdējis un runājis pārsvarā vietējo žemaišu izlokšni, kurai Sventājā ir piemaisījušies daudzi latviešu vārdi, jo vecākie sventājnieki reizumis jauc, kurš vārds ir latvisks, kurš lietuvisks. Tā viņi runā latviski ar daudziem lietuviešu vārdiem, tāpat arī lietuviski ar latviešu vārdiem. Andreja tulkotie latviešu tautasdziesmu teksti arī lietuviski ir gana interesanti, tāpēc tie te publicēti pilnībā. Vietumis viņa tulkojumā, šķiet, atstāti latviešu vārdi, kurus laikam Sventājas lietuvieši lietoja savā valodā, bet arī viņa latviešu valodā dziedātais teksts reizumis ir lietuviešu valodas tulkojuma iespaidots.

Ja nu šīs dziesmas būtu pierakstītas tikai lietuviski (kas, visai iespējams, ir arī noticis, jo Balči Lietuvas folkloristiem ir pazīstami arī kā žemaišu dainu teicēji), bez Andreja atzišanās, ka viņš ir šo dziesmu tekstu tulkotājs, tās jau skaitītos lietuviešu tautasdziesmas. Pilnīgi iespējams, ka tieši tā arī dziesmu teksti ir tikuši pārlikti no vienas valodas citā un vēlāk jau citu dziedātāju pieslipēti.

Kad es biju jauns puisītis,
 Postāj gāju, gāju dzievodams.
 Kuŗu pirtī, tā nodega,
 Ganu goves, goves, tās pazud'.
 Apsisēdu kalniņā'ja,
 Lāpu sava, sava kažociņ'.
 Atskrej viena raina kaķe,
 Nozog mana, mana pielāpiņ'.
 Išložņāju visus krūmus,
 Rainās kaķes, kaķes meklēdams.
 Es atradu augstu muižu,
 Augstas muižas, muižas pavārēn'u.
 Es prasiju pavārami:
 Dod man zupas, zupas nogaršot
 (pasmekēt).

Viņš man zupas gan nedeva,
 Ieber riekstu, riekstu kabatā'j.
 Šļācu sauju šurp un turpu,
 Vai nav riekstu, riekstu lasītā'as.
 Kuŗa lasa aši-knaši,
 Tā būs mana, mana līgaviņ'a,
 Cimdu, zeķu, zeķu adītā'j'a,
 Azaidiņa klājējiņa,
 Klētsatslēgu nesātā'j'a.

Kad aš buvau jauns virelis,
 Biednai ejau, ejau gīvendams.
 Kuriu pirtes, ta nudege,
 Ganu karves, karves tās prapuole.
 Atsisiedu ant kalneliu,
 Lopu sava, sava karinius.
 Atbieg viena raina kate,
 Pavuog mana, mana prielopeļ'.
 Išlanģāju visus krūmus,
 Rainas kaķes, kaķes ieškodams.
 Aš uzejau aukšto dvario,
 Aukšto dvario povarel'io.
 Aš prašijau povarame:
 Duok man zupas, zupas paragaut.

Jis man zupas gan nedave,
 Ipilk riešutus kišenej.
 Šļācau sauju šurpu-turpu,
 Vai nav riešut', riešut' lasītā'j.
 Kuria mitrai riešutus rinka,
 Tā būs muna sužadinta,
 Pirkstiņ, kojīn, kojīn mezgluoteja,
 Pietu stalčio kļojejin',
 Svirno rakto, rakto nešuoťaj.

Maza biju, neredzēju,
 Kā nomira tēvs, māmiņa.
 Nu uzgāju ganīdama,
 Kur gul' mana tēvs, māmiņ':
 Augsta smilšu kalniņā'i
 Zem zaļāmis velēnamis.

Celies augšā, tēvs, māmiņ'a,
 Es pacelšu velēniņu.
 Es sacīšu raudādama,
 Ko man dara sveša māt'.
 Sveša māte mani sūta
 Pie ābeles rikšu griekt.
 Pie ābeles piestājosi
 Kā pie savas māmuliņ'as.
 Krīt ābelei balti ziedi,
 Krīt man gaužas asariņ'as.

Linu, linu, ne pakulu
 Man deviņi paladziņ'i.
 Tautu dēls, netiklītis,
 Visus melnus sagulēja.
 Kad vaidzēja sievu jemt,
 Tad nobēga Dunikā.
 Dunikā ir vecas meitas,
 Vecus pūrus cilināj.
 Sventājā ir jaunas meitas,
 Jaunus pūrus cilināj',
 Jaunus pūsis vilināj.

Suņi rēja, vilki kauca,
 Es pie loga klausijose.
 Atjāj mana miļš draudzinis
 Nosvidušis kumelinis.
 Pavaicāju miļdraudziņam,
 Kur gulēji šo naksniņu –
 Vai pie priedes vai pie egles,
 Vai labās'e mātes meitas.
 Nei pie priedes, nei pie egles,
 Nei labāse mātes meitas.
 Starp priedīti, starp eglīti,
 Zem pelēka ozoliņa.

Maza buvau, nemačau,
 Kad numira tievs, motin'.
 Nu uzejau piemenaut,
 Kur gul' muna tievs, motin:
 Aukšto smelio kalnelio
 Zem žaloju veleno.
 Už motinas dobutel'
 Tur užaugo dobelis.
 Kelkis aukštin, tievs, motin,
 Eš pakelsui veloniņ.
 Aš sakisiu verkdamas,
 Ku man dario sveti motul'.
 Svetin motine mani sunčia
 Pri obeles rikšu pjaut.
 Prie obeles priestojuos
 Kaip prie sovas motinas.
 Krent obelei balti žiedi,
 Krint man gaidas ašarel's.

Linu, linu, ne pakulu
 Man devines drobulel's.
 Vaikeli, nedoreli,
 Visas juodas suguleja.
 Kad reikeja žmuona imti,
 Tad nubēga i Mažeik'us.
 Mažeikuos'i ir senas mergas,
 Senus kraičius išviedin'.
 Šventojo ir jaunas mergas,
 Jaunus kraičius išviedin',
 Jaunus vaikus priviļuoj'.

Šunis rieja, vilki sauge,
 Aš prie langa klausijosi.
 Atjuoj muna mielas draugas
 Prakaitušiu kumeliuku.
 Aš paklausau miela drauga,
 Kur gulēji šo naksneli –
 Vai prie pušes vai prie egļes,
 Vai ģerausas motin dukres.
 Nei prie pušes, nei prie egļes,
 Nei ģerausias motin dukres.
 Starp pušeli, starp eglēli,
 Žem pilkojo ažuolelio.

Kad es būtu zinājuse,
Es būt vietu taisījuse,
Paklājuse paladziņu,
Raibu deķi pagalviņe (uzseguse),
Pati klāti gulējuse,
Miļus vardus runājuse.

Kad as būtu tuo žinuojsē,
Aš būt vietu taisijuse,
Pakluojusi drobuļeļi,
Marguoj deķi pagalvei,
Pati arti gulėjusi,
Meiļius žuodžius kalbėjus'i.

Kurzemniece man solija
Sav meitiņu malējiņ'u.
Pūt, vējiņi, pūt, pūt, pūt,
Aizden mani Kurzemē.
Solīt sola, bet nedeva,
Teic man lielu dzērējiņ',
Teic man lielu dzērējiņ',
Kumeliņa skrējējiņ'.
Kuŗu krogu es izdzēŗu,
Kam noskrēŗu kumeliņu?
Pats par savu naudu dzēŗu,
Pats dzen savu kumeliņ',
Pats izvēlējos līgaviņu,
Tēvam, mātei nezinoť'.

Kuržemninke man pasiule
Sav mergeli, malejēļ.
Pūk, vējēļi, pūk, pūk, pūk
Varik laivēļi Kuržemē.
Siūlīt siūla, bet nedeva,
Sak man didēļi pijuokēļ'i,
Sak man didēļi pijuokēļ'i,
Kumeleļu begeleļio.
Kuŗi karčiu aš išģēŗau,
Kam nevariau kumeleļi?
Pats par sava piņigu ģēŗu,
Pats varijau kumeleļ'io,
Pats isrinkai sužadinta,
Tievai, motinai nežinuojut'.

Melodiju pēdējai lietuviski pārtulkotajai dziesmai, kā Andrejs atzinās, viņš ir pats *iztaisījis*. Citādi Latvijā tur dziedot tādu lēnu un skumju melodiju, bet viņš ir pielicis tādu lustīgāku, ko nu pats labprāt uzdzied. Muzikologi gan varētu komentēt, vai šis Andreja *iztaisītais meldiņš* ir patiesi jauns vai kaut kur noklausīts, tomēr nenoliedzami, ka latviešu tautasdziesmu radišanas un pilnveidošanas process vismaz Sventājā vēl nav noslēdzies!

Eduarda Voltera konference Sanktpēterburgā

2006. gada 21. un 22. septembrī Krievijā Sanktpēterburgas Valsts universitātē notika starptautiska zinātniskā konference “Eduards Volteris un baltistika kā kompleksa zinātne”. 2006. gadā šim vācu tautības plaša profila baltistam, valodniekam, folkloristam, etnogrāfam un arheologam apritēja 150 gadu. Viņa zinātniskā darbība galvenokārt bija saistīta ar trim valstīm: Latviju, kurā viņš dzimis un ar kuras zinātniekiem sadarbojies, Krieviju, kur pavadījis lielāko dzīves daļu un strādājis Sanktpēterburgas universitātes salīdzināmās valodniecības katedrā, un Lietuvu, kurai veltījis lielāko daļu darbu.

Konference norisēja trijās valodās – krievu, latviešu un lietuviešu, un tās dalībnieki divu dienu laikā nolasīja divdesmit četrus referātus. Pirmo dienu ievadīja Lilitas Vanagas (Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts) apskats par Voltera etnoloģisko darbību, kas saistīta ar dzimto Latviju. Dangole Mikulēniene (Lietuviešu valodas institūts) sniedza pārskatu par E. Voltera devumu lietuviešu dialektoloģijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Atsaucoties uz kādu Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvā esošu 1918. gadā Voltera rakstītu materiālu, par strīdīgo Latvijas austrumu robežas jautājumu referēja Vitālijs Galiopa (Krievijas Etnogrāfiskais muzejs). Pirmās sēdes noslēgumā fotoizstādi no Krievijas etnogrāfiskā fonda materiāliem atklāja Olga Kondratjeva (Krievijas Etnogrāfiskais muzejs). Līdz ar to klātesošajiem bija iespēja apskatīt kaut nelielu daļu no plašās Voltera arhīva etnogrāfisko attēlu kolekcijas.

Otro sēdi ievadīja trīs Latvijas valodnieki. Anna Stafecka (Latviešu valodas institūts) deva ieskatu Eduarda Voltera un Raiņa sarakstē, kas aptver laikposmu no 1888. līdz 1929. gadam. Referātu par to, kā Volteris atbalstījis trīs izcilus latviešu valodniekus – Kārli Mīlenbahu, Jāni Endzelīnu un Pēteri Šmitu, nolasīja Sarma Kļaviņa (Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte). Savukārt Ojārs Bušs (Latviešu valodas institūts) raksturoja Augusta Bīlenšteina un Eduarda Voltera devumu dažu somugrīstikas jautājumu risināšanā. Šiem referātiem sekoja lietuviešu valodnieces Veronikas Adamonītes (Lietuviešu valodas institūts) apskats par Voltera devumu lietuviešu onomastikā.

Konferences pirmās dienas noslēdzošā sēde bija veltīta lietuviešu valodniecības jautājumiem. Referātus nolasīja Rima Bacevičūte, Daiva Kardelīte-Grīnevičiene, Asta Leskauskaite un Kazimīrs Garšva no Lietuviešu valodas institūta.

Konferences otro dienu iesāka četri latviešu folkloristi. Ar Voltera ieguldījumu "Latvju dainu" un akadēmiskā latviešu tautasdziesmu izdevumā klātesošos iepazīstināja Latviešu folkloras krātuves arhīva vadītāja Māra Viksna. Ieva Vītola (Latvijas Kultūras akadēmija) piedāvāja savu skatījumu uz tautas garamantu apzināšanu Voltera laikā un mūsdienās, plašāk apskatot 2004. gadā ratificēto Apvienoto Nāciju izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas konvenciju par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu. Kāzu aprakstus Voltera "Vitebskas guberņas latviešu etnogrāfijas materiālos" un kāzu rituālo komponentu turpināšanos 20. gadsimta dievturu praksē analizēja Gatis Ozoliņš (Daugavpils universitāte). Pirmo sēdi noslēdza Una Smilgaine (Latviešu folkloras krātuve) ar referātu par saru pāršanas tradīciju atspoguļojumu senajos avotos un mūsdienu plašsaziņas līdzekļos.

Eduarda Voltera devumu Baltijas arheoloģijā konferences turpinājumā raksturoja Gintauts Zabela (Klaipēdas universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts). Aleksejs Kibiņš (Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vēstures fakultāte) savā referātā izsekoja kāda lietuviešu valodas dialekta pēdām Baltkrievijas teritorijā. Savukārt kuršu ietekmi un relikthus Sembas pussalā atklāja Romāns Širouhovs no Kaļiņingradas.

Konferences noslēguma sēdē vārds tika dots visu triju valstu valodniekiem. Vilija Sakalauskiene (Lietuviešu valodas institūts) raksturoja Eduarda Voltera personības nozīmi "Lietuviešu valodas vārdnīcas" tapšanā. Par ēdienu nosaukumiem latviešu garamantu avotos referēja Brigita Bušmane (Latviešu valodas institūts). Atzīstot, ka ēdienu leksiskais materiāls vāks kā valodniecības, tā etnogrāfijas ietvaros, viņa uzsvēra, ka tas ir nozīmīgs avots šajās abās zinātnēs un tam ir plašāka kultūrvēsturiska nozīme. Lidiņa Leikuma (Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte) analizēja Voltera ieguldījumu latgalešu tekstu publicēšanā, atzīmējot, ka visnozīmīgākais ir folkloras materiālu krājums no dažādām Latgales vietām – "Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии". Konferenci ar referātu "M. Daukša katķisma eksemplāru vēstures jautājumi" noslēdza namatēvs un konferences galvenais rīkotājs Aleksejs Andronovs (Sanktpēterburgas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāte).

Ar organizētāju gādību konferences laikā bija pieejams tēžu krājums. Šobrīd Lietuvā Dangoles Mikulēnienes vadībā publicēšanai tiek sagatavoti konferencē izskanējušie priekšlasījumi.

Atmiņa un stāstījums: Mutvārdu vēstures pētniecība Ziemeļeiropas kontekstā

Simpozījs, kas ar šādu nosaukumu 2006. gada novembrī notika Helsinkos, turpināja 2003. gadā Rīgas konferencē “Dzīvesstāsti: vēsturē, kultūrā, sabiedrībā” iesākto sadarbību. Toreiz Somijas kolēģi biogrāfiju pētnieku nākamotikšanās apņēmās rīkot Helsinkos, un pēc trim gadiem šī iecere īstenojās. Starplaikā norisa sadarbība projekta “Ziemeļi plus kaimiņi” ietvaros, piedaloties Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācijai “Dzīvesstāsts”, Igaunijas Dzīves vēstures asociācijai, Helsinku universitātei un Norvēģu emigrācijas muzejam. Ziemeļvalstu Ministru padomes atbalsts ļāva kaimiņvalstu pētniekiem regulāri tikties, dalīties pārdomās un apmainīties publikācijām. Sadarbība atklāja ne tikai paraleles zinātniskajā pieejā un interesēs, bet, galvenais, apliecināja nozares aktualitātes, iezīmējot jaunus diskusiju virzienus. Projekta “Ziemeļi plus kaimiņi” ievadītais dialogs ievērojami mazināja ilgstošās izolācijas plaisu, kas bija šķīrusi ģeogrāfiski un kulturāli tuvās valstis. Ievērojamu soli šai virzienā paveica arī Helsinku simpozījs, kura laikā radās jauni kontakti, ierosmes, tika apzināti jaunākie pētījumi un Somu literatūras biedrības grāmatnīcā pieejamās publikācijas. Simpozīja galvenie rīkotāji bija Somu literatūras biedrība kopā ar folkloras krātuvi.

Simpozīja programmas plašumu raksturoja vienpadsmit sēžu tēmas un četrdesmit deviņi priekšlasījumi, kuros tika aplūkoti gan mutvārdu vēstures dažādi izpētes virzieni, gan metodikas jautājumi. Tūlīt pēc Somijas otra visplašāk pārstāvētā valsts – ar priekšlasījumiem gan no Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta, gan Daugavpils universitātes – bija Latvija. Simpozījā piedalījās arī zinātnieki no Zviedrijas, Norvēģijas, Igaunijas, atsevišķi referāti pārstāvēja mutvārdu vēstures pētījumus Lielbritānijā, ASV, Polijā un Krievijā.

Plašāku ieskatu mutvārdu vēstures kā zinātniskas disciplīnas attīstībā sniedza divi pamatreferāti: Kolumbijas universitātes (ASV) Mutvārdu vēstures pētniecības nodaļas vadītāja Ronalda Grīla (*Grele*) priekšlasījums “Aizvien jaunie mutvārdu vēstures izaicinājumi” un Lielbritānijas Atvērtais universitātes (*Open University*) mutvārdu vēstures profesores Džoanas Bornatas (*Bornat*) priekšlasījums “Mutvārdu vēsture, tās pirmreizējais un atkārtotais lietojums pētījumos par vecumu un novecošanu”.

Ronalda Grīla referātā tika aplūkota mutvārdu vēstures kā pētniecības virziena un reizē mūsdienu humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu avota veidošanās un attīstība ASV un Eiropā kopš pagājušā gadsimta 40.–50. gadiem. Īpašu uzmanību referents pievērsa 70.–80. gadu izmaiņām mutvārdu vēstures koncepcijā, kad pētnieku interese pārvirzījās no intervijās iegūto datu empīriskas analīzes uz to interpretāciju intervijas kontekstā, aplūkojot iegūtos tekstus kā dialogizētu stāstījumu, kas tapis pētnieka un informanta

Konferences dalībnieki:

*Ulla Maija Peltonena un Lauri Harvilahti (Somu literatūras biedrība), Māra Zirņīte (Latvijas Universitāte), Maija Hinkle (Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts" Amerikā)
Somu folkloras arhīvā*

*Participants of the conference
at the Finnish Folklore Archive*

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

sarunas gaitā. Iezīmējot mutvārdu vēstures turpmākās attīstības perspektīvas, R. Grīls norādīja uz tās ietekmes ievērojamo pieaugumu pasaules zinātniskajā domā. Proti, kopš pagājušā gadsimta beigām mutvārdu vēstures pieeju izmanto gan folkloristikā, etnoloģijā, sociālajā un kultūras vēsturē, gan feministiskajos pētījumos, psiholoģijā u.c., pēdējā laikā arī gerontoloģijā un terapeitiskajā praksē (piemēram, traumu analīzē).

Daļa minēto pētniecības nozaru bija pārstāvēta arī simpozija sēdēs. Plašākās sēdes bija veltītas kara un okupācijas pieredzes atspoguļojumam mutvārdu liecībās (tēma "Konflikti, izdzīvošana un klusums"), profesionālās pieredzes stāstījumiem darba kultūras izpētē ("Atmiņas par darbu"), ikdienas kultūrtradīcijām ("Ikdienas dzīve un populārā kultūra") un mutvārdu vēstures metodoloģijas jautājumiem ("Lauka pētījumu metodoloģija"). Metodoloģijas jomā tika analizētas attiecības starp vēsturi un atmiņu, dzīvesstāstu un folkloru, aplūkotas mutvārdu vēstures izmantošanas iespējas ikdienas kultūras interpretācijā, kā arī etniskās identitātes izpētē emigrācijas vidē. Par mutvārdu liecību vākšanas procesu un mērķiem trimdas latviešu sabiedrībā referēja Maija Hinkle (Latvijas Mutvārdu vēstures pētnieku asociācija, ASV) un Ilze Gehe (Norvēģija).

Folklorista skatījumā interesanta bija sēde "Dzīvesstāsti un žanrs", kurā norisa spraigas diskusijas par žanra koncepciju folkloristikā un mutvārdu vēsturē, kā arī izskanēja doma par mutvārdu vēstures interviju kā patstāvīgu žanru. Lidzīgu uzskatu savā referātā bija izteicis arī R. Grīls, piedāvājot mutvārdu vēstures interviju tekstus analizēt kā specifisku žanru – stāstījumus sarunā (*conversational narratives*). Sēdē "Pieredze un stāstījums" Latviju pārstāvēja Baiba Bela ("Naratīvs un relitāte") un Ieva Garda ("Biogrāfiskā pieeja mutvārdu vēsturē un folkloras tekstu izpētē"). Abas referentes pievērsās interviju tekstiem, kas ierakstīti ekspedīcijās Latvijas lauku novados Vadakstē un Alsungā, analizējot attiecības starp tekstu un īstenību, kā arī aplūkojot tradicionālos modeļus latviešu atmiņu vēstījumos. Latviešu dzīvesstāstu pētījumus kā metodi skatā uz pagātnes notikumiem tagadnes spogulī aplūkoja Maruta Pranka.

Sadarbības partneru ziņā visplašāk pārstāvētais projekts bija "Vides atmiņas Baltijas jūras valstīs". Par vides atmiņu pētīšanas metodoloģiskajiem pamatiem referātu nolasīja Helsinku universitātes Sociālās vēstures katedras vecākais pētnieks Simo Lakonens (*Lakkonen*). Joensū (*Joensuu*) universitātes doktorants Tero Mustonens (*Mustonen*) sniedza emocionāli spilgtu vēstījumu par Arktikas tautu tradicionālās kultūras sadursmi ar straujajām ekoloģiskajām pārmaiņām. Dzīves videi cilvēku dzīvesstāstu skatījumā bija veltīti arī Daces Bormanis ("Telpas kapitāls savas dzīves domāšanā") un Edmunda Šūpuļa ("Pilsētdzīves atklāsmes problēmas dzīvesstāstos") priekšlasījumi. Māra Zirņīte iepazīstināja klausītājus ar Baltijas un Ziemeļvalstu biogrāfiju pētnieku kopējo projektu, kura dalībnieki atrodami arī Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku darbu sērijas "Spogulis" jaunās grāmatas "Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība" (Rīga, 2007) autoru sarakstā. Daugavpils universitātes Mutvārdu vēstures centra vadītāja Irēna Saleniece runāja par mutvārdu avotiem Latvijas 20. gadsimta vēstures pētījumos, savukārt literatūrzinātniece Sandra Meškova salīdzināja atmiņu tekstualizēšanu literārajos sacerējumos un cilvēku atmiņās.

Gribas pieminēt arī somu pētnieku ieinteresētību sociāli un politiski jūtīgās tēmās, kas saistītas ar konfliktiem, kuru Somijas vēsturē nav bijis mazāk kā Baltijas valstīs. Mutvārdu vēstures pētījumi sniedz ieskatu komplikētajās sabiedriskajās attiecībās, ko radīja pilsoņu karš Somijā 1918. gadā, pēcrevolūcijas un vēlāko laiku imigranti no Krievijas, Somijai piederošās Karēlijas daļas zaudējums un uz Somiju pārvietotie karēļi. Somu literatūras biedrības vadītāja Ulla Maija Peltonena (*Peltonen*) atzīmēja: "Īpašā mutvārdu avotu nozīme ir to spējā paplašināt realitātes robežas tiktāl, lai apspiesto un noklusēto stāstītājs var iekļaut savā ikdienas pieredzē." Ziemeļvalstu pētnieki respektē sabiedrības demokrātisko tradīciju un ar mutvārdu avotu starpniecību ielūkojas gan fabrikas strādnieku, gan mežcirtēju dzīves liecībās, pievērš uzmanību pierastām, bet iezīmīgām ikdienas kultūras sastāvdaļām, piemēram, vīriešu līdzdalībai sporta spēlēs.

Simpozija dalībnieki tika iepazīstināti arī ar apjomīgiem starpdisciplināro pētījumu projektiem, kuros izmantoti mutvārdu vēstures avoti. Viens no tiem ir Somijas televīzijas piecdesmitgadei veltītais pētījums, kurā socioloģiskajās aptaujās iegūto datu analīzi papildina divu paaudžu pārstāvju rakstītās atmiņas par televīzijas lomu viņu ikdienā. Somu literatūras biedrības jaunajā projektā "Politika un varas spēles" savukārt plānots iegūt un analizēt materiālu par iedzīvotāju līdzdalību valstī notiekošajos politiskajos procesos, noskaidrojot viņu attieksmi pret politiskajām partijām, vēlēšanu aktivitāti u.tml.

Ziemeļvalstu pieredzē Latvijas pētnieki saklausīja daudz jaunu sabiedriskās dzīves ikdienā ievītu tēmu un pieeju, kuras uzrunā caur mutvārdu vēstures avotiem.

Letonisti tiekas Latvijas Universitātes 65. konferencē

2007. gada februārī Rīgā, Latvijas Universitātē, ar Valsts Letonikas programmas atbalstu prof. Ausmas Cimdiņas gādībā jau otro gadu tika rīkota Letonikas sekcija, šogad interesentiem piedāvājot apmeklēt četras nozīmīgas konferences.

Letonikas sekcijas darbu šā gada 7. februārī atklāja konference “Mūsdienu latviešu valodniecība”, kurā tika skarti gan valodniecības vēstures jautājumi (īpaši daudz tika runāts par politiskās varas ietekmi uz valodas attīstību), gan būtiski mūsdienu valodniecības aspekti, piem., dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā, fonētikas jautājumi u.c. Konferencē piedalījās dažādu paaudžu valodnieki – Jānis Kušķis, Dzintra Paegle, Sarma Kļaviņa, Dace Markus, Laimute Balode, Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Edmunds Trumba, Juris Grigorjevs, Inta Urbanoviča.

Savukārt 13. februārī tradicionālās kultūras interesentus pulcināja konference “Latvijas novadi un tradicionālā kultūra”. Konferences rīta sēdes sākumā Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes Dabas ģeogrāfijas katedras asistente Anita Zariņa nolasīja referātu “Ģeogrāfiskas piezīmes par aizmirsto kultūru pēdām Latgales ainavā”. Janīna Kursīte, šīs konferences vadītāja, piesakot pirmo runātāju, puda savu prieku par to, ka šogad jau pazīstamajai folkloras pētnieku komandai klāt nākuši ģeogrāfi, jo ainava ir sadures punkts dažādiem pētniekiem. A. Zariņa referātā uzsvēra – ainava atspoguļo gan cilvēka darbus tajā, gan uzkrāj viņa darbības pēdas, tādējādi ainavu var uzskatīt par vietas autobiogrāfisku ierakstu, kurā kodētā valodā ir aplēpts stāsts par cilvēka un vides attiecībām dažādos laikposmos. Kā analīzes piemēru referente piedāvāja Ludzas rajona Istras pagasta pašlaik mazapdzīvoto Luņņu sādžas teritoriju, kurā ir saglabājušies šņoru lauku zemes struktūras fragmenti, kas ir unikāla liecība par vairākus gadsimtus praktizēto šņoru zemkopību un zemnieku sociālo dzīvi Latgalē. Arī nākamie referāti bija veltīti Latgalei. Aigars Lielbārdis analizēja kādu senu kalendāro ieražu – dzeguzes dziesmu dziedāšanas tradīciju pavasara svētkos, ļaujot klātesošajiem ieklausīties arī pašos dziedājumos. Savukārt Valdis Muktupāvels referēja par latgaliešu koklēm un koklētājiem, iezīmējot kokļu atšķirības dažādos novados. V. Muktupāvels uzsvēra, ka koklēšanu mūsdienu situācijā varētu traktēt kā tradīcijas turpināšanas modernās kultūras kontekstā, kur tautas mūzikas zīmols ir tieši Latgales kokles ar savu mūziku.

Konferences otro sēdi ievadīja valodniece Anna Stafecka ar referātu par noturīgo un mainīgo Vārkavas novada valodā. Par Preiļu rajona Vārkavu, tāpat kā par Kuldīgas rajona Turlavas pagastu, šajā konferencē tika runāts vairākos referātos, jo ar šiem novadiem saistītas pēdējo gadu Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes un Filozofijas un socioloģijas institūta apvienotās tradicionālās kultūras un mutvārdu vēstures ekspedīcijas. Arī dzīvesstāstu pētnieces Māra Zirnīte un Kristīne Rubina runāja par Vārkavu, savā referātā aplūkojot tās Vārkavas ekspedīcijās pierakstītās intervijas, kurās dzīvesstāsts caurausts tradicionālās kultūras sižetiem – isākām vai garākām epizodēm, kas atklāj kādu ģimenei, dzimtai vai novadam raksturīgu tradīciju. Referentes plašāk apskatīja vārkaviešu dzīvesstāstos biežāk minētos tradicionālos kultūras sižetus, kas saistīti ar ikdienas darbu ritumu (piem., talkām), mājas saimniecības pārvaldi, reliģiju, baznīcas svētkiem, mūža rituma godiem (kāzām, bērēm), sabiedriskām švinēšanām u.c. Savukārt Dagmāras Beitneres referāts “Reliģiskās antropoloģijas elementi Vārkavas novada dzīvesstāstos” balstījās uz divu Vārkavas sieviešu dzīvesstāstiem, raisot referentes pārdomas par likteni, atmaksu un spēku, kas ir katrā cilvēkā, veidojot un uzņemoties atbildību par savu likteni.

Arī Ievas Gardas pētnieciskā interese saistīta ar dzīvesstāstiem, šajā konferencē viņa runāja par teicēja, stāsta un stāstītāja attiecībām, izmantojot interviju piemērus no Turlavas.

Konferences pēdējo sēdi sāka Daina Leimane ar salīdzinošā aspektā veidotu referātu par ireālo laiktelpu Turlavas un Vārkavas iedzīvotāju dzīvesstāstos, ar to saprotot informantu atmiņas par sapņos pieredzēto un gadījumiem, kad cilvēks sastapies ar neizskaidrojamām parādībām, nokļuvis neizprotamās situācijās u.tml. Kā uzsvēra D. Leimane, uzklaušītos stāstījumus par ireālo laiktelpu vieno atziņa, ka mītiskie priekšstati joprojām pastāv cilvēka zemapziņā, laiku pa laikam apliecinot sevi kādā no izpausmēm – vai tas būtu sapnis vai telpas izjūta, vai neizskaidrojamu tēlu klātbūtne, jo ireālā pasaule un parādības eksistē, ja vien tās ir laika attiecībās ar mūsu pašu pasaules izpratni un uztveri. Konferences turpinājumā etnogrāfe Aija Jansone iepazīstināja klātesošos ar Turlavas ekspedīcijā fiksētajām telpu tekstilijām, īpašu uzmanību pievēršot rozetēm deķos un cimdos. Savukārt Janīna Kursīte ar referātu “Svētuma apziņa mūsdienās: Turlava un Vārkava” aicināja klausītājus palūkoties uz vietas svētuma dažādajām izpausmēm tautas tradīcijā. Tradicionālajā svētuma apziņā ilgstoši īpaši izcelti kalni, ūdeņi, pļavas, atsevišķi koki vai birzis kā svētuma iemiesotājas, arī akmeņi. Taču ir virkne vārdsakņu, kuru iespējamā saistība ar svētumiem piemirsusies vai nogājusi perifērijā. Kurzemē tāds ir “ģērbums”, Latgalē – “gajoks”, “gaja” – par to un citiem svētuma apziņas aspektiem J. Kursīte runāja savā priekšlasījumā. Konferenci noslēdza divu ģeogrāfu

referāti: Aija Melluma runāja par kultūras mantojuma saglabāšanu attīstības plānošanas kontekstā, savukārt Inese Stūre stāstīja par tradicionālās kultūras un dzīvesveida atspulgu ainavā, par pamatu ņemot tieši aizjomu piemēru.

14. februārī pārpildītājā Filoloģijas fakultātes Letonikas auditorijā darbu sāka piemiņas konference “Arvidam Grigulim 100”, piedāvājot dažādu paaudžu skatījumu uz A. Griguli. “Ir pienācis laiks apskatīties atpakaļ, pārvērtēt,” konferenci atklājot, teica tās vadītāja Ausma Cimdiņa. Konferencē savās pārdomās par A. Griguli un viņa radošo darbību dalījās Viktors Hausmanis, Rihards Treijs, Gunārs Bībers, Ausma Cimdiņa, Ilgonis Bērsons, Anastasija Stikāne un Sandis Kancāns. Visi referenti norādīja uz A. Grigulja personības unikalitāti, kas Staļina laikā uz pārejo latviešu rakstnieku fona izcēlās ar kultūras zināšanām un talantu, bet vēlākajā laikā – bieži vien ar spēku un sekošanu sociālistiskā reālisma kanona prasībām.

Letonikas sekcijas darbu noslēdza 21. februāra konference “Literatūra un teātris totalitārisma apstākļos”. Konference centrā – kultūra PSRS Staļina laikā, iezīmējot arī totalitārisma ideju sākotni un totalitārisma izpausmes citos laikos un sabiedrībās. Par totalitārisma laika literatūru konferencē referēja Vita Paparinska, Dace Lūse, Baiba Kalna, Silvija Radzobe, Aina Štrāle, Bārbala Stroda, Ieva Kalniņa, Sintija Buhanovska, Viesturs Vecgrāvis, Marians Rižijs, Rita Meinerte, Līga Ulberte, Ojārs Lāms un Inta Neiharte.

Pēdējās divas Letonikas sekcijas konferences skaidri iezīmēja, ka, it īpaši vērtējot latviešu literatūru, nav vēl izstrādāti kritēriji, kā pētīt totalitārisma literatūru, kā raksturot padomju laika rakstniekus un attiekties pret tiem mūsdienu sabiedrībā, tāpēc pētnieku tikšanās šāda veida konferencēs ir jo būtiska.

Jolanta Stauga

Buramvārdu un vārdošanas tradīciju pētnieku saiets

2007. gada maija vidū Pēčas (*Pécs*) pilsētā Ungārijā norisinājās konference “Buramvārdi, vārdotāji un vārdošana”, kas pulcināja buramvārdu tekstu un vārdošanas tradīcijas pētniekus no daudzām Eiropas valstīm, to skaitā Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Krievijas. Konferenci organizēja Starptautiskās folkloras pētnieku biedrības Buramvārdu, vārdotāju un vārdošanas komiteja, Pēčas universitātes Etnoloģijas un kultūrantropoloģijas departaments, Ungārijas Etnogrāfijas biedrība un Folkloras biedrība no Londonas. Tā kā konference notika Ungārijā, organizatorisko darbu vadību bija uzņēmusies viena no ievērojamākajām Eiropas buramvārdu tradīciju un raganu pētniecēm Eva Poča (*Pócs*), kas arī pārstāv iepriekš minētās organizācijas. Dalībnieku un nolasīto referātu skaits pārsniedza trīsdesmit.

Referentu uzmanības lokā bija gan buramvārdu tekstu analīze un salīdzināšana Eiropas reliģiju kontekstā, gan ar vārdošanas tēmu saistītu vārdu etimoloģija dažādās valodās, gan vārdošanas tradīciju funkcionēšana atsevišķās kultūrās mūsdienās, gan arī buramvārdu tekstu sistematizācija, veidojot datubāzes, tādējādi iezīmējot buramvārdu pētniecības aktualitātes.

Buramvārdu tekstu analīze, protams, bija klātesoša gandrīz visos referātos. Par vācu un igauņu buramvārdiem, to savstarpējām ietekmēm un aizguvumiem stāstīja Džonatans Ropers (*Ropper*), igauņu un ižoru buramvārdu salīdzinājums sniegts igauņu folklorista Taisto Kalevi Raudalainena (*Raudalainen*) priekšlasījumā, buramvārdu tekstu paralēles Volgas – Urālu reģionā aplūkotas Tatjanas Miniahmetovas referātā. Buramvārdu tekstu analīzē iezīmējās divi virzieni: pirmais – buramvārdu paralēles līdzās esošu vai radniecīgu kultūru vidū (neviens no tām nav sociāli vai politiski prioritāra); otrais – vienā teritorijā esošajām reliģijām piederīgo buramvārdu tekstu mijiedarbe tradīcijas realizācijā (kristietība kā reliģiskās un politiskās varas atbalstīta un pirmskristietības reliģija). Šāds salīdzinājums bija arī Dž. Ropera referātā izmantotajos piemēros no Dienvidigaunijas. E. Poča un Daniels Barts (*Barth*) aplūkoja benediktiešu mūku un priesteru darbību Ungārijā, kas atstāja iespaidu uz turpmāko buramvārdu rakstu un mutvārdu tradīciju. Benediktiešu priesteri 17.–18. gs. vākuši buramvārdus no tautas un, tajos esošās dievības aizstājot ar personām no kristietības tekstiem, šos izmainītos buramvārdus izmantojuši dziedniecībā gan paši, gan arī popularizējuši tautā.

Ar vārdošanas tradīciju saistītu terminu (burvis, vārdotājs) etimoloģijai pievērsās Vilmoss Voigts (*Voigt*), salīdzinot ungāru valodā burvi apzīmējošos nosaukumus ar turku valodas piemēriem, tādējādi norādot uz ietekmēm arī vārdošanas tradīcijā. Andrejs Toporkovs stāstīja par datubāzes veidošanu slāvu buramvārdiem, paredzot, ka varētu tikt izveidots starptautisks buramvārdu indekss.

Raganas un burvji, ar tiem saistītā pieredze buramvārdos, ko paskaidro noteikta maģiska darbība, piemēram, buramvārdi, kas skaitāmi, kad ragana uzsāk lidojumu (latviešu tradīcijā – “Visur garām, nekur klāt!”), tika skaidroti Kristas Tucai (*Tuczay*) priekšlasījumā. Maģiska formula kā maģiskās darbības paskaidrojums un pastiprinājums tika analizēta arī Liljanas Marksas (*Marks*) referātā. Dženijas Batleres (*Butler*) referāts par dažādiem rituāliem mūsdienu “raganu” kustības kontekstos sasaucās ar Marionas Baumanes (*Bowman*) ziņojumu par neopagānisma kustību Rietumeiropā mūsdienās. Vārdošanas tradīcijas pārceļošana no lauku uz pilsētas vidi, tradīcijas pielāgošana jauniem noteikumiem – tradicionālā vidē kultivētu tradīcijas normu (samaksa par pakalpojumu, vārdošanas spēju mantošana utt.) pārņemšana tirgus ekonomikā tika atspoguļota šī raksta autora A. Lielbārža referātā. Tas sasaucās ar Petas Lehelas (*Lehel*) referātu, kas vēstīja par kādu Ungārijas lauku vidē praktizējošu vārdotāju, kuras darbošanos, viņai nezinot, kāds interesents nofilmējis; šī filma tiek pārdota tirgū kā paraugs vai rokasgrāmata, ko izmanto jaunie dziednieki, ārstnieki un zīlētāji pilsētās.

Pēc lietuviešu buramvārdu pētnieces Daivas Vaitkevičienes (*Vaitkevičienē*) referāta par baltu un austrumslāvu buramvārdu paralēlām izvērtās būtiska diskusija – A. Toporkovs vaicāja, vai ir nepieciešams atsākt pētīt šīs paralēles, ja tās jau atsevišķos pētījumos ir pamatotas. D. Vaitkevičiene atbildēja, ka šajos pētījumos austrumslāvu un baltu ietekmes analizētas tā, it kā baltu tradīcija būtu aizguvums no slāviem. Turklāt nevar runāt par šādu vienvirziena ietekmi, ja abās valodās vārdošanas tradīcijā ir sastopami līdzīgi vai identiski termini, jo īpaši, ja daļā tagadējās slāvu teritorijas vēl m.ē. 6.–7. gs. dzīvoja baltu ciltis.

Šī un citas diskusijas konferences ietvaros un arī ārpus tās aicina pievērsties vēl maz pētītajam un pārvērtēt it kā zināmas patiesības, izmantojot citu folkloristu, etnologu pētījumus. Tā, piemēram, Dž. Ropera atzinumu, ka 17. gadsimtā Dienvidigaunijā, politiskās varas atbalstītas, tautā bija izplatītas vācu buramvārdu grāmatas, kā arī to, ka mācītāji darbojušies kā dziednieki, iespējams, var attiecināt arī uz daļu Latvijas, jo atsevišķi vācu buramvārdu tulkojumi igauņu valodā ir identiski buramvārdiem latviešu tradīcijā. Tāpat faktā, ka benediktiešu mūki vāca buramvārdus

un pārveidoja tautas tradīciju, ir saskatāmas paralēles ar jezuītu darbību 17.–18. gs. Latgalē.

Šī konference rāda, ka pasaulē interese par maģiju ir ļoti liela, par ko liecina dažādās neopagānisma un “raganu” kustības. Eiropas vārdošana, saukta arī par Eiropas šamanismu, piedzīvo straujas pārvērtības, kad, mazinoties lauku nozīmi tradicionālās kultūrās, tradīcija pārceļo un pastāv salīdzinoši jaunā vidē – pilsētvidē. Līdz ar to transformējas un paplašinās ne tikai vārdošanas tradīcijas, bet arī tradīcijas vispār, kas paver pētniecības telpu folkloristiem, etnologiem, kultūranthropologiem utt.

Aigars Liebārdis

Starptautiska zinātniska konference Tartu

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Konferences dalībnieki ciemojas Igauniju folkloras krātuvē 2007. gada 17. maijā
Participants of the conference visiting the Estonian Folklore Archive
on May 17, 2007

Foto/Photo: R. Treija

Trīs saulainas 2007. gada pavasara dienas – 17., 18. un 19. maijā – Tartu (Igaunijā) norisa starptautiska zinātniska konference “Reflektējot par zināšanu ieguvu: Folkloristikas un etnoloģijas attīstība”. Tartu konferences tēma rosināja folkloristus un etnologus savos pētījumos pievērsties zinātņu nozaru vēsturei un kritiski refleksīvai analīzei.

Konference Tartu bija kā turpinājums jau aizsāktai labai tradīcijai. Iepriekš folkloristi no dažādām Eiropas valstīm bija tikušies kopīgos zinātniskos semināros, lai apspriestu folkloras pētniecības un etnoloģijas

praksi un attīstību. Dalībnieku kodolu veidoja Kristīna Kūtma (*Kristin Kuutma*) un Ilo Valks (*Ülo Valk*) no Igaunijas, Dace Bula no Latvijas, Pertti Antonens (*Pertti Anttonen*) no Somijas, Barbro Kleina (*Barbro Klein*) no Zviedrijas, Steins Matisens (*Stein Mathisen*) no Norvēģijas, Diarmuds O'Goleins (*Diarmuid Ó Giolláin*) no Īrijas un citi. 2005. gada decembrī un 2006. gada maijā semināri norisa Tartu, bet trešais starptautiskais seminārs 2006. gada decembrī – Rīgā. Divi Rīgas semināra dalībnieki – Steins Matisens un Diarmuds O'Goleins – ar publiskām lekcijām uzstājās arī LU Literatūras, folkloras un mākslas institūtā un apciemoja Latviešu folkloras krātuvi. Steina Matisena lekcijas tēma bija “Folkloras un pārliecības konstituēšana multikulturālā kontekstā”, bet Diarmuda O'Goleina – “Īru folkloras pētniecība: Vēsture, teorija un prakse”.

Konferences “Reflektējot par zināšanu ieguvu: Folkloristikas un etnoloģijas attīstība” norisei bija izraudzītas trīs dažādas ēkas Tartu, kas viesiem ļāva labāk iepazīties ar pilsētu. 17. maijā zinātnieki tikās Igaunijas Literatūras muzejā, 18. maijā – Igaunijas Nacionālajā muzejā, bet 19. maijā – Tartu universitātē. Ļoti vērtīgas bija mājinieku piedāvātās ekskursijas – Igaņu folkloras krātuves un Igaunijas Nacionālā muzeja pastāvīgās ekspozīcijas apmeklējums. Tartu universitātes un Igaunijas Literatūras muzeja kopīgi rīkotā konference pulcēja daudz dalībnieku – gan pašmāju zinātniekus, gan tuvus un tālus viesus – no ASV, Islandes, Īrijas, Krievijas, Latvijas, Lielbritānijas (Ziemeļīrijas), Norvēģijas, Slovēnijas, Somijas un Vācijas. Konferences darba valoda bija angļu.

Referātu tēmu izvēlē bija vērojama liela dažādība, tādējādi klausītāji varēja gūt visai plašu ieskatu par folkloristikas un etnoloģijas attīstību dažādos laikos un reģionos. Priekšlasījumu autori bija pievērsušies vai nu kāda laikposma, vai arī atsevišķu pētnieku devuma izpētei, iztirzājuši nozāres vēstures problēmas, risinājuši teorētiskus jautājumus folkloristikas un etnoloģijas vēstures izpētē. Pavisam ar saviem priekšlasījumiem uzstājās 24 referenti.

Ar svinīgu uzrunu Igaunijas Literatūras muzeja zālē konferenci atklāja tā rīkotāja igauņu zinātniece un Tartu universitātes pasniedzēja Kristīna Kūtma. Sniedzot pārskatu par sagaidāmajiem referātiem, pētniece atzina, ka kolēģu priekšlasījumi ļaus dziļāk iepazīt nozares attīstību. Savā runā viņa atgādināja, ka folkloristika un etnoloģija robežojas ar vairākām citām disciplīnām un nevienas zināšanas nerodas tukšā vietā.

Divos referātos (*Janika Oras*, Igaunija; *Anthony McCann*, Ziemeļīrija) bija aplūkoti folklorista profesijas ētiskie aspekti. Somu folklorists Pertti Antonens runāja par metodoloģiskiem jautājumiem – paradigmas koncepta izmantojumu folkloristikas vēstures rakstīšanā. Vācu folkloriste Regīna Bendiksa (*Regina Bendix*) savā priekšlasījumā “Arhivētā kultūra un arhīvu

kultūra: Pieredze un etnogrāfija” rezumēja novēroto arhīvos Vīnē (Austrijā), Bērklījā un Blūmingtonā (ASV). Pētniece salīdzināja pieeju materiālu glabāšanai un izsniegšanai, reizē uzdodot pa ironiskam jautājumam par dažas labas prakses lietderību. Pille Runnele (*Pille Runnel*, Igaunija) stāstīja par Igaunijas Nacionālā muzeja (Tartu) ēkas jauno projektu un debatēm, ko tas izraisījis sabiedrībā. Valdimars Hafsteins (*Valdimar Hafstein*, Islande) analizēja vēstures dokumentu, kas lielā mērā ietekmējis izpratni par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu, – 1973. gadā rakstīto Bolīvijas ārlietu un reliģisko lietu ministra vēstuli UNESCO ģenerāldirektoram ar ierosinājumu izveidot starptautisku sistēmu folkloras aizsardzībai. Somu pētniece Johanna Bjerkholma (*Johanna Björkholm*) aplūkoja nemateriālā kultūras mantojuma rašanos, saglabāšanu un attīstību Somijas zviedru tautas mūzikas piemēru kontekstā.

Kristīna Kūtma savā referātā pievērsās nozaru institucionalizēšanās procesam, iezīmējot ideoloģijas un kultūrpolitikas lomu tajā. Diarmuds O’Goleins plašajā pētījumā “No folkloras līdz populārajai kultūrai un atpakaļ” iztīrāja mainīgo attieksmi pret folkloru, tās vākšanu un publicēšanu no 19. gadsimta beigām līdz mūsu dienām. Ingrida Slaveka Gradišnika (*Ingrid Slavec Gradišnik*, Slovēnija) sniedza pārskatu par etnoloģijas un folkloristikas attīstību Slovēnijā. Konferencē izskanēja referāti, kas veltīti mitoloģijas pētniecībai Latvijā 20. gadsimta 20.–40. gados (Toms Ķencis, Latvija), somu autodidaktu literatūrai un pētnieku interesei par to (*Tuulikki Kurki*, Somija), igauņu folkloristu darbībai pansomugriskās kustības iespaidā (*Ergo-Hart Västriik*, Igaunija), padomju folkloras veidošanai uz krievu folkloras pamata (*Александр Панченко*, Krievija), tradīciju “tīrībai” multikulturālā teritorijā (*Stein Mathisen*, Norvēģija), Tēlemarkas novada (19. gadsimtā tajā bagātīgi vākta folklorā) prezentācijai internetā (*Torunn Selberg*, Norvēģija), eventuālajai folklorai interneta vidē (*Tok Thompson*, ASV).

Vairāki referāti bija veltīti folkloristu personību un profesionālās darbības iztīrījumam. Referenti no Īrijas, Igaunijas un Latvijas iepazīstināja ar spilgtiem savas zemes folkloristikas pārstāvjiem – Šemu O’Dilargu (*Micheál Briody*) no Īrijas, Jakabu Hurtu (*Tiina Kirss*), Gustavu Renku (*Marleen Nõmmela*), Valteru Andersonu (*Elo-Hanna Seljamaa*), Oskaru Loritsu (*Monika Tasa*), Samuelu Sommeru (*Andreas Kalkun*) no Igaunijas un latviešu folkloristu Ludi Bērziņu kā teologu viņa manuskriptā “Greznas dziesmas” (Rita Treija).

Ikvienam priekšlasījumam klātesošie sekoja līdzī ar interesi, par ko liecina referātus pavadošās debātes. Diskusiju daļā uzdotie jautājumi referentiem deva iespēju tuvāk skaidrot atsevišķus sava pētījuma aspektus. No klausītāju, pārsvarā pašu konferences dalībnieku, vidus izskanēja vairāki

vērtīgi ieteikumi, kritiskas iebildes un precizējumi. Visu priekšlasījumu pilnus tekstus plānots ievietot speciāli izveidotā interneta lapā, kas pašlaik top, tad ar pētījumiem varēs iepazīties plašāks interesentu loks.

Konferences noslēgumā Kristīna Kūtma rezumēja trīs intensīva darba dienās paveikto un iepazīstināja ar iecerī izveidot starptautisku doktorantu skolu, kurā tikties gan topošajiem, gan jau pieredzējušiem folkloras pētniekiem. Viņa aicināja kolēģus arī turpmāk apvienoties kopīgam darbam konferencēs un semināros, lai tādējādi savstarpēji intelektuāli bagātinātos. Pertī Antonens ieteica turpmāk tiekoties apkopot pētījumus ar šaurāku vienojošo tēmu, piemēram, naudas nozīmi folkloras vākšanā.

Rita Treija

- Beitāne Anda (dz. 1969) – *Dr. art.*, muzikoloģe.
LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Bula Dace (dz. 1960) – *Dr. philol.*, folkloriste.
LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Dukaļska Iveta (dz. 1970) – folkloriste. Rēzeknes augstskola.
- Juško-Štekele Angelika (dz. 1968) – *Dr. philol.*, folkloriste.
Rēzeknes augstskola.
- Krogzeme-Mosgorda Baiba (dz. 1966) – *Dr. philol.*, folkloriste.
LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Laimē Sandis (dz. 1982) – folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Leitāne Iveta (dz. 1962) – *Dr. phil.*, filozofe, reliģijas zinātniece.
- Lielbārdis Aigars (dz. 1979) – folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Markausa Ieva Marga (dz. 1942) – *Dr. geogr.*, ģeogrāfe. LZA EI.
- Melne Elga (dz. 1946) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Meža Janta (dz. 1971) – bioloģe. Latvijas Dabas muzejs.
- Mežs Ilmārs (dz. 1965) – *Dr. hist.*, ģeogrāfs un vēsturnieks.
Starptautiskā migrācijas organizācija.
- Muktupāvela Rūta (dz. 1963) – *Dr. art.*, folkloriste.
LKA Kultūras teorijas un vēstures katedra.
- Ozoliņš Gatis (dz. 1972) – *Dr. philol.*, folklorists.
DU Latviešu valodas un literatūras katedra.
- Reidzāne Beatrise (dz. 1942) – folkloriste.
LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Sarma Inga (dz. 1959) – vēsturniece. Jūrmalas pilsētas muzejs.
- Skulte Ilva (dz. 1968) – *Dr. philol.*, filoloģe. Rīgas Stradiņa universitātes
Komunikāciju studiju katedra.
- Smilgainē Una (dz. 1975) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Stauga Jolanta (dz. 1975) – folkloriste. LU Filoloģijas fakultāte.
- Stikāne Ilze (dz. 1957) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece.
LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte.
- Stroda Bārbala (dz. 1978) – *Dr. philol.*, literatūrzinātniece.
- Treija Rita (dz. 1978) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Viksna Māra (dz. 1949) – folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve.
- Zirnīte Māra (dz. 1943) – Nacionālās mutvārdu vēstures projekta
koordinatore. LU FSI.

DU – Daugavpils universitāte

EI – Ekonomikas institūts

FSI – Filozofijas un socioloģijas institūts

LFMI – Literatūras, folkloras un mākslas institūts

LKA – Latvijas Kultūras akadēmija

LU – Latvijas Universitāte

LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija

Authors

- Beitāne Anda (b. 1969) – *Dr. art.*, musicologist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Bula Dace (b. 1960) – *Dr. philol.*, folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Dukaļska Iveta (b. 1970) – folklorist, Rēzekne Higher Educational Institution.
- Juško-Štekele Angelika (b. 1968) – *Dr. philol.*, folklorist.
Rēzekne Higher Educational Institution.
- Krogzeme-Mosgorda Baiba (b. 1966) – *Dr. philol.*, folklorist.
Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Laime Sandis (b. 1982) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Leitāne Iveta (b. 1962) – *Dr. phil.*, philosopher, religion scholar.
- Lielbārdis Aigars (b. 1979) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Markausa Ieva Marga (b. 1942) – *Dr. geogr.*, geographer. IE, LAS.
- Melne Elga (b. 1946) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Meža Janta (b. 1971) – biologist. Natural History Museum of Latvia.
- Mežs Ilmārs (b. 1965) – *Dr. hist.*, demographer and historian.
International Organization for Migration.
- Muktupāvela Rūta (b. 1963) – *Dr. art.*, folklorist.
Dept. of Theory and History of Culture, LAC.
- Ozoliņš Gatis (b. 1972) – *Dr. philol.*, folklorist.
Dept. of Latvian Literature and Culture, UD.
- Reidzāne Beatrise (b. 1942) – folklorist.
Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Sarma Inga (b. 1959) – historian. Jūrmala Town Museum.
- Skulte Ilva (b. 1968) – *Dr. philol.*, philologist. Rīga Stradiņš University,
Dept. of Communication Studies.
- Smilgaine Una (b. 1975) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Stauga Jolanta (b. 1975) – folklorist. Faculty of Philology, UL.
- Stikāne Ilze (b. 1957) – *Dr. philol.*, literature historian.
Faculty of Pedagogy and Psychology, UL.
- Stroda Bārbala (b. 1978) – *Dr. philol.*, literature historian.
- Trejija Rita (b. 1978) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Viksna Māra (b. 1949) – folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL.
- Zirnīte Māra (b. 1943) – coordinator of the National Oral History project. IPS, UL.

IE – Institute of Economics

ILFA – Institute of Literature, Folklore and Art

IPS – Institute of Philosophy and Sociology

LAC – Latvian Academy of Culture

LAS – Latvian Academy of Sciences

UD – University of Daugavpils

UL – University of Latvia